

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ԳԻՐՔ Բ

**ԽՈՍՔ
ԽՈՍՔԻ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ
ԽՈՍՔԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ**

Ուսումնական ծեռնարկ բուհերի հումանիտար և բնագիտական
ֆակուլտետների ուսանողների համար

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2015

ՀՏԴ 809.198.1:808.5(075.8)
ԳՄԴ 81.2Հ+ 81.2Հ -7 ց73
Հ 282

*Հրատարակության է երաժիշավորել
ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը*

Հեղինակներ՝

ՅՈՒ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ - խոսք, ընդհանուր հատկանիշները, դրսևորումները: Խոսքի մշակույթ առարկան, խնդիրները, հայեցակետերը: Խոսքի արժանիքները: Պաշտոնական ոճ
Ա. Լ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ - Հրապարակային խոսք: Բանավեճի արվեստ
Ն. Վ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ - Ձանգվածային լրատվության միջոցների լեզուն
Լ. Գ. ԹԵԼՅԱՆ - Գիտական ոճ
Ա. Ա. ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ - Գեղարվեստական ոճ
Շ. Ս. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ - Խոսակցական ոճ

Հավելվածները կազմել են՝

Ա. Ջ. ԱՂԻԼԻՍՆՅԱՆ - Գովազդի լեզուն, **ՅՈՒ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ** - Գրագրության ձևեր

Խմբագիրներ՝ Յու. Ա. Ավետիսյան (բ. գ. դ., պրոֆ.), Լ. Գ. Թելյան (բ. գ. թ., դոց.),
Ա. Լ. Սարգսյան (բ. գ. թ., դոց.)

Գրախոսներ՝ Լ. Վ. Եզեկյան (բ. գ. դ., պրոֆ.), Ս. Ա. Գալստյան (բ. գ. դ., պրոֆ.)

Հրատակչական խմբագիր՝ Լ. Վ. Ավետիսյան (բ. գ. թ.)

Հ 282 Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ (Յու. Ս. Ավետիսյան, Ա. Լ. Սարգսյան, Ն. Վ. Ներսիսյան, Լ. Գ. Թելյան, Ա. Ա. Տեր-Մինասյան, Շ. Ս. Գևորգյան, Ա. Ջ. Աղիլխանյան) Գիրք Բ: Խոսք: Խոսքի արժանիքները: Խոսքի գործառական տարբերակները.- Եր.: ԵՊՀ, 2015, 340 էջ:

Զեռնարկում ներկայացված է «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ» դասընթացի երկրորդ մասը, որը վերաբերում է հայերեն խոսքին: Բնութագրվում են խոսքի հիմնական հատկանիշները, խոսքի արժանիքները՝ հարստություն, ճշգրտություն, տրամաբանականություն, սեղմություն, արտահայտչականություն ևն, բացատրվում են խոսելու գործընթացի յուրահատկությունները, ներկայացվում են խոսքի գործառական տարբերակները՝ պաշտոնական, գիտական, հրապարակային ևն:

Նախատեսված է բուհերի հումանիտար և բնագիտական ֆակուլտետների ուսանողների և բոլոր նրանց համար, ովքեր ուզում են հայերեն ճիշտ և արտահայտիչ խոսել ու գրել:

ՀՏԴ 809.198.1:808.5(075.8)
ԳՄԴ 81.2Հ+ 81.2Հ -7 ց73

ISBN 978-5-8084-1928-5

© ԵՊՀ հրատ., 2015
© Հեղ. խումբ., 2015

*Ով խոսել չի կարողանում,
նա կարիերա չի կարող ստեղծել:
Նաղուլենո*

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնը հրատարակեց «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ» ձեռնարկը (գիրք Ա), որը վերաբերում է գրական հայերենի (արևելահայերենի) լեզվական նորմին, այսպես կոչված՝ հայերենի **լեզվական մշակույթին**: Գրական հայերենի լեզվական նորմը խոսքի մշակույթի մի կարևոր մասն է: Դրա իմացությունը խոսքային հաղորդակցման առաջին պայմանն է:

Այս գիրքը (գիրք Բ) նախորդի շարունակությունն է. վերաբերում է խոսքի որակների բնութագրմանը, հաղորդակցման արտահայտիչ և ազդեցիկ ձևերին կամ այլ կերպ ասած՝ **խոսքի մշակույթին**. Ներկայացնում է խոսքի ընդհանուր ձևերն ու հատկանիշները, խոսքի արժանիքները, գործառական տարբերակները՝ իրենց յուրահատկություններով ու դրսևորումներով:

Հաղորդակցման հմտություններին տիրապետելը հաջողության հասնելու ամենամեծ գրավականն է: Ազդու, գեղեցիկ, տպավորիչ, տրամաբանված խոսքը հզոր գործիք է բոլոր նրանց համար, ովքեր ուզում են հասարակության մեջ և հանրային կյանքում որոշակի դիրք ունենալ, կարիերա ստեղծել կամ պարզապես ներդաշնակ հաղորդակցվել մարդկանց հետ, միջավայրում երևալ որպես նպատակային, բանիմաց ու հետաքրքիր անձնավորություն:

Ձեռնարկը կօգնի ուսումնառության ընթացքում ձեռք բերելու մասնագիտական հմտություններ ու կարողություններ, իսկ հետագայում՝ դրանք հաջողությամբ կիրառելու նաև աշխատանքային գործունեության մեջ:

ՄԱՍ 1.

**ԽՈՍՔ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ, ԴՐԱՅՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ:
ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

1.1. Խոսք (4): 1.2. Խոսքի դրսևորման ծները (5). 1.2.1. Համառոտ և ծավալուն խոսք (5), 1.2.2. Բանավոր և գրավոր խոսք (6), 1.2.3. Մենախոսություն և երկ-խոսություն (10), 1.2.4. Արժափն և ներփն խոսք (12), 1.2.5. Հեղինակային և ուրիշ խոսք (13), 1.2.6. Արձակ և չափածո խոսք (13), 1.2.7. Պարբերություն (13): 1.3. Խոսքի մշակույթի ուսումնասիրության առարկան, նդասակը: Խոսքի մշակույթի հասկացությունը: Կաղը այլ գիտաճյուղերի հետ: Խնդիրները (14):

1.1. Խոսք: Լեզվական նշանները և դրանք գործածելու կանոնները մարդիկ օգտագործում են իրենց մտքերն ու զգացմունքներն արտահայտելու, հաղորդակցվելու համար: Հաղորդակցական այդ գործընթացում առաջ է գալիս խոսքը (խոսքային գործունեությունը, խոսողությունը): **Խոսքը լեզուն է գործածության մեջ, լեզվի կիրառական տարբերակն է կամ դրսևորումը:**

Լեզուն ընդհանուր, հասարակական երևույթ է: Խոսքը անհատական է¹, կոնկրետ, պայմանավորված է խոսողի անհատական հատկանիշներով և լեզվամտածողությամբ, պատմական իրավիճակով, ժամանակով: Լեզուն համեմատաբար անկախ է պատմական կարճ ընթացքից, կառուցվում է լեզվական նորմին համապատասխան²:

Խոսքը շարժուն է (դինամիկ), փոփոխվող, ենթակա է արտա-լեզվական գործոնների ուժեղ ազդեցության. հասարակական վիճակը, քաղաքական անցուդարձը, իրադրությունը, հաղորդակցվողների հոգեֆիզիկական որակները, տրամադրություն-

¹ Կա տեսակետ, ըստ որի՝ վերը նշված հատկանիշով լեզուն և խոսքը չեն հակադրվում իրար. երկուսին էլ հավասարապես վերագրվում է և՛ հասարակական, և՛ անհատական բնույթ (տես **Գ. Ջահուկյան**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 18):

² Տե՛ս **Հ. Պետրոսյան**, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 280:

նը, շփման պայմանները, պատահականությունը և բազմաթիվ այլ գործոններ ազդում են խոսքի դրսևորման հատկանիշների վրա:

Լեզվական փոփոխությունները և տեղաշարժերը սկզբնապես ձևավորվում են խոսքում: Խոսքային հաղորդակցման գործընթացում նախընտրություն է կատարվում լեզվական այն միջոցների, որոնք ավելի արդյունավետ են, առավել հարմար հաղորդակցվելու համար: Խոսքում կատարված քանակային և որակական փոփոխությունները ստեղծում են որոշակի համակարգ, որը քայլ առ քայլ անցնում է լեզվին, ձևավորվում որպես լեզվական կանոն կամ նորմ: Օր. ժամանակի ընթացքում մեր բանավոր և գրավոր խոսքից աստիճանաբար դուրս են մղվում բազմաթիվ բառեր (**շուրջանակի, ատոք, իցիվ թե, անագան** ևն), իսկ լեզվական մակարդակում դրանք դիտվում են որպես հնաբանություններ՝ ընդհանուր գործածությունից դուրս եկած բառեր: Լեզուն փոփոխվում ու զարգանում է խոսքային մակարդակում և խոսքի միջոցով:

1.2. Խոսքի դրսևորման ձևերը: Խոսքը ունի տարատեսակներ, որոնք առանձնանում են մի քանի սկզբունքներով: Ըստ ծավալի՝ խոսքը լինում է **համառոտ** և **ծավալուն**, ըստ արտահայտման եղանակի՝ **բանավոր** և **գրավոր**, ըստ պատկանելության՝ **հեղինակի** և **ուրիշի**, ըստ արտահայտման ձևի՝ **արտաքին** և **ներքին**, ըստ մասնակիցների քանակի՝ **մենախոսություն** և **երկխոսություն** ևն:

1.2.1. Համառոտ և ծավալուն խոսք: Խոսքը համառոտ է, երբ նրանով քիչ բան է ասված: Խոսքի նվազագույն միավորը նախադասությունն է, որը մեկ միտք է, մեկ կարծ և ամփոփ մտածում: Սա նշանակում է, որ համառոտ խոսքը կարող է արտահայտվել մեկ բառով, որը ինքնուրույն նախադասություն է՝ «Համեցե՛ք», «Այո՛», «Կխոսենք»: (Ամենաերկար նախադասություններից մեկը, օրինակ, Հյուգոյի «Թշվառներ» վեպում է՝ կազմված 823 բառից, ծավալով՝ մոտ 3 էջ, կամ՝ Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» վեպում՝ մեկուկես էջ): Սրանք, իհարկե,

դժվար է համառոտ խոսք համարել: Համառոտ խոսքի օրինակ են առածները, ասացվածքները, կոչերը, վերնագրերն ու անվանումները («Հայաստանի Հանրապետություն»: «Անուշ»: «Հայաստանը իմ տունն է»: «Հայոց լեզու»):

Ծավալուն խոսքը մտածությունների մի ամբողջ շարք է. համեմատաբար ծավալուն խոսք են ընդարձակ նկարագրությունը, հոդվածը, զեկուցումը, պատմվածքը, ավելի ծավալուն՝ վեպը, վեպերի շարքը ևն:

1.2.2. Բանավոր և գրավոր խոսք: Առաջինը պատմականորեն նախորդում է երկրորդին: Չնայած դրանք սերտորեն փոխալայնամավորված են, միասնական, այնուամենայնիվ խոսքի ինքնուրույն ձևեր են և ունեն իրենց յուրահատուկ բնութագրերը:

Բանավոր խոսքը հնչող խոսքն է, հիմնականում՝ բարձրածայն խոսողություն: Կարող է ձայնագրվել և անհրաժեշտության դեպքում՝ վերարտադրվել: Ձևավորվում է հաղորդակցման գործընթացում: Հնչերանգի հնարավորությունները՝ նվագայնությունը, բարձրությունը, տևողությունը, տեմպը, ելևէջումը ևն, չափազանց մեծ են: Կարևոր դեր են կատարում տրամաբանական շեշտը, արտասանության հստակության աստիճանը, դադարը ևն: Իբրև կանոն՝ ենթադրում է խոսողի և լսողի **անմիջական շփում**: Կենդանի, աշխույժ խոսք է, և սա մեծ առավելություն է գրավոր խոսքի նկատմամբ: Հնարավորություն կա անմիջական կապ ստեղծելու լսարանի հետ:

Բանավոր հաղորդակցումը հիմնականում իրականանում է միաժամանակ լսողական և տեսողական ուղիներով: Առանձին դեպքերում՝ միայն լսողական ուղիով, օր.՝ հեռախոսային հաղորդակցումը: Բանավոր խոսքի արտահայտչականությունը էապես ուժեղացնում են արտալեզվական այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ շարժումը (ժեստը), դիմախաղը, հայացքը, մարմնի դիրքը, կեցվածքը, տարածական վարքը, փոխադարձ ընկալումը և արձագանքը, հագուստը ևն:

Սովորաբար այն ունենում է **հանպատրաստից** բնույթ. խոսողը ստիպված է միաժամանակ մտածել և խոսել: Այդ է պատճառը, որ բանավոր խոսքը ձևավորվում է ընդհատումներով, հատվածաբար՝ երբեմն տարրալուծվելով ինքնուրույն-հաղորդակցական խոսքային միավորների: Բանավոր խոսքը կարող է լինել նաև նախապես պատրաստված:

Բնորոշ է **անշրջելիությունը**. «Ասվածը էլ հետ չես բերի»: Սա նշանակում է, որ հաղորդակցական լուրջ իրավիճակներում մեծ պատասխանատվություն պետք է դրսևորել ասվածի նկատմամբ. ծանր ու թեթև անել յուրաքանչյուր բառ, ճիշտ ընտրել հնչերանգը, դիմախաղը և շարժումը:

Արտահայտության ձևերն են զեկուցումը, գրույցը, բանավեճը, ճառը, կոչը ևն: Իրացվում է տարածության և ժամանակի մեջ, այսինքն՝ սահմանափակված է դրանցով: (Մեր օրերում էլեկտրոնային միջոցները տարածական և ժամանակային հաղորդակցման շատ մեծ հնարավորություններ են ընձեռում):

Խոսքի բանավոր և գրավոր տեսակները օգտագործում են լեզվական նույն միավորները, բայց տարբեր կերպ՝ պայմանավորված նյութի ընկալմամբ և հաղորդակցման նպատակներով: Բանավոր խոսքի անմիջական նպատակը որոշակի տեղեկություն կամ բովանդակություն արագ հաղորդելն է ու ընկալումը: Խոսքի դրսևորման այս տեսակում գործածական են խոսակցական բառեր, արտահայտություններ, խոսքային համառոտ կառույցներ՝ թերի և միակազմ նախադասություններ, առավելապես պարզ նախադասություններ, բարդերից հատկապես համադասական տեսակները՝ շարահարությամբ (առանց շաղկապների) կապված բաղադրիչ նախադասություններով, ևն: Հազվադեպ են դերբայական դարձվածները, ավելի հաճախակի են հանդիպում եղանակավորող բառեր, ծայնարկություններ, զանազան միջարկումներ, կրկնություններ: Բնորոշ են զեղչումը, շարադասական խախտումները: Գրական լեզվի նորմերից շեղումները բանավոր խոսքի հատկանիշներից են: Ահա այդպիսի խոսքի մի նմուշ. «Ա. - Լսի՛ր, Հո՛ւ, չգիտեի՞ր,

որ էսօր պիտի տեսնվենք: **Բ.** - Չէ՛: Ո՞րտեղից պիտի իմանայի: **Ա.** - Ո՛նց թե: Կարոն քեզ չէր ասե՞լ, որ պիտի հանդիպենք. խոսելու բաներ կան կարևոր: **Բ.** - Ա՛: Կարո՞ն: Կարոն ասել էր. մոռացել էի, համ էլ... **Ա.** - Դե դու երբ չես մոռանում որ: Հա էլ եղես եղել էլի, մենակ դու ու քո գործերը... Լա՛վ, է՛... Սրա վերջը ինչ ա լինելու՝ չգիտեմ, արդեն հոգնել եմ էս անկապ վիճակներից.....»:

Ծանոթություն: Բանավոր խոսքի առանձին տեսակներ (ճառ, գեկուցում ևն) նման են գրավոր խոսքին. առավել մշակված են, կարող են ձևավորվել գրականին ավելի մոտ կամ պարզապես գրական լեզվով:

Գրավոր խոսքը, ինչպես ասվեց, ժամանակագրական առումով հաջորդում է բանավորին: Ձևավորվում է մարդկության զարգացման համեմատաբար բարձր փուլում՝ որպես գրանցման նշանային համակարգ, ձայնային խոսքի ամրագրում: Իրացվում է գրային պայմանական նշանների (տառեր, գաղափարագրեր, պատկերագրեր ևն) գործադրումով, ընկալվում է տեսողությամբ կամ շոշափելիքով: Տառերը հնչյունների պայմանական գրային նշաններն են գրավոր խոսքում:

Գրավոր խոսքը կարող է իրականացվել տեխնիկական տարբեր միջոցներով և լինում է **վիճագիր** (քարի վրա փորագրված), **գրչագիր** (մագաղաթի, պապիրուսի վրա գրված), **մեքենագիր** (գրամեքենայով տպագրված), **տպագիր** (տպիչով կամ հաստոցով տպագրված), **էլեկտրոնային** (էլեկտրոնային սարքի էկրանին շարված) ևն:

Հնչերանգային հատկանիշները մասամբ արտահայտվում են կետադրական նշաններով՝ շեշտ, պարույկ (հարցական նշան), բացականչական նշան, վերջակետ, միջակետ, բութ, ստորակետ, կախման կետեր ու բազմակետեր: Խոսքի այս տեսակի անհրաժեշտությունը, ըստ հետազոտողների, պայմանավորված է երկու հիմնական հանգամանքով. **1.** պահպանել ձեռք բերված գիտելիքները, **2.** ապահովել հաղորդակցումը տարածությամբ և ժամանակով բաժանված կողմերի միջև: Գրավոր խոսքի դերը չափազանց մեծ է քաղաքակրթության զարգացման գործում. բացառիկ կարևոր դեր է կատարում մարդկային

մտքի մշակման, մտածողության զարգացման ու կատարելագործման մեջ³: Այդ իսկ պատճառով չափազանց մեծ տեղ է տրվում գրավոր խոսքի մշակմանն ու զարգացմանը:

Գրավոր խոսքը, բանավոր խոսքի գրային արձանագրումից բացի, ինչպես ասվեց, ունի նաև այլ գործառնություններ: Հնարավորություն է տալիս մարդկության կուտակած գիտելիքը ամրագրելու, փոխանցելու սերնդից սերունդ: Հիմնական հատկանիշը տեղեկույթը (ինֆորմացիան) երկարատև պահպանելու կարողությունն է: Գրավոր խոսքը հաղորդակցման միջոց է այն դեպքում, երբ հաղորդակցվողները բաժանված են տարածությամբ և ժամանակով:

Գրավոր խոսքը հաղորդակցման միջնորդավորված ձև է: Նրա վրա անմիջականորեն չի ազդում ընթերցող(ներ)ի արձագանքը: **Անհամեմատ մշակված է.** հեղինակը կարող է անդրադառնալ գրածին, ուղղել, բառեր ու արտահայտություններ փոխել, մշակել, դարձնել ավելի տպավորիչ ու ազդեցիկ: Գրավոր խոսքում հիմնականում գործառնում է խստորեն կանոնակարգված ու նորմավորված գրքային-գրական լեզուն: Գործածվում է գրական բառապաշարը, բնորոշ են բարդ նախադասությունները, կայուն շարադասությունը: Խստորեն պահպանվում են մտքի տրամաբանական ընթացքը, բովանդակությունը շարադրելու հետևողականությունը: Սրանք ապահովում են գրավոր խոսքի ճշգրտությունը⁴:

Երբեմն հարց է ծագում խոսքի դրսևորման որ ձևին նախապատվություն տալ՝ գրավո՞ր, թե՞ բանավոր: Ընտրությունը, բնականաբար, պայմանավորվում է մի շարք գործոններով՝ խոսքի թեման, տեսակը, լսարանը, իրավիճակը, միջավայրը, խոսողի անհատական կարողությունները, հմտությունը ևն: Գիտական զեկուցման դեպքում, օրինակ, նախընտրելի է ելույթի գրավոր ձևը՝ խոսքի ճշգրտությունը, տրամաբանականությունը ապահովելու համար: Ողջույնի կարճ խոսքը տպավորիչ է, երբ բանավոր է հնչում: Այս դեպքում հուշաթուղթ

³ Տե՛ս Ա. Նալչաջյան, Հոգեբանության հիմունքներ, Եր., 1997, էջ 238-239:

⁴ Տե՛ս А. Радугин, Русский язык и культура речи, М., 2004, էջ 56-60:

օգտագործելը, նույնիսկ մեկ-երկու անգամ դա աչքի անցկացնելը խոսքի տպավորությունը թուլացնում են: Հաշվետվությունը, տեղեկագիրը, արձանագրությունը, դատավճիռը, ուղերձը և խոսքի այլ տեսակներ բնական են հնչում, եթե արտահայտվում են գրավոր ձևով: Փաստաբանի ելույթը, բաժակաճառը, շնորհավորանքի մտերմիկ խոսքը և նման այլ ձևեր «նախընտրում են» արտահայտման բանավոր եղանակը:

Բոլոր դեպքերում, թեկուզ բանավոր ելույթի նախապատրաստվելիս խորհուրդ է տրվում այն նախապես շարադրել՝ գրավոր տեսքի բերել, իսկ բուն ելույթի համար պիտի մտապահել հիմնական ասելիքը, հիշել հարցադրումները, նախապատրաստել խոսքի սկիզբն ու ավարտը ևն: Շատ բան պայմանավորված է նաև խոսողի կարողությամբ ու հմտությամբ: Բանավոր գեղեցիկ, արտահայտիչ, առիմքնող խոսքի արվեստին տիրապետելը շնորհքի ու բանիմացության նշան է: Ասվում է, որ Պետրոս Առաջինը 1722 թ. հատուկ հրահանգով պարտադրում է, որ սենատորները ելույթ ունենան ոչ թե գրված տեքստը ընթերցելով, այլ բանավոր: Եվ դա անում էր՝ իմանալու համար յուրաքանչյուրի խելամտության չափը⁵:

1.2.3. Մենախոսություն և երկխոսություն: Առաջինը մեկ մարդու խոսք է, որով նա դիմում է այլ անձի կամ լսարանի կամ ինքն իրեն: Մենախոսության տեսակներ են գիտական զեկուցումը, ելույթը, դասախոսությունը ևն: Խոսքի այս տեսակը սովորաբար ծավալուն է և, որպես կանոն, նախապես մտածված ու ծրագրված: Խոսքը գրավիչ դարձնելու համար խոսողը դիմում է հրապարակային-հռետորական խոսքի հնարավոր միջոցներին: Կարևոր դեր ունեն նաև արտալեզվական միջոցները՝ լսարանի արձագանքը, շփումը, միջավայրը, իրադրությունը ևն: Մենախոսելիս խոսակցի կամ լսարանի վրա տպավորություն թողնելու և ներազդելու համար փորձ ու հմտություններ են պետք:

Երկխոսությունը խոսքային գործողության այն տեսակն է, երբ հաղորդակցումը իրականացվում է երկու կամ ավելի ան-

⁵ Տե՛ս Գ. Բաղդասարյան, Հռետորական խոսքի ուժը, Եր., 1987, էջ 97:

ծերի միջև (վերջին դեպքում հաղորդակցումը երբեմն անվանում են նաև **բազմախոսություն**): **Իրադրային խոսք է**, քանի որ մեծապես պայմանավորված է խոսքային իրադրությամբ. այսպիսի խոսքի ձևավորման վրա մեծ ազդեցություն ունեն ոչ խոսքային հաղորդակցման միջոցները՝ խոսակիցների փոխհարաբերությունը, նրանց մտերմության աստիճանը, հաղորդակցվելու մշակույթը, նրանց տրամադրությունը, քննարկվող խնդիրների բնույթը, այլ անձանց ներկայությունը, խոսողների սոցիալական և ինտելեկտուալ մակարդակը ևն: Խոսքի այս տեսակը իրադրային է նաև այն իմաստով, որ հանպատրաստից խոսք է և սովորաբար կառուցվում է խոսողության գործընթացում:

Հատվածական է. եթե զրուցակիցները մտերիմներ են, լավ գիտեն իրար կամ քննարկվող խնդիրներին լավ են տիրապետում, զրույցը ընթանում է սահուն, փոխըմբռնման պայմաններում, ուստի կարող է հաճախ ընդմիջարկվել, կրճատվել: «Քիչ չեն այն մարդիկ, ովքեր վատ զրուցակիցներ են հենց այն պատճառով, որ չեն զգում, թե երկխոսության ընթացքում ինչի մասին պետք է ընդարձակ խոսել և ինչի մասին՝ միայն մեկերկու ակնարկով, առանց մանրամասնորեն շարադրելու այն, ինչ հայտնի է խոսակցին և հասկանալի է իրադրությունից և կոնտեքստից»⁶:

Խոսքը կտրտվում կամ հաճախակի ընդմիջվում է նաև այն դեպքում, երբ զրուցակիցները հուզված են կամ բանավիճում են: Եթե հույզերը բացասական են, ապա խոսքը կարող է դառնալ կաղապարային և սևեռված. կրկնվում են միևնույն բառերն ու արտահայտությունները, թեև դրանք ակնհայտորեն ավելորդ են ու աննպատակահարմար:

Բոլոր դեպքերում շատ կարևոր է, որ խոսակիցները կարողանան լսել իրար, ամբողջությամբ հասկանալ ասելիքը և ապա արձագանքեն: Հակառակ դեպքում խոսքը կծախողվի, պարզապես կվերածվի մենախոսության կամ չստացված երկխոսության:

⁶ Ա. Նալչաջյան, Հոգեբանության հիմունքներ, Եր., 1997, էջ 238:

1.2.4. Արտաքին և ներքին խոսք: Առաջինը հնչյունական-արտասանական իրացում ունեցող խոսքն է: Նախ և առաջ դրանով է մարդը ներկայանում իր միջավայրին, շրջապատին, հանրությանը: «Ոչինչ այնքան հեշտությամբ չի մատնում մեր ապրումները, մտածումները, մեր նկարագիրը, որքան խոսքը» (Գ. Նժդեհ):

Ներքին խոսքը անձի ներաշխարհում ընթացող և հնչյունական կամ գրավոր դրսևորումներ չունեցող խոսք է, մենախոսության տեսակ: Ուղղված չէ ունկնդրին: Ձևավորվում է «մտքում», լռելյայն: Եթե ունկնդիր էլ կա, ապա այն երևակայական, ենթադրական է: Սա մի տեսակ նախապատրաստություն է բարձրածայն խոսքի և արագ կարող է վերածվել մենախոսության կամ երկխոսության⁷: «Այսպիսով, երբ մենք լուռ ենք, այնուամենայնիվ խոսում ենք, քանի որ մեր մտածողությունն ու ներհոգեկան գործընթացները բացարձակապես առանց խոսքի օգնության ընթանալ չեն կարող: Ներքին խոսքը մեր մտքերն ու գործողությունները կանխատեսելու և պլանավորելու միջոց է»⁸:

Իբրև ներքին խոսքի կառուցվածքային հատկանիշ է նշվում **հատվածականությունը** (դրվագային՝ ֆրագմենտար բնույթը): Քանի որ սեփական մտքերի մեծ մասն ինքնըստինքյան հասկանալի է մարդուն, նա կարիք չունի դրանք ծավալուն շարադրելու մտքում: Հաճախ բավական է ներքին խոսքում գործածել միայն մեկ բառ-հասկացություն՝ որևէ ընդարձակ միտք գիտակցելու կամ հասկանալու համար: Մինչդեռ արտաքին խոսքում նույն միտքը ուրիշին հաղորդելու համար անհրաժեշտ կլինի կազմել մի քանի նախադասություն: Ակնհայտ է, որ ներքին խոսքում օգտագործվող լեզվական միջոցները հասնում են նվազագույնի⁹: Իր այս բնույթով ներքին խոսքը կարելի է համարել արտաքին խոսքի նախապատրաստման փուլ:

⁷ Տե՛ս Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 281:

⁸ Ա. Նալչաջյան, Հոգեբանության հիմունքներ, Եր., 1997, էջ 239:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

1.2.5. Հեղինակային և ուրիշի խոսք: Առաջինը խոսողից կամ գրական ստեղծագործության հեղինակից սերող խոսքն է՝ ի տարբերություն գրական հերոսների խոսքի կամ ուրիշի խոսքի:

Ուրիշի խոսքը այլ անձի կողմից գրավոր կամ բանավոր մեջբերված խոսքն է: Հաճախ է հանդիպում առօրյա-խոսակցական լեզվում, գեղարվեստական գրականության մեջ, պարբերական մամուլում, գիտական խոսքի որոշ տեսակներում:

1.2.6. Արձակ և չափածո խոսք: Առաջինը, որպես կանոն, կառուցվածքային և ծավալային սահմանափակումներ չունի: Խոսքի բնական վիճակն է, աչքի է ընկնում լեզվական ամենաբազմազան միջոցների գործածությամբ: Երկրորդը մի տեսակ արհեստական խոսք է. արդյունք է մտածողության ոչ բնական եղանակի: Սրան բնորոշ են կառուցվածքային և ծավալային որոշ պայմանականություններ. ունի ընդունված կամ պարտադրված ձևեր ու հատկանիշներ՝ չափ, կշռույթ, հանգ, ռիթմ, լեզվական ձևերի ու ոճական միջոցների որոշակի ընտրողականություն ևն: Այս առանձնահատկությունների շնորհիվ չափածո խոսքի բաղադրիչ տարրերը արձակի համապատասխան տարրերի նկատմամբ ձեռք են բերում տեղեկատվական ավելի մեծ հագեցվածություն¹⁰:

1.2.7. Պարբերություն: Տեքստի այն հատվածն է, որն ունի իմաստային միասնություն և ինքնուրույնություն: Կազմված է առնվազն մեկ նախադասությունից: Բանավոր խոսքում պարբերությունների միջև եղած դադարը ավելի մեծ է, քան նախադասությունների: Սկսվում է նոր տողից: Պարբերության նախադասությունները բովանդակային, ռիթմահնչերանգային որոշակի կապի ու ներդաշնակության մեջ են: Բնորոշվում է կառուցվածքային, իմաստային ավարտվածությամբ, նաև մասերի համաչափությամբ, կապակցվող տարրերի միատեսակությամբ, բաղադրիչների արտասանական գրեթե նույն տևողությամբ:

¹⁰ Տե՛ս Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990, էջ 92-93:

յամբ, կառույցների կաղապարային մերձակցությամբ, հնչե-
րանգային հստակ անցումներով ևն¹¹:

1.3. Խոսքի մշակույթի ուսումնասիրության առարկան, նպատակը: Խոսքի մշակույթ հասկացությունը: Կապը այլ գիտաճյուղերի հետ: Խնդիրները:

Խոսքի մշակույթի ուսումնասիրության **առարկան** խոսքն է, խոսքի արժանիքները, հաղորդակցական յուրահատկությունները, դրա դրսևորման առանձնահատկությունները լեզվի գործառական տարբերակներում: **Նպատակը՝** ուսումնասիրել խոսքը, հաստատել խոսքի ընդհանուր օրինաչափությունները և դրա միջոցով հասարակության մեջ մշակել գրական խոսքի բարձր ճաշակ:

«Խոսքի մշակույթ» **հասկացությունը** կիրառվում է երկու հիմնական նշանակությամբ:

ա) Խոսքի մշակույթը բանասիրական գիտությունների գիտաճյուղ է: Ուսմունք է խոսքի հաղորդակցական որակների համակարգի մասին:

բ) Մարդու գիտելիքների և ունակությունների ամբողջությունն է, որ ապահովում է լեզվի նպատակաուղղված կիրառությունը հաղորդակցման համար: Սա ենթադրում է գրավոր և բանավոր խոսքի նորմերի իմացություն և դրանց տեղին ու արտահայտիչ գործածություն՝ խոսքի բովանդակությամբ և նպատակներին համապատասխան¹²:

Իբրև գիտաճյուղ՝ սերտ առնչություն ունի տրամաբանության, հոգեբանության, գեղագիտության, գրականագիտության և այլ գիտաճյուղերի հետ: Բնականաբար, առավել շատ ընդհանրություններ ունի լեզվաբանական մյուս գիտությունների հետ՝ ընդհանուր լեզվաբանություն, լեզվի պատմություն, ժամանակակից լեզվաբանություն ևն: Վերջիններիս ուսումնասիրության նյութը լեզուն է՝ իր ձևավորման հարցերով, զարգացման ընթացքով, կառուցվածքով, մակարդակներով: Խոսքի

¹¹ Տե՛ս Հ. Պետրոսյան, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 525:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 85:

մշակույթը, ինչպես ասվեց, ուսումնասիրում է լեզվի գործառական տարբերակը՝ խոսքը: Ավելի սերտորեն է առնչվում ոճագիտության հետ, այնքան, որ հաճախ դրանք դիտարկվում են մույն դասընթացում՝ **խոսքի մշակույթ** կամ **Ոճագիտություն** ընդհանուր վերտառությամբ: Այդ երկու ճյուղերի սահմանները տակավին հստակորեն որոշարկված չեն. լայն առումով՝ խոսքի մշակույթի ուսումնասիրության մյուսը ներառում է նաև ոճագիտության հարցերը՝ լեզվական նշանի ոճական կիրառությունները, գործառական ոճերը ևն:

ՄԱՍ 2.

ԽՈՍՔԻ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ

2.1. ճշտություն (18): **2.2.** Հարսություն և բազմազանություն (19): **2.3.** ճշգրտություն և հսակություն (45): **2.4.** Պարզություն և մասշեխություն (62): **2.5.** Սեղմություն (66): **2.6.** Տրամաբանականություն (74): **2.7.** Արահայտչականություն (86): **2.8.** Խոսքի այլ արժանիքներ (151):

Բոլոր ժամանակներում էլ խոսքը գորավոր ազդեցություն է ունեցել անհատների և հանրության վրա: Գեղեցիկ, արտահայտիչ, կրքոտ խոսքը հաղթանակներ է ապահովել ռազմի դաշտում, հերոսացման է մղել հայրենիքի զինվորին, պայմանավորել է հաջողությունը անձնային հարաբերություններում և գործի մեջ:

Հին աշխարհում խոսքարվեստը առանձնացվել է որպես արվեստի ամենաազդեցիկ ճյուղերից մեկը: Պատմությանը հայտնի են հռետորական խոսքի ականավոր տեսաբանների ու ճարտասանների անուններ՝ **Դեմոսթենես**՝ հռետոր և քաղաքական գործիչ (IV դ., մ. թ. ա.), **Արիստոտել**՝ հռետորական արվեստի տեսաբան (IV դ., մ. թ. ա.), **Մարկոս Անտոնինոս**՝ Հին Հռոմի քաղաքական հռետոր (I դ., մ. թ. ա.), **Կրոմվել**՝ ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխության շրջանի քաղաքական գործիչ (XVII դ.), **Մարատ** (XVIII դ.) և **Ռոբեսպիեր** (XVIII դ.)՝ դատական ու քաղաքական հռետորներ, **Լոմոնոսով**՝ հռետորական արվեստի տեսաբան, փիլիսոփա (XVII դ.), **Անատոլի Կոնի**՝ դատական հռետոր (XIX դ.) և ուրիշներ:

Պետական, քաղաքական ականավոր գործիչ, իրավաբան և փիլիսոփա **Ցիցերոնի** (I դ., մ. թ. ա.) մասին ժամանակակիցներն ասում էին, որ երկինքը Ցիցերոնին երկիր է ուղարկել, որպեսզի նրա օրինակով ցույց տա, թե ինչ աստիճանի գործել կարող է լինել խոսքը: Իսկ **Սոկրատեսը**, ասում են, մարդու մասին կարծիք չէր հայտնում, քանի դեռ նրան չէր լսել: Մեծ փիլիսոփային է վերագրվում հայտնի արտահայտությունը՝ «Խոսի՛ր,

որ ճանաչեմ քեզ»։ **Լև Տոլստոյի** կարծիքով՝ գեղեցիկ, նպատակասլաց, արտահայտիչ խոսելը բարձր մշակույթի արտահայտություն է, մտավոր զարգացածության նշան, վարվեցողություն է, կիրթ լինելու ցուցիչ։

Խոսքի արժանիքների վերաբերյալ ուսմունքը ձևավորվել է դեռևս Յին աշխարհում։ Մշակվել է մի ամբողջ համակարգ։ Յնում իմաստուն համարվելու համար երեք պայման կար, որոնցից մեկը **գեղեցիկ և անվրեպ խոսելն էր** (մյուս երկուսը՝ ճիշտ վճիռ կայացնելը, անհրաժեշտ գործ կատարելը (Դեմոկրիտ))։ Յույն փիլիսոփա Թեոֆրաստը «Ոճի մասին» իր գրքում առանձնացնում է գեղեցիկ խոսքի մի շարք հատկանիշներ՝ մաքրություն, ճշգրտություն, խստություն, հանդիսավորություն, վերամբարձություն, նպատակասլացություն, ճշմարտացիություն ևն։ Նշվում են գեղեցիկ խոսքի նաև այլ որակներ՝ տեղիություն (Դիոնիսոս Չալիկառնասցի), մաքրություն և հասկանալիություն (Ցիցերոն)։ Յետագայում խնդրին անդրադարձել են փիլիսոփաներ, բանասերներ, հոգեբաններ, գրողներ, իրավաբաններ և այլք։ Խոսքի արժանիքների (հաղորդակցական որակների) մասին ժամանակակից ուսմունքը մշակվել է մասնագետ-բանասերների կողմից։ Առանձնացվել են խոսքի մշակույթի հետևյալ հիմնական որակները կամ այլ կերպ՝ խոսքի արժանիքները՝ **ճշտություն, հարստություն և բազմազանություն, ճշգրտություն, պարզություն և մատչելիություն, սեղմություն, տրամաբանականություն, արտահայտչականություն, մաքրություն, տեղիություն**։

2.1. ՃՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

2.1.1. Լեզվական նորմի լրացում (18): 2.1.2. Բովանդակության ճշտություն (18):

2.1.1. Ունի երկու դրսևորում: Դա մախ և առաջ **լեզվական նորմերի պահպանումն է** լեզվի բոլոր մակարդակներում արտասանությունից մինչև շարահյուսական կառույցներ¹³: Խոսքի հաղորդակցական գլխավոր հատկանիշն է, քանի որ դրանով է պայմանավորվում փոխընկալումը: «Ճիշտ խոսել կարողանալը դեռ առաքինություն չէ, բայց ճիշտ խոսել չկարողանալը ամոթ է» (Ցիցերոն):

2.1.2. Խոսքի ճշտություն ասելով՝ հասկանում ենք մաև խոսքի **բովանդակության ճշտություն**: Սա լայն հասկացություն է. **մախ՝** ենթադրում է տեղեկության ճշտություն՝ փաստեր, փաստարկներ, իրողությունների նկարագրություն, տարեթվեր, տեղանուններ ևն, և **երկրորդ՝** դրանցից բխող դատողությունների, եզրակացությունների, ընդհանրացումների ճշտություն:

Երկու դեպքում էլ՝ ամեն մի շեղում կամ անճշտություն էապես փոխում է խոսքի ազդեցության ուժը. անճիշտ փաստը, սխալ տեղեկատվությունը անվստահություն են ստեղծում. ժամավաճառություն է դառնում խոսակցի հետ զրույցը: Իսկ ակնհայտ փաստերից բխող սխալ եզրահանգումները փոխընկալումը և խոսողությունը տանում են փակուղի, քանի որ առողջ և ճիշտ դատողությունները պետք է բխեն իրերի ու երևույթների բնույթից, ներկայացվող փաստերի իրական բովանդակությունից: Կամայական մեկնաբանությունները լուրջ խոչընդոտ են փոխադարձ ընկալման հասնելու ճանապարհին:

¹³ Այս մասին տես այս ձեռնարկի առաջին գիրքը **Յու. Ավետիսյան**, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, գիրք Ա, Եր., 2014: (Այսուհետև՝ շարադրանքում՝ գիրք Ա և էջը):

2.2. ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2.2.1. Բովանդակության հարստություն և տեղեկատվականություն (19): **2.2.2.** Հնչյունական (ծայնական) հարստություն (21): **2.2.3.** Բառային կազմի հարստություն: Բառադասար, բառի բազմիմաստություն, համանուններ, բառախաղ, բառային հոմանություն, հականություն, հարանունություն, բառակազմության ոճական հնարավորություններ. նորաբանություններ, հնաբանությունների տեղին գործածություն, բառային զուգակցում, դարձվածքներ (26): **2.2.4.** Խոսքի ներականական հարստություն և բազմազանություն. խոսքի մասերի ոճական կիրառություններ (ներականական զուգածներ, ժամանակածների փոփոխություն, դիմափոխություն են), ճարտիպական կառույցների բազմազանություն (ճարտիպական համանություն դրական և ժխտական կառույցներ, ուղղակի և անուղղակի խոսք, կրավորական և ներգործական կառույցներ են) (37): **2.2.5.** Արժանաչմիջոցներ (44):

2.2.1. Բովանդակության հարստություն և տեղեկատվականություն: Խոսքի հարստության կարևոր պայմաններից մեկը բովանդակության հարստությունն է կամ պարզապես **բովանդակայնությունը**: Սա նշանակում է, որ ասելիքը նախ և առաջ պետք է պարունակի **նոր և կարևոր միտք**: Նորը հեշտ չի ծնվում և մանավանդ հաճախ չի ծնվում: Հայտնի պատմություն կա. էյնշտեյնին հարցնում են, թե ինչու գրի չի առնում իր հանճարեղ մտքերը, մեծ գիտնականը պատասխանում է. «Դրանք այնքան շատ չեն, որ մոռանամ»:

Երբեմն հնչում են երկար-բարակ ելույթներ, բայց ոչ մի նոր միտք, ասելիք չեն պարունակում, կրկնվում են հայտնի ճշմարտություններ: Նույնիսկ եթե խոսքը գեղեցիկ է կառուցվում, միևնույնն է, ասելիքի, նոր գաղափարի բացակայությունը խոսքը դարձնում է անշուք ու անբովանդակ: Ահա այդպիսի խոսքի օրինակ, որտեղ խոսքային զանազան կառույցներով ձևակերպվում են միևնույն մտքի «տարբերակներ».

Փաստերի վերլուծությամբ հանգում ենք այն համոզման, որ փետրվարյան հեղափոխությունը ծառայեց քեմալականների շահերին. պատերազմը ընթանում էր հայերի միջև, իսկ դա շատ ձեռնտու էր քեմալականներին: Եթե վերոնշյալ կարծիքը դիտարկենք ապստամբության պատճառով ու-

նեցած մարդկային կորստի տեսակետից, ապա կարող ենք համաձայնել այդ տեսակետին, քանի որ **թուրքերի համար կարևորը հայերի կոտորածն էր, իսկ այս դեպքում հայն էր թափում հայի արյունը, եղբայրն էր սպանում եղբորը**. դա միանգամայն **համապատասխանում էր քեմալական թուրքերի ծրագրերին**: Հայ ժողովրդի զավակների կորստի առումով **ապստամբությունը ջուր լցրեց թուրքերի ջրաղացին**:

Կրկնվում են նույնիմաստ բառեր ու արտահայտություններ, կրկնվում է նաև միտքը. չկա գաղափարի զարգացում, ընթացք: Այսպիսի դեպքերում ճիշտ կլինի հետևել Դեյլ Քառնեգիի խորհրդրդին. «Կրկնե՛ք Ձեր գլխավոր մտքերը, սակայն մի՛ կրկնե՛ք և երկրորդ անգամ մի՛ գործածե՛ք միևնույն արտահայտությունները: Տարբերակե՛ք Ձեր նախադասությունները և Ձեր միտքը կրկնելիս հնարավորություն մի՛ տվե՛ք ունկնդրին նկատելու դա»:

Բովանդակությամբ հարուստ խոսքը հագեցած է լինում **տեղեկատվությամբ**: Լսարանի ուշադրությունը անմիջապես գրավում են նոր կարևոր լուրը, փաստի հաղորդումը, հասարակական հնչեղություն ունեցող իրադարձությունների արձանագրումը: Դա կարող է վերաբերել ամենատարբեր բնագավառների՝ պայմանավորված խոսքի բովանդակությամբ: Հիմնական պայմանն այն է, որ լուրը, տեղեկությո՜ւնը լսարանին հետաքրքրեն, նորություն լինեն լսողի կամ ընթերցողի համար: «Ստեղծագործական ամեն մի խոսքի (գիտական և գեղարվեստական ստեղծագործություններ, ճառ, զեկուցում ևն) արժեքը որոշվում է նրանով, թե ինչ գյուտ կա նրա մեջ, ինչ բովանդակություն ունի, ինչ արժեքի ինֆորմացիա է պարունակում, ինչ ընդհանրացումներ ունի, որքանով են դրանք հասարակայնորեն կամ անհատապես անհրաժեշտ կամ օգտակար, նորությո՞ւն են, թե՞ ոչ, ...որքանով են ինքնատիպ»¹⁴:

Նոր գաղափար, նոր մոտեցում առաջարկելը, ինչպես ասվեց, հեշտ չի տրվում: Դա տաղանդի, շնորհքի, բարձր ինտելեկտի արգասիք է: Բայց կարելի է նաև հայտնի իրողությունը, փաստը նոր տեսանկյունով կամ մի նոր հայացքով դիտարկել և կամ դրան ինքնատիպ ու յուրօրինակ մեկնաբանություն

¹⁴ Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990, էջ 281:

տալ, ինքնուրույն խոսք ասել: Արդեն հայտնի միտքը պետք է զարգացնել: Հակառակ դեպքում՝ նախընտրելի է լռելը: Ի վերջո, ստեղծագործական մտքի բոլոր կրողներն էլ սկսում են ազդեցություններից: Հաջողության է հասնում նա, ով կարողանում է հաղթահարել այդ ազդեցությունները, դառնալ ինքնատիպ ու ինքնուրույն: Ինքնուրույնությունը այս դեպքում վերաբերում է և՛ խոսքի բովանդակությանը, և՛ արտահայտվելու ձևին: Դանիել Վարուժանը այս առիթով շատ հստակ ձևակերպում ունի. «Ինքնուրույնությունը բանը առանձնահատուկ կերպով ասելու, գաղափարը նոր ձևով ցայտեցնելու մեջ է»:

Խոսքի հարստության հետ անհամատեղելի է **խոսքի միօրինակությունը**: Դրա պատճառը ոչ միայն բովանդակային տարրերի անհարկի կրկնություններն են, այլև արտահայտության ձևերի անտեղի գործածությունը և բառաշատությունը: Խոսքին միօրինակություն հաղորդող տարրերից են **կրկնաբանությունը** և **ավելադրությունը** (տե՛ս էջ 108-111):

2.2.2. Հնչյունական (ծայնական) հարստություն: Լեզուներն ինքնին ունեն հնչյունական համակարգերի օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող հատկանիշներ, որոնք պայմանավորում են խոսքի հնչյունական կառուցվածքի առանձնահատկությունները: Դրանք են տվյալ խոսքաշարում ծայնավոր և բաղաձայն հնչյունների կիրառական հաճախականությունը, ծայնավորների բազմազանության աստիճանը, տվյալ լեզվում վանկարար հնչյունների հնարավոր քանակը (վանկում բաղաձայն և ծայնավոր հնչյունների քանակը), հնչյունների կազմությունը, դրանց արտաբերության եղանակը, լեզվի շեշտը, առոգանությունը ևն: Տվյալ լեզվի բարեհնչությունը մեծ չափով պայմանավորված է ծայնավոր և բաղաձայն հնչյունների զուգորդության ներդաշնակությամբ և ծայնավորների հարըստությամբ:

Բաղաձայնը բաղաձայնին և ծայնավորը ծայնավորին հանդիպադրվելիս արտասանական որոշակի դժվարություններ են առաջանում: Առավել ևս, երբ հանդիպադրվում են նույն կամ նման հնչյուններ: Վնասվում է խոսքի ծայնային ներդաշնակությունը: Օր.՝ դժվար է սահուն ու ներդաշնակ արտասանել

հետևյալ բառերն ու բառակապակցությունները ընդգծված հնչյունների կից արտասանության պատճառով՝ «վարժ շարժումներ», «հանցակցի ցուցումներ», «համոզիչ չէ», «փորձառու ու ուշադիր», «գինու ու օղու արտադրությունը»: Հատկապես բանավոր խոսքում պետք է խուսափել հնչյունների նման զուգորդություններից:

Ձայնավորների և բաղաձայնների զուգորդելիությամբ և առհասարակ ձայնական հարստության հատկանիշներով (հայերենում առկա է ձայնավորների ու բաղաձայնների 30/6 հարաբերակցություն՝ 5:1) և նվագայնությամբ, ըստ լեզվաբանության տվյալների (հարցով զբաղվել են երաժիշտ-լեզվաբան Գրիգոր Վանցյանը, Հրաչյա Աճառյանը և այլք), հայերենը ունի երաժշտականության բարձր տվյալներ, «եթե նվագայնությամբ զիջում է իտալերենին ու ճապոներենին, ապա առաջ է գերմանական ու սլավոնական լեզուներից.....»¹⁵:

Խոսքի ներդաշնակության ու բազմազանության պայման է նաև երկար բառերի (վեցից ավելի վանկերից կազմված) հաճախադեպ գործածությունից խուսափելը: Հասկանալի է՝ խոսքի առանձին տեսակներում (գիտական, պաշտոնական ևն) երկար բառերի գործածությունը անխուսափելի է: Դրանք ոչ միայն ճշգրտություն են հաղորդում խոսքին, քանի որ առավելապես մասնագիտական բառեր են, այլև որոշ համոզիսավորություն, պաշտոնականություն: Սակայն բոլոր այն դեպքերում, երբ դրանց գործածության անհրաժեշտությունը չկա, երբ խոսքի նշված հատկանիշները չեն վնասվում, պետք է խուսափել երկար բառեր գործածելուց. կարելի է համադրական կազմությունների փոխարեն գործածել վերլուծական համարժեքներ, երկար բառի փոխարեն՝ նրա հոմանշային կարճ տարբերակը ևն: Օր.՝ վերլուծականություն—վերլուծական բնույթ (որակ), ամենատարատեսակ—տարատեսակ, համագործակցություն—գործակցություն:

¹⁵ Տե՛ս Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990, էջ 127:

Կարճ բառերը խոսքին հաղորդում են շարժման, ընթացքի տպավորություն, խոսքը դառնում է դինամիկ, աշխույժ ու բազմազան: Ավելի դյուրին է լինում խոսակցին լսելն ու ընկալելը:

Խոսքի օբյեկտիվ հատկանիշներից է նաև տվյալ լեզվին բնորոշ **հնչերանգը**՝ առոգանությունը, արագությունը, ելևէջումը ևն: Այս բնութագրումներով ևս հայոց լեզուն միջին ուրակներ ու հատկանիշներ ունի: Ասել է թե, հայերենն իր հնչյունական համակարգի օբյեկտիվ բնույթով բարեհունչ լեզու է:

Խոսքի հնչյունական կառուցման մեջ էական դեր են կատարում նաև այսպես կոչված սուբյեկտիվ գործոնները՝ հեղինակի անհատական հատկանիշները, հեղինակային նպատակադրումը, խոսքի գործառնման ոլորտները, իրադրությունը, խոսքի նյութը կամ թեման ևն: Դա արտահայտվում է լեզվին բնորոշ հատկանիշների անհատական կիրառության մեջ: Խոսքի հնչյունական համակարգի կառուցման այսպես կոչված անհատական բաղադրիչներ են **հնչերանգը, բաղաձայնությը և առձայնությը**:

Հնչերանգ (լատ. *intonare* բարձր արտասանել): Բանավոր խոսքի կարևորագույն տարրերից է, պայմանավորվում է մի շարք գործոններով՝ խոսողի անհատականությունը, հաղորդման տեսակը, իրադրությունը, խոսողի հոգեվիճակը, խոսքի կառուցվածքը, լսարանի (խոսակցի կամ խոսակիցների) սոցիալ-հոգեբանական կազմը ևն: Ունի իր դրսևորման կոնկրետ ձևերը՝ արտասանական ավելի փոքր տարրերը՝ **ձայնի տոնը, տեմպը** կամ **արագությունը, ելևէջումը, դադարը** ևն:

Ձայնի տոնը (հուն.՝ *tonos*՝ բարձրացում, շեշտ): Ձայնի բարձր և ցածր լինելն է: Դա էլ իր հերթին պայմանավորված է համապատասխան իրավիճակով՝ գաղտնիությունը, լսարանին հասու լինելու հնարավորությունները, հանդիսավորությունը, հուզված վիճակը ևն: Բնական է, օրինակ, որ հանդիսությունների ժամանակ, պաշտոնական արարողություններում, դատարանում կամ պարզապես մեծ լսարանի առաջ խոսողի ձայնը հնչի որոշակի բարձր տոնով: Խոսքի կարևոր պահերին կարելի է խոսել դանդաղ և փոքր-ինչ բարձր՝ որոշ հու-

զական երանգ տալով խոսքին: (Չարդարացված հուզականությունը, կեղծ ներշնչանքը կամ ոգևորությունը ակնհայտորեն թուլացնում են խոսքի ուժը): Անհարկի բարձրախոսությունը անբարեկրթության նշան է: Չայնը պետք է հարմարեցնել լսարանին, իրադրությանը, ունկնդիրների քանակին, նյութի բովանդակությանը. պետք է կարողանալ տիրապետել ձայնին: Բայց մյուս կողմից՝ անտեղի ցածր խոսելը թուլացնում է մտքի ընկալումը, ստեղծում է լարվածություն և հոգնեցնում է խոսակցին:

Չայնի կամ խոսքի **տեմպը** (իտ.՝ **<tempo** <լատ.՝ **tempo**՝ ժամանակ) կամ **արագությունը**: խոսքի միջին արագությունը բաժանվում է 120-140 բառ է: Բառը կամ նախադասությունը, սակայն, կարող է արտասանվել արագ կամ դանդաղ՝ պայմանավորված զանազան հանգամանքներով: Օր.՝ բանավիճային խոսքը արագ է, կարևոր լուրը կամ հիմնական միտքը, ամփոփիչ խոսքը հաղորդվում են համեմատաբար դանդաղ, գիտահանրամատչելի հաղորդման համար նույնպես նախընտրելի է խոսքի դանդաղ ընթացքը ևն: Չպատճառաբանված դանդաղ կամ արագ խոսքը հոգնեցուցիչ է, թուլանում է ընկալման ուժը. ստեղծվում է տհաճ տպավորություն:

Ելևէջումը լայն առումով ներառում է տրամաբանական շեշտը, նախադասության հնչերանգները (պատմողական, հարցական, հրամայական, բացականչական), խոսքի հուզական-զգացական տատանումները, որոնք կարող են արտահայտել ամենատարբեր նրբիմաստներ՝ ցավ, ափսոսանք, ուրախություն, սպառնալիք, հանդիմանություն, կարգադրություն ևն: Օր.՝ «Արցախի⁽¹⁾ հարցը, անցնելով երկա⁽²⁾րուծիզ քըն՝ նարկումների ճանապարհ, վերջապե⁽³⁾ս գտնելու⁽⁴⁾ է իր լուծումը»: Չայնի բարձրացումը և ցածրացումը բազմազան են դարձնում խոսքի հնչողությունը: Բայց դա պետք է կատարվի զգուշորեն՝ խոսքի թեմային, իրավիճակին, հանգամանքներին և դրանց փոփոխությանը համապատասխան ու համահունչ:

Ռիթմը (հուն. **rhythmos**՝ **հոսել** բառից) խոսքի ներդաշնակ ընթացքն է, որ ուղղված է գաղափարի տրամաբանական զար-

գացմանը, միտքը հետևողականորեն կառուցելուն: Իբրև այդպիսին՝ այն բնականաբար հատուկ է խոսքի ցանկացած տեսակի, լինի դա բանավոր թե գրավոր, արձակ թե չափածո: Օր.՝ խոսքի ռիթմը պահպանելու նշաններ են ելույթի կամ զրույցի ժամանակ այս կամ այն երևույթը պայմանավորող զանազան գործոնների հետևողական ու պարբերական քննարկումները տարբեր տեսանկյուններից:

Չափածո խոսքում ռիթմը տաղաչափական հնար է, որը ռիթմական տարրերի (ոտքերի, հատածների, տողերի) համաչափ կրկնությամբ երաժշտականություն է հաղորդում ստեղծագործությանը, ինչպես հետևյալ երկտողում՝

Ես եկել եմ / դարերից / ու գնում եմ / հաղթական
Դեպի դարերը / նորից / դեպի վառվող / Ապագան (ԵԶ):

Դադար: Խոսքի հնչյունական շղթայում որոշակի հատվածների՝ հնչաբառ, հնչանախադասություն, հնչաշարույթ ևն, առանձնացումն է այս կամ այն նպատակով: Ընդունված է տարբերակել դադարի երկու հիմնական տեսակ՝ **հոգեբանական** և **տրամաբանական**:

ա) **Հոգեբանական դադար:** Ասվածի հանդեպ զանազան վերաբերմունք արտահայտելու հնչյունական միջոց է. հարըստացնում է խոսքը. ուշադրություն է գրավում («Այդ կազմակերպության աշխատանքը **ան....արդյունավետ** է»), հանդիսավորություն է հաղորդում («Ես... այս պահին... ուզում եմ... ի լուր ամենքի... հայտարարել... որ վայր եմ դնում լիազորություններս»), հուզական է դարձնում խոսքը կամ պարզապես գեղարվեստականություն է հաղորդում դրան («Պատմության քառուղիներով մենք քայլել ենք երկար, Անդեկ, ցաքուցրիվ, անգաղափար» (ԵԶ)):

բ) **Տրամաբանական դադար:** Սա հնչերանգի օբյեկտիվ դրսևորումներից է, շեշտում է մտքի ավարտվածությունը և հաջորդում է հնչաշարույթին՝ բառակապակցությանը, պարբերույթին կամ նախադասությանը: Առավելաբար վերաբերում է խոսքի ճշտությանը և ճշգրտությանը:

Հոգեբանական դադարի ձևերից մեկը **մասնատումն է (պարզեցացիան)**, որը տարածված է ճարտասանական խոսքում, հրապարակախոսական ու գեղարվեստական տեքստերում: Խոսքին հաղորդում է յուրահատուկ արտահայտչականություն:

Խոսքի ձայնական հարստության կարևոր միջոցներ են նաև **բաղաձայնույթը** և **առձայնույթը**, որոնք, սակայն, որպես արտահայտչամիջոցներ գործածվում են գերազանցապես բանաստեղծության մեջ:

2.2.3. Բառային կազմի հարստություն: Բառապաշար: Հայտնի է, որ արդի հայերենի բառերի թիվը անցնում է 300 000-ից: Հիշենք նաև, որ առօրյա հաղորդակցման համար մարդուն բավարարում է որևէ լեզվի բառապաշարի ընդամենը 2%-ի իմացությունը: (Ժամանակակից մարդու գործածական կամ ակտիվ բառապաշարը մոտ 7-8 հազար բառ է, այլ հաշվարկներով՝ 10-12 հազար): Սակայն գեղեցիկ և հարուստ խոսք կառուցելու համար այդքանը բնականաբար բավարար չէ: Շատ բառերի իմացությունը և տեղին գործածությունը վկայում են լեզվական լուրջ կարողությունների և լեզվաիմացության մասին, հարստացնում են խոսքը, այն դարձնում բազմազան:

Բառապաշարի աղքատությունը անմիջապես աչքի է զարնում, քանի որ դա հանգեցնում է խոսքային թերությունների կամ անհարթությունների: Ինչպես, օրինակ՝ ներդրյալ միավորների անտեղի գործածություն (ներողություն, որոշ տեսակետից, ուրեմն), ավելորդ դերանունների, մակբայների գործածություն (նրա պատասխանը, դա..., այս դեպքում, հագիվ թե), հերթապահ բառերի ու արտահայտությունների անտեղի կրկնություն (այսինքն, այսպես ասած, հասկանում եք, այո՛, հա՛, պարզ է չէ, գիտեք որ, ասեմ ձեզ, խոսքի, չգիտեմ, ճիշտը որ ասեմ) ևն: Անհրաժեշտ չափով բառապաշար չունենալը ստիպում է խոսողին երկարաբանել, կրկնել արտահայտություններ, ավելորդ բացատրություններ տալ՝ միտքը տեղ հասցնելու համար:

Ծանոթություն: Բառապաշարի հարստության հետ չպետք է շփոթել **բառաշատությունը**, որը անհամատեղելի է բովանդակության հարստության հետ: Վերջինը ավելի հաճախ հենց բառապաշարի աղքատության հետևանք է:

Լեզվի բառապաշարի հարստության առաջին ցուցանիշներից է բազմիմաստ բառերի առատությունը՝ **բազմիմաստությունը**: Այն կարող է հանդես գալ որպես տվյալ բառագործածության օբյեկտիվ հատկանիշ: Այսպես՝ **անպայման** բառն ունի մի քանի իմաստներ (ըստ տարբեր բառարանների՝ 2-4 իմաստ): Ժամանակակից հայերենում ավելի հաճախ գործածվում է **անշուշտ, առանց այլևայլության** նշանակությամբ՝ որպես եղանակավորող բառ՝ «Արդյունքների մասին **անպայման** կտեղեկացնենք»: Բառն ունի նաև փոքր-ինչ հնացած՝ ածականական իմաստ՝ **պայման՝ պահանջ չդնող, որևէ պայմանով չսահմանափակված**: Բառի այս իմաստով գործածությունը յուրահատուկ ու տպավորիչ է դարձնում խոսքը. «Դա իմ անձեռնմխելի և **անպայման** իրավունքն է», կամ՝ «Տվե՛ք ինձ երեխաներին, կտամ ձեզ **անպայման** ազատություն»: Այս բառիմաստը ունի նաև տերմինային կիրառություն՝ **անպայման ռեֆլեքսներ** = կենդանի մարմնի բնածին ռեֆլեքսներ:

Բազմիմաստությունը ավելի հաճախ հանդես է գալիս որպես բառի փոխաբերական իմաստ(ներ)ով պայմանավորված սուբյեկտիվ գործառույթ: Դա տվյալ համատեքստում, տվյալ գործածության մեջ բառի նվաճած իմաստն է: Դրա արտահայտչական ուժը մեծ չափով բխում է իրական կյանքի հարաբերություններից: «Բազմիմաստությունը ինչ-որ աստիճանով արտացոլում է այն բարդ հարաբերությունները, որոնք գոյություն ունեն իրականության մեջ: Այսպես՝ եթե առարկաների միջև հայտնաբերվում են ներքին ընդհանրություններ, կամ նրանց հատուկ է ինչ-որ թաքնված ընդհանուր հատկանիշ, եթե նրանք ինչ-որ բանի վերաբերմամբ ունեն նույն կարգի հարաբերություններ, ապա մի առարկայի անվանումը կարող է

դառնալ նաև մյուսինը»¹⁶: Օր.՝ **Ճկուն** բառը իր բուն՝ հիմնական իմաստով նշանակում է «Հեշտ ճկվող, դյուրաթեք»՝ մետաղյա **Ճկուն ծող**, **Ճկուն մարմին**, **Ճկուն փայտ**: **Ճկուն** բառի բուն իմաստի հետ ներքին ընդհանրություններ ունեն մարդու որոշակի տեսակի որոշակի որակներ՝ կյանքում հարմարվող, համակերպվող լինելը, նաև հմուտ դիվանագիտությամբ՝ հանգամանքներին համապատասխան փոփոխվելը, ուստի այդ որակները ազատ կարող են բնորոշվել նաև **Ճկուն** բառով՝ **Ճկուն մարդ**: Մեկ այլ նշանակությամբ, որը դարձյալ ածանցվում է բառի հիմնական իմաստից, **Ճկուն**-ը ունի նաև *կողմնորոշվելու և իրադրություններն ըմբռնելու ընդունակ* իմաստը՝ **Ճկուն միտք**:

Բազմիմաստության արտահայտչական արժեքը կարող է դրսևորվել ոչ միայն առանձնաբար, այլև բառի իմաստային տարբերակների համատեղ կիրառությամբ: Այս դեպքում ավելի ընդգծվում ու ցայտում է դառնում բազմիմաստ բառի ոճական արժեքը: Ոճական գործածության յուրահատուկ հնարք է համագործածական բառի փոխաբերական կիրառության այն եղանակը, երբ միևնույն բառը հանդես է գալիս և՛ ուղիղ, և՛ անուղղակի իմաստներով: Նման դեպքերում առաջին հայացքից դժվար է բառի փոխաբերական իմաստն ընկալել, բայց հենց դա էլ լարում է խոսակցի (ընթերցողի) ուշադրությունը: Օր.՝ **գնալ** բառի ուղիղ և փոխաբերական իմաստների համատեղ կիրառությամբ ուշագրավ երկխոսություն է ստեղծվել հետևյալ դրվագում. հերթական հանրահավաքին հաջորդած երթի ժամանակ մասնակիցներից մեկը, նկատի ունենալով հանրահավաքի կազմակերպիչների քաղաքական հերթական քայլը, հարցնում է մյուսին. «Հիմա էսպես ո՞ւր **ենք գնում**»: Մյուսը պատասխանում է. «Դուք՝ չգիտեմ, բայց ես **գնում եմ** մետրո....»: Կամ՝ **տրամադրություն** բառի երկու տարբեր իմաստների հիմքի վրա է ստեղծված հետևյալ զավեշտալի խոսքը. «Նա հայտնվել է կադրերի **տրամադրության** տակ, բայց կադ-

¹⁶ Л. Введенская, Л. Павлова, Е. Катаева, Русский язык и культура речи, М., 2005, с. 117.

րերն առայժմ **տրամադրություն** չունեն»։ **Լույս** բառի ուղիղ և փոխաբերական իմաստների զուգահեռությամբ է ստեղծված մեծարենցյան հետևյալ պատկերը՝ «Ցնծագին գիշեր է **լույս** ու **լուսին**՝ Բայց **լույսն** իմ հոգվույս քիչ քիչ կը մաշի....»։ Կամ՝ «Մտքի օրոցքից երբ **աշխարհ** մտա, **Աշխարհում՝ աշխարհ** մոր սերը գտա» (ՀԸ), «Գթասի՛րտ եղեք, եղեք ողորմա՛ծ, **Մարդու** նկատմամբ մա՛րդ եղեք, մարդիկ» (ՊՍ)։

Խոսքի հարստության կարևոր աղբյուրներից մեկը բառապաշարի ձևաիմաստային խմբերն են՝ **հոմանիշներ, հականիշներ, համանուններ, հարանուններ**։ Դրանցից յուրաքանչյուրը, ըստ իր գործառական-ոճական հատկանիշների, որոշակի երանգ է հաղորդում խոսքին (տե՛ս էջ 88-103)։

Բառակազմության ոճական հնարավորություններ. նորաբանություններ։ Լեզվի հարստության ցուցանիշներից մեկը բառակազմական միջոցների հարստությունն է։ Հայերենը աչքի է ընկնում կենսունակ ածանցների առատությամբ, բառաբարդումների լայն հնարավորություններով։ Դրանք ապահովում են բառապաշարի ընդհանուր հարստությունը։ Խոսքին որոշակի երանգներ են հաղորդում նույն հիմքով բաղադրված ածանցավոր բառերը, ինչպես՝ **հետևաբար/հետևապես, մարմարյա/մարմարե, զորավոր/զորեղ, ամբողջովին/ամբողջապես/ամբողջաբար, հաստատապես/հաստատորեն/ հաստատաբար, հայրորեն/հայրաբար** ևն։ Տարբերակներից համեմատաբար քիչ գործածականները՝ **հետևապես, ամբողջաբար, հաստատորեն, հայրորեն** ևն, նկատելի թարմություն են բերում տեքստ։ Մյուս կողմից, սակայն, պետք է զգուշանալ դրանց հաճախակի գործածությունից, քանի որ այդ դեպքում խոսքը դառնում է արհեստական ու աններդաշնակ։

Խոսքին արտահայտչական նրբերանգներ հաղորդելու հատկանիշ ունեն **փոքրացուցիչ-փաղաքշական, նվաստական-արհամարհական** մասնիկներով կազմությունները՝ **մանկիկ, մանչուկ, աչիկ, աչուկ, անուշիկ, սիրունիկ, համովիկ, ծագուկ, կամ՝ գիտունիկ, անգետիկ, գրչակ, իմաստակ, խելոքիկ, խղճուկ, անհասիկ** ևն։ Որոշ լեզուների (օր.՝ ռուսերեն-

նի) համեմատությամբ՝ հայերենը կարծես հարուստ չէ դրանցով (գործածում է բառային այլ միավորներ), սակայն դրանք նկատելի ակտիվություն ունեն առօրյա խոսքում. առաջինները հաղորդում են մտերմության երանգ, անմիջականություն, երկրորդները՝ հեզմանք, հանդիմանություն:

Նորաբանությունների գործածությունը առավելապես պայմանավորված է նյութով: Եթե խոսքը նոր երևույթի կամ նոր իրողության մասին է, ապա այն անհրաժեշտաբար ենթադրում է նորաբանությունների կիրառություն: Սակայն դա հիմնականում իրականացնում է լրատվական, հաղորդակցական գործառույթ՝ որոշակի թարմություն հաղորդելով խոսքին, օր.՝ «**Հանձնախումբը** (=հանձնաժողովը) հանգել է այնպիսի եզրակացությունների, որոնք նպաստավոր չեն Հայաստանի համար», «Մենք իրականացնում ենք **կարգավարական** (=դիսպետչերական) հսկողություն», «Սենյակում **օդորակիչ** պետք է տեղադրել»:

Նորաբանությունների գործածությունը մեծ չափով պայմանավորված է նաև հեղինակի անհատականությամբ: Խոսքը անհատական նորակազմությունների մասին է: Եթե դրանք հորինված են անհրաժեշտ լեզվազգացողությամբ ու ճաշակով, ապա զգալի արտահայտչականություն կարող են հաղորդել խոսքին. տպավորիչ են դարձնում, ուշադրություն են գրավում: Օր.՝ «Պատերազմական պայմաններում գտնվող երկրի պաշտոնական ներկայացուցչի պարտվողական, **թշնամապաշտ** «առաքելությունը» ծախողման է դատապարտված», «Խնդիրը պետական ատյաններ ներկայացնելու նպատակով բնապահպանները **ստորագրահավաք** են սկսել», «Պարզ դարձավ, որ աշխատակարգով նախատեսված չէր դեսպանի **ճեպայցը**», «Քննարկման է ներկայացված պետական **կրթակարգի** նոր նախագիծը», «Ձեր **անտրամադրությունը** ճնշում է բոլորին»:

Իրենց յուրօրինակությամբ խոսքին անսովոր թարմություն են հաղորդում հատկապես հաջող «ընտրված» **դիպլածային բառերը**: Օր.՝ «Ազգային ժողովի պատգամավորների **չընտրությունները** մեկ անգամ ևս ապացուցեցին ընտրական օրենսգիրքը վերանայելու անհրաժեշտությունը», «Ադրբեջանի վարչապետը **ժպտալլուկ** դնեքով մոտեցավ ողջունելու ՌԴ նա-

խագահին», «Պարզ դարձավ, որ որոշ հիմնարկներ զրկվել են կառավարության **փողամուղ** ուղիներից»:

Նորաբանությունները (հատկապես դիպվածային նորակազմությունները) զանազան վերաբերմունք արտահայտելու միջոց են, խոսքի առարկայի վերաբերյալ կարող են դրսևորել հեզմանք, արհամարհանք, ծաղր: Օր.՝ «Ամբաստանյալներից մեկը հացադուլ է հայտարարել, իսկ մյուսը՝ **խոսադուլ**», «Աժ փոխխոսնակի հարցումին ի պատասխան՝ խմբակցության ղեկավարը տեղից նույն հանգով **ցածրածայնեց**....», «Հիշյալ նախարարը շատ ամուր է **աթռվել**, և անհնար է նրանից ազատվել», «Ուշադիր կարդացե՛ք հոգեբանական գրականություն՝ անկախ նրանից՝ ոստիկան եք, թե **ոչընտիր** նախագահ»:

Գեղարվեստական խոսքում նոր բառերը, եթե հաջող են ստեղծված, կարող են հաղորդել նաև զգալի բանաստեղծականություն, ինչպես՝ «Մարդը մարմնով է անցողիկ, **մնացողիկ է հոգին**» (ՀՇ), «Պիտի դառնորեն դարձի գան դարձյալ, հորհեն հայերեն, Ապրեն **հայօրեն**» (ՊՍ):

Հնաբանություններ: Մեծ չափով պայմանավորում են խոսքի հարստությունը և արտահայտչականությունը: Դա առավելապես հատուկ է **հնաբառերին** (պատմաբառերը հիմնականում կատարում են անվանողական դեր):

ա) **Ստեղծում են պատմական միջավայր:** Այս կիրառությունը հատուկ է պատմավեպերին, առհասարակ բոլոր այն նյութերին, որոնց թեման այս կամ այն կերպ առնչվում է պատմությանը կամ կապ ունի եկեղեցու՝ հոգևոր աշխարհի հետ: «Պատմության քառուղիներով» պոեմում, օրինակ, խոսելով 18-րդ դարի գործիչներ Իսրայել Օրու և Մինաս Վարդապետի քաղաքական կողմնորոշումների մասին՝ Չարենցը գործածում է գրաբարին բնորոշ լեզվատարրեր (բառեր, բառաձևեր), լրացում-լրացյալների՝ գրաբարին հատուկ շարադասություն. հնացած լեզվատարրերով ստեղծվում է դարաշրջանին բնորոշ միջավայր. «Իսկ **նոքա՞**, որ եկել են իշխաններից հետո,՝ Վերջին **ասպետները** մեր **խեղճության խորին....**»: Հեռուտահաղորդումներից մեկում Ջատիկի տոնի առիթով տրված ռեպորտաժի տեքստը հագեցած էր հնաբանություններով՝ **ե-**

րեկո-ի փոխարեն՝ **ծրագալույց**, **ծեռքով** բառածևի փոխարեն՝ **ծեռամբ**, **լույսի** փոխարեն՝ **լուսո**: Խոսքի ընթացքը ուղեկցվում էր նաև Աստվածաշնչից մեջբերումներով: Դա ակընհայտորեն որոշակի մթնոլորտ ու տրամադրություն ստեղծեց: Ավելին՝ երբ հաղորդման հաջորդ հատվածում խոսվում էր Արցախի ազատամարտի զոհերի և եռաբլուրում հանգչող ազատամարտիկների մասին, շատ տեղին էր գրաբարյան **աստ հանգչի**-ն: Այսպիսով՝ հնաբանությունների օգնությամբ ստեղծվեց անհրաժեշտ պատմական-հոգևոր մթնոլորտ, և լսարանի վրա խոսքի ներգործությունը մեծ չափով ապահովվեց հենց դրանով:

բ) **Տիպականացնում են կերպարի խոսքը**: Ընդգծվում է գրական հերոսի սոցիալական և պատմական նկարագիրը: Ոճական այդ ձևը դարձյալ բնորոշ է պատմական բնույթի գործերին, առավելապես՝ գեղարվեստական գրականությանը: Հավաստի երևալու համար պատմական հերոսը պետք է ներկայանա ժամանակի լեզվամտածողությամբ և, իհարկե, համապատասխան լեզվով: Ահա թե ինչպես է Ստ. Ջորյանը «Պապ թագավոր» պատմավեպում ոճավորում իր հերոսներից մեկի խոսքը. «Քո ցանկությունը, **արքա՛**, գորացնել **զորությունը մեր, սիրելի է ինձ: Բոլորեքյան**, կարծում եմ, պիտի հավանեն և սիրեն **առաջարկը քո** և կատարեն սիրահոժար: Ես իմ կողմից հայտնում եմ **ահավասիկ՝** իմ բոլոր մարզերը քեզ, **արքա՛**, **երիվարները** քեզ... Եթե չլիներ **բանակը հայոց արքունի**, ես այսօր կլինեի անտուն և **անօգ** մուրացիկ....»:

գ) **Խոսքին հաղորդում են հանդիսավորություն, վեհություն, հնավանդ ոգի**: Այս դերով գործածվում են հատկապես հնաբառերը (նաև քերականական հնաբանությունները). հանդիպում են պաշտոնական խոսքում. գրագրության առանձին տեսակներում՝ դիվանագիտական ուղերձ, հրաման, արձանագրություն, հայտագիր ևն, դրանք անփոխարինելի լեզվական միջոցներ են և ծառայում են խոսքը առավել ազդեցիկ ու պաշտոնական հնչեցնելուն, ինչպես՝ «**Ի լրումն** հրամանագրի 5-րդ կետի», «**Սույն** պայմանագրով նախատեսվում է....», «ՀՀ

դեսպանությունը **վերստին** իր **հարգանաց հավաստիքն** է հայտնում Եգիպտոսի կառավարությանը հայ զբոսաշրջիկների անվտանգությունն ապահովելու համար», «Ներքաղաքական խնդիրներ առաջադրելիս զգոն լինենք, **քանզի** դա է այսօրվա հրամայականը»:

դ) **Ձորացնում են տեքստի գեղարվեստականությունը**: Հատուկ են քննարկան ոտանավորներին և առհասարակ չափածո գործերին. «Գիշեր-ցերեկ նույն երգն է իմ **ունկերում**, Ձայնի տեղակ ծուխ է ելնում այդ երգից....» (ՍԿ), «Օ՛, Սուլամի՛թա.Դու չե՞ս կամենում, որ ամբողջ գիշեր Քնարը հնչի, Որ իմ մատները **ողջ գիշերն ի լույս** Սաղմոսներ երգեն....» (ՊՍ):

ե) **Որոշակի վերաբերմունքի դրսևորման միջոց են**: Ստեղծում են հեզմանք, արհամարհանք, ծաղր. «Պետական **այրերի** անհեռատես քաղաքականությունը լուրջ վտանգ կարող էր ստեղծել երկրի ապագայի համար», «Հարցի քննարկումը այս էլ որերորդ անգամ կատարում է **դարձ ի շրջանս յուր**»: Արտահայտում են նաև դրական վերաբերմունք («Եվ **այր մի՛ Մաշտոց անուն**») կամ պարզապես տպավորիչ են դարձնում ասելիքը. «....Եվ ամենապատասխանատու պահին «լիդեր» կոչվող այդ գաղափարականը կարող է մի կողմ քաշվել ու գոչել Պիղատոսի **հանգույն**. «Ես ձեռքբերս լվանում եմ այս անմեղի արյունից»»:

Բառային զուգակցում (համապատասխանություն): Բառերի իմաստային, բառապաշարային և քերականական համատեղելիությունը խոսքը ճիշտ կառուցելու նախապայման է (տե՛ս գիրք Ա, էջ 98-104): Այդ համապատասխանության մտածված խախտումները խոսքին հաղորդում են ակնհայտ արտահայտչականություն, դինամիզմ. խոսքը դառնում է անսովոր և դրանով իսկ՝ առավել ազդեցիկ: Օր.՝ **դատապարտել** բառը տերմինային որոշակի համակարգում ենթադրում է պատիժ սահմանել, ինչ-որ վատ բանի համար տույժի ենթարկել, բայց խոսքային անհամասեռ միջավայրում դիպուկ գործածությամբ ստեղծում է սուր խոսք. «Ես նորապսակներին **դատապարտում եմ** հավերժական երջանկության», կամ՝ «Մենք ման-

կությունից ենք ճանաչում իրար և **դատապարտված ենք** հավատարմորեն ու ընդմիշտ ընկերություն անելու»:

Բառերի համապատասխանության մտածված շեղումը կարող է ստեղծել նաև նուրբ հումոր, հեգմանք. օր.՝ **քառակուսի սանտիմետր** արտահայտությունը ունի գործածության որոշակի խոսքային միջավայր և վերաբերում է նյութական աշխարհին. շինարարների գրույցը գովազդային հոլովակում հումորային երանգներ է ստանում արտահայտության հետևյալ կիրառությամբ. «Լսի՛ր, քո մեջ գոնե **մի քառակուսի սանտիմետր** խիղճ կա՞»: **Ամուսնանալ և շարունակել** բառերը անհամատեղելի միավորներ են, սակայն հմուտ գուգադրությամբ դառնում են հետաքրքիր պատկերի հիմք, ինչպես՝ «Շարունակե՛ք ամուսնանալ» (Ֆիլմի վերնագիր): Կամ՝ «**Շարունակել ապրել**»-ը սովորական արտահայտություն է. այդ բառերի գուգակցումը բնական է ու դրանով, սակայն, ավելի քիչ ազդեցիկ, քան, օրինակ, «**Շարունակել մեռնել**»-ը. հետևյալ նախադասության մեջ այն ստեղծում է հեգմանք, անվստահություն, նաև սուր ծաղր. «Նրա քաղաքական կարիերան ավարտված է. նա **շարունակում է անվերադարձ մեռնել**»:

Խոսքին առանձնահատուկ գրավչություն և բազմազանություն են հաղորդում **դարձվածքները**: Տարբեր սերունդ ունեցող դարձվածքները խոսքը ոճավորում են տարբեր առումներով:

ա) Ժողովրդական ծագում ունեցող դարձվածքները (դարձվածքների գերակշռող մասը) խոսքին հաղորդում են **ժողովրդային երանգ**. գործածվում են առօրյա բանավոր խոսքում, հաճախ նաև՝ գեղարվեստական գրականության մեջ և ՋԼՄ-ում՝ ոճավորման նպատակով. «Իմ ցավն էն է, որ էդքան մարդու ներկայությամբ **շուն-շանորդություն արի...** Բաժակ առա իմ ձեռքն, ելա ոտքի, իմ մտածածին հակառակ խոսեցի: Ամոթ... ցավն էն է, որ ես իմ **հոգին ծախեցի**: Ամոթ...» (ՄԳ), «Դուք ժամանակ եք խնդրում ոչ թե ըստ ամենայնի քննարկման համար, այլ ուզում եք՝ ուղղակի **զցեք-բռնեք**, թե ինչ **օգուտ** կքաղեք դրանից»:

բ) Գրական-գրքային ծագում ունեցողները սովորաբար գործածվում են գրավոր խոսքում, դրա պաշտոնական և գիտական

տարբերակներում՝ խոսքին տալով հանդիսավորություն, որոշ վերամբարձություն: Օր.՝ «Տեղին էր այն դիտարկումը, որ հակամարտող կողմերի հանդիպումը հիմնախնդրի լուծման համար այս անգամ էլ **փրկության դուռ** չէր բացելու», «Նույնիսկ դիվանագիտական այսպիսի զարգացումների դեպքում առայժմ զգուշություն է պետք. չարժե **կամուրջներն այրել** հիմնավորապես», «Ներքաղաքական խնդիրները լուծելու միջոցներից է նաև **կլոր սեղանի** տարբերակը»:

գ) **Գնահատման արտահայտչական միջոցներ են:** Ունեն ոչ այնքան անվանողական, որքան գնահատողական դեր: Առհասարակ գնահատողականությունը դարձվածքների մեծ մասի իմաստային կառուցվածքի հիմնական հատկանիշն է: Փոխաբերական իմաստի շնորհիվ գնահատողական երանգը ավելի է ընդգծվում, շեշտվում: Օր. «Բաքուն խիստ քննադատաբար է արտահայտվել Բաքու-Թբիլիսի-Ախալքալաք-Կարս երկաթգծի կառուցման մասին նշելով, որ վրացական իշխանությունները զբաղված են **օդային ամրոցներ կառուցելով**», «Ներքաղաքական **ֆորսմաժորային իրավիճակը** որքանո՞վ է ձեռնտու ներկա պահին», «Ընթացիկ տարվա բյուջեն **դանայան տակառի** վերջին «հանգրվանն» է», «Թեև **հին գայլ** է, բայց երբեմն նա էլ է թակարդն ընկնում»:

դ) **Գործածվում են խոսքը մեղմացնելու համար:** Իրավիճակներ կան, երբ ուղիղ խոսքը կարող է հնչել ոչ տեղին, անբարեկիրթ: Դարձվածքային փոխաբերական առումը մեղմում է խոսքի այդ երանգը, ընդ որում՝ ավելի հարստացնելով խոսքը: Օր. «Իհարկե, մեծ է Ձեր ներդրումն այս գործում, բայց նաև ժամանակն է, որ **անցնեք վաստակած հանգստի**» (⇒թոշակի գնաք), «Նա իր մահկանացուն կնքեց տարիներ առաջ Արցախի հերոսամարտում» (⇒մահացավ), «Հայտնվեց **Ադամի զգեստով**» (⇒մերկ):

ե) **Գործածվում են որպես պատրաստի համեմատություններ:** Առհասարակ դարձվածքային միավորների մեծ մասը կառուցված է երևույթների փոխաբերական համեմատության հիմքով: Այդ համեմատություն-համադրության մեջ առավել տեսանելի են դառնում պատկերներն ու երևույթները. **քա-**

րից կակուղ, կարմիր թելի պես անցնել, աչքի լույսի պես պահել, շան օրը գցել ևն:

Դարձվածքները միջոց են խոսքի արտահայտչականության նաև այլ դրսևորումների համար. խոսքը դարձնում են ավելի սեղմ, ստեղծում են հակադրույթ, կարող են դառնալ օքսիմորոնի (նրբաբանության) կառուցման բաղադրիչ տարր ևն: (Դրանք քննարկվում են համապատասխան բաժիններում):

Անսովոր թարմություն են հաղորդում խոսքին և զանազան վերաբերմունքների արտահայտման միջոց են դառնում **դարձվածքների հեղինակային փոփոխությունները**.

ա) Դարձվածքի ուղիղ իմաստով գործածություն, որը ստեղծում է հունոր կամ սրամիտ խոսք. «Իզուր ես այդքան ջանասիրաբար **ծեռքերդ լվանում**. առանց քեզ մեր գործը գլուխ չի գա»: Ուղիղ իմաստով է գործածվում բաղադրիչներից մեկը, այսպես՝ ներկայացվում է **կենդանի կատարում**. մրցատյանի (ժյուրիի) անդամներից մեկը, նկատի ունենալով երգի խիստ անհաջող կատարումը, դարձվածքային բաղադրիչը գործածում է իր ուղղակի իմաստով՝ ստեղծելով հեզմական սրամիտ խոսք. «**Կենդանին** կա (ակնարկում է երգողին – Յու. Ա.), կատարումը չկա»:

բ) Դարձվածքային բաղադրիչների փոփոխություն՝ «եկա, տեսա, **մնացի**» (հայրենիք վերադարձած սիրիահայ գործարարի խոսքից է), «**աղվեսի** բաժին դառնալ», «նահանջ **երգով**», «**իրենց** պապերից ավելի կաթուղիկ լինել»:

գ) Դարձվածքային միավորի մեջ նոր տարր(եր)ի ներմուծում՝ «հին օրերի **տխուր** երգը երգել», «նրա երգը **վաղուց** երգված է», «**երկու** ոտքը կախ գցել», «մեր քարը **շատ** ծանր է», «**ինքնավստահ** ջայլամի քաղաքականություն», «խաչն իմն է, **բայց ես անզոր եմ**», «Ռուբիկոն ու **Ամազոն** անցնել»:

դ) Դարձվածքային միավորի ոչ անմիջական՝ կողմնակի գործածություն. նրա բաղադրիչ տարրերը նույն համատեքստում կիրառվում են առանձնաբար՝ հուշելով այդ դարձվածքի գոյության մասին. «Ցավ զգացի, որ պատերազմի ժամանակ ավանդ ունեցող մարդը կարող է այդքան տարանջատվել ժողովրդից ու **կառավարվել** իշխանության **դուղուկի կողմից**»

(մեկի դուդուկի տակ պարել), «Նույնիսկ **Պյուռոսը** շատ կնախանձեր այդ տեսակ **հաղթանակի**» (պյուռոսյան հաղթանակ), «Թույլ մի՛ տվեք **Ձեր** ականջներին **լսել** այն, ինչ չեն **տեսել** **Ձեր** աչքերը» (լավ է մեկ անգամ տեսնել, քան տասն անգամ լսել), «Ես նրա **գորությունը գիտեմ. խաչն իմն է**» (խաչն իմն է, գորությունը ես գիտեմ), «**ընդդիմության ընդդիմությունը** իշխանության **բարեկամն է**» (իմ թշնամու թշնամին իմ բարեկամն է):

ե) Ընդհանրական դարձվածքի համաբանությամբ կամ նմանողությամբ դարձվածքային նոր միավորի ստեղծում: Ըստ որում, պարտադիր չէ ուղղակի պատճենումը կամ մոդելավորումը: Կարող են վերցվել բաղադրիչ տարրերը: Այս դեպքում հաճախ կատարվում է **բաղարկություն** (կոնտամինացիա). միախառնվում են տարբեր դարձվածքների բաղադրիչները, որոնք այս կամ այն կերպ առնչակից են. «**Քեզ չեն դատի. դու հաղթող ես**»←«**Մի՛ դատիր, որ չդատվես**» + «**Հաղթողներին չեն դատում**»:

զ) Դարձվածքի երկակի իմաստների ակտիվացում. դարձվածքի այնպիսի գործածություն, որի դեպքում զուգահեռ ընկալելի դառնան ուղիղ և փոխաբերական իմաստները: Օր.՝ «**Փոս փորելիս** զգո՛ւյշ եղիր. հնարավոր է՝ պատահմամբ դո՛ւ ընկնես այնտեղ», «Եթե **Ձեզ** ասեն, որ **Ձեր գնացքը արդեն գնացել է**, հիշե՛ք, որ տեղ հասնելու համար դեռ կան ինքնաթիռ ու զբոսանավ» (տես նաև գիրք Ա, էջ 231-236):

Պետք է խուսափել դարձվածքային անհաջող փոփոխություններից, քանի որ դրանք խստորեն թուլացնում են խոսքի ուժը: Օր.՝ «հայտնվել ճաղերի հետևում» արտահայտությունը արդեն իսկ նշանակում է հայտնվել բանտում, հետևաբար միանգամայն ավելորդ է **բանտ** բառի հավելումը՝ «հայտնվել **բանտի** ճաղերի հետևում»:

2.2.4. Խոսքի քերականական հարստություն և բազմազանություն: Խոսքի հարստություն ասելով՝ հասկանում ենք նաև կիրառվող քերականական ձևերի և կառուցվածքների բազմազանություն: Խոսքի գործառական տարբերակը հաճախ

պարտադրում է որոշակի ձևերի գործածություն: Այս դեպքում ընտրության ու բազմազանության մասին խոսք լինել չի կարող: Օր.[՝] պաշտոնական լեզուն ունի հստակ, որոշարկված վերաբերմունք. նախապատվություն է տալիս, իսկ գրագրության առանձին ձևերում (հրաման, ուղերձ, արձանագրություն, հրահանգ) բացառապես դիմում է գրական-գրքային տարբերակներին, ինչպես՝ **անծանց** (անձերի), **պարոնայք** (պարոններ), **գործողությամբ** (գործողությունով), **օրերս** (այս օրերին), **վերջինս** (այս վերջինը), **դրեցին** (դրին), **պարզագույն** (պարզից էլ պարզ), **արժե** (արժի) ևն:

Ձևերի բազմազանությունը, իհարկե, չպետք է շփոթել նաև քերականական զուգահեռ ձևերի ոչ նպատակային և խառը գործածության հետ: Օր.[՝] միևնույն տեքստում գրական և խոսակցական զուգահեռ ձևերի (**մեզնից//մեզանից, օրից//օրվանից, գրե՛ք//գրեցե՛ք, իմ համար//ինձ համար, ևն**) չպատճառաբանված գործածությունը ակնհայտորեն խանգարելու է ընկալմանը:

Խոսքը տարբերակային այն ձևերի կամ կառույցների նախընտրության մասին է, որոնք տվյալ շարադրանքում հնարավոր են, ոճականորեն համարժեք միավորներ են և առանձնապես աչքի չեն ընկնում խոսակցական ու գրական-գրքային հակադիր երանգավորումներով: Դրանց՝ ըստ անհրաժեշտության փոխնիփոխ գործածությունը նպաստում է խոսքի բազմազան և հարուստ լինելուն:

Ձևաբանական մակարդակում բնականաբար ձևերի բազմազանությունը և դրանց ընտրության հնարավորությունը մեծ են այն խոսքի մասերի պարագայում, որոնք հարուստ են քերականական հատկանիշներով:

Գոյականի հոլովման համակարգում, օրինակ, սեռական-տրական կամ գործիական հոլովաձևերի (**կազմման, անկման, հանձնման, կոչման**) համատեղ հաճախակի գործածությունը, առանձին դեպքերում կուտակումը ստեղծում են անբարեհունչ խոսք, խիստ արհեստական կառույցներ, շարադրանքը դարձնում են միօրինակ ու անհրապույր: Օր.[՝] «Համակարգի նպատակն է ծառայողական փաստաթղթերի **կազմման, ձևակերպ-**

ման, պատրաստման, շրջանառության հաշվառման, կատարման, հսկողության իրականացման և գործերում դրանց **խմբավորման** ճշգրիտ աշխատանքների ընթացքի ապահովումը»: Սա հատկապես գրավոր խոսքում տարածված լուրջ թերություն է: Դրանից խուսափելու մի քանի ճանապարհ կա: **Առաջին`** գրքային ձևերը կարելի է փոխարինել խոսակցական զուգաձևերով, եթե տեքստի բովանդակությունը և բնույթը այդ հնարավորությունը տալիս են` **շարժման-շարժումի, կոչման-կոչումի** ևն: Երկրորդ` տեքստի ընձեռած հնարավորության շրջանակներում կարելի է փոխել նախադասության կառուցվածքը` միաժամանակ բայանուն գոյականների թեք ձևերը դարձնելով ուղիղ` **հանման-հանումը, ստուգման-ստուգումը** ևն: Եվ **երրորդ, որ** առավել կանոնական և հանձնարարելի տարբերակ է. բայանուն գոյականները ուղիղ և թեք ձևերում փոխարինել անորոշ դերբայի համապատասխան ձևերով` դերբայական կառույցներով` հսկողության **իրականացման-հսկողություն իրականացնելու**: Վերը բերված նախադասությունը կունենա հետևյալ պատկերը. «Յամակարգը նպատակ ունի **ձևավորելու** գործավարության միասնական ընթացքը, որը կապահովի ծառայողական փաստաթղթերի **կազմումը, ձևակերպումը**, շրջանառությունն ու **հաշվառումը**, հսկողության **իրականացումը** և գործերում դրանց **խմբավորումը**»: Դժվար չէ նկատել, որ երկրորդ դեպքում խոսքն ավելի բնական է հնչում, ասելիքն ավելի պարզ է ու հասկանալի, և չկա սեռական-տրականի ձևերի անհարկի կուտակում:

Այլ օրինակներ` «պետք է աջակցել այդ **հիմնահարցի լուծմանը**»«պետք է աջակցել այդ **հիմնահարցը լուծելուն**», «ծրարներն առանց **բացման** և **ստուգման** հանձնվում են» ««ծրարներն առանց **բացելու** և **ստուգելու** հանձնում են», «**փաստաթղթերի պակասի** կամ **վնասման** դեպքում»«**փաստաթղթերը պակաս լինելու** կամ **վնասվելու** դեպքում»:

Միօրինակությունը չպետք է շփոթել այս կամ այն ոճին բնորոշ կաղապարային ձևերի կրկնության, նույն բառերի և արտահայտությունների հաճախակի գործածությունների հետ, որոնց մասին խոսվել է:

Ժամանակաձևերի փոփոխություն: Նույն ժամանակաձևով երկար շարադրանքը ստեղծում է միօրինակություն, դանդաղում է նաև խոսքի տեմպը: Ժամանակաձևերի փոփոխությունը ակտիվացնում է խոսքը, ստեղծում է աշխուժություն, շեշտվում է շարժման, ընթացքի տպավորությունը: Այդ երևույթը, որը ընդունված է անվանել ժամանակաձևերի համաձայնություն, իրականացվում է ըստ եղանակի և ժամանակի, եթե խոսքի առարկան չի փոխվում: Օր.՝ ստորև բերված շարադրանքի հիմքում անցյալ ժամանակն է, այսինքն՝ համաձայնությունը ժամանակով է. «ՄԱԿ-ի ստեղծման գաղափարը **ծագել է** Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ (1939-1945 թթ.): Այդ կազմակերպությունը պաշտոնապես **ստեղծվել է** 1945 թ. հոկտեմբերի 24-ին: «ՄԱԿ» անվանումն **առաջարկել է** ԱՄՆ նախագահ Ֆրանկլին Ռուզվելտը: Անվանումն առաջին անգամ պաշտոնապես **օգտագործվել է** 1942 թ., երբ 26 երկրի ներկայացուցիչներ ստորագրեցին ՄԱԿ-ի հռչակագիրը: 1946 թ. Գլխավոր ասամբլեան Լոնդոնում առաջին հավաքի ժամանակ **որոշել է** ՄԱԿ-ի կենտրոնական գրասենյակը տեղակայել Միացյալ Նահանգներում»:

Երբ փոխվում է խոսքի առարկան, կարող ենք փոխել եղանակը կամ ժամանակը. դա խոսքին հաղորդում է որոշ ակտիվություն, հուզականություն: Օր. «Ամեն օր ԱՄՆ-ում **տպվում է** 635 մլն դոլար՝ չհաշված կեղծվածները: Դոլարի գույնը **ստեղծել է** ամերիկահայ Քրիստափոր Տեր-Սերոբյանը 1854 թ.: Նրան՝ որպես երիտասարդ, խելացի քիմիկոսի, Ստամբուլից **հրավիրում են** ԱՄՆ՝ սովորելու: Ուսման տարիներին երիտասարդին **հաջողվում է** ստեղծել մի գույն, որն այլևս հնարավոր **չէր կեղծել**: Իր կարևոր գյուտի դիմաց նա **ստանում է** ընդամենը 6000 դոլար»: «Եղանակաձևերի և ժամանակաձևերի միախառնումը կամ բարեխառնումը խոսքն ազատում է միակերպության ձանձրալիությունից և նրան տալիս բազմազանության հաճելիություն» (Պ. Պողոսյան):

Դիմափոխություն: Խոսքին բազմազանություն հաղորդող քերականական ձև է: Ձևերից յուրաքանչյուրն ունի ոճական որոշակի երանգավորվածություն և խոսքին տալիս է առավել-

լապես խոսակցական նրբերանգներ: Դա հատկապես բնորոշ է երկխոսություններին: Առանձնացվում են դիմափոխության հետևյալ ձևերը.

1. Եզակի երկրորդ դեմքի բայաձևը գործածվում է եզակիի առաջին դեմքի փոխարեն. սա առավելապես հանդիպում է ներքին խոսքում, երբ խոսողն ինքն իր հետ է խոսում, ինչպես՝ «Պատասխանում ես՝ ճիշտ չեն հասկանում, չես պատասխանում՝ բանի տեղ չեն դնում»:

2. Երկրորդ դեմքի բայաձևը գործածվում է ընդհանրական իմաստով. առավել բնորոշ է խրատական խոսքին, առաժին, ասացվածքին, ինչպես՝ «Եթե պիտի **խոսքդ** ճիշտ չընկալվի, ավելի լավ է **լռես**»: Երբեմն գործածվում է հոգնակի թվով՝ «Եթե **Աստված եք, փչեցե՛ք** նրանց բոլոր մոմերը....» (ՊՍ): Գործածվում է նաև առաջին դեմքի իմաստով: Ամբողջությամբ վերոհիշյալ սկզբունքով է կառուցված, օրինակ, Պեպոյի հայտնի մենախոսությունը Գ. Սունդուկյանի համանուն ստեղծագործության մեջ:

3. Եզակի երրորդ դեմքը՝ առաջին դեմքի նշանակությամբ. սովորաբար գործածվում է այնպիսի երկխոսություններում, որոնցում խոսողը խոսակցի հետ կամ նրա դիրքերից իր մասին է խոսում՝ հաճախ ուղղակի դիմելով հենց խոսակցին: Սա հաճախ կիրառվող ձև է հրապարակային խոսքում կամ ներքին խոսքում: Դրանով խոսքը դառնում է ավելի համոզիչ ու կենդանի: Իր հիսնամյակին նվիրված երեկույթներից մեկում Դ. Թումանյանը այսպես է խոսում իր մասին. «Միտք եմ անում, միտք եմ անում և չեմ կարողանում գլխի ընկնել, թե էս ի՛նչ բան է, էս ինչո՞ւ եմ տոնում Թումանյանի հիսնամյակը, ի՛նչ մեծ բան է, նոր եմ գլխի ընկնում, որ հայ ժողովրդին քեֆ է հարկավոր, բռնել է խեղճ Թումանյանի յախիցը»:

4. Երկրորդ դեմքը՝ երրորդ դեմքի նշանակությամբ. խոսողը մտովի դիմում է բացակա անձին, նրան դարձնում իր խոսակիցը, ինչպես՝ «Զարմանալի մարդ է Արշակը.... Այնքան **զբաղված ես**, որ **չե՞ս կարող** մի քանի րոպե մեզ տրամադրել»:

5. Երրորդ դեմքը՝ երկրորդ դեմքի նշանակությամբ. այս դեպքում խոսողը դիմացինին տալիս է առավել հարգական նշանակություն, ինչպես՝ «Դիմելով իր աշխատակցին՝ Վահանյանին՝ տնօրենը հարցրեց. «Դա **պարոն Վահանյանի** վերջնակա՞ն որոշումն է»»:

6. Հոգնակի առաջին դեմքը՝ երկրորդ դեմքի նշանակությամբ. ունի մտերմական, փաղաքշական իմաստ. «Վահա՞ն, ո՞ւր **ենք** այդպես շտապում» (հարցնում ենք անակնկալ հանդիպած և ինչ-որ տեղ աճապարող մեր ընկերոջը), «Այսօր ինչպե՞ս **ենք մեզ** զգում» (հարցնում է բժիշկը հիվանդին)¹⁷:

Թվի փոփոխություն: Եզակի թվով հանդես եկող գոյականը հաճախ անվանում է նաև առարկայի տեսակն ընդհանրապես: Այս կիրառությունը ավելի հատուկ է գիտական ոճին (օր.՝ «**Հնչյունը** լեզվի ծայնային նվազագույն միավորն է»): Վերացական գոյականների (ինչպես նաև իբրև գոյական առնված բառերի) հոգնակի թվով գործածությունը սովորական չէ: Նպատակային կիրառության դեպքում դրանք սաստկացնում են տվյալ բառի իմաստը, օր.՝ «**Հեռուներից** է գալիս», «**Հիասթափություններից** աչք չենք բացում», «**Անցյալներում** սխալներ շատ է ունեցել», «Գալիք հաջողությունների **հույսերով** է ապրում»: Որոշ գոյականների հոգնակի թիվը արտահայտում է մոտավոր կամ տևական ժամանակի իմաստ, ինչպես՝ «2010-ի **սկզբներին**», «Շատ **գարուններ** ապրեց նա», «**Անձրևների** շրջանն սկսվում է»:

Գիտական գրականության մեջ ընդունված է եզակի առաջին դեմքի հոգնակի թվով գործածությունը (տե՛ս Գիտական ոճ): Հատուկ է նաև հրապարակային խոսքին: Եզակի ձևով գործածությունը հանձնարարվում է, եթե միտում կա ընդգծելու եզակիության իմաստը. «**Ես** այն համոզումն **ունեմ**, որ....»: Եզակի առաջին դեմքի հոգնակի թվով գործածությունը բնորոշ է նաև այն դեպքերին, երբ խոսողը, միայն իրեն նկատի ունենալով, ցանկանում է ընդգծել իր գերազանցությունը կամ ա-

¹⁷ Տե՛ս նաև Ռ. Մկրտչյան, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Եր., 1992, էջ 238:

ռավելությունը խոսակցի նկատմամբ, օր.՝ «Դու ինքդ քեզ որոշումներ ես կայացնում: Բա մեզ չէի՞ր կարող գոնե տեղյակ պահել»». առավելապես հատուկ է խոսակցական լեզվին:

Քաղաքավարական **Դուք**-ի գործածությունը թեև բուն իմաստով թվի փոփոխությանը չի առնչվում, սակայն ոճական հետաքրքիր ձև է՝ խոսքին յուրօրինակ բազմազանություն հաղորդելու առումով: **Դուք-դու** հակադրությունը ունի խոսող-խոսակից հոգեբանական հարաբերության որոշակի դրսևորումներ. ա) **Դուք** ⇔ **Դուք**. հաղորդակցվողների հարաբերությունը պաշտոնական է՝ զուրկ մտերմությունից, բ) **դու** ⇔ **դու**. հաղորդակցվողները հավասար դիրքերում են. խոսողը և խոսակիցը ոչ պաշտոնական, մտերիմ հարաբերություններ ունեն: Երբեմն առանձնացվում է նաև երրորդ տարբերակը՝ **Դուք** ⇔ **դու**. հաղորդակցվողները միմյանց նկատմամբ ունեն անհավասարություն. դա կարող է լինել սոցիալական, տարիքային կամ հոգեբանական. խոսողը **Դուք**-ով դիմում է իրենից դիրքով կամ տարիքով բարձր կամ իրեն օտար մարդուն: Հակառակը ճիշտ չէ, երբ խոսողը, ով սոցիալական դիրքով բարձր է, իր հետ **Դուք**-ով հաղորդակցվող ստորադասին դիմում է **դու**-ով: Դա կարող է ընդունելի լինել տարիքային մեծ տարբերության դեպքում կամ խոսքային որոշակի իրադրության մեջ: Հետևաբար այս երրորդ տարբերակը մասամբ ընդունելի չէ:

Խոսքի հարստության կարևոր պայմաններից մեկը **շարահյուսական կառույցների բազմազանությունն** է: Այդպիսի դրսևորումներից է նախադասության **հնչերանգային տեսակների՝ մեկը մյուսի փոխարեն գործածությունը**: Այդ տեսակներից յուրաքանչյուրն ունի ստորոգյալի արտահայտության իր յուրահատկությունը: Այս առումով առանձնանում է **հրամայական** հնչերանգով նախադասությունը, որի ստորոգյալը, մեծ մասամբ արտահայտվելով հրամայական եղանակի դրական և ժխտական ժամանակաձևերով, խոսքային իրադրությամբ պայմանավորված, կարող է դրսևորվել նաև սահմանական, ըղծական, ենթադրական եղանակների որոշակի ժամանակաձևերով՝ յուրաքանչյուր դեպքում, իհարկե, արտահայ-

տելով իմաստային-ոճական որոշակի նրբերանգներ՝ կոչ, հորդոր, խնդրանք, հանձնարարություն, առաջարկ, կարգադրություն ևն (տե՛ս գիրք Ա, էջ 229-233):

Յուրահատուկ բազմազանություն են հաղորդում խոսքին **նախադասությունների տարբերակային ձևերը** (պարզ և բարդ նախադասություններ՝ իրենց տարատեսակներով), **համանիշ շարահյուսական կառույցները** (բարդ ստորադասական նախադասություն և դերբայական դարձվածով պարզ նախադասություն, ուրիշի ուղղակի և անուղղակի խոսք ևն): Դրանցից յուրաքանչյուրը արտահայտչական որոշակի նրբերանգ հաղորդելու միջոց է, և դրանց փոխնիփոխ կիրառությունը, իհարկե խոսքային միջավայրով, նյութով և արտալեզվական այլ գործոններով պայմանավորված, հարստացնում է խոսքը, բազմազան դարձնում արտահայտության միօրինակ ու անշարժ կերպը (տե՛ս էջ 112-119):

2.2.5. Արտահայտչամիջոցներ: Խոսքը հարստացնում, բազմազան են դարձնում նաև զանազան արտահայտչամիջոցները (պատկերավորման և արտահայտչական միջոցները), որոնց մասին կխոսվի հետագա շարադրանքում:

2.3. ՃՇԳՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՍՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

2.3.1. Խոսքի առարկայի իմացություն (46): 2.3.2. Բառընտրություն և բառագործածություն (47): 2.3.2.1. Հոմանիշների ընտրություն (47), 2.3.2.2. Բազմիմաստ բառեր և համանուններ (49), 2.3.2.3. Ժամանակավիճակություն (50), 2.3.2.4. Տերմիններ (51), 2.3.2.5. Օսար բառեր (51), 2.3.2.6. Բարբառայնություններ և ժառանգյալի բառեր (53), 2.3.2.7. Հարադրավոր բայեր և դարձվածներ (54): 2.3.3. Տրամաբանականություն (56): 2.3.4. Խոսքի ճշգրտության այլ հասկանիշներ (56): 2.3.4.1. Հնչերանգ և տրամաբանական շեշտ (57), 2.3.4.2. Բառակազմության և ձևակազմության ճշգրտություն (59), 2.3.4.3. Շարահյուսական կառույցների հստակություն (60):

Խոսքը ճշգրիտ է, երբ տարընթերցումների տեղիք չի տալիս, միանշանակ է ու հստակ: **Ճշգրտությունը արտահայտման լիակատար համապատասխանությունն է հաղորդվող մտքին:**

Կարծիք կա, որ ճշգրտությունը և հստակությունը խոսքի տարբեր որակներ են և չպետք է նույնացվեն: Դրանց միջև եղած տարբերությունը ուսումնասիրողները պայմանավորում են խոսքի նկատմամբ հաղորդակցվող կողմերի վերաբերմունքով. հստակությունը մեծ չափով կախված է լսողի (կամ կարդացողի) պատրաստվածության աստիճանից. օր.¹⁸ կենսաքիմիայի դասագիրքը, իր ամբողջ ճշգրտությամբ հանդերձ, անպատրաստ մեկին կարող է թվալ բոլորովին անհասկանալի: Մինչդեռ խոսքի ճշգրտությամբ մտահոգ է նախ և առաջ խոսքի հեղինակը՝ խոսողը կամ գրողը: Բոլոր դեպքերում, խոսքի նշված երկու հատկանիշները սերտորեն կապված են միմյանց. ճշգրտությունը խոսքին հաղորդում է հստակություն, և խոսքը ճշգրիտ է, երբ խոսողը կամ գրողը միտքը (կամ զգացմունքը) հաղորդում է հստակ ու հասկանալի: Խոսքի ճշգրտության հիմնական հատկանիշներ են առանձնացվում՝ **առարկայի իմացությունը, բառընտրությունը և բառագործածությունը** (անհրաժեշտ բառը գտնելու ունակությունը), **տրամաբանականությունը**¹⁸: Առանձնացվում են նաև այլ հատկանիշներ՝ **հնչերանգ և տրամաբա-**

¹⁸ Տե՛ս Լ. Введенская, Л. Павлова, Е. Катаева, Русский язык и культура речи, М., 2005, էջ 90-92:

նական շեշտ, ձևակազմության ճշգրտություն, շարահյուսական կառույցների հստակություն ևն:

2.3.1. Խոսքի առարկայի իմացություն: Խոսքի հեղինակը պետք է խորությամբ ուսումնասիրի երևույթը, ճանաչի այն իր բոլոր կողմերով, որպեսզի համապատասխան լեզվամիջոցներով ճշգրտորեն սահմանի կամ ձևակերպի այն: Ընդունված է առանձնացնել ոչ ճշգրիտ խոսքի երկու տեսակ՝ **առարկայական և հասկացական:**

Առաջինը վերաբերում է հենց խոսքի առարկայի չիմացությանը. խոսողը լավ չի պատկերացնում այն առարկան, որի մասին խոսում է: Օր.՝ եթե պնդում է արվում այն մասին, որ 5-րդ դարում Հայաստանում քրեական գործերով չէր թույլատրվում ինքնադատատանը, և դրանով զբաղվում էին բացառապես դատական մարմինները, ապա գործ ունենք առարկայական ոչ ճշգրիտ խոսքի հետ, քանի որ 5-րդ դարի մատենագիրներից, օրինակ, Եզնիկ Կողբացին, քննարկելով չարի ու բարու հիմնախնդիրները, հստակորեն ակնարկում է այդ մասին¹⁹:

Երկրորդի՝ **հասկացական անճշգրտության** պատճառը բառի անհաջող կամ սխալ ընտրությունն է, որը աղավաղում է խոսքի բովանդակությունը, խեղաթյուրում է միտքը: Այս դեպ-

¹⁹ Եզնիկ Կողբացին գրում է. «Եվ պարզ է, որ չար իրողություններ են լինում այն ժամանակ, երբ կարիքները օրինականությամբ չեն բավարարվում: Նույն խոսքերը նաև սպանությանն են վերաբերում: Երբ մեկը անառակության մեջ բռնվածին սպանում է՝ պատժելով նրան հանդգնության պատճառով, չար բան չի անում: Իսկ եթե մեկն սպանում է մի անմեղի, որը վճռով հաստատված հանցանք չի գործել, կամ (եթե) բան խելելու, ունեցվածքը հափշտակելու համար է սպանում, չարիք է գործում: Թեև երկուսի գործն էլ նույնն է, բայց նպատակը նույնը չէ»: Ուշադիր ուսումնասիրողը, հիմնվելով այս փաստարկման վրա, խոսքի առարկայի վերաբերյալ հանգում է ճշգրիտ եզրակացության. «Հատկանշական է, որ սպանության երկու տարբերակն էլ քննարկվում են օրինականության համատեքստում: Այսինքն՝ անառակության մեջ բռնվածին սպանելը չար բան չէ, հետևաբար օրինական է: Ուրեմն 5-րդ դարում Հայաստանում դեռ քրեական որոշ գործերով թույլատրվում էր ինքնադատատանը: Բացի այդ՝ փիլիսոփայի «վճռով հաստատված հանցանք չի գործել» արտահայտությունը վկայում է բուն քրեական դատավարության և արդարադատության՝ որպես գործունեության տեսակի, առկայությունը» (տե՛ս Գ. Ղազինյան, Ա. Վաղարշյան, Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը, Եր., 2014, էջ 51-52):

քում ճշգրտությունը մասամբ նույնանում է խոսքի ճշտության հետ:

2.3.2. Բառընտրություն և բառագործածություն: Անհրաժեշտ բառի ընտրությունը ստեղծագործական դժվարին աշխատանք է և պահանջում է համապատասխան գիտելիքներ: Խոսողը (կամ գրողը) ոչ միայն պետք է լավ իմանա, ճանաչի խոսքի առարկան, այլև պետք է տիրապետի նաև բառերի նրբիմաստներին, ունենա անհրաժեշտ լեզվազգացողություն, հարուստ բառապաշար, որպեսզի չծախողվի բառընտրության մեջ: Այս ոլորտում խոսքի ճշգրտությունը ապահովում են բառապաշարի տարբեր շերտերին ու խմբերին պատկանող բառերի (հոմանիշներ, բազմիմաստ բառեր, տերմիններ, օտար և բարբառային բառեր, ժարգոնային արտահայտություններ ևն) ճիշտ ընտրությունը և գործածությունը²⁰:

2.3.2.1. Հոմանիշների ընտրություն: Օր.՝ **կապակցություն** բառի գործիական հոլովով ձևը նշանակում է **առիթով** և գործածության մեջ էլ փոխարինում է այդ բառին: Կարելի է ասել՝ *դարգևասրել ինչ-որ իրադարձության (տոնի, հոբելյանի, հանդիսության) առիթով, ինչ-որ բանի կապակցությամբ* («Պարգևատրվեց ՀՀ անկախության 20-ամյակի կապակցությամբ»), բայց եթե անձը (կազմակերպությունը, խումբը) պարգևատրվում է իր կատարած աշխատանքի համար, ապա այստեղ **կապակցությամբ** կամ **առիթով (առիթով)** բառերը բոլորովին անտեղի են: Պարգևատրել ոչ թե մասնագիտական պատշաճ պատրաստվածություն դրսևորելու **կապակցությամբ** (կամ՝ **առիթով/առիթով**), այլ մասնագիտական պատշաճ պատրաստվածություն դրսևորելու **համար**:

Կապակցություն բառը այլ դեպքերում կարող է ունենալ նաև այս կամ այն հարցի հետ **կապված** իմաստ. «Հեղինակավոր մի շարք մասնագետներ իրենց տեսակետները մերկայացրին հայերի զանգվածային սպանությունների **կապակցությամբ**» նախադասության մեջ ընդգծված բառը կարող է

²⁰ Տե՛ս նաև Լ. Եզեկյան, Խոսքի ճշգրտություն, «ԲեՀ», Եր., 2013, № 2:

նշանակել հարցին զուգահեռ կամ դրա առիթով նաև այլ հարցերի քննարկումներ, մինչդեռ խոսքը վերաբերում է դրանց մասին, վերաբերյալ տեսակետներ արտահայտելուն, հետևաբար՝մասին (....վերաբերյալ), բայց ոչ՝ **կապակցությամբ**:

(2ի) **կարելի** և **հնարավոր** (չէ) արտահայտությունները իմաստային տարբերություններ ունեն. առաջինն արտահայտում է **մերժելի է, արգելված է, անթույլատրելի է** իմաստը, երկրորդը՝ **անհնար, անկարելի լինելու**: Առաջինը հաճախ գործածվում է այնտեղ, որտեղ, ըստ կանոնի և խոսքի տրամաբանական կառույցի, պետք է լինե՞ր երկրորդը, և հակառակը, ինչպես՝ «Նա երկու ամիս առաջ մահացել է. նրան **չի կարելի** հարցաքննել». ընդգծված բառը ենթադրել է տալիս մի արտառոց և անհեթեթ միտք. մեռած մարդուն քննելու տարբերակ կա, պարզապես ինչ-ինչ պատճառներով **չի կարելի** դա իրականացնել: Ծիշտ ընկալվելու համար խոսքի հեղինակը **չի կարելի**-ի փոխարեն պիտի գործածեր **անհնար է կամ հնարավոր չէ** արտահայտությունը:

Այլ դեպքերում այդ արտահայտությունների շփոթությունը կարող է տարընթերցումների տեղիք տալ: Օր.՝ «**2ի կարելի** այդ ճանապարհով հասնել հաջողության» նախադասությունը լեզվական նորմի տեսակետից ճիշտ է կառուցված, բովանդակային առումով ճիշտ է այն դեպքում, եթե հեղինակը մերժում է խարդախությամբ, կեղծիքով կամ անընդունելի այլ ձևերով հաջողության հասնելու գաղափարը: Բայց եթե նկատի է առնվում այդ գործողությունը կատարելու անհնարինությունը (ոչ թե թույլատրելի կամ անթույլատրելի լինելը), ապա նախադասությունը պետք է ձևակերպվեր այսպես՝ «**Անհնար է** այդ ճանապարհով հասնել հաջողության»: Այլ օրինակներ՝ «**2ի կարելի** (←Յնարավոր չէ//Անհնար է) մարդուն սովորեցնել երջանիկ լինել, բայց նրան դաստիարակել այնպես, որ նա երջանիկ լինի, **կարելի** (←հնարավոր) է», «**2ի կարելի** (←Յնարավոր չէ//Անհնար է) այդքան դժվարություններ հաղթահարել»:

Գրողների ստեղծագործական լաբորատորիայի ուսումնասիրությունը, ձեռագրերի լեզվական քննությունը բացառիկ ու-

շագրավ տեղեկություններ են տալիս հոմանշային տարբերակների նրբիմաստային յուրահատկությունները հաշվի առնելու և բառընտրության դժվարությունների մասին: Դանիել Վարուժանի «Հարձը» պոեմի վերնագիրը այդպիսի բառընտրության ուշագրավ օրինակ է: Այն նախապես վերնագրված է եղել «Վարձակը»: Բառարանները այդ երկու բառերի վերաբերյալ տալիս են հետևյալ բացատրությունները. «**ՀԱՐԾ, ի, գ., 1. (պատմ.):** Օրինական կնոջ հետ պահվող կին-սիրուհի: 2. Տարփուհի, սիրուհի», «**ՎԱՐԶԱԿ, ի., գ. (պատմ.):** 1. Հարձ: 2. Խնջույքներում, զանազան կարգի զվարճավայրերում և այլն պարող կին, պարուհի: 3. Անբարոյական կին, պոռնիկ»²¹: Ըստ Հայկազյան բառարանի՝ **հարձ**-ը ունի **երկրորդական կին** իմաստը, իսկ **վարձակ**-ը՝ **պարուհի** («Կին երգեցիկ՝ երաժիշտ. և կաքալիչ 'ի խնջոյս և 'ի թատրոնս...») և երկրորդաբար՝ **անբարո կին**²²: **Վարձակ**-ը առաջին իմաստով համընկնում է **հարձ**-ի հետ, բայց, ինչպես տեսանք, ունի նաև լրացական իմաստներ, որոնցից երկրորդը (**պարուհի**-ն), ի տարբերություն **հարձ**-ի, պոեմի հերոսուհու՝ Նազենիկի մասին տալիս է լրացուցիչ բնութագրություն, բայց երրորդը էապես հակասում է Վարուժանի պոեմի ընդհանուր ոգուն ու գաղափարին և, իհարկե, նաև Նազենիկի ներքին էությանը. Վարուժանի հերոսուհին գեղեցկության, ազատ ու անկաշկանդ սիրո խորհրդանիշ է, վայելքի աղբյուր, նաև մաքուր զգացումի փառաբանություն, բայց ոչ երբեք՝ անբարո կին: Եվ, ի վերջո, **Հարձը** փոփոխակը անհամեմատ բանաստեղծական է ու բարեհունչ և նյութի պատմականությանը առավել ներդաշնակ: Ըստ էության, այս մտածումներով էլ հեղինակը «**Վարձակը**» դարձրել է «**Հարձը**»:

2.3.2.2. Բազմիմաստ բառեր և համանուններ: Արտահայտության անհստակությունը կարող է առաջանալ նաև բազմիմաստ բառերի և համանունների գործածության դեպքում, եթե տեքստը դրսևորի հեղինակի կողմից չնախատեսված նշանա-

²¹ **Էդ. Աղայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976:

²² Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Եր., 1986, հ. 2:

կություն: Օր.[՝] հիմնարկության աշխատանքային տեղեկագրում կարդում ենք՝ «Ընթացիկ տարում մենք, ցավոք, այլևայլ պատճառներով **կորցրինք** երեք աշխատակիցների»: Ձևակերպումը ենթադրել է տալիս այդ աշխատակիցների մահացած՝ կյանքից հեռացած լինելու մասին: Մինչդեռ խոսքը վերաբերում է երեք մասնագետների՝ իրենց դիմումի համաձայն աշխատանքից ազատված լինելուն: Բառը ակնհայտորեն սխալ է ընտրված. միտքը պետք է ձևակերպվի այլ կերպ՝ ճշգրիտ: Սովորաբար այսպես է ստացվում հեղինակի անուշադրության կամ խոսքի ցածր մշակույթ ունենալու պատճառով: Բայց երբեմն հեղինակն ինքն է դիմում այս կամ այն արտահայտությանը՝ ասելիքի բացասական իմաստը քողարկելու համար, օր.[՝] **վատ** է ասելու փոխարեն՝ ասվում է **լավ** չէ, կամ՝ **հազիվ թե լավ** է (տե՛ս Մեղմասություն):

2.3.2.3. Ժամանակավրիպություն: Սխալ բառընտրությունը կարող է հետևանք լինել նաև ժամանակավրիպության. դա որևէ դարաշրջանի վերաբերյալ երևույթների կամ փաստերի, ինչպես նաև լեզվական իրողությունների տեղափոխումն է այլ դարաշրջան: Օր.[՝] հայտնի իրողություն է, որ «Սամվել» պատմավեպում, որտեղ նկարագրվում են 4-րդ դարի դեպքերը, Բաֆֆին մի տեղ խոսում է Մասիսի լանջին բացված փոսի մասին, սակայն հայտնի է, որ այդ փոսն առաջացել է շատ ավելի ուշ՝ 19-րդ դարի առաջին կեսերին (1840 թ. հունիս), երբ երկրաշարժի պատճառով սարալանջը փլվել ու տակնուվրա է արել Ակոռի գյուղը: Կամ՝ ժամանակավրիպություն է 10-րդ դարին վերաբերող երկերում քաղաքավարական **Դուք**-ի գործածությունը, քանի որ այդ ձևը հայերենում գործածության մեջ է մտել 19-րդ դարի կեսերից: Կամ էլ ժամանակավրիպություն է, եթե խոսվում է իբրև թե կես դար առաջ՝ 20-րդ դարի 50-ականներին, հայերենում այնպիսի բառերի գործածության կամ դրանցով նշանակվող առարկաների ու երևույթների մասին, ինչպիսիք են՝ **համացանց**, **բջջային (հեռախոս)**, **այլընտրանք**, **«Արդշինբանկ»**, **ՀՀ նախագահ**, **վարչապետ**, **Ազգային ժողով**, **ԵՏՄ**, **ԵՄ** ևն: Քերականորեն ճիշտ է, սակայն բո-

վանդակության և լեզվագործածության տեսակետից ճիշտ և ճշգրիտ չէ հետևյալ նախադասությունը. «ՀՀ Ազգային ժողովի փոխխոսնակը 1961 թ. մարտին պաշտոնական այցով մեկնել է Ռուսաստանի Դաշնություն»: Ժամանակավրիպությունը՝ որպես խոսքի թերություն, առավելապես հանդիպում է հեռավոր անցյալին վերաբերող երկերում, ֆիլմերում, հոդվածներում. պետք է ուշադիր լինել, հակառակ դեպքում կհայտնվենք մի իրավիճակում, երբ Պապ թագավորի ճաշասեղանին կարող է հայտնվել «Արարատ» կոնյակի գործարանի տեսականին:

2.3.2.4. Տերմիններ: Իբրև ճշգրտորեն սահմանելի հասկացություն արտահայտող բառեր կամ բառակապակցություններ՝ խոսքին համապատասխան որակներ հաղորդող կարևոր միավորներ են տերմինները: Պատահական չէ, որ գործառական որոշ ոճերում (գիտական, պաշտոնական) դրանք ունեն պարտադիր գործառույթ: Ճշգրիտ խոսք կազմելիս դրանց ոչ տեղին կիրառությունը խոսքային որոշակի միջավայրում կարող է տարընթերցումների առիթ դառնալ կամ շփոթությունների ու սխալների տեղիք տալ: Օր.՝ «Դա **ոտնձգում** է հասարակական անվտանգության դեմ». ընդգծված բառի մեջ այնքան է շեշտված գործողության իմաստը, որ կարող է ընկալվել իր բայական՝ **ոտնձգություն է անում** իմաստով և մթազնել նախադասության միտքը: Ճշգրիտ է՝ «Դա **ոտնձգություն** է հասարակական անվտանգության դեմ»:

2.3.2.5. Օտար բառեր: Փոխառյալ տերմինային միավորների կիրառությունը թեև երբեմն չի նպաստում հաղորդվող նյութի հասկանալիությանը, մատչելի լինելուն, սակայն, ինչ խոսք, հաղորդակցման առանձին ձևերում (հաշվետվություն, պայմանագիր, օրենքներ) խոսքը ճշգրիտ ձևակերպելու առումով ուղղակի անխուսափելի է: Օր.՝ «Հանցագործության **սուբյեկտ** կարող է լինել....» կայուն կապակցության մեջ ընդգծված բառը չի կարող փոխարինվել հայերեն **ենթակա** կամ **անձ** համարժեքներով, ինչպես սովորական գործածության համար հանձ-

նարարվում է բացատրական բառարաններով²³, քանի որ կապակցությունը ակնհայտորեն կարող է տարընթերցումի առիթ տալ և հասկացվել հանցագործության ենթակա լինելու՝ ենթարկվելու իմաստով, ինչպես՝ «Հանցագործության **ենթակա** կարող է լինել.....»: Իսկ **հանցագործության անձ** հասկացությունը տերմինային իմաստ չունի և անհասկանալի բառակապակցություն է: Այլ օրինակներ՝ «Վիեննայի **կոնվենցիայի** 3-րդ հոդվածի համաձայն...», «**Իմունիտետից** օգտվող դիվանագիտական գործակալը...», «**Էկզեկվատուրա** տալ հյուպատոսական պաշտոնատար անձին»:

Օտար բառերը հայերեն համարժեքների համեմատությամբ երբեմն ավելի պաշտոնական, հանդիսավոր են: Սակայն դա հիմնավոր պատճառ չէ օտարաբանությունների գործածության: Այլ հարց է, երբ օտար համարժեքն ունենում է նրբիմաստներ, որոնք կարևոր են տեքստի, խոսքի ճշգրտության համար: Այս դեպքում օտար բառի ընտրությունն արդարացվում է: Օր.՝ **իմիջ** (image) բառի հայերեն համարժեքը, ըստ ՀՀ Լեզվի պետական տեսչության հայերենի բարձրագույն խորհրդի որոշման²⁴, **կերպար**-ն է: Սակայն վերջինս ոչ բոլոր գործածություններում կարող է փոխարինել անգլերեն տարբերակին, որն ունի բնագրային 5-ից ավելի նրբիմաստներ՝ **հեղինակություն, համբավ, ոճ, գործելակերպ, կազմակերպության նկարագիր, երկրի համարում** ևն, իսկ իբրև տնտեսագիտական տերմին՝ նաև «Մարդկանց գիտակցության մեջ՝ ապրանքների կամ ծառայությունների մասին ձևավորված պատկերացում»²⁵: **Ստագֆլացիա** տերմինի փոխարեն առաջարկվող **լճացում** հայերեն տարբերակը ամբողջությամբ չի արտահայտում օտար բառի իմաստը, քանի որ առաջինը նշանակում է ոչ միայն տնտեսության լճացում, այլև տնտեսական այնպիսի

²³ Տե՛ս **Էդ. Սդայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976: «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Եր., հ. IV, 1980:

²⁴ «Հայոց լեզվի կանոններ» (գերատեսչական նորմատիվ ակտեր), Եր., 2003, էջ 22 (30.10.1996 N 254):

²⁵ Տե՛ս **Գ. Կիրակոսյան, Հ. Ղուլչյան, Ի. Տիգրանյան**, Տնտեսագիտական բացատրական բառարան, Եր., 1999, էջ 183:

վիճակ, երբ լճացումը կամ արտադրության անկումը ուղեկցվում է գործազրկության ու ինֆլացիայի բարձր աճով: Այս կարգի բառերի հայերեն համարժեքները գործածության մեջ դնելու համար բառարանները պիտի արձանագրեն օտար բառի տերմինային բոլոր հնարավոր իմաստները, որպեսզի դրանցով կառուցված խոսքը հնչի ճշգրիտ և հստակ:

2.3.2.6. Բարբառայնություններ և ժարգոնային բառեր: Գրական լեզվի նորմերի տեսանկյունից գրական գրավոր կամ բանավոր խոսքում բարբառային և առավել ևս ժարգոնային բառերի գործածությունը անընդունելի է: Սակայն խիստ հազվադեպ, երբ խոսքը միանշանակ և ճշգրիտ կառուցելու անհրաժեշտություն կա, շրջանառության մեջ են դրվում **բարբառային** այնպիսի բառեր ու արտահայտություններ, որոնց իմաստային համարժեքը գրական լեզվում չկա, կամ գրական համարժեքը ամբողջ խորությամբ չի արտահայտում հասկացությունը: Բառային այդպիսի միավորները սովորաբար գրվում են չակերտների մեջ, ինչպես, օրինակ, հետևյալ դեպքերում՝ «.....դիմողների **«փոշմանելը»** Սահմանադրական դատարան դիմելու հարցում միանշանակ հիմք չէ.....», «.....երբ տուժողի չեզոք, նույնիսկ օգտակար արարքը կամ **«թարս»** հայացքը հիմք է տալիս հանցավորին բռնություն գործադրելու նրա նկատմամբ.....»:

Բարբառային կամ խոսակցական բառերն ու արտահայտությունները ավելի հաճախ անփոխարինելի միավորներ են խոսակցական լեզվում և գեղարվեստական գրականության մեջ, և դա ոչ միայն խոսքին պատկերավորություն ու գեղարվեստականություն հաղորդելու տեսանկյունից, այլև խոսքի բովանդակային կողմը չխաթարելու, ասելիքը ճշգրիտ ձևակերպելու առումներով: Օր.՝ «**Չավես** (=հավաս) չունեմ այդ գործով զբաղվելու» նախադասության մեջ դժվար է գտնել ընդգծված բառի գրական համարժեքը (**տրամադրություն, ցանկություն** հոմանիշները չեն ծածկում քննարկվող բառի իմաստային դաշտը): Կամ՝ «**Չոգնեցրին** ինձ արդեն Տխրությունն այս **ցանցառ** եվ կարոտներն այս խեղճ» (ՌԴ) տողում գրական որևէ փոխարինիչի (փոխ.՝ խենթավուն, անիմաստ, անմիտ, հիմար)

գործածությունը կպակասեցնի խոսքի բովանդակային կողմը: Մեկ այլ օրինակ՝ «**Յարաբ** խմեց, **յարաբ** հովցավ **Վառված** սիրտը իմ **յարի**, **Յարաբ** հովցավ, **յարաբ** անցավ, Անքուն ցավը **ջիգյարի**», «Ամպի տակից ջուր է գալիս, **Դոշ** է տալիս, փրփրում» (ՀԾ): Գրական համարժեքներով դժվար փոխարինվող բառեր են ընդգծվածները, նաև հետևյալ հասարակաբանությունները (խոսակցական լեզվին հատուկ ցածր ոճի բառեր)՝ **թիթիգ**, **լկստվել**, **լոպագ**, **աբուռ**, **նամարդ**, **զահլա**, **զահրումար** ևն:

Ժարգոնային-ժածկալեզվային բառերը պատկանում են, այսպես կոչված, ցածր ոճին և մտնում են խոսակցական բառապաշարի մեջ: Գրական լեզվի զարգացման տեսակետից դիտվում են որպես բացասական երևույթ և մերժելի են: Բնորոշ են հասարակական որոշակի խավերին, սոցիալական այնպիսի խմբերին, որոնք ձգտում են հաղորդակցման ժամանակ մեկուսանալ կամ նույնիսկ անհասկանալի դառնալ շրջապատին և կամ պարզապես արտառոց, առանձնահատուկ երևալ: Խոսքում (զեղարվեստական գրականության մեջ, պարբերական մամուլում և այլուր) կարող են գործածվել ոճական-արտահայտչական նպատակներով: Շատ հազվադեպ կիրառվում են խոսքի ճշգրտությունը ապահովելու համար, ինչպես արցախյան ազատամարտիկի հետևյալ խոսքում, որը հարցազրույցի վերնագիր է. «Մեզ **դուխ** էր պետք, մեզ **դուխ** տվող էր պետք».
ոգի, **ներշնչանք** և նման համարժեքները ոչ միայն հավաստի չէին հնչի ազատամարտիկի խոսքում, այլև հազիվ թե ճշգրիտ արտահայտեին հայրենի հողի ազատագրության համար կռվի ելած հայ ֆիդայու ոգու մղումը:

2.3.2.7. Հարադրավոր բայեր և դարձվածքներ: Խոսքի ճշգրտության առումով իրենց դերբայական զուգածների համեմատությամբ որոշակի յուրահատկություններ են դրսևորում **բայական հարադրությունները**: Դրանց միջև կան իմաստային-գործառական և ոճական տարբերություններ. երկրորդները խոսքը դարձնում են առավել դիպուկ, տպավորիչ, բազմազան, ընդգծում են արտահայտության պաշտոնականությունը

(**հրամայել=հրաման տալ, գրել=գրի առնել**), կարող են ընդմիջվել այլ բառերով (**ծեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ**), իսկ դերբայական զուգածները շարադրանքին հաղորդում են համառոտություն, հակիրճություն:

Երբեմն դրանք ունենում են նաև նրբիմաստային տարբերություններ, և դրանցից մեկի կամ մյուսի ընտրությունը թելադրվում է ճշգրտությամբ: Ահա մեկ օրինակ. «Նշված հանցագործությունների հիմնական անմիջական օբյեկտ ենհասարակական հարաբերությունները: Որպես **լրացուցիչ օբյեկտ** որոշ դեպքերում կարող են **հանդիսանալ (=հանդես գալ)** քաղաքացիների իրավունքներն ու օրինական շահերը»: Ընդգծված միավորները բացատրական բառարանների տվյալներով իրենց արտահայտած իմաստներից մեկով փոխարինելի հոմանշային զույգեր են, նշանակում են «1. Լինել՝ հանդես գալ որպես, ներկայանալ իբրև»: Սակայն **հանդես գալ**-ը ունի նաև այլ իմաստներ, որոնցից մեկն էլ «Երևան գալ, ասպարեզ իջնել»-ն է կամ, այլ կերպ ասած, որոշակի դեպքերում կամ պահերին լինելը, ասպարեզ գալը, որը **հանդիսանալ** բառի իմաստային դաշտում չի նշվում: Վերջինի մեջ ավելի ընդգծված է ավանդաբար լինելու, համարվելու իմաստը: Պատահական չէ, որ այդ բառի համար իբրև երկրորդ իմաստ նշվող **կայանալ** իմաստը **հանդես գալ**-ը չունի²⁶: Իսկ բերված օրինակում խոսքի ճշգրիտ ձևակերպումը պահանջում է ասպարեզ գալու, որոշակի իրավիճակներում իբրև այդպիսին լինելու նրբիմաստ, որը հատուկ է միայն **հանդես գալու**-ն, ուստի ճիշտ է հենց այդ տարբերակի՝ հարադրավոր ձևի գործածությունը:

Խոսքում դարձվածքային տարբերակի անճիշտ ընտրությունը կամ գործածությունը կարող է առաջացնել ոչ միայն իմաստային խաթարումներ, այլև ոճական անհարթություններ: Դարձվածքային հոմանիշներ են, օրինակ, **նկատի ունենալ** և **նկատի առնել** միավորները: Սակայն գրական հայերենում, մանավանդ նրա գործառական որոշակի տարբերակներում

²⁶ Տե՛ս եղ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976: «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հ. III, Եր., 1974:

(օր.՝ պաշտոնական խոսքում), հանձնարարելի չի կարող համարվել՝ առաջին տարբերակի բայական բաղադրիչի կրավորական վ մասնիկով գործածությունը՝ **նկատի է ունեցվել**։ դա բնորոշ է խոսակցական լեզվին։ Գրական է և հետևաբար պաշտոնական խոսքին ավելի հատուկ է **նկատի է առնվում** տարբերակը, ինչպես՝ «Հավանաբար տվյալ դեպքում նկատի է **ուներվում** (**առնվում**) խաբեությամբ կամ վստահությունը չարաշահելու ճանապարհով գույքային վնաս պատճառելը....», «Այստեղ նկատի են **ուներվում** (**առնվում**) գույքի ոչնչացման եզակի, ոչ զանգվածային դեպքերը»։

2.3.3. Տրամաբանականություն: Խոսքի ճշգրտությունը ապահովող վերը թվարկված հատկանիշների մի զգալի մասը սերտորեն կապված է խոսքի տրամաբանականությանը։ Խոսքի առարկայի չիմացությունը, անճիշտ բառընտրությունը և բառագործածությունը հաճախ կարող են պատճառ դառնալ ոչ միայն անհստակության ու անճշգրտության, այլև անտրամաբանականության և թյուրընկալման։ Իսկ եթե խախտվում է մտքի տրամաբանական ընթացքը, խոսքը ճշգրիտ լինել չի կարող։ Օր.՝ «Գրությանը պետք է **ուղղակի** պատասխանել մեկ-երկու հիմնավորումով»։ Նախադասության ընդգծված բառը «վկայում է», որ խոսքը ոչ միջնորդավորված՝ անմիջաբար, ուղղակի, պատասխանի մասին է, սակայն նյութի ընդհանուր բովանդակությունը բոլորովին այլ իմաստ է թելադրում։ Խոսքը ոչ թե **անմիջաբար** *դասասխանել*-ու մասին է, այլ **պարզապես** *դասասխանել*-ու, որը **ուղղակի** բառի երկրորդական իմաստներից է և բնորոշ է խոսակցական լեզվին։ Նախադասության ճշգրիտ տարբերակը կլինի այսպես՝ «Գրությանը **պարզապես** պետք է պատասխանել մեկ-երկու հիմնավորումով»։ (Ավելի մանրամասն տե՛ս էջ 74-85)։

2.3.4. Խոսքի ճշգրտության այլ հատկանիշներ՝ հնչերանգ և տրամաբանական շեշտ, բառակազմության և ձևակազմության ճշգրտություն, շարահյուսական կառույցների հստակություն։

2.3.4.1. Հնչերանգ և տրամաբանական շեշտ: Հնչերանգը ընդգծում է գլխավոր ասելիքը, որը կատարվում է ուժգնության շեշտի միջոցով («Սա **ի՛մ** գիրքն է»), ձայնի բարձրացմամբ («Ա-**րա՞նք** եկավ») կամ էլ տևական շեշտով («Ես **շա՛տ** եմ քեզ սպասել»): Այսպիսի դեպքերում խոսքի ճշգրտությունը ապահովելու համար պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել շեշտադրությանը:

Խոսքը ճշգրիտ ձևակերպելու համար հնչերանգային միջոցներից կարևոր է նաև **տրամաբանական դադարի դերը**. դա խոսքի արտաբերման ընդմիջում է, որը կապված է մտքի հետ: Սովորաբար կիրառվում է այն դեպքերում, երբ նախադասությունները երկիմաստ կամ երկդիմի են լինում: Իմաստային շփոթից խուսափելու համար բանավոր խոսքում պետք է ճիշտ ընտրվի դադարը, իսկ գրավորում դա պետք է արտահայտվի համապատասխան կետադրությամբ: Այդ երևույթը հաճախակի է հանդիպում որոշակի կառույցներում: Օր.՝ եթե հատկացուցիչի և հատկացյալի միջև լինում է գոյականով կամ գոյականաբար գործածված որևէ բառով արտահայտված այլ անդամ, որը կարող է ընկալվել իբրև հատկացյալ, ապա իմաստային հնարավոր շփոթը կանխելու համար բանավոր խոսքում որոշակի դադար է տրվում, որը գրավոր խոսքում արտահայտվում է բութով. «**Վարչապետի՝** տնտեսական հանձնաժողովի նիստում արտասանած **ճառը....**», «**Օմբուդսմենի՝** դրամաշորթության վերաբերյալ ներկայացրած **տվյալները....**», «**Պողոսյանի՝** թերթերից մեկին տված **հարցազրույցը....**»: Ի դեպ, խոսքը առավել սահուն հնչեցնելու համար այս կառույցները կարելի է ձևակերպել այլ շարադասությամբ, ինչպես՝ «Տնտեսական հանձնաժողովի նիստում **վարչապետի** արտասանած **ճառը....**», «Դրամաշորթության վերաբերյալ **օմբուդսմենի** ներկայացրած **տվյալները....**», «**Պողոսյանի** տված **հարցազրույցը** թերթերից մեկին»:

Խոսքը որոշակի դադարով է արտասանվում նաև այն դեպքում, երբ հատկացուցիչի և հատկացյալի միջև լինում է ներգործական սեռի բայի հարակատար դերբայով արտահայտված

անդամ, որը կարող է հատկացուցիչի հետ միասին ընկալվել իբրև դերբայական դարձված (գրավոր խոսքում դրվում է բութ)։ «Մեղադրող **կողմի՝** մոռացության մատնված **հայցադիմումը....**», «**Գործի՝** միայն այդ հանգամանքներով պայմանավորված **քննությունը....**»։ Այս կառույցների հոմանշային տարբերակներն են՝ «Մեղադրող կողմի հայցադիմումը, որը վաղուց մոռացության է մատնվել,», «Գործի քննությունը, որը միայն այդ հանգամանքներով է պայմանավորված,»։

Տրամաբանական դադար է տրվում մտքի շփոթից խուսափելու համար։ Օր.՝ հարանունների կամ հնչակառուցվածքով մոտ բառերի (պահպանել-պաշտպանել, հրծիգ-հրածիգ, կարճել-կառչել, պատվեր-պատվար, վարկ-վարգ-վարք, գիրք-գիրկ)՝ առանց անհրաժեշտ դադարի արտասանությունը կարող է տարրընթերցման պատճառ դառնալ։ Նույնիսկ գրավոր խոսքում անուշադրության պատճառով շփոթություն կարող է ստեղծվել արտասանությամբ մոտ կամ հարանուն հատուկ անունների դեպքում՝ **Ավստրիա / Ավստրալիա, Արմենիա (Հայաստան)/ Արմինիա** (Հայաստան կամ Արմինիա վարչական շրջան), **Թելավի/Թել-Ավիվ, Մրգավետ/Մրգավան, Կարիկ/Գարիկ** ևն։

Իմաստային անճշտություն է առաջանում նաև այն դեպքում, երբ իրար հաջորդում են բառեր, որոնցից մեկի վերջը հնչյունական կազմով նույնանում է մյուսի սկզբին՝ **հմայիչ չէ – հմայիչ է, հարցեր – հարց էր, վկաներ – վկան էր**։

Շարահյուսորեն տրոհված կառույցները բանավոր խոսքում ընկալելի դառնալու համար արտասանվում են որոշակի դադարով։ Օր.՝ քաղաքական մեկնաբանը հեռուստատեսությամբ հնչեցնում է հետևյալ նախադասությունը. «[Թուրքիան փորձում է իր հարևանների հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատել],– Օքսֆորդի համալսարանում] հայտարարեց Թուրքիայի արտգործնախարարը»։ Եթե այս նախադասության՝ փակագծերում առնված հատվածը արտասանվի առանց դադարի՝ միասին, ապա կստացվի, որ Թուրքիան այդ հարաբերությունները հաստատում է հիշյալ համալսարանում, որը բովանդակային անճշտություն է կամ գոնե ոչ ճշգրիտ խոսք։

Արտասանության ժամանակ տրվող դադարը, որը գրավոր խոսքում արտահայտվում է բութով, ճշգրտում է նախադասության իմաստը նաև այն դեպքում, երբ միմյանց հաջորդող կամ իրար մոտիկ գտնվող բառերը, իրար հետ իմաստային առնչություն ունենալով, ստեղծում են երկիմաստություն, օր.՝ «Դիմե՛ք մի ուրիշ՝ **հայտնի** փաստաբանի» և «Դիմե՛ք մի ուրիշ **հայտնի** փաստաբանի» նախադասությունները իմաստով էապես տարբերվում են միմյանցից: Առաջինը նկատի ունի հայտնի փաստաբանի դիմելու հանգամանքը, երկրորդը՝ դարձյալ հայտնի, բայց ուրիշ փաստաբանի:

Հիշեցնենք, որ խոսքը ճշգրտվում է բանավոր խոսքում տրամաբանական դադարով, գրավորում՝ կետադրությամբ:

Խոսքի ճշգրտությունը երբեմն ապահովվում է **տրամաբանական շեշտով**: Շարադասությամբ ընդգծելիս կարևոր դեր ունի օժանդակ բայը կամ հանգույցը, որը սովորաբար լինում է տրամաբանական շեշտ կրող անդամից հետո. «Արցախի անկախության **հարցն** է այսօրվա քննարկման առարկան»: Հեռուստագովազդում հնչում է այսպիսի նախադասություն. «Ընտրի՛ր նոր **ուղի՛**». տրամաբանական շեշտը սխալ է դրված. պետք է շեշտվի ոչ թե **ուղու**, այլ դրա **նոր** լինելու գաղափարը՝ «Ընտրիր **նո՛ր** ուղի»:

2.3.4.2. Բառակազմության և ձևակազմության ճշգրտություն: Խոսքը բառային տարբերակների և քերականական ձևերի ճշգրիտ ընտրության մասին է: Բառային տարբերակները կարող են լինել ուղղագրական, հնչյունափոխական, բառակազմական ևն: Առաջինները (**մոթմոթալ//մրթմրթալ, օր առ օր//օրառօր, մերթ ընդ մերթ//մերթընդմերթ** ևն) խոսքի ճշգրտության կամ հստակության ցուցիչներ չեն: Մյուս երկուսի (**քառասնամյա//քառասունամյա, գագաթաժողով//գագաթնաժողով, արյունաներկ//արնաներկ** ևն) հարմար տարբերակն ընտրելու դեպքում կարող են նպաստել խոսքի հստակությանը, քանի որ ոչ միայն ռճական-գործառական առումով սովորաբար համարժեք չեն, այլև անհնչյունափոխ հիմքերով կազմությունները երբեմն ավելի հստակ են պահում բառի պատ-

կերը՝ հմմտ.՝ **երեսունական//երեսնական, փոխարկիչի//փոխարկչի, մարզիչի//մարզչի, գործիչի//գործչի, կիսանգրափակիչում//կիսանգրափակչում** ևն:

Խոսքի ճշգրտությունը խաթարելու տեսակետից առավել վտանգավոր են այն դեպքերը, երբ բառակազմական տարբերակները ժամանակի ընթացքում, իմաստային տարբերություններ ձեռք բերելով, երբեմն դառնում են ինքնուրույն բառեր և թյուրիմացաբար գործածվում են մեկը մյուսի փոխարեն: Օր.՝ **ցուցում–հրահանգ** և **ցուցմունք–վկայություն, տեղեկություն** ևն: (Սրանց հետ չպետք է շփոթել բառային սխալ կազմությունները՝ **տարեկետում, սննկանալ, անծեռնամխելի, ձեռնատու, ներեղություն, թուլատվություն, բարյացկամ** ևն) (տե՛ս գիրք Ա, էջ 97-98):

Ուշադիր պետք է լինել հատկապես դերանունների գործածության դեպքում: Չտարբերակված իմաստ արտահայտելու հատկանիշը դժվարացնում է դերանունների գործածությունը, եթե խոսքային կառույցում հստակ չէ, թե ում կամ ինչի մասին է խոսքը: Օր.՝ «Եթե գյուղացիները հարկ եղածի չափով չգբաղվեն կովերի խնամքով, **նրանք** կոչնչացվեն»։ Խստակ չէ՝ ում է վերաբերում ընդգծված դերանունը՝ **կովերի՞ն**, թե՞ **գյուղացիներին**: Կամ՝ «Շինարարը խնդրեց տանտիրոջը ավելացած շինանյութը տեղափոխել **իր** մոտ»։ ու՞մ մոտ՝ տանտիրոջ, թե՞ շինարարի: «Այդ մարդաշատ քաղաքում ես ոչ միայն ծանոթացա իմ կյանքի ընկերոջը, այլև հաղորդակից եղա **նրա** բարձր մշակույթին» (ընկերոջ, թե՞ քաղաքի):

2.3.4.3. Շարահյուսական կառույցների հստակություն: Խոսքի ճշգրտությունը և հստակությունը մեծ չափով պայմանավորված են շարահյուսական կառույցների ճիշտ ընտրությամբ, բառակապակցություններում բառերի ճիշտ դասավորությամբ: Անհստակության հիմնական պատճառներից մեկը բառերի ոչ համապատասխան դասավորությունն է: Օր.՝ «**Գործողությունների մեկնաբանությունները**, որոնք կատարվել են ձեր կողմից, բողոքի ալիք են բարձրացրել»։ ընդգծված բառերի այս դասավորությունը ենթադրում է, որ խոսքը մեկնաբանութ-

յունների մասին է, բայց չի բացառում նաև **գործողությունների** մասին լինելու պարագան: Կամ՝ «Ստուգաբանությունը ուսումնասիրում է **բառերի** նախնական **իմաստները**, **դրանց** կրած իմաստային փոփոխությունները»։ Նախադասության մեջ ընդգծված դերանունը քերականորեն վերաբերում է **իմաստները** բառին, մինչդեռ հեղինակը նկատի է ունեցել **բառերի-ն**, և ստացվել է անճիշտ ու ոչ ճշգրիտ խոսք՝ **բառերի իմաստների իմաստային փոփոխությունները**: «**Վահանի նկարը**»։ Վահանի նկարա՞ծ նկարը, թե՞ Վահանին պատկերող նկարը, «**ղեկավարի նշանակումը**»։ Ոո՞ր ղեկավարի նշանակումը, թե՞ ղեկավարի կատարած նշանակումը, կամ «Ազնավուրը կոչ է արել Իրաքի փոքրամասնություններին փրկել ահաբեկիչներից»։ Նախադասության բուն իմաստի մեջ խորամուխ լինելու և **փոքրամասնություն** բառի վրա կենտրոնանալու դեպքում է միայն հնարավոր հասկանալ հաղորդվող միտքը: Բայց նույն միտքը ավելի հստակ կարելի է ձևակերպել հետևյալ շարադասությամբ. «Ազնավուրը կոչ է արել ահաբեկիչներից փրկել Իրաքի փոքրամասնություններին»:

Շատ բնորոշ է չեխովյան կատակի հայտնի օրինակը. «Ցանկանում եմ Ձեզ ամեն տեսակի դժբախտություններ, անհաջողություններ հեշտությամբ ու թեթևորեն հաղթահարել»։ այս նախադասության «վնասներից» խուսափելու համար ընդամենը պետք է նախադասությունը կառուցել ճիշտ (=ճշգրիտ) շարադասությամբ և մասնակի փոփոխություններով. «Ցանկանում եմ, որ Դուք հեշտությամբ ու թեթևորեն հաղթահարեք ցանկացած դժբախտություն ու անհաջողություն», կամ՝ «Ցանկանում եմ Ձեզ հեշտությամբ ու թեթևորեն հաղթահարել ցանկացած դժբախտություն ու անհաջողություն»:

2.4. ՊԱՐԶՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ

2.4.1. Մասչելի բառադասար (62): 2.4.2. Քերականական ձևերի և կառույցների ճիշտ ընթերցում (64):

Խոսքը սովորաբար ուղղված է լինում որոշակի լսարանի, ունի հասցեատեր, որը կարող է լինել անհատը կամ խումբը: Խոսքի հեղինակը բնականաբար մշտապես շահագրգռված է, որ այդ հասցեատերը հասկանա իր ասելիքը, և խոսքը այնպես պիտի կազմի, որ նա ընկալի դրանում արտացոլված տեղեկությունը: Խոսքը մատչելի է, եթե նրա լեզվական կառուցվածքը հեշտացնում է տեղեկատվության ընկալումը: Մատչելիությունը ենթադրում է խոսքի պարզություն: Դա էլ իր հերթին հարաբերական հասկացություն է: Հասկանալի պատճառներով նույն խոսքը բոլորի համար չի կարող հավասարապես մատչելի լինել: Օր.՝ տնտեսական ճգնաժամի պատճառների վերաբերյալ դասախոսությունը ամբողջությամբ չէ, որ կարող է ընկալել տարասեռ (ոչ մասնագիտական) լսարանը: Խոսքը, իհարկե, մատուցվող տեղեկության բարդության մասին չէ, այլ ընտրված լեզվական միջոցների անհասկանալիության՝ նեղ մասնագիտական տերմիններ, մտքի բարդ ձևակերպումներ, շարահյուսական բազմաբարդ կառույցներ ևն:

2.4.1. Մատչելի բառապաշար: Ըստ հետազոտողների՝ խոսքի մատչելիությունը նախ և առաջ պայմանավորված է **լեզվական միջոցների ընտրությամբ**: Սա ամենից առաջ վերաբերում է **բառապաշարին**: Հայտնի է, որ լեզվի բառապաշարում սովորաբար առանձնացվում են երկու խումբ բառեր՝ **համագործածական**, որոնք լեզվի ընդհանուր գործածական բառերն են և հասկանալի են տվյալ լեզվով խոսող հանրությանը, և **սահմանափակ կիրառության**՝ որոշակի ոլորտներում գործածվող բառեր, որոնք հասկանալի են մասնագիտական որոշակի խմբերի կամ հանրության որոշակի հատվածների, ինչ-

պես՝ տերմինները, բարբառային բառերը, ժարգոնային արտահայտությունները, օտար բառերը ևն: Բնականաբար, երկրորդ խմբի բառերի գործածության դեպքում անպայման պիտի հաշվի առնել լսարանի սոցիալական և կրթական որակները, մասնագիտական առանձնահատկությունները: Օր.՝ տերմիններով հարուստ մասնագիտական խոսքը, բնականաբար, մատչելի չի կարող լինել ոչ մասնագիտական լսարանին: Դրանք հնարավորին չափ պետք է պակասեցվեն, առավել քիչ գործածականները, որպես կանոն, պիտի բացատրվեն: Այդպես պիտի վերաբերվել նաև անծանոթ հապավումների, բարբառային և օտար բառերի գործածությանը:

Վերջին շրջանում հայերենը հաճախ է դիմում եվրոպական լեզուներին՝ հատկապես մասնագիտական բառեր փոխառելու համար: Դրանց մի մասը, սակայն, նոր-նոր է մուտք գործում լեզու և տակավին ձեռք չի բերել, այսպես կոչված, քաղաքացիության իրավունք: Հետևաբար տարասեռ (ոչ մասնագիտական) լսարանին ուղղված տեքստերում խոսքի մատչելիությունը ապահովելու համար նպատակահարմար է փակագծերի մեջ տալ այս կարգի բառերի բացատրությունները: Ինչպես՝ «Մեքենայական կրիչների թվին կարող են դասվել **դիսկետները** (ճկուն մագնիսական սկավառակներ՝ պնակիտներ), **վինչեսթերները** (կոշտ մագնիսական սկավառակներ), **CD-ները** (լազերային սկավառակներ), **սթրիմերները** (կասետային մագնիսական ժապավեններ) և տեխնիկական այլ միջոցներ....»:

Օտար բառերը արտահայտչական ինչ-ինչ նպատակներով գործածելիս հեղինակը համոզված պետք է լինի, որ դրանք հասկանալի են ընթերցողին (կամ լսողին), հակառակ դեպքում խոսքը սպասված ազդեցությունը չի ունենա, հեղինակը չի հասնի իր նպատակին: Ստորև բերվածը տերմիններով և օտարաբանություններով խճողված խոսքի բնորոշ օրինակ է՝ քաղված համացանցից.

Հայաստանում վերջին տարիներին քլիրինգային և ինվեստիցիոն ոչ կոռեկտ քաղաքականության հետևանքով էկոնոմիկայում ուժեղացավ կոռուպցիան՝ ստեղծելով ստագնացիոն կոնյունկտուրա, ինֆլյացիա, վալյուտային ռեսուրսների կոնվերսիա, բյուջեի դեֆիցիտ, վաուչերների ու սերտիֆիկատների դեֆլյացիա, էկոնոմիկայի դիվերսիֆիկացիոն լե-

գիտիմ քաղաքականություն, ստվերային քիզնեսի մաքսիմիզացիա, որը մաև մարկետինգի և մենեջմենտի թույլ դրսևորման հետևանք է:

2.4.2. Խոսքի հասկանալիության և մատչելիության հարցում պակաս կարևոր դեր չի կատարում **քերականական ձևերի ու կառույցների ճիշտ ընտրությունը**: Անհարկի շրջումը, շարահյուսական բարդ կամ անհստակ կառույցների նախընտրությունը, երբեմն նույնիսկ նորմատիվ, բայց ոչ նախընտրելի բառաձևի գործածությունը (օր.՝ **Լոռում←Լոռիում**) խճողում են խոսքը, դարձնում անհստակ ու դժվարընկալ: Օր.՝ «Ճյուղը կտրեց քամին» (փոխ.՝ «Քամին կտրեց ճյուղը») նախադասության մեջ շարադասական անհարթությունը խանգարում է մտքի արագ ընկալմանը և մատչելիությանը: Կամ՝ «Տնտեսության առաջընթացը խոչընդոտում է բանկային համակարգի ոչ կայուն գործունեությունը», փոխ.՝ «Բանկային համակարգի ոչ կայուն գործունեությունը խոչընդոտում է տնտեսության առաջընթացը»:

Կրավորական կառույցը հայերենում գործուն չէ: Եվ եթե հատուկ նպատակ չկա կրավորական կառույցի ոճական հնարավորությունները (գործողություն կատարողի անորոշություն, չեզոք վերաբերմունք գործողության նկատմամբ ևն) օգտագործելու, ապա խոսքի պարզության համար նախընտրություն պիտի տալ ներգործական կառուցվածքի նախադասություններին: Օր.՝ «Սեփական ներգրավվածության ընդգծման նպատակով ԱՄՆ-ի կողմից օգտագործվում են մաև հասարակական կառույցների հնարավորությունները»⇒«Սեփական ներգրավվածությունը ընդգծելու նպատակով ԱՄՆ-ն օգտագործում է մաև հասարակական կառույցների հնարավորությունները»: Կամ՝ «Դա պաշտոնական Անկարայի կողմից ձեռնարկված քաղաքական խաղերից է»⇐«Դա պաշտոնական Անկարայի ձեռնարկած քաղաքական խաղերից է»:

Եթե խոսքի բնույթը և բովանդակությունը չեն պարտադրում շարահյուսական բարդ կառույցներ (ինչպես դա նկատվում է, օրինակ, գիտական կամ պաշտոնական խոսքում), ապա խոսքի մատչելիության տեսակետից միանգամայն նախընտրելի են պարզերը: Նույնիսկ սկզբնապես մտքում ձևակերպված կամ թղթին հանձնված բարդ կառույցները հեշտությամբ կարելի է

փոխարինել մատչելի ձևերով, և խոսքը կլինի ավելի պարզ ու հասկանալի: Դրան կարելի է հասնել մաև որոշ անհարկի կրկնություններից խուսափելու և զեղչումների ճանապարհով: Ստորև բերված բազմաբարդ նախադասությունը ներկայացված է մաև երկրորդ տարբերակով: Վերջինս կազմված է չորս առանձին նախադասություններից. ակնհայտորեն մատչելի է ու սեղմ, այսպես՝ «Եվրասիական միությանը Հայաստանի անդամագրումը, որ ես դեռ ամիսներ առաջ անշրջելի էի համարել, Մինսկում կնքված պայմանագրի ուժով արդեն կատարված փաստ կամ կայացած իրողություն է, ինչը նշանակում է, որ տեսանելի ապագայում մեր երկիրը ապրելու և կենսագործելու է այդ համակարգի շրջանակներում, հետևաբար տվյալ իրողության հետ կապված ցանկացած ջղաձգում այլևս ուշացած, անփմաստ և վնասակար է»¹ «Դեռ ամիսներ առաջ անշրջելի էի համարել Հայաստանի անդամագրումը Եվրասիական միությանը: Սակայն Մինսկում կնքված պայմանագիրը իրողություն է: Տեսանելի ապագայում մեր երկիրը ապրելու է այդ համակարգի շրջանակներում: Տվյալ իրողության առնչությամբ ցանկացած ջղաձգում արդեն ուշացած է, անփմաստ և վնասակար»:

Ավելին, անգամ շարահյուսական բարդ կառույցներով կամ տերմիններով օբյեկտիվորեն բնորոշվող խոսքում պետք է ձգտել հնարավոր պարզության: Հանրությանը հասցեագրված խոսքը, լինի դա օրենք, հրաման, որոշում, սահմանադրության հոդված և այլն, պիտի ձևակերպված լինի ոչ միայն ճշգրիտ, այլև պարզ ու հասկանալի: Ահա խոսքի պարզեցման մեկ այլ օրինակ՝ «Տնտեսագիտության մեջ դրական հայեցակարգի էությունը կայանում է նրանում, որ գործարարությունը ընկալվում է որպես մարդկանց միանգամայն սեփական նախաձեռնությամբ իրականացվող հասարակական օգտակար հանրօգուտ գործունեություն, որի նպատակն է հանդիսանում այլ մարդկանց համար ապրանքների արտադրությունը և ծառայությունների իրականացումը»² «Տնտեսագիտության մեջ, ըստ դրական հայեցակարգի, գործարարությունը մարդկանց սեփական նախաձեռնությամբ իրականացվող հանրօգուտ գործունեություն է, արտադրության և ծառայությունների կազմակերպում ու մատուցում»:

2.5. ՍԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ (ԿԱՐՃԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

2.5.1. «Սեղմ» բառադասար (66): **2.5.2.** Դարձվածքներ, ասույթներ, թևավոր խոսքեր (70): **2.5.3.** Հաղավումներ և համառոտագրություններ (71): **2.5.4.** Քերականական կարճ ծներ և կառույցներ (72):

Դժվար է կառուցել սեղմ և արտահայտիչ խոսք, գտնել բառերի ու ձևերի այն անհրաժեշտ նվազագույնը, որը կարտահայտի մեր միտքը ամբողջությամբ և հակիրճ: Դրան հասնելու համար հաճախ պահանջվում է համառ և ուշադիր աշխատանք: Այս առիթով հաճախ է հիշատակվում ֆրանսիացի գիտնական, փիլիսոփա և գրող Բ. Պասկալի դիպուկ արտահայտությունը. «Ես գրում եմ երկար, որովհետև կարճ գրելու ժամանակ չունեմ»: Երբ խոսքը սեղմ է, **ավելի արագ է ընկալվում և առավել ազդեցիկ է:**

2.5.1. Սեղմության առաջին պայմանը **բառաշատությունից խուսափելն է:** Դրան հասնելու համար մի քանի ճանապարհ կա:

ա) **Զգործածել բառ կամ արտահայտություն, որը որևէ լրացական իմաստ չի հավելում ասվածին, պարզապես ավելորդ է:** Օր.՝ «ՀՀ-ն մինչև օրս շարունակում է իր մասնակցությունը Կոսովոյում խաղաղապահ գործողությանը» «ՀՀ-ն մինչև օրս շարունակում է մասնակցությունը (մասնակցում է) Կոսովոյում խաղաղապահ գործողությանը», «Ինչը էապես խոչընդոտում է երկրի առաջընթաց զարգացումը» «Ինչը էապես խոչընդոտում է երկրի զարգացումը», «Կարևոր դեր ունեն կատարելու» «Կարևոր դեր ունեն», «Արտահայտված վերջին տեսակետը» «Վերջին տեսակետը», «Պետք չէ ժխտել այն, որ» «Պետք չէ ժխտել, որ», «Պայմանները ընդհանուր են բոլորի համար՝ անկախ նրանց տարիքից» «Պայմանները ընդհանուր են բոլորի համար՝ անկախ տարիքից», «Որքան էլ որ» «Որքան էլ» ևն:

Երբեմն անհրաժեշտ է լինում զուգահեռ կատարել նաև քերականական մասնակի փոփոխություններ, մանավանդ օտարաբան կառույցներում, ինչպես՝ «**Իրենից ներկայացնում է յուրօրինակ մի համակարգ**»«**յուրօրինակ մի համակարգ է**», «**Գտնվում են** կապի մեջ»«**Կապի մեջ են**», «**Գալիս է** ապացուցելու»«**Ապացուցում է**», «**Խոչընդոտներից մեկը եղել է** հենց ճանապարհների **բացակայության խնդիրը**»«**....բացակայությունը**», «**Հիմք է** կիրառման **համար**»«**Կիրառման հիմք է**», «**Խոսքը գնում է** այն մասին»«**Խոսքն այն մասին է**»:

Անհարկի գործածված սպասարկու բառ(եր)ը կարելի է դուրս թողնել շարադասական փոփոխությամբ, օր.՝ «Այն դիտվում է **որպես** տեխնիկական պայման մեղադրանքը փոփոխելու որոշում կայացնելու **համար**»«**Այն դիտվում է մեղադրանքը փոփոխելու որոշում կայացնելու տեխնիկական պայման**», «**Հիմք են հանդիսանում** դրա առավել մանրամասն կարգավորման **համար**»«**Դրա առավել մանրամասն կարգավորման հիմք են**»:

բ) **Խուսափել բառերի ու արտահայտությունների անհարկի կրկնություններից**: Օր.՝ «ՀՀ կենտրոնական բանկի կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման կապակցությամբ ՀՀ կենտրոնական բանկի գործավարության կատարման կարգապահությունը բարձրացնելու, հսկողության կազմակերպումն ու կառավարումն ամբողջությամբ կատարելագործելու նպատակով....». կրկնություններով ծանրաբեռնված այս «խոսքը» կարելի է փոխարինել հետևյալ տարբերակով. «ՀՀ կենտրոնական բանկում կառուցվածքային բարեփոխումներ իրականացնելու և գործավարությունը կատարելագործելու նպատակով....»:

Խոսքը անտեղի ծանրաբեռնում են նաև **կրկնաբանությունները**. շատ տարածված է որևէ հասկացության տարբեր ձևավորումով կրկնությունը (թաքնված կրկնաբանություն), ինչպես, ասենք՝ չհասկացված օտարաբանության և հայերեն համարժեքի համատեղ գործածությունը, օր.՝ «Մեր ազգային **մտածո-**

դուքյանը և մենթալիտետին խորթ են բարոյականության այդ կարգի նորմերն ու կանոնները»: (Տե՛ս նաև գիրք Ա, էջ 104-106):

գ) **Նույնիմաստ բառերի կուտակումը փոխարինել ճիշտ ընտրված մեկ բառով:** Օր.՝ «Հարցի վերաբերյալ կա կարծիքների և տեսակետների բազմազանություն, տարատեսակություն»։ ընդգծված բառերի փոխարեն կարելի է գործածել **տարակարծություն բառը**։ ասելիքը կդառնա ոչ միայն սեղմ ու հստակ, այլև դիպուկ ու ճշգրիտ. «Հարցի վերաբերյալ կան տարակարծություններ»։ Այլ օրինակներ՝ «**Ընդհանուր ուսումնասիրության արդյունքում** կարող ենք փաստել, որ....»«**Ընդհանրացնելով** կարող ենք ասել՝....», «**Վերաբերվել նոր կերպով**»«**Վերաբերվել նորովի**», «**Իրենից հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հարցը, թե....**»«**Հետաքրքիր է՝....**», «**Շահագործման մեջ մտցնել**»«**Շահագործել**»:

դ) **Բառը կամ արտահայտությունը փոխարինել հոմանշային կարճ ձևով կամ տարբերակով:** Օր.՝ «Պարբերականը մեծ կարևորությամբ կանգ է առնում Լեոյի այն մոտեցման վրա, որ....»«**Պարբերականը շատ կարևոր է համարում Լեոյի այն մոտեցումը, որ....**», «**Համակարգչային տեխնիկայի զարգացումը այսօրվա դրությամբ գտնվում է որակապես նոր այնպիսի մակարդակի վրա, որ....**»«**Համակարգչային տեխնիկայի զարգացումը այսօր որակական այնպիսի մակարդակի վրա է, որ....**», «**Հանցագործության շարժառիթները կարող են ամենատարբերը լինել**»«**Հանցագործության շարժառիթները տարբեր են**», «**Պատարանըհանգեց այն եզրահանգման (եզրակացության), որ վիճելի տարածքը....**», «**Անձին պատկանող նյութական արժեքները պետք է հետ վերադարձվեն նրան**»«**Անձին պատկանող նյութական արժեքները ենթակա են վերադարձման**»//«**....պետք է վերադարձվեն**»:

ե) **Բառակապակցությունը փոխարինել համապատասխան դերանվամբ, օր.**՝ «Հարցը քննարկման առարկա է դար-

ծել պատշաճ իրավական ընթացակարգի պայմաններում: **Պատշաճ իրավական ընթացակարգը** ենթադրում է....» $\Leftarrow$ «....**Պա** ենթադրում է....», «....ուստի **այդպիսի զարգացումից**....» $\Leftarrow$ «....ուստի **դրանից**»:

գ) **Կրկնվող բառը գործածել փոխանվանաբար**, ինչպես՝ «Նշված հատկանիշները բնութագրում էին...., իսկ **մյուս հատկանիշները** ($\Leftarrow$ **մյուսները**)....», «Կամովին հանձնելու էությունը այս **հանցակազմի** կապակցությամբ նույնն է, ինչ որ **նախորդ հանցակազմի** ($\Leftarrow$ **նախորդի**) դեպքում», «Ի տարբերություն նախկին **քրեական օրենսգրքի** ($\Leftarrow$ **նախկինի**)՝ ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքը....»:

ե) **Վերլուծական կազմությունները փոխարինել համադրականով**: Առհասարակ պետք է խուսափել երկար բառեր անհարկի գործածելուց. խոսքի պարզության և մատչելիության սկզբունքներից ելնելով՝ դրանք կարելի է կա՛մ փոխարինել նույնիմաստ բառակապակցություններով՝ վերլուծական կառույցներով, կա՛մ էլ հոմանշային տարբերակներով: Օր. սահմանաքանակ $\Rightarrow$ սահմանված քանակ, առևտրամիավոր $\Rightarrow$ առևտրի միավոր, ապրանքահագեցվածություն $\Rightarrow$ ապրանքային հագեցվածություն, աշխատանքաբաժանում $\Rightarrow$ աշխատանքի բաժանում, առևտրաներկայացուցիչ $\Rightarrow$ առևտրի ներկայացուցիչ: (Դրանց մի մասն անգլերենում և ռուսերենում նույնպես բառակապակցություններով է արտահայտվում՝ **առեվտրի միավոր**=unit of trading=единица торговли, **աշխատանքի բաժանում**=division of labor=разделение труда, **ապրանքային նշան**=trade mark=товарный знак ևն): Երկար բառերը համեմատաբար դժվար են արտասանվում և ընկալվում: Ասվածը, սակայն, չի նշանակում, թե ընտրության հնարավորության դեպքում միշտ պետք է նախապատվությունը տալ բառակապակցությանը: Ընդհակառակը, կան դեպքեր, երբ խոսքի սեղմությունը, հակիրճությունը պահանջում են գործածել հենց բառային միավորը, ինչպես՝ փոխադարձ ըմբռնում – փոխըմբռնում, վերջին ժամանակներս – վերջերս, աշխատանքա-

յին կազմ – աշխատակազմ, պետական-իրավական – պետաիրավական, փոխադարձ հարաբերություններ – փոխհարաբերություններ: Կամ՝ «գնումների ցուցակ»←«**գնացուցակ**», «ռազմական բեմ»←«**ռազմաբեմ**», «հիմնավորում է տալիս»←«**հիմնավորում է**», «փոխանակում կատարել»←«**փոխանակել**», «համեմատություն կատարել»←«**համեմատել**», «մասնակցություն ունենալ / ցուցաբերել»←«**մասնակցել**»:

ը) **Կապային կառույցները փոխարինել հոլովածներով**, եթե խոսքի բնույթը և բովանդակությունը այդ հնարավորությունը տալիս են. «Երկու օրվա **ընթացքում** պատրաստվեց»←«Երկու **օրում** պատրաստվեց», «խոսել կատարվածի **մասին**»←«խոսել **կատարվածից**», «առնչվում է դրա **հետ**»←«առնչվում է **դրան**», «մեկնեց գործընկերների **հետ միասին**»←«մեկնեց **գործընկերների հետ**», «ուշադրություն դարձրեք հարցի **վրա**»←«ուշադրություն դարձրեք **հարցին**»:

2.5.2. Խոսքի հակիրճությունը ապահովում են նաև տեղին գործածված **դարձվածքը, ասույթը, թևավոր խոսքը** (աֆորիզմ, վճռակ) ևն: Օր.՝ «**ջրերն ընկնել**» դարձվածքի փոփոխված գործածությունը հետևյալ նախադասության մեջ էապես խտացնում է ասելիքը. «**Մի՛ գցեք** նրան **ծեր ջրերը**. նա այդ ջրերում լողալ չի կարող» (մի՛ ստեղծեք վտանգավոր իրավիճակ): Լավ ձևակերպված խրատական մեկ խոսքը, մանավանդ եթե այն հնչում է հայտնի մարդու շուրթերից, կարող է փոխարինել մի ամբողջ երկարուծիգ նկարագրության կամ բառաշատ խրատաբանության: Հայոց ազգային կենսափիլիսոփայության հզոր դեմքերից մեկի՝ **Գարեգին Նժդեհի** խոսքը սեղմ էր ու հատուկ՝ զերծ հռետորաբանական կեղծ ու փքուն ձևերից: Ինքը՝ Նժդեհը, չէր սիրում երկարաբանել և նախընտրում էր մտքերը **աֆորիզմներով** արտահայտել: Ահա նրա խորիմաստ մտքերից մի քանի պատառիկներ.

«Երբեմն ժամն աշխատում է վատերի համար, իսկ ժամանակը՝ միշտ էլ և բացառաբար՝ արժանավորի», «Մեր պատմությունը հետ այսու աղետալի սխալների կրկնությունը չպետք է լինի, այլ սրբագրությունը», «Մեր անծի վրա տարած հաղթանակը՝ ահա՛ հիմքը մեր այլ կարգի հաղթանակների»,

«Ուժը չի պակասում քեզ, այլ ուժեղ լինելու կամքը», «Ինչ որ ընտրողներն են, այն էլ ընտրյալները», «Բախտը նախագուշացնում է մեզ դավաճանելով», «Աշխատի՛ր, որ փառքդ ստվերի պես ընթանա ետևեդ, բայց երբեք՝ առջևեդ», «Դարձար ոչխար՝ պատրաստ են գայլերը»:

Ասուլթների, թևավոր խոսքերի այլ օրինակներ՝ «Աշխարհում կա միայն մեկ միջոց բանավեճում հաղթելու. դա բանավեճից խուսափելն է», «Հիշե՛ք, որ մարդու անունը իր համար ամենաքաղցր և ամենակարևոր հնչյունն է ցանկացած լեզվում», «Թող ժամանակի մեծ մասը խոսի Ձեր գրուցակիցը» (Դ. Քառնեզի), «Մի՛ ջանացեք ապացուցել ավելին, եթե կարելի է բավարարվել քչով. հարկ չկա բարդացնելու խնդիրը» (Պ. Պորոխովշչիկով), «Խոսքը կիսով չափ ասողինն է, կիսով չափ՝ լսողինը» (Ս. Քոչարյան), «Ունկնդիրն ուզում է ոչ միայն հասկանալ բառերի իմաստը, այլև զգալ մարդկային շփումը» (Յ. Լիմերման), «Չի կարելի հարց տալ մի բանի մասին, ինչն ինքնին պարզ է» (Արիստոտել), «Չափից ավելի ժամանակ մի՛ վատնեք տարհամոզելու թերահավատներին, մի՛ շփվեք նրանց հետ, ովքեր ձեզ լսելու ցանկություն չունեն» (Ջ. Սքոթ), «Բանակցություններին հարկավոր է վերաբերվել, ինչպես խմիչքին. չի կարելի չափից դուրս ճնշել դիմացինին» (Ջ. Նիրենբերգ), «Դու ապրես հետաքրքիր ժամանակներում» (չինական անեծք), «Դու ինձ հա՛րց ես տալիս, թե՛ անցնում ես նոր դատողության» (Սոկրատես), «Փոքր եկեղեցում էլ կարելի է մեծ պատարագ անել» (Յ. Աբելյան), «Մարդկային հիշողությունը սարսափելի պարզ և» (Ս. Ցվայգ), «Մոցակցությունը սնունդ է հանճարի համար» (Վոլտեր), «Կոստյո՛ւմն է, որ պիտի գեղեցկացնի քեզ» («Հարսնացու հյուսիսից» ֆիլմից), «Սոսկվան արցունքների չի հավատում» (ֆիլմի վերնագիր), «Էլ ինչ արահետ, որ տաճար չի տանում» (Ժող.) ևճ²⁷:

2.5.3. Խոսքին սեղմություն են հաղորդում հապավումներն ու համառոտագրությունները: Դրանք ստեղծվում են հայերենի ուղղագրության և ուղղախոսության կանոններին համապատասխան: Գործածվում են առավելապես գրավոր խոսքում: Առանձին դեպքերում, խոսքի ճշգրտությամբ և հստակությամբ պայմանավորված, դրանց գործածությունը չի հանձնարարվում հեռուստալեզվում: Հապավումների և համառոտագրությունների առաջացումը թելադրվել է հենց խոսքի սեղմությամբ: Որքան ճապաղ ու ձգձգված խոսք կստացվեր, օրինակ, եթե ԵԱՀԽ-ի մասին գրելիս անընդհատ բացվեր հապավումը՝ **Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհուրդ**: Մյուս կողմից՝ եթե շարադրանքը ծավալուն է, միայն հապավումներով ներկայացնելը միօրինակություն է

²⁷ Տե՛ս նաև Վ. Միրզոյան, ճարտասանություն, Եր., 2004: Ա. Միքայելյան, Մ. Մարդույան, Մոցի հրավառություն, Եր., 2002:

հաղորդում խոսքին: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների մասին հողված գրողը, օրինակ, կարող է ըստ հարմարության գործածել ոչ միայն հապավումը՝ **ԱՄՆ**, այլև **Միացյալ Նահանգներ** կրճատ ձևը, իսկ խոսքային իրադրությամբ պայմանավորված՝ նաև **Նահանգներ** հակիրճ տարբերակը: Ըստ որում, առաջին անգամ գործածելիս խորհուրդ է տրվում հապավումը բացել, մանավանդ եթե այն հանրահայտ չէ:

Գրագրության առանձին ձևերում (հաշվետվություն, տեղեկագիր, օրենսգիրք, արձանագրություն ևն), գիտական ենթառճերում և այլուր **համառոտագրությունները** պարզապես անփոխարինելի գործառույթ ունեն: Տվյալ հաստատությունը, կազմակերպությունը կամ իրավական այլ անձ անվանելու համար պետք է ընտրել համառոտագրության՝ դրանց իսկ կողմից ընդունված ձևը: Եվ առհասարակ, համառոտագրությունները հասկանալի պետք է լինեն ընթերցողին (հասցեատիրոջը), երկիմաստություն չպետք է ստեղծեն: Օր.՝ **արտ. պարտ.** համառոտագրությունը լավագույն դեպքում կարելի է կարդալ երկու ձևով՝ **և՛ արտաքին պարտքեր, և՛ արտարժութային պարտավորություններ**: Շփոթության առիթ է ստեղծվում այն դեպքում, երբ համառոտագրությունը համընկնում է նույն կազմությամբ ամբողջական բառին՝ **բանկ//բանկ.=բանկային, ֆինանս//ֆինանս.=ֆինանսական** ևն:

Ծանոթություն: Տեքստի ամբողջ շարադրանքի ընթացքում, լինի դա ծավալուն հաշվետվություն թե կարճ մամակ, համառոտագրությունների միօրինակությունը գերադասելի է: Պաշտոնական գրագրության մեջ միշտ չէ, որ այդ սկզբունքը պահպանվում է: Օր.՝ X բանկի տարեկան հաշվետվության մեջ կարդում ենք՝ **Արժույթ**. միջ. հիմնադրամ և **Արժ.** միջ. հիմնադրամ, **Հանրապ. կառավ.** և **Տեղակ. կառ.** մարմ., **ֆինանս.** կազմ. և **ֆին.** նախ. ևն: Հասկանալի է, նման անմիօրինակությունը դժվարացնում է նյութի ընթերցումը և կարող է նաև սխալ ընկալումների տեղիք տալ:

2.5.4. Խոսքի սեղմության նշաններից է նաև քերականական զուգաձևերից կարճերին նախապատվություն տալը (գրեցե՛ք<գրե՛ք, ինձանից<ինձնից, ամառվանից<ամռանից ևն), կապային կառույցների փոխարեն դերբայական ձևերի գործածությունը (քաղաքական որոշում կայացնելու ժամանակ<.....կայացնելիս, աշխատանք կատարելու ընթաց-

քում←....**աշխատելիս** ևն), շարահյուսական սեղմ, հակիրճ կառույցների գործածությունը՝ միակազմ մախադասություններ («Ես առաջարկում եմ այդ մասին հարցում անցկացնել և արդյունքների մասին տեղեկացնել»←«Հարցում անցկացնել, արդյունքների մասին տեղեկացնել»), բառ-մախադասություններ («—**Դուք վստա՞հ եք, որ այդ հարցին կարող եք լուծում տալ**»: «—**Համոզված եմ, որ կարող եմ լուծում տալ այդ հարցին**»←«**Այո՛**»), շարահարությանը և զեղչումով կազմված մախադասություններ («Մեկնում է և կվերադառնա մեկ շաբաթից»←«Մեկնում է. կվերադառնա մեկ շաբաթից», «Գյուղական բնակչության մեջ 54%-ը **կազմում են** ընդհանուր միջնակարգ, **իսկ** 20%-ը արհեստագործական **կրթություն ունեցողները և միայն** 11%-ն է **բաժին ընկնում** բարձրագույն կամ հետբուհական կրթություն **ունեցողներին**»←«Գյուղական բնակչության մեջ 54%-ը **ունի** ընդհանուր միջնակարգ, 20%-ը՝ արհեստագործական, **իսկ** 11%-ը՝ բարձրագույն կամ հետբուհական կրթություն») ևն:

Խոսքին սեղմություն է հաղորդում նաև **փոխանունությունը**՝ լավ նմուշները=**լավերը**, ԱՄՆ պաշտպանության մախարությունը=**Պենտագոնը**, Երևանի բնակչությունը=**Երևանը** ևն:

Խոսքը սեղմ ու հակիրճ է դառնում, երբ հարուստ է լինում հավաստի փաստերով, թվերով, տեղեկություններով, օրինակներով: Տեղին բերված օրինակը մտքին տալիս է ոչ միայն համոզականություն, այլև հակիրճություն. անհրաժեշտություն չի առաջանում ավելորդ նկարագրությունների: Միևնույն ժամանակ, սակայն, օրինակների կամ փաստերի անհարկի առատությունը թուլացնում է խոսքի ուժը, հոգնեցնում է լսարանին: Դրանք պետք է ընտրված լինեն տեղին և չափավոր: «Զի կարելի սեփական միտքը թաղել դատարկ շատախոսության հեղեղում, եթե, իհարկե, հենց դա չէ Ձեր խոսքի նպատակը» (Զ. Զեստարա): Խոսքի հակիրճությունը չպետք է կառուցվի ի հաշիվ խոսքի պարզության: «Շատախոսությունը մտքի աղքատության նշան է: Իսկ հակիրճությունն էլ լավ է, երբ զուգակցվում է պարզության հետ, որը խոսքի գլխավոր արժանիքն է»²⁸:

²⁸ Զ. Բաղդասարյան, Հոետորական խոսքի ուժը, Եր., 1987, էջ 134:

2.6. ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2.6.1. *Տրամաբանական սխալներ (75):* **2.6.2.** *Տրամաբանության օրենքների դաժողանում (81):*

Ազդեցիկ և գրավիչ խոսքի անբաժանելի հատկանիշ է: Խոսքը պետք է ունենա կառուցվածք, տրամաբանություն, որը ենթադրում է խոսքի կառուցվածքային և իմաստային բաղադրիչների սերտ կապ: Այդ բաղադրիչ տարրերից յուրաքանչյուրը պետք է տրամաբանորեն բխի նախորդից, պայմանավորված լինի նախորդով: Ընտրվում է գլխավոր նյութը, հիմնական թեման, և խոսքի հետագա ամբողջ ընթացքը կառուցվում է դրա շուրջը, ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացվում է դրա վրա: Այսպես կոչված հարակից հարցերը, որոնք այս կամ այն կերպ, այս կամ այն չափով քննարկվում են խոսքում, ի վերջո դարձյալ պիտի ծառայեն հիմնական գաղափարի հաստատմանը, սերտ միասնության մեջ լինեն դրա հետ: Հակառակ դեպքում խախտվում է մտքի բնական ընթացքը, խոսքը դառնում է անհետևողական ու ձգձգված:

Խոսքի տրամաբանականությունը հիմնվում է մարդու կենսափորձի և մտածական կարողությունների, ինչպես նաև այն ունակության վրա, որով նա կարողանում է ճիշտ կողմնորոշվել երևույթների պատճառահետևանքային կապերում. կարողանում է դրանք ոչ միայն բացատրել, այլև կռահել ու կանխագգալ:

Որպեսզի հեշտությամբ կարողանանք հետևել սեփական խոսքի տրամաբանականությանը, պետք է իմանանք, թե հատկապես ինչ պատճառներով և որ դեպքերում են առաջանում սխալները:

2.6.1. Տրամաբանական անճշտությունները առավելապես հանդիպում են բառագործածության մեջ և շարահյուսական կառույցներում²⁹:

Բառագործածության մեջ հանդիպող տրամաբանական սխալներից մեկը **անհամասեռ հասկացությունների համադրությունն է**: Օր.՝ «Չարենցի ստեղծագործական որոնումների **ուղին** տարբեր է իր **ժամանակակիցներից**». **ուղի** հասկացությունը հանդիպադրվում է Չարենցի ժամանակակից **գրողներին** և ոչ թե նրանց անցած ուղուն կամ ճանապարհին:

«ՀՀ գիտակրթական համակարգի զարգացման տեմպերը ակնհայտորեն գերազանցում են հարևան երկրներին՝ Վրաստանին և Ադրբեյջանին». գերազանցում են ոչ թե այդ երկրներին, այլ այդ երկրների նույն համակարգերի զարգացման տեմպերին: «Սիրիայի հայկական կրթօջախների **քանակը** մի քանի անգամ գերազանցել է Լիբանանի **կրթօջախները** (←կրթօջախների **քանակը**)»:

Խոսքի տրամաբանականությունը կարող է խախտվել նաև **բառիմաստի չիմացության կամ սխալ բառագործածության պատճառով**. երբ խոսքի հեղինակը լավ չգիտի իր գործածած բառի նշանակությունը և կամ բառը սխալ է գործածում, կարող է առաջանալ տրամաբանական սխալ: Այսպես՝ «Ռուսական ռազմաբազայում խնդիրներ կան, որոնք պետք է **բուժել**». ընդգծված բառը ակնհայտորեն իր տեղում չէ, քանի որ խնդիրը **լուծվում է** և ոչ թե **բուժվում**: Կամ՝ «Մենք այցելեցինք հանգուցյալների հարազատներին և **ավետեցինք** մեր ցավակցությունը», «Նրանք հասան իրենց նպատակին, իրականություն դարձան նրանց ծրագրերը. ասել է թե՛ նրանց բոլոր հույսերն **ի դերն ելան**», «Լավ չէ, որ մեր դասախոսների մեծ մասը գրեթե չի զբաղվում գիտությամբ և **ստեպ-ստեպ** է հանդես գալիս գիտական հոդվածներով», «Եղեմը **առիթ դարձավ** Սփյուռքի ձևավորման». այս մտքերի հեղինակները ակնհայտորեն չգիտեն ընդգծված բառերի իմաստները և դրանք գործածել են հակառակ նշանակությամբ կամ պարզապես այլ բառերի փոխարեն: Ստեղծվում է

²⁹ Հմմտ.՝ И. Голуб, Русский язык и культура речи, М., 2007, էջ 332-347:

տրամաբանական անճշտություն. մի դատողությունը հակասում է մյուսին: Տեղին է հիշել Լև Տոլստոյի անկեղծ խոսքը, որ եթե ինքը միապետ լիներ, կընդուներ օրենք, ըստ որի՝ այն գրողը, որը իր գործածած բառերի նշանակությունը չի կարողանում բացատրել, պետք է զրկվի գրելու իրավունքից և ստանա մտրակի հարյուր հարված:

Տրամաբանական սխալի պատճառ է նաև հասկացությունների շփոթը. մի հասկացությունը թուրիմացաբար գործածվում է մյուսի փոխարեն, օր.՝ «Անհամբեր սպասում եմ իմ ծնընդյան օրվա **մոտենալուն**» (ոչ թե **մոտենալուն**, այլ **օրվան**), «Մեծ թիվ է (<եմ) կազմում հոգեմետ դեղերի և թմրանյութի **հայտնաբերումը** (ոչ թե **հայտնաբերումը**, այլ **հայտնաբերման դեպքերը**)», «Որքանո՞վ է նպատակահարմար շտեմարանների գոյության **հարցը**» (ոչ թե **հարցը**, այլ **գոյությունը**) ևն:

Սխալի պատճառ է դառնում նաև **հասկացության բովանդակության անհարկի ընդլայնումը կամ նեղացումը**: Օր.՝ խոսելով դուդուկի ամրության մասին՝ արհեստագործը հայտնում է հետևյալ միտքը. «Ծիրանենու լավ մշակված փայտից դուդուկը եթե **չջարդեն ոտքի տակ**, ապա կարող է դիմանալ մի քանի հարյուր տարի». այս նախադասության մեջ հասկացության այսպես կոչված կրկնակի նեղացում կա: Նախ՝ ինչո՞ւ անպայման **ջարդել**, եթե խոսքը առհասարակ իրը **վնասելու** մասին է (կարելի է դուդուկը վնասել նաև այլ կերպ, օր.՝ այրել. այրելու դեպքում դուդուկը «հազիվ թե դիմանա» մի քանի հարյուր տարի). (չ)**ջարդել**-ը սահմանափակում է (չ)**վնասել**-ու գաղափարը: Եվ հետո՝ ի՞նչ կարևոր է ինչպես ջարդելը՝ ոտքի տա՞լ, թե՞ այլ կերպ. այս դեպքում նեղացված է առհասարակ ջարդելու գաղափարը: Տրամաբանական կլիներ ասել. «....եթե դուդուկը միտումնավոր չվնասեն....»:

Հասկացության բովանդակության ընդլայնում է այն, երբ **տեսակի անվանումը գործածվում է սեռը կամ ենթատեսակը անվանելու փոխարեն**: Օր.՝ երբ խոսքը միայն **վաղահաս կարտոֆիլի** ցանքի մասին է, բնավ էլ հարկ չկա գործածելու **գարնանացան մշակաբույսեր** (կուլտուրաներ) արտահայտությունը: Կամ՝ **բաճկոն**-ի փոխարեն՝ **վերնահագուստ, ձյան**

փոխարեն՝ **մթնոլորտային տեղումներ** (երբ մանավանդ ծմեռ է), **մատիտի** փոխարեն **գրենական պիտույքներ** ևն: Դա վերամբարձություն է հաղորդում խոսքին: Բռնագրոսիկ է դարձնում այն: Օր.՝ «Այս տարի՝ ծմռանը, սպասվում են **մթնոլորտային առատ տեղումներ՝ ձյան տեսքով**»«Այս տարի՝ ծմռանը, սպասվում է առատ ձյուն», «Փոքրիկ փիղը վնասել է **իր** հետևի **վերջույթներից** մեկը»«Փոքրիկ փիղը վնասել է հետևի **ոտքերից** մեկը»:

Հասկացությունների շփոթը հաճախ առաջանում է **բառը բաց թողնելու կամ խոսքը ոչ լիարժեք ձևակերպելու հետևանքով**: Օր.՝ «Հայաստան-Վրաստան սահմանագծում երկու հայ ձերբակալվել են **թմրանյութի** պատճառով». ձերբակալվել են ոչ թե թմրանյութի, այլ թմրանյութ **տեղափոխելու** (կամ **օգտագործելու**) պատճառով: «Տեխնիկական պատճառով 23-րդ էջի **Նորից** մարտահրավերներ» վերնագիրը կարդալ **«Նոր** մարտահրավերներ»». միտքը ամբողջական և հստակ չէ. այնպես է հասկացվում, թե վերնագիրը պիտի կարդալ **տեխնիկական պատճառով**. անիմաստություն է. ճիշտը՝ «23-րդ էջի **Նորից** մարտահրավերներ» վերնագիրը կարդալ **«Նոր** մարտահրավերներ»»: Այլ օրինակներ՝ «Ա.— Որտե՞ղ է տեղադրվելու արձանը, ո՞րն է դրա **տեղը** երևանում: Բ.— Հաստատապես չեն կարող ասել. Ազգային ժողովում քննարկվում է **տեղը**». քննարկվում է ոչ թե տեղը, այլ **տեղի հարցը**: «Եթե այդ ամենը մնա թղթի վրա, ապա Ղազախստանը հետ կկանչի ԵԱՏՄ հիմնադիր պայմանագրի **ստորագրությունը**». ոչ թե ստորագրությունը «հետ կկանչի», այլ չեղյալ կհամարի համատեղ ստորագրած պայմանագիրը:

Խոսքի տրամաբանականությունը երբեմն խախտվում է **ոչ համարժեք բնորոշումների պատճառով**. դասակարգվող, համեմատվող կամ հակադրվող երևույթները նույն կարգի կամ բնույթի չեն: Օր.՝ հայ քերականագիտության մեջ երբեմն քրննադատության է արժանանում դերանունների ներխոսքիմասային դասակարգման ընդունված ձևը, ըստ որի՝ դերանուն կոչվող բառերի մի խումբը բնորոշվում է հնչերանգով (հարցական դերանուններ), մյուսը՝ անձ ցույց տալու հատկանիշով (անձ-

նական դերանուններ), երրորդները՝ ժխտման հարաբերությամբ (ժխտական դերանուններ) ևն: Չի պահպանվում դասակարգման սկզբունքի միասնականությունը. եթե կան ժխտական դերանուններ, ապա մյուս խումբը պետք է լինի ոչ ժխտական (դրական), կամ եթե մի խումբը բնորոշվում է անձ ցույց տալու հատկանիշով, մյուսը նույն տրամաբանությամբ պետք է բնութագրվի ոչ անձ լինելու հատկությամբ, և այսպես շարունակ: Կամ՝ «Մեր զինվորների պատասխան արձագանքը եղել է մի տեղ շատ **արագ և կտրուկ**, մեկ այլ տեղ՝ **որոշ գոհերի գնով**»։ դատողության առաջին մասը ենթադրել է տալիս, որ **մեկ այլ տեղ**-ին պիտի հաջորդեր նույն որակի բնորոշում, ասենք, օրինակ՝ **դանդաղ, որոշ ուշացումով: Որոշ գոհերի գնով**-ը համասեռ եզր չէ: Այլ օրինակ՝ «Հայ մարդուն հավասարապես հոգեհարազատ են հույն Սոֆոկլեսը և իտալացի Դանթեն, ռուս Տուրգենևը և գերմանացի Հայնեն, **Սերվանտեսը և Շեքսպիրը**»։ քերականորեն ճիշտ ձևակերպված այս նախադասության մեջ տրամաբանական անճշտություն կա. թվարկվող առաջին չորս հեղինակները բնութագրվում են որոշակի հատկանիշով (ազգությամբ), մյուս երկուսը՝ ոչ: Մինչդեռ խոսքի տրամաբանությունը կառուցված է գաղափարական հենց այդ հենքի վրա. համաշխարհային գրականության բոլոր մեծերն էլ, անկախ ազգությունից, իրենց արվեստի ուժով հոգեհարազատ են հայ մարդուն:

Այլ օրինակներ առօրյա խոսքից՝ «Այդ պահին ինձ մոտեցան մի կին և մի երիտասարդ՝ **փոքր-ինչ կարճահասակ և մռայլ դեմքով**», «Այդ օրը ես հյուրընկալեցի արտասահմանից ժամանած իմ հարազատներին՝ Վահանին և Պետրոսին, **որը վերադառնում էր Միացյալ Նահանգներից**»:

Դատողությունը տրամաբանական չէ, երբ **համատեղ գործածվում են մեկը մյուսի բովանդակությունը պարունակող հասկացություններ**: Օր.՝ «Հոմանիշները ունեն իմաստային, նրբերանգային և կիրառական **այլ տարբերություններ**»: Նախադասությունը այնպես է ձևակերպված, որ թվում է, թե իմաստային և նրբերանգային տարբերությունները կիրառական տարբերության տեսակներ են, որը ոչ միայն տրամաբանական չէ,

այլև սխալ է: Բացի այդ, ի՞նչ ասել է **նրբերանգային**. նրբիմաստայի՞ն, թե՞ կիրառական նրբերանգային տարբերության մասին է խոսքը՝ դժվար է հասկանալ, քանի որ շփոթության մեջ են տարբեր կարգի հասկացություններ: Նախադասությունը կարող էր ձևակերպվել այսպես՝ «Յոմանիշները ունեն իմաստային (կամ՝ նրբիմաստային) և կիրառական (կամ՝ գործառական) տարբերություններ», կամ՝ «Յոմանիշները ունեն իմաստային, կիրառական և այլ տարբերություններ»: Մեկ այլ օրինակ՝ «Պետք է խթանել մշակույթի, գիտության, գրականության և արվեստի զանազան տեսակների զարգացումը».

մշակույթ-ը արդեն իսկ ներառում է **արվեստի զանազան տեսակներ**-ը, և հարկ չկար բնավ դրանք առանձնաբար ընդգծելու: Այդ շարքում կարող էր չհիշատակվել նաև **գրականություն** բառը:

Շարահյուսական կառույցներում հանդիպող տրամաբանական սխալներից է խոսքի մուտքի և բացատրության անհամապատասխանությունը եզրակացությանը: Օր.՝ քաղաքացիական ակտիվիստներից մեկը լրագրի էջերում արտահայտում է այսպիսի միտք. «Մենք չունենք ընդդիմություն, որովհետև եթե նա իսկապես դուրս գար իշխանությունների դեմ, մեր երկրում իրավիճակն այլ կլիներ»: Թվում է՝ առաջին նախադասությամբ ձևակերպված հիմնական մտքին (չունենք ընդդիմություն) պիտի հաջորդեին այդ միտքը հաստատող հիմնավորումներ, բայց արվում է բոլորովին այլ եզրակացություն. երկրում ստեղծված իրավիճակի պատճառը ընդդիմության պասիվությունն է: Գիշտ է, ենթատեքստում ընկալելի է «ընդդիմություն չունենք»-ի ձևակերպման «պատճառը», սակայն ակնհայտ է, որ մտքի տրամաբանական ընթացքը հստակ չէ: Այլ օրինակ՝ «5 տարի շարունակ ջրասույզները ուսումնասիրել են Սևանի հատակը և հանգել այն եզրակացության, որ պետք է սիրել Սևանը»: Խոսքի «մուտքը» հուշում է, որ հաջորդիվ պիտի ինչ-որ բան ասվեր Սևանի հատակի, ուսումնասիրության իրական արդյունքների մասին, բայց հետևում է անհեթեթ եզրակացությունը:

Շարադրանքի տրամաբանությունը չպետք է խարխլվի, խոսքի ընթացքը չպետք է ընդմիջվի հավելյալ անհարկի մտքերով:

Բաղադրիչ նախադասությունները պիտի պահպանեն իմաստային կապը, որը իրականացվում է լեզվական զանազան միջոցներով՝ նախորդ նախադասության բառերի կրկնություններով, մակբայների, ցուցական և անձնական դերանունների գործածությամբ (**այստեղ, հետո, այդ ժամանակ, վերջապես** ևն), կապերով (**բացի, նման** ևն), միջարկություններով (**ինչպես արդեն ասվել է, վերն ասվածի համաձայն** ևն), նախադասության մեջ բառերի դասավորությամբ, դադարներով, հնչերանգային ելևէջումներով ևն: Օր.՝ ստորև բերվածները քերականորեն ճիշտ նախադասություններ են, բայց դրանցում մտքի տրամաբանական ընթացքը խաթարված է շաղկապների սխալ կիրառության պատճառով. «Վաղը երևանում սպասվում է 14-16 աստիճան տաքություն, **իսկ** Արմավիրում նույնպես մոտ 14-16 աստիճան տաքություն է», կամ՝ «Ուզում են խորին շնորհակալություն հայտնել բուժանձնակազմի ղեկավարին: Նա այն բացառիկ մարդկանցից է, ովքեր հաճախ ժպտում են, **բայց** և մասնագիտական հնուտ կարողություններ ունեն»:

Տրամաբանական սխալի պատճառ կարող է դառնալ նաև **սխալ շարադասությունը**: Օր.՝ «Շեքսպիրի երկերը թարգմանվել են բազում **լեզուներով, որոնք** ընթերցվում են մեծ հետաքրքրությամբ, սրտամոտ են շատերին»։ **որոնք**-ը լրացնում է **լեզուներ**-ին. մտքի տրամաբանական ընթացքը խաթարվում է: ճիշտ է՝ «Շեքսպիրի երկերը թարգմանվել են բազում **լեզուներով**: Ընթերցվում են մեծ հետաքրքրությամբ, սրտամոտ են շատերին»:

Անտրամաբանականությունը երբեմն գործածում են որպես ոճական հնարանք՝ **կոմիկական տպավորություն կամ սրամիտ ու բովանդալից խոսք ստեղծելու համար**: Տարիներ առաջ երևանում Գ. Սունդուկյանի արձանի բացման առիթով դերասան Միհր Մկրտչյանին հարցնում են՝ նմա՞ն է արդյոք արձանը իր բնօրինակին, դերասանը պատասխանում է. «Այո՛, չա՛տ. մանավանդ **ծայրը**»: Բնորոշ օրինակ է Համաստեղի տված բնութագրությունը իր պատմվածքի գյուղացի հերոսներից մեկին. միմյանց հետ որևէ առնչակցություն չունեցող հասկա-

ցություններ իրար կողքի են դրվում որպես համարժեքներ. «Թորիկ Ղուկաս մյուս թենճպերներուն պես շատ զբաղուած չէր: Գիշերը ցորեկին խառնելու չափ գործ չունէր: Ուներ երեք արտ, երկու եգ, **մեկ կին և մեկ աչք**. ահա բոլորը»: Այլ օրինակներ՝ «Ունեմ երկու ընկեր. **մեկը մասնագիտությամբ մաթեմատիկոս է, մյուսը՝ երդվալ ամուրի**», «Այդ աղջիկն օժտված էր **սուր հումորով և հարուստ հարազատներով**», «Ունի **ավտոմեքենա, առանձնատուն** և քաղաքական կայուն **հայացքներ**»:

Խոսքի տրամաբանականությունը թելադրում է նաև տեքստի մասնատում պարբերությունների: Դրանցից յուրաքանչյուրը մի որոշակի փոքրիկ թեմայի ամփոփում է, շարահյուսական ուրույն կառույց: Մասնատումը պիտի լինի նպատակային ու պատճառաբանված: Անհաջող մասնատումը էապես դժվարացնում է նյութի ընկալումը, քանի որ խախտվում է պարբերության թեմատիկ-կառուցվածքային, հետևաբար նաև տրամաբանական ամբողջականությունը: Խորհուրդ է տրվում գործածել համեմատաբար ոչ ծավալուն պարբերություններ: Դրանք ավելի հեշտ են ընկալվում:

Բարդ շարահյուսական կառույցով ձևակերպված տրամաբանական խոսքի դասական օրինակ է Զուլիոս Կեսարի գնահատականը Ցիցերոնին. «Նրա հաղթանակն ու փառքի պսակները առավել արժանավոր են զորավարի հաղթանակից ու փառքի պսակներից, որովհետև հռոմեական ոգու սահմաններն ընդարձակողը նախապատվելի է նրանից, ով ընդարձակել է հռոմեական տիրապետության սահմանները»:

2.6.2. Տրամաբանական խոսք կառուցելու համար պետք է պահպանել նաև տրամաբանության օրենքները. «Խոսքը պետք է համապատասխանի տրամաբանության օրենքներին» (Արիստոտել): Դրանք չորսն են:

1. Նույնության օրենք: Մի դատողության կամ վերլուծության շրջանակներում խոսքի առարկան պետք է մնա նույնը: Խոսելու ընթացքում մի հասկացությունը չպետք է փոխարինել մեկ ուրիշով, մի դատողությունը՝ մյուսով: Հիմնական միտքը կամ առարկան պետք է անցնի խոսքի բոլոր հատվածներով.

յուրաքանչյուր հաջորդ միտք բնականորեն պետք է բխի մյուսից և պայմանավորված լինի նրանով: Այդպես նաև բովանդակային սերտ կապ պետք է ունենան խոսքի մյուս՝ ավելի մեծ հատվածները: Մտքերի հետևողական, սահուն ընթացքը խոսքին տալիս է պարզություն, խոսքը դառնում է բնական ու գրավիչ: Եվ հակառակը. եթե մի առարկայից չպատճառաբանված անցում է կատարվում այլ առարկայի, մի թեմայից մեկ այլ թեմայի, ապա խզվում է մտքի բնական՝ տրամաբանական ուղին, թերի է մնում քննարկման առարկան:

Օր.՝ «ՀՀ Ազգային ժողովում սկսեց քննարկվել Հայաստանի՝ ԵՏՍ անդամակցության հարցը: Եռօրյա քննարկումից հետո հարցը դրվեց քվեարկության: ԵՏՍ-ն տնտեսական գործակցության մի ձև է, որը նպատակ ունի...»։ սպասվում էր, որ պիտի շարունակվեր շատ կարևոր տեղեկատվությունը քննարկման և քվեարկության արդյունքների վերաբերյալ: Դրանով միտքը կամբողջանար, կունենար տրամաբանական ավարտ: Մինչդեռ հետևում են ընդհանուր դատողություններ ԵՏՍ գործունեության ու նկարագրի մասին: Սկզբնական միտքը փոխարինվում է այլ մտքով, խախտվում է խոսքի տրամաբանական կապը: Նման դեպքերում խզվում է առաջանում հաղորդակցվողների միջև: Կորչում է վստահությունը խոսողի նկատմամբ: Դա վկայում է խոսքի անհետևողականության, մտքի անորոշության մասին: Նույնության օրենքը ապահովում է մեր մտքերի որոշակիությունը³⁰:

Խոսքի առարկան հաճախ է փոփոխվում բանավիճային խոսքում. այստեղ կարևորություն են ստանում ոչ միայն տրամաբանական, այլև զգացմունքային փաստարկները, և լուրջ բանավեճից խուսափելու միջոց է դառնում անցումը ընդդիմախոսի հայացքների քննադատությունից նրա անձի քննադատության:

2. Հակասության օրենք: Նույն իրողության վերաբերյալ երկու հակադիր դատողություններ չեն կարող միաժամանակ ճշմարիտ լինել: «Հավաքվել էին նախորդ տարիների բոլոր

³⁰ Տե՛ս Գ. Բրուտյան, Տրամաբանության դասընթաց, Եր., 1976, էջ 148:

շրջանավարտները: Չէին եկել մի քանիսը, հիմնականում նրանք, ովքեր տեղեկացված չէին»: Կա տրամաբանական հակասություն. ասվում է, որ եկել էին բոլորը, ապա ավելացվում է, որ մեկ-երկուսը ինչ-ինչ պատճառներով բացակայում էին: Կամ՝ «**Լավագույն արդյունքներ** գրանցեց Ռուսաստանի ներկայացուցիչը: Նրանից իրենց ցուցանիշներով հետ չէին մնում նաև մեր երկու մարզիկները»: Հակասության օրենքը գործում է նույնության օրենքի առկայության դեպքում, քանի որ խոսքը պետք է վերաբերի միևնույն առարկային, նույն ժամանակին և հարաբերությանը:

3. Երրորդի բացառման օրենք: Եթե նույն առարկայի մասին կան երկու հակասող դատողություններ, ապա դրանցից մեկը ճիշտ է, մյուսը՝ կեղծ: «Բոլոր եռանկյունիները անհավասարակողմ են» և «Ոչ բոլոր եռանկյունիներն են անհավասարակողմ»: այս դատողություններից մեկը՝ երկրորդը, ճիշտ է, քանի որ փորձով ապացուցված է, որ այն համապատասխանում է օբյեկտիվ իրականությանը: Հակադիր դատողությունները կարող են միաժամանակ սխալ լինել: Օր.՝ «Բոլոր եռանկյունիները անհավասարակողմ են» և «Ոչ մի եռանկյունի անհավասարակողմ չէ»:

4. Բավարար հիմքի առկայության օրենք: Դատողությունը պետք է ունենա բավարար հիմնավորվածություն, փաստարկում: Այն համարվում է ճշմարիտ, եթե նրա ճշմարտացիությունը ապացուցված է: Լսողը պետք է համոզվի, որ ասվածը ճշմարիտ է: Հիմնավորում(ներ)ը պետք է լինի (լինեն) ավարտուն և ամբողջական: Չպետք է լինի այնքան հակիրճ, որ լավ չհասկացվի, ոչ էլ երկարաբան, որ հիմնական ասելիքը ստվերի: Օր.՝ «Բառագիտությունը լեզվաբանության բաժին է, որն զբաղվում է բառապաշարի իմաստային և ծագումնաբանական շերտերի ուսումնասիրությամբ»: այս դատողությունը բավարար հիմնավորում չունի, քանի որ նեղացված է բնութագրվող հասկացության բովանդակությունը. բառագիտությունը ունի ուսումնասիրության նաև այլ ոլորտներ՝ բառակազմություն, բառարանագիտություն, դարձվածքաբանություն ևն:

Հաստատումներում նախ և առաջ պիտի հնչի այն հատկանիշը, որը առավել չափով է բնութագրում առարկան կամ երեւոյթը, ապա հաջորդաբար՝ ըստ կարևորության, նշվում են նույն տեսակի իրողութունների տարբերակիչ հատկանիշները: Օր.՝ «Վեպը գրական երկի տեսակ է: Արձակ ստեղծագործութիւն է: Տարբերվում է պատմվածքից....»: Եվ ոչ թե՝ «Վեպը տարբերվում է պատմվածքից.... Արձակ ստեղծագործություն է: Գրական երկի տեսակ է»: Ըստ որում, նոր միտքը պետք է սկսել՝ հենվելով հնի վրա, այսինքն՝ արդեն ծանոթ, հայտնի դատողության կամ հասկացության վրա: Հմնտ.՝ «Կոնգո գետն ունի 4320 կմ երկարություն: Աշխարհի ամենաերկար գետերից է **Կոնգոն**»←«Կոնգո գետն ունի 4320 կմ երկարություն: **Կոնգոն** աշխարհի ամենաերկար գետերից է», կամ՝ «**Կոնգոն** աշխարհի ամենաերկար գետերից է. ունի 4320 կմ երկարություն»:

Բառիմաստի բացատրության ամենից տարածված ձևերից մեկը այսպես կոչված **տրամաբանական բնորոշումն** է: Դրա հիմնական էությունն այն է, որ նախ և առաջ թվարկվում են բնութագրվող երևույթի կամ հասկացության ոչ թե բոլոր, այլ միայն տվյալ տեսակի հիմնական տարբերակիչ հատկանիշները: Օր.՝ **արքա, շահ, ցար, կայսր** հոմանիշ բառերի ընդհանուր տարբերակիչ հատկանիշը այլ բառերից կամ բառերի այլ խմբերից այն է, որ բոլորն էլ անվանում են **միապետի տիտղոս**: Հաջորդ քայլում նշվում է, այսպես կոչված, տեսակային այն հատկանիշ(ներ)ը, որով դրանք առանձնանում են միմյանցից. **արքա՝** միապետի տիտղոսը *միաթեռական կարգերում* թագավոր, գահակալ, **կայսր՝** մի *ցար* միապետների տիտղոս, **շահ՝** միապետի տիտղոս մի *ցար* *արևելյան երկրներում*, **ցար՝** միապետի տիտղոս մի *հանի երկրներում՝* առավելաթեռ նախահեղափոխական Ռուսաստանում:

Նույն կարգով կարելի է բացատրել այլ բառեր՝ **աթոռ / բազմոց / թիկնաթոռ / գահավորակ, մարտ / կռիվ / ծակատամարտ, թերթ / հանդես / պարբերական, ձի / նժույգ / երիվար / գրաստ, գավաթ / կթղա / բաժակ / ըմպանակ** ևն:

Բավարար հիմքի առկայությունը ենթադրում է լեզվական ու արտալեզվական ամենատարբեր միջոցների կիրառություն՝

փաստեր ու փաստարկներ, հղումներ հեղինակավոր աղբյուրներին, վավերագրեր, թվային տվյալներ, սեփական փորձից կամ հայտնի մարդկանց կենսափորձից բերված օրինակներ, լսարանի տրամադրության, նրա խղճի ու զգացմունքների վրա ներազդելու միջոցներ, հեղինակությունների վկայակոչում ևն: Կարևոր է նաև տեքստի կառուցվածքային բաղադրիչների (ներածական մաս (մուտք), հիմնական մաս և եզրափակիչ մաս) պահպանումը: Ներածական մասում պետք է ներկայացվեն այն հիմնական հարցադրումները, որոնց մասին խոսվելու է: Գըլ-խավոր մտքերը պիտի հնչեն կա՛մ ելույթի հիմնական մասի սկզբում, կա՛մ էլ վերջում, քանի որ միջին մասում ասվածը սովորաբար մնում է աննկատ՝ միախառնվելով ընդհանուր դիտարկումներին: Մտապահման հոգեբանական օրենքով («фактор края»)՝ այսպիսի դասավորությունը արդյունավետ է: Եզրափակիչ մասում տրվում են տրամաբանական ընդհանրացումներն ու եզրակացությունները: Վերջին մասը ելույթի ամենատպալորիչ հատվածն է, ուստի նպատակահարմար է այդ մասում վերստին անդրադառնալ գլխավոր մտքերին: Այդ հատվածը պետք է լինի կարճ և համոզիչ: Եզրակացությունը տեքստի «ուժեղ դիրքն է», «վերջին ակորդը» (Ա. Կոնի)³¹:

³¹ Տե՛ս www.mgavm.ru/upload/medialibrary/bc6/tyebiactgcf%204..doc

2.7. ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐՄԱՆ– ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

2.7.1. Առձայնությք և բաղաձայնությք (87): 2.7.2. Հոմանություն (89): 2.7.3. Ասփճանավորում (93): 2.7.4. Համանունություն (95): 2.7.5. Հարանունություն (96): 2.7.6. Հականություն և հակադրություն (97): 2.7.7. Բառախաղ (103): 2.7.8. Շրջասույք (105): 2.7.9. Ավելադրություն և կրկնաբանություն (108): 2.7.10. Նախադասության *սարքերակային* ձևեր կամ *սեռակներ* (112): 2.7.11. Համանիւ շարահյուսական կառույցներ (112): 2.7.12. Անճաղկադրություն (120): 2.7.13. Բազմաճաղկադրություն (120): 2.7.14. Կրկնաբերություն (120): 2.7.15. Չեղչում (121): 2.7.16. Մասնատում (դարցելյացիա) (122): 2.7.17. Ճարտասանական *հարց* (123): 2.7.18. Ճարտասանական բացականչություն (124): 2.7.19. Զուգադրություն (125): 2.7.20. Խաչածնում (125): 2.7.21. Մեղմասություն (126): 2.7.22. Զափազանցություն (132): 2.7.23. Նվազաբանություն (133): 2.7.24. Նրբաբանություն (133): 2.7.25. Շրջադասություն (134): 2.7.26. Հեզնամ (136): 2.7.27. Պարադոքս (137): 2.7.28. Համեմատություն (138): 2.7.29. Փոխաբերություն (141): 2.7.30. Մակդիր (143): 2.7.31. Անձնավորում (144): 2.7.32. Փոխանունություն (145): 2.7.33. Համըմբում (147): 2.7.34. Փոխարկում (147):

Արտահայտիչ, պատկերավոր խոսքը անհամեմատ ազդեցիկ է, ուժեղ, հարստացնում է խոսքի բովանդակությունը, զորացնում է արդյունավետությունը: Ոչ միայն ներազդում է մտքի վրա, այլև արթնացնում է նորանոր զգացումներ, վառում է երևակայությունը: Դրանով խոսքի առարկան լսարանի համար դառնում է ավելի հետաքրքիր, իսկ հաղորդվող միտքը՝ ավելի ընկալելի:

Խոսքի արտահայտչականությունը պայմանավորող լեզվական միջոցները սովորաբար տարանջատում են պատկերավորման և արտահայտչական տեսակների³²: Առաջինների բնորոշ հատկանիշը համարվում է պատկերի ստեղծումը. դրանք առավելապես **դարձույթներն են** (համեմատություն, փոխաբերություն, փոխանունություն, հեզնամք, չափազանցություն,

³² Տե՛ս Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984: Ա. Մարության, Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Եր., 2000: Լ. Եզեկյան, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Եր., 2007: Թ. Շահվերդյան, Ոճագիտություն, Եր., 2010 ևն:

մակդիր, անձնավորում, խորհրդանիշ ևն): Երկրորդների համար իբրև տարբերակիչ հատկանիշ է առանձնացվում սովորական չեզոք խոսքից հուզականությամբ կամ արտահայտչական այլ նրբերանգներով տարբերվելը. դրանք առավելապես **բանադարձումներն են** (հարանունություն, աստիճանավորում, կրկնաբերություն, հակադրություն, բազմաշաղկապություն, զեղչում, բառախաղ, ճարտասանական հարց, շրջասույթ, շրջադասություն ևն):

Այլ մոտեցմամբ, որը վերջին շրջանում առավել ընդունված է, այդ տեսակները դիտարկվում են միասնաբար՝ որպես պատկերավորման կամ արտահայտչական կամ պարզապես՝ պատկերավորման-արտահայտչական միջոցներ: Բոլոր դեպքերում, տարաբնույթ անվանումներից ու դասակարգումներից լեզվական այդ միջոցների բնույթն ու բովանդակությունը և դրանց նկարագրությունը չեն փոխվում:

Դարձույթներն ու բանադարձումները, այսինքն՝ խոսքի պատկերավորման-արտահայտչական միջոցները, դրսևորվում են լեզվի բոլոր մակարդակների միավորներով՝ հնչյունաբանությունից մինչև շարահյուսություն:

2.7.1. Առձայնույթ և բաղաձայնույթ: Սրանք նույն հնչյունի կամ նման հնչյունների կրկնությունն են խոսքի որոշակի հատվածում: Բաղաձայնների կրկնությունը կոչվում է բաղաձայնույթ, իսկ ձայնավորներինը՝ առձայնույթ: Նման հնչյուն ասելով նկատի է առնվում հնչյունական հատկանիշներով իրար մոտ հնչյունների, օր.՝ խուլ կամ ձայնեղ, նույն շարքի կամ հարևան շարքերի (**փ, ք, թ, ց, չ**, կամ՝ **բ, գ, դ, ձ, ջ**) բաղաձայնների կրկնությունը ևն:

Հնչյունական այս հնարքները առավել բնորոշ են գեղարվեստական խոսքին, մասնավորապես չափածոյին: Ավելի տարածված է բաղաձայնույթը:

Առձայնույթը հայերենում ընդհանրապես դժվար ճանաչելի է, իր դրսևորման ձևերով՝ հաճախ վիճելի: Խոսքաշարում ձայնավոր հնչյունների զուգորդական բարձր հաճախականությունը, որ այլևայլ գործոնների հետ ապահովում է հայերենի

բարձր նվագայնությունն ու երաժշտականությունը, առձայնության առկայության տպավորություն է ստեղծում նույնիսկ սովորական խոսքում: Առձայնության բնորոշ օրինակ կարելի է համարել Ներսես Շնորհալու հետևյալ տողերը, որտեղ ա ձայնավորի կուտակումը անսովոր նվագայնություն և հանդարտ երաժշտականություն է հաղորդում խոսքին. «Առաւօտ լուսոյ, Արեգա՛կն արդար, Առ իս լոյս ծագեա՛»: Առձայնութ կարելի է տեսնել նաև Միսաք Մեծարենցի հետևյալ տողերում. «Նավակներ մեկնեցան՝ ամենն ալ բաղձանքով ակաղծուն. Զեռացան ամենն ալ՝ ծղփանուտ երազիս ափունքեն....»: Սակայն հազիվ թե կարելի է նույն համոզվածությամբ պնդել, որ առձայնության օրինակներ չեն տարբեր հեղինակներից պատահականորեն ընտրված նաև հետևյալ հատվածները՝ «Եղեգնյա գրչով երգեցի փառքեր. – Քեզի ընծա՛, իմ հայրենիք» (ԴՎ), «Մի մրահոն աղջիկ տեսա Ռիալտոյի կամուրջին....» (ԱԻ), «Հարդագողի ճամփորդներն ենք մենք երկու....», «Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն եմ սիրում....» (ԵԶ) ևն: Հայերենում առձայնության նկարագրության ճշգրիտ չափանիշներ չկան:

Բաղաձայնությը առաջ է բերում զգայական որոշակի տպավորություն: Առնչվելով բառընտրության և խոսքի բովանդակության ինչ-ինչ կողմերին՝ ոչ միայն ստեղծում է բազմաձայնություն, այլև նպաստում է ձայնապատկերի կառուցմանը, ընթերցողի ուշադրությունը հոգեբանորեն կենտրոնացնում է այս կամ այն մտքի կամ գեղարվեստական պատկերի վրա: Հնչյունական այս հնարքը հայ գրականության և բանահյուսության մեջ հայտնի է վաղնջական ժամանակներից: Բաղաձայնության լավագույն օրինակ է Ե. Զարենցի «Մայրամուտ» բանաստեղծության հետևյալ հատվածը, որտեղ մ հնչյունի առատությունը խտացնում է մռայլ տրամադրությունը. «Մառ մորմորում է մայրամուտը, Մահվան մոխիր է մովից մաղում, Մեռնում է մութը մթնշաղում. Մառ մորմորում է մայրամուտը: Մտորումներս մահ են, մութ են, Մարիսե մտքեր են միայն միտում, Եվ մորմորում է մայրամուտը. Մահվան մրուր է մաղում....»:

2.7.2. Հոմանշություն: Իմաստով համարժեք կամ հարաբերակից լեզվական միջոցների (հոմանիշների) ամբողջությունն է: Խոսքի արտահայտչական և պատկերային որակները բարձրացնելու լեզվական հիմնական միջոցներից է³³:

1. Հոմանիշների գործածությունը խոսքին հաղորդում է բազմազանություն. նույն բառը շարադրանքում չկրկնելու և խոսքի միօրինակությունից խուսափելու համար հաճախ դիմում ենք ոչ միայն փոխարինող բառերի (օր.՝ դերանունների, փոխանունների) օգնությանը, այլև գործածում ենք բառի հոմանշային տարբերակ(ներ)ը: Օր.՝ «Ակնհայտ է, որ հորիզոնի վրա, որ(ը) (**←իմջը**) խորհրդանշում է....», «**Իհարկե**, երևույթը մեզանում սկսում է տարածվել, և դրա հետագոտության անհրաժեշտությունն **իհարկե** (**←անշուշտ**) կար», «**ՀՀ նախագահը** եռօրյա այցով մեկնել է Ռուսաստան՝ պաշտոնապես հանդիպելու **ՌԴ նախագահի** (**←երկրի առաջին դեմքի**) հետ»:

Ծավալուն շարադրանքում միօրինակությունից խուսափելու համար համագործածական բառերի փոխարեն կարելի է կիրառել դրանց չեզոք տարբերակները (առթիվ//առիթով//կապակցությամբ, վստահաբար//վստահորեն, որովհետև//քանի որ, իրոք//իսկապես, նպատակով//համար, քանի անգամ//շատ անգամ), իսկ ոճական լիցք ունեցողների փոխարեն՝ դրանց ոճական համարժեքները (հանուն//ի շահ, քանիցս//երիցս//բազմիցս, քանզի//զի, իրավ//իրավամբ//հիրավի, բնավ//բոլորովին):

Հոմանշային տարբերակը, ինչպես գիտենք, կարող է արտահայտված լինել նաև բառակապակցությամբ: Օր.՝ «ՀՀ վարչապետը երեկ հանդիպում ունեցավ Ֆրանսիայի վարչապետի (**←իր պաշտոնակցի**) հետ», «ՀՀ արտգործնախարարը (**←Հայաստանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը**) հանդես եկավ մամուլի ասուլիսով»:

2. Հոմանշային անհրաժեշտ տարբերակի ընտրությունը խոսքը դարձնում է ճշգրիտ ու համոզիչ: Տարբերակը ընտրելիս հեղինակը առանձնահատուկ կարևորություն է տալիս

³³ Բառապաշարի իմաստային խմբերի արտահայտչականությունը հմմտ. **Л. Богданова**, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011:

դրա բովանդակային և արտահայտչական նրբերանգներին. ընտրված տարբերակը որքանո՞վ է համոզիչ կամ ավելի մոտ նկարագրվող երևույթին, ի՞նչ չափով է արտահայտում նրա բուն էությունը: Օր.[՝] **կերտել, արարել, ստեղծել, հորինել, հնարել, ծնել, երկնել** հոմանշային շարքից հետևյալ նախադասության մեջ ամենահարմարը **կերտել** բառի գործածությունն է. «Մարդը բանական արարած է, և ինքն է **կերտում** իր կյանքը». այս նախադասության մեջ **արարել**-ը վերամբարձ է, **ստեղծել**-ը՝ պարզունակ, **հորինել**-ը և **հնարել**-ը՝ իմաստային առումներով անճիշտ, **ծնել**-ը և **երկնել**-ը՝ **կյանք**-ի հետ անկապակցելի: Կամ՝ **ծագել, ստեղծվել, ձևավորվել, առաջանալ, առաջ գալ**. «Քննարկման ժամանակ սկսված վիճաբանությունը **ծագել էր** կարծիքների թերընկալումներից»:

«Անուշ»-ում որդեկորույս մոր ծանր վշտի նկարագրությունը Հ. Թումանյանը սկզբնապես ներկայացրել է հետևյալ կերպ. «Մեռած իգիթի ծեր մայրիկն է նա, Հավար է կանչում, բարձրածայն լալիս....»: Ակնհայտորեն թույլ է պատկերը. բնավ չես զգում վշտահար մոր ծանր ցավի ողբերգականությունը. **մեռած իգիթ, ծեր մայրիկ, հավար կանչել, բարձրածայն լալ՝** սովորական տող ու բառեր են: Բոլորովին այլ բան է ասում մշակված տարբերակը. «Մեռած չոբանի պառավ նանն է նա, Ցավից խելագար բառաչում, լալիս....»: **Իգիթ**-ը դարձել է **չոբան, ծեր մայրիկ**-ը՝ **պառավ նան**. շատ ավելի տեսանելի է դառնում նախապետական, ավանդական կյանքի ջերմությամբ ու սիրով լցված մոր և որդու անբաժան կապը: Եվ խոսքի այս շղթայում տրամաբանական է հնչում ոչ թե սոսկ **հավար կանչել**-ը կամ **բարձրածայն լալ**-ը, այլ վշտի ցավից արդեն խելագար ու խելակորույս մոր բնագոյորեն ու կենդանաբար **բառաչել**-ը:

Հոմանշային տարբերակի ճիշտ ընտրությամբ ստեղծվում է ձևաբովանդակային համապատասխանություն: Օր.[՝] տարբեր տեքստերում Թումանյանը գործածում է նույն հասկացության գրական, բարբառային և օտարալեզու տարբերակը՝ ընտրությունը պայմանավորելով նյութի բովանդակությամբ և նկարագրվող երևույթի հատկանիշներով, ինչպես՝ «Բաց արին տեսան գրած **զակոնում**, Թե չոբան Չատին Սիբիր է գնում».

ցարական Ռուսաստանի վարած քաղաքականության մասին է խոսքը. տեղին է հոմանշային օտար՝ ռուսերեն տարբերակի գործածությունը: «Աղաթ կա, սակայն, էն մութ ծորերում....». դարերով հաստատված ժողովրդական ավանդույթի մասին է խոսքը: «Ոչ օրենք գիտի, ոչ կարգն ու լեզուն, Բերանը կապած սարի անասուն....» (ՀԹ). հերոսի շփումը օրենքի մարդկանց հետ է, ուստի տեղին է գրական բառի գործածությունը: Այլ օրինակներ՝ «Ապա կատաղած՝ հանդուգն անեծքով Նա հարծակվեցավ երկնքի դիմաց....» («Ու նա կատաղած հանդուգն անեծքով Ծառս եղավ դուշման երկնքի դիմաց» (ՀԹ), «Ու կռի՛վ, կռի՛վ, կռի՛վ (<պայքա՛ր, պայքա՛ր, պայքա՛ր) երգեցի» (ԴՎ):

3. Հոմանիշների համատեղ գործածությունը ամբողջական և համակողմանիորեն է բնութագրում առարկան: Հոմանշային շարքի յուրաքանչյուր անդամ մի տեսակ առանձնացնում, բնութագրում է առարկայի կամ գործողության մի որոշակի հատկանիշը, առանձնահատուկ որևէ նրբերանգը: Դրանով ոչ միայն հարստանում է խոսքը, այլև առավել ճշգրիտ է դառնում նկարագրությունը: Այս դեպքում իրար կողքի կարող են հայտնվել և՛ լեզվական, և՛ խոսքային հոմանիշներ. «Բեկում կարելի է մտցնել միայն կտրուկ, վճռական, արմատական փոփոխություններով», «Իսկ Ձեր օրենքը ի՞նչ է նախատեսում խեղճ, թշվառ, անօգնական և բանկավարկային ֆանտաստիկ տոկոսադրույքներից անտուն մնացած գյուղացու համար»:

4. Տարբեր կողմերից բնութագրելով երևույթը՝ խոսողը հոմանիշների միջոցով դրսևորում է իր անհատական վերաբերմունքը: Նույն երևույթը տարբեր մարդիկ կամ հասարակական տարբեր խմբեր տարբեր կերպ կարող են ընկալել և գնահատել: Խորհրդային Միության փլուզումից անմիջապես հետո (1990-ականներին) Հայաստանում ծավալված ազատագրական շարժումը Կրեմլի կողմից որակվեց իբրև էքստրեմիզմ (ծայրահեղականություն), իսկ դրան հաջորդող հանրահավաքներն ու ցույցերը՝ սադրիչ գործողություններ: Սրանք հակադիր հասկացություններ են, որոնք՝ որպես նույն

երևույթի գնահատման տարբերակներ, ընկալվում են իբրև խոսքային հոմանիշներ: Կամ՝ ստորև բերված նախադասության մեջ ընդգծված բառերը անհատական վերաբերմունքի արտահայտություններ են՝ կառուցված հոմանշային տարբերակների իմաստային նրբերանգների հիմքի վրա. «Այն, ինչ կատարվում է Իրաքում քրդերի նկատմամբ, սովորական **տեղահանություն** չէ կամ **հալածանք**, այլ պարզապես **եղեռն**»: Այսպիսի գնահատումներում դրսևորվում է ոչ միայն հեղինակի անհատական վերաբերմունքը, այլև մտածական կարողությունները, իմացությունը, փորձը, լեզվազգացողությունը ևն: Կամ՝ «Բոլոր հյուրերին **հրավիրե՛ք** ներս: **Կանչե՛ք** նաև սպասավորներին»:

5. Հոմանշային շարքի յուրաքանչյուր հաջորդ միավորը հավելական իմաստով աստիճանաբար զորացնում է (կամ նվազեցնում) արտահայտված իմաստը, հարստանում է խոսքը, ամբողջանում է առարկայի բնութագիրը՝ նրա տարբեր հատկանիշներով. ստեղծվում է աստիճանավորում (գրադացիա) կոչվող ոճական միջոցը:

6. Հոմանիշ բառերի նրբիմաստային տարբերությունների ընդգծումով հոմանշային եզրերը հակադրական նշանակություն են արտահայտում. շեշտվում են նման երևույթների, առարկաների տարբերակիչ գծերը, նրբերանգները, հատկանիշները ևն: Օր.՝ «Գուցե **տազնա՛պ** կա իմ այս խոսքերի մեջ: Գուցե: Բայց դա ընդամենը **տազնապ** է և ոչ թե **խուճապ**» (ՊՍ), «Ես նա եմ նաև, Որ տարբերում է **պաշը համբույրից**, Ինչպես **սիրողին՝ սիրահարվածից**, և **մահացունը՝ մեռնելուց**,**ճիշտը՝ ճշմարտից ու ճշգրիտից**» (ՊՍ): Իմաստային ընդհանրություններ ունեցող բառերի իմաստային հակադրությամբ խտանում է բովանդակությունը՝ «**Նորից** չեմ սիրում, սիրում եմ **կրկին**», (ՊՍ), «**Վախենալ** պետք չէ. պետք է **սարսափել**»:

7. Հոմանշությունը խոսքին հաղորդում է բանաստեղծականություն և ներդաշնակություն. «Այդ միտքը **նորի՛ց-կրկի՛ն-վերստի՛ն** ծնում է իմ փակ երակների մեջ» (ՊՍ), **թարմություն**. «Ստիպված եմ **դարձյալ ու վերստին** հիշեցնել Ձեզ մեր համատեղ կնքած պայմանագրի այդ կետը»:

8. Հոմանիշների գործածությամբ հաճախ բացատրվում են անհասկանալի կամ քիչ ծանոթ բառը կամ արտահայտությունը (օտարաբանություններ, փոխառություններ, տերմիններ, նոր բառեր ևն): Այս դեպքում հոմանիշի գործածությունը բնականաբար արտահայտչական դեր չի կատարում և ունի հաղորդակցական արժեք: Օր.՝ «Կիլիկիայի քաղաքներում ապրող ջենովացիները և վենետիկցիները ունեին իրենց հյուպատոսներն ու դատարանները, որոնք կոչվում էին **կուրիաներ՝ պայլական կամ հյուպատոսական (**կոնսուլական**) դատարաններ»:** Կամ՝ «Իրավական այդ համակարգի մյուս առանձնահատկությունը **մասնատվածությունն էր՝ պարտիկուլյարիզմը**», «Կողմնորոշման հարցում մեծ դեր ունի ինտուիցիան՝ **ներհայեցողությունը**» ևն:

Ավելացնենք, որ հոմանիշների անհարկի կուտակումը, մանավանդ հուզական-գնահատողական հոմանիշների հաճախակի գործածությունը, չափազանց զգացական գնահատականները թուլացնում են խոսքի ուժը, զրկում են հոմանիշներին իրենց արտահայտչական դերից, լսարանի վրա ունենում են հակառակ ազդեցություն:

2.7.3. Աստիճանավորում: Ինչպես հայտնի է, իմաստով մոտ բառերը հաճախ զուգադրվում են՝ խոսքի բովանդակությունը ուժեղացնելու կամ թուլացնելու համար: Այդ երևույթը համարվում է աստիճանավորում, եթե դրա արտահայտած հատկանիշը ուժեղանում կամ թուլանում է: Ըստ այդմ՝ աստիճանավորումը լինում է երկու տեսակ:

1. Բարձրացող աստիճանավորում. յուրաքանչյուր հաջորդ արտահայտություն (բառ, բառակապակցություն, դարձվածք ևն) ավելի հագեցած է իմաստով, ավելի ուժգին և արտահայտիչ է, քան նախորդը, օր.՝ «**Ջարդեցին** իրար, **Ջընջեցին** իրար, **Կորան**, **զընացին** Գետինն հավասար» (ՀԹ), «Այսինքն թե՛ հայերն իրենց Արշակ թագավորին **ասացին**, շատ **ասացին**, **հորդորեցին**, **պահանջեցին**, **հուսադրեցին**, **խաբեցին**, **շտապեցրին**, **հրեցին** դեպի Շապուհը, թե՛ «մարդավարի զրույցի է կանչում, գնա տե՛ս՝ ինչ է ասում» (ՀՄ), «Հավաքված կանայք **գանգատ**»

վում էին նախագծից, բողոքում, զայրացած սպառնում էին ներկայացուցին»:

2. Իջնող աստիճանավորում. յուրաքանչյուր հաջորդ արտահայտությունն ավելի թույլ է, քան նախորդը. յուրաքանչյուր հաջորդ արտահայտությունն տանում է մեծից փոքրը, բարձրից ցածրը, ուժեղից թույլը ևն, օր.՝ «**Թող չաղմկեն, լռեն, հանդարտվեն, քաշվեն** իրենց տները»: Երբեմն աստիճանավորման այդ երկու դրսևորումները գործածվում են համատեղ՝ առավել բազմազան և հետաքրքիր դարձնելով խոսքը. օր.՝ «**5000 տարվա, 500 տարվա և 50 տարվա Պատմություն** ունի այդ **ջարդ-սպանդը, նախճիր-եղեռնը**. Որ չի ավարտվել ու չի ավարտվում....» (ՊՍ), «**էլ ինչո՞ւ միայն նա երգե - Թող երգեն, ինչքան մարդ որ կա, Թող աշխարհը ամբողջ** երգե, **Զրնգա, Զնգա, Զնգա....**» (ԵԶ):

Ավելի հաճախ հանդիպում է բարձրացող աստիճանավորումը: Ի դեպ, աստիճանավորումը «կառուցվում է» քերականորեն և տրամաբանորեն համասեռ շարքերի, թվարկումների միջոցով: Հակառակ դեպքում վրիպումն անխուսափելի է: Կարդանք հետևյալ օրինակը. «Աչքերիս մեջ գարնան օրեր, ճամփես դեպի աստղերն անմեռ. Ինձ ելնելու **քարեր** կան դեռ, Ինձ ելնելու **սարեր** կան դեռ, **Քարե՛ր, սարե՛ր, դարե՛ր** կան դեռ....» (ՀՇ): Առաջին հայացքից թվում է, թե գործ ունենք աստիճանավորման հետ: Սակայն ընդգծված բառերը միևնույն գաղափարի տարբեր աստիճանավորումները չեն՝ **թույլ – ուժեղ, ցածր – բարձր, փոքր – մեծ** ևն: Տարբեր հասկացություններ են: Իսկ դրանց համադրությամբ աստիճանավորում չի կարող ստեղծվել:

Աստիճանավորում ստեղծելիս հեղինակը պետք է հետևողական լինի. հոմանիշների ոչ ճիշտ դասավորությունը, իմաստային նրբերանգների շփոթը, մեկնական ավելորդ բառերը ստեղծում են անտրամաբանական խոսք, փլուզվում է աստիճանավորումը: Օր.՝ «Իրական կորուստների քանակը անհնար է թաքցնել, միանշանակ բացառում են, չեն կարծում, որ դա հնարավոր է». անվերապահ պնդումին հաջորդում է զիջողական խոսք, նահանջ իր սեփական հաստատումից. դատողության ուժը թուլանում է, խոսքը դառնում է անհամոզիչ: Մասնա-

գիտական գրականության մեջ հիշատակվում է անհաջող աստիճանավորման շատ բնորոշ մի օրինակ ոմն փաստաբանի երկարաբան ու ապաշնորհ ելույթից. «Պարոնա՛յք ատենակալներ: Հանցագործությունը կատարելուց առաջ մեղադրյալի վիճակը եղել է **իրապես դժոխային**: Այն չի կարող չհամարվել **ծայրահեղորեն ողբերգական**: Մեղադրյալի վիճակը **սարսափելի էր**. այն **անտանելի էր**, այն **չափազանց ծանր էր** և, բոլոր դեպքերում, **առնվազն նպաստավոր չէր**» (Ա. Կոնի):

2.7.4. Համանունություն: Տարիմաստ լեզվական միավորների ձևային նույնությունն է: Արտահայտչականությունը ձևավորվում է հիմնականում համանունների համատեղ գործածությամբ: Հաճախ գործածվող հնարք է հրապարակային խոսքում, գովազդներում, գեղարվեստական գրականության մեջ, մասնավորապես չափածոյում: Հանդիպում է նաև բանահյուսական խոսքում:

Համանունները՝ մասնակի թե լիակատար, իբրև համանունական շարքի անդամներ, խոսքային մակարդակում առհասարակ քիչ են կիրառելի և ունեն արտահայտչական սահմանափակ հնարավորություններ. մասնակցում են հանգակերտմանը, խոսքի ռիթմին և բարեհնչությանը («Կյանքից հարբած **անցավոր**, Ահա դարձյալ **անցավ օր**, Դու վազում ես դեպի մահ – Մահը բռնում **հանցավոր**» (ՀԹ)), իսկ լեզվական համապատասխան միջավայրում գործածվելու դեպքում՝ խոսքի բովանդակային կողմի խորացմանը:

Առանձնահատուկ թարմություն և ուժ են հաղորդում խոսքին այսպես կոչված **անհատական-հեղինակային համանունները**. սրամիտ խոսքի կառուցման շատ հաջող տարբերակ է, երբ հայտնի բառի իմաստը մեկնաբանվում է կարծեցյալ համանունությամբ, ինչպես՝ **նախագահ** բառը մեկնաբանվում է **նախ ագահ** նշանակությամբ (փոխ.՝ **նախա-գահ**), կամ **սաունա** օտարաբանությունը հունորային մեկնաբանությամբ համանունություն է դիտվում հայերեն **սա ու նա** կապակցության հետ, **սկեսուր** բառի (որը ստուգաբանորեն պարզ արմատական բառ է) **կիսուր** խոսակցական տարբերակը «ստուգա-

բանվում է» **կեսն ո՞ւր է՝ կես+ուր** (իբր սկեսուրը հարսին հարցնելով ակնարկում է եփածի **կեսը** թափելու կամ եղած-չեղածի **կեսը** հոր տուն տանելու մասին) ևն:

Համանունների անարվեստ կիրառությունը երբեմն ստեղծում է անարտահայտիչ, արհեստական խոսք, ինչպես Միսաք Մեծարենցի հետևյալ հեգնական ոտանավորում՝

....ծայն մ'ըսավ **ներսես**—

Ու սըպրդեցա մոր դուռն **ներսես**,

....ե՛ս մեկ հորդումով ծածկեմ **ավազ, ակ**.

Ինձմե՛ է գողցեր ամենն... **ավազակ** (ՄՄ):

2.7.5. Հարանունություն: Ձևով նման արտահայտությունների կամ բառերի (հարանունների) զուգորդումն է խոսքի մույն հատվածում՝ առանց իմաստային խաղի կամ իմաստի սաստկացման: Ոճական-արտահայտչական որոշակի արժեք ունեն գեղարվեստական խոսքում, մասնավորապես՝ չափածոյում, առօրյա-խոսակցական ոճում, հրապարակային խոսքում: Նպաստում են խոսքի բարեհնչությանը, ներդաշնակությանը, պահպանում են ներքին հանգը և ռիթմը, ծառայում են տաղաչափական այլևայլ խնդիրների լուծմանը: Օր.՝ «Որպես թաքուն թախիծ, Տերևներիդ **խորքում** ես կփայլեմ տխուր Ու կնտնեմ **խոր քուն**» (ՌԴ), «Այն **վանքը** ողբամ, Որ վեր է ածվել բողկի պահեստի. Այն **վանկը** ողբամ, այն **վանկը**, որին Ջրկում են միա՛կ իր ծայնավորից.....» (ՊՍ):

Եթե արտաքին-հնչյունական նմանությունից զատ՝ գործածվում են իմաստային առնչակցությամբ, ապա կարող են իրենց վրա կրել խոսքի բովանդակային կողմի ինչ-ինչ առումներ, ստեղծել իմաստային ուշագրավ անցումներ: Այդպիսի մտածմամբ են կիրառված, օրինակ, ընդգծված հարանունները հետևյալ նախադասություններում. «Լավ, **հավատք** չունեք, **հավատա՞նք** էլ չունեք», «Գովերգում եմ և այն լուսե **գաղափարը**, Որ չի դառնում նեղ **կաղապար**» (ՊՍ), «Իմ **բանջարը քո հանձարին** վնաս չէ» (Զ):

Հարանունների հակադրությամբ կամ համադրությամբ խոսքի հեղինակը երբեմն ճշգրտում է դրանցից մեկի կամ մյուսի ի-

մաստը: Սա հաճախ է հանդիպում այն դեպքերում, երբ խոսքի առարկան բուն համանուններն են, որոնք, ինչպես գիտենք, ունեն իմաստային առնչակցություն: Այս կիրառությունը չունի արտահայտչական արժեք. դա պարզապես ի ցույց է դնում առնչակից հասկացությունների իմաստային տարբերությունները: Օր.՝ «Այդ հանցանքի համար նրան ենթարկել են ոչ թե **պաշտոնական**, այլ **պաշտոնեական**, այսինքն՝ ծառայողական տույժի»:

Հարանունների գործածությամբ ստեղծվում է երգիծական խոսք: Օր.՝ «Թե՛գ էրա, Ալե՛ք, ճամփեն երկար չէ, **Հոռոմ** ենք գնում և ոչ թե **Հոռոմ**» (ԽԴ): Հարանունների վարպետ գործածությունը կարող է դառնալ երգիծական իրավիճակի (դրության կոմիզմի) ստեղծման միջոց: Օր.՝ հանրահայտ «Միմինո» ֆիլմում **Թելավի** (քաղաք Վրաստանում) և **Թել-Ավիվ** (քաղաք Իսրայելում) տեղանունների թյուրընկալման պատճառով առաջանում է շփոթ, ինչը հանգեցնում է խոսքի ու դրության կոմիզմի:

Հարանունության արտահայտչականությունը զորանում է, երբ ուղեկցվում է նաև հականշությամբ. «**Ահել** ու **ջահել** իրարով անցան», «**Չկա չարիք** առանց **բարիքի**»:

2.7.6. Հականշություն և հակադրություն: Հականիշ բառերի ոճական կիրառությունը կամ առհասարակ հականշությունը (լեզվական միավորների իմաստային հակադրականությունը) իմացական-ճանաչողական գործընթաց է կամ դրա արգասիք, քանի որ պայմանավորված է իրականության մեր ընկալումներով: Ի՞նչ իրավիճակներում և ի՞նչ նպատակներով ենք դիմում հականիշներին:

1. Հականիշների գործածությունը բնորոշ է ժողովրդական խոսքին. շատ առածների ու ասացվածքների լեզվական հիմքն է և սուր ու դիպուկ է դարձնում խոսքը, ինչպես՝ «Փորձված թանը անփորձ մածնից լավ ա», «Ինչ ցանես, էն կհնձես», «Խոսքը՝ մեծին, ջուրը՝ փոքրին» ևն:

2. Հականիշները գործածվում են նաև երևույթը իր հնարավոր բոլոր երեսներով, նաև հակասական կողմերով ներկայացնելու համար: Օր.՝ «Թող ինձ **չար** կոչեն հենց միայն **բարի** լինելու համար», «Այդ օրը փողոց էին դուրս եկել

բոլորը՝ **ահել թե ջահել, կին թե տղամարդ**», «Ո՞ր եմ վազում **ծեր ու ջահել**, Մարդկանց այս ի՞նչ է պատահել....» (ՌԴ): Նման հականշային զույգեր են՝ **լավ թե վատ, խելոք թե անխելք, անցյալում թե ներկայում, հին թե նոր, հիմնավոր թե անհիմն, գիտությամբ թե անգիտությամբ** ևն: Սովորաբար գործածվում են կրկնադիր շաղկապներով կամ այլ տիպի կառույցներով՝ **և՛..., և՛..., սկսած ...-ից մինչև, թե....** ևն:

3. Հականիշները նպաստում են հակասական տրամադրությունները, հոգու երկվորյունն ու ներհակ զգացումները գեղարվեստորեն և ընդգծված հուզականությամբ արտահայտելուն: Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմի գեղարվեստական շատ պատկերներ կառուցված են ոճական այս հնարքի հիմքով, և առհասարակ, սա ընդունված ոճական ձև է գեղարվեստական գրականության մեջ, հռետորական խոսքում: Օր.՝ «Մի՛ ընդհարվիր, տե՛ր, այդքան խստությամբ՝ **Մեծդ փոքրիս** հետ, **լույսդ՝ խավարիս**, Բնությամբ **բարիդ՝ ի բնե չարիս**,**Փառավորյալդ** անայլայլելի՝ իսպառ **անարգիս**» (ԳՆ):

Ընդունված է ասել, որ հականիշների արտահայտչականությունը դրսևորվում է հականիշ բառերի համատեղ կիրառության մեջ: Դա, իհարկե, այդպես է: Բայց անկասկած է նաև այն, որ հակադրական իմաստ արտահայտող բառերը սերտորեն կապված են իրար հետ. մեկի գործածությունը խոսքում ենթագիտակցորեն կամ ինքնաբերաբար հիշեցնում է մյուսին, և այդ հակադրություն-զուգահեռության մեջ ընկալվումը դառնում է ավելի ուժեղ. **բարի** բառի իմաստը հոգեբանորեն տպավորվող է **չար**-ի հակադրությամբ, **երջանիկ կյանքը** ամբողջ խորությամբ ընկալելի է **դաժան ու բիրտ կյանքի** հակա-կամ զուգապատկերի մեջ: Հետաքրքիր է Սիլվա Կապուտիկյանի բանաստեղծական մի դիտարկումը. «Մեջս իրենց հուժն ունեն Բառերն՝ ինձնից էլ թաքուն, «Արդարություն» են ասում՝ Ես որք իմ Վա՛ճն եմ հիշում....»: Ռուս հետազոտողներից Լ. Բոգդանովան հականշության այդ յուրահատուկ բնույթը բացատրում է հետևյալ կերպ. ինչպես շաբաթվա կամ ամսվա օրերը մեր գիտակցության մեջ ներկայանում են կարծես մի «փաթեթի» մեջ, այնպես էլ գոյություն չունեն հականշային հակադրության մե-

կուսացված անդամներ. «Հականիշները ոչ միայն փոխադարձորեն ժխտում, այլև ենթադրել են տալիս միմյանց»³⁴:

4. Ոճական հատուկ հնարք է բառի գործածությունը իր հակառակ նշանակությամբ. ստեղծում է հեզոնական վերաբերմունք, օր.՝ «Դատելով գործարարության ասպարեզում ունեցած Ձեր **հաջողություններից**` վտանգի տակ է Ձեր ամբողջ ունեցվածքը», «**Բարերարներու** սերունդ մը ունինք մեր մեջ, որ բավական չարիք հասուցած է մեր գլխին» (ԵՕ), «Արագընթաց **բարեփոխումների** միջոցով ունենք էական **ծեռքերում**` արտագաղթի 8% աճ»:

5. Հականիշները գործածվում են նաև, երբ նպատակ կա հակադրությամբ առանձնացնելու, շեշտելու այս կամ այն երևույթը, իրողությունը: Օր.՝ «Պայքարել է պետք և ոչ թե վիատվել». հականիշ եզրի գործածությունը զորացնում է հակադրությունը. ուժեղանում է պայքարի գաղափարը: Անհամեմատ թույլ է, օրինակ, առանց դրա կառույցը՝ «Պետք է պայքարել»: Ավելի սեղմ է, բայց նվազ ազդեցիկ: Նմանապես՝ «Ա՛խ, շատը կուլ տամ, զոնե քիչն ասեմ, Անաստված աստված, բա քո ի՞նչն ասեմ....» (ՊՍ), «Չարը պիտի մեռնի, և բարին ապրի» (ԱԻ), կամ՝ «Ա՛ի՛ նստիր, վե՛ր կաց», «Կառուցել է պետք և ոչ թե քանդել»:

6. Հականիշներին ենք դիմում երբեմն անվանելու համար այնպիսի հասկացություն կամ երևույթ, որը որոշակի անվանում չունի, ոչ այս է, ոչ այն. միջին օղակ է. իսկ ինչպես նկատված է լեզվաբանության մեջ, հակադրության նշածողի միջին որակները մի տեսակ աղքատ են ներկայացված լեզվական մակարդակում: Այս դեպքում խոսքի հեղինակը դիմում է միաժամանակ երկու ծայրահեղ նշանակիչների ժրխտմանը. դրան նա հասնում է կրկնակի ժխտման միջոցով. «եզրային» գնահատականները չեզոքանում են, բերվում են միջինացված նորմի³⁵՝ «Գրում է ոչ լավ, ոչ վատ», «Կյանքի ու մահվան մեջտեղում», «Ոչ կուշտ եմ, ոչ սոված»:

³⁴ Л. Богданова, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011, с. 159.

³⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 164:

7. Հակամիջների գործածությամբ կարող է նկարագրվել նաև **հակադիր երևույթների փոխնիփոխ իրար հաջորդելը**։ մի հատկանիշը կամ որակը փոխվում է հակառակի։ Սովորաբար արտահայտվում է **մերթ... , մերթ... , մեկ... , մեկ...** և նման կաղապարներով՝ «**Մերթ** շառաչում ծովի, **մերթ** լճերում, անձայն – ես լսել եմ քո քայլերը, իմ Նավգիկե՝» (ԵԶ), «**Մերթ** զայրացկոտ ծառս է լինում Մինչև երկինք կապուտակ, Ու **մերթ** հոգնած սուզվում, իջնում Դեպի խորքերն անհատակ։ Ոչ հատակն է գտնում անվերջ, Ու ոչ հասնում երկնքին.....» (ԴԹ)։

8. Խոսքին բազմազանությունն և առանձնահատուկ երանգ են հաղորդում **խոսքային հակամիջները**։ Հայտնի է, որ ոչ բոլոր բառերն ունեն լեզվական հակամիջներ (հակամիջներ են ունենում հատկապես այն բառերը, որոնք անվանում են որակ, վիճակ, նմանություն, հակադիր գործողություններ ևն)։ Խոսքային հակամիջներ կարելի է գործածել բոլոր բառերի համար։ Եվ եթե հակամշային եզրերի ընտրությունը հաջող է ու պատճառաբանված, ապա առանձնահատուկ գրավչություն ու թարմություն է հաղորդում խոսքին։ Օր.՝ «Յոթը չափիր, մեկ կտրիր» (Ժող.), «Եթե մարդը ընկնելուց հետո ոտքի է կանգնում, դա **Ֆիզիկա** չէ. **բնավորություն** է», կամ՝ «Եկեք միասին չհարգենք նրա՛նց, Ովքեր **սերտում** են և ոչ թե **դատում, ճառում** են - բնավ չե՛ն **կշռադատում**. Ովքեր չեն ջոկում ո՛չ թացը չորից, Ո՛չ էլ տարբերում **անդունդը ծորից**. Ովքեր **գրածի տառն** են ընթերցում, Ովքեր **քնածին մեռած** են կարծում» (ՊՍ)։ Վերջին օրինակում որպես խոսքային հակամիջներ են հանդես եկել նույնիսկ իմաստով առնչակից բառերը՝ **անդունդ-ը** և **ծոր-ը**։

9. Յուրահատուկ արտահայտչականություն ունի այսպես կոչված **ներքին հականշությունը, որը ձևավորվում է բազմիմաստ բառի հակադիր իմաստներով**։ Օր.՝ «Մենք այսօր **հավաքեցինք** մեր ամանորյա տոնածառը» (մասերը միացնելով՝ ամբողջացրի՞նք, թե՞ վերցրինք, տարանք), «Գործարանը իր արտադրանքով **դուրս** է մրցակցությունից» (չունի՞ իրեն հավասարը, թե՞ անկարող է մրցել), «Նա **վերադարձել** է աշ-

խատանքի» (զնացե՞լ է, թե՞ եկել է), «Նա դավաճանի անուն **Ժառանգեց**» (Ժառանգություն՝ ստացավ, թե՞ իբրև ժառանգություն ավանդեց):

10. Հականիշների համատեղ գործածությամբ ստեղծվում են **հակադրություն, օքսիմորոն** և այլ ոճական դարձույթներ:

Հակադրությունը կամ **հակադրությը** (հուն.՝ antithesis – հակադրում) իմաստով հակադիր արտահայտությունների կամ բառերի (հականիշների) զուգորդումն է խոսքի նույն հատվածում, ինչպես՝ «Հանգստի ժամին նա միշտ լինում է տանջահար, հոգնած, խրախճանքի մեջ՝ տխուր ու տրտում, Դեմքով միշտ ժպտուն, բայց մտքով խոցված, Տեսքը՝ ծիծաղկոտ, աչքը՝ ողբի մեջ....» (ԳՆ):

Հականիշ բառերով հակադրությունը խոսքին հաղորդում է հուզականություն. ընդգծվում է հիմնական գաղափարը. «Նայադների՝ նման, նայադների նման Կարոտներիս ձայնով կանչում է ինձ՝ Խոստանալավ **սիրո** անհատների **հմայք** եվ թողնելով **մորմոք** և **կարոտի կսկիծ**» (ԵԶ), «Իմ **առնելիքը առա** եվ իմ **տալիքը տվի....** եվ բախտից գոհ եմ այնպես, Ինձ բաց թողեք ես գնամ» (ՀՍ):

Այս հնարքը հաճախ է գործածվում գեղարվեստական գրականության մեջ, ՋԼՄ-ի լեզվում, բանավիճային խոսքում: Դրանով հաճախ կազմում են նաև վերնագրեր՝ «Ապրելու ժամանակը և մեռնելու ժամանակը», «Պատերազմ և խաղաղություն», «Նախընտրական հարցումներ», թե՞ հետընտրական հարցախույզ»:

Հակադրության այս տեսակը որոշ ընդհանրություն ունի համեմատության հետ, սակայն այստեղ ընդգծվում են համեմատության եզրերի ոչ թե ընդհանրությունները, այլ տարբերությունները, որոնք հակադրական բնույթ ունեն, ինչպես՝ «Դու լույս ես ու հույս, Իսկ ես՝ խավար ու խենթ.... Դու՝ բարձրալ ազատ՝ կարիքներից զերծ, Իսկ ես՝ ենթակա տաժանքի, վշտի, Դու՝ վեր երկրային կրքերից բոլոր, Իսկ ես՝ կավ անարգ ու գարշելի....» (ԳՆ):

Հակադրույթը ձևավորվում է հակամիշների բոլոր տեսակներով: Եթե հատուկ միտում կա առավել ընդգծելու հակադրականությունը, ապա խոսողը կամ գրողը դիմում է **նույնարմատ հակամիշների** օգնությանը. նույն համատեքստում կրկնությունների շնորհիվ ավելի է խստանում տպավորությունը: Օր.՝ «Որովհետև այն, որ պիտի գա, պիտի ըլլա օտար, բանիվ և գործով, կամա և ակամա, գիտությամբ և անգիտությամբ, մեղա՛, մեղա՛ Արարատին» (ՇՇ): **Նույնարմատ բառերի իմաստային հակադրությամբ** շեշտվում է կրկնվող բաղադրիչի իմաստը. «Օ՛, չի սոսկաք երբ անպատմելի պատմությունս ձեզի պատմեմ» (Ս), «Հանգե՛ք, իմ որբեր... իզո՛ւր եմ հուզմունք, իզո՛ւր և անշահ... Մարդակեր գազան՝ մարդը՝ դեռ երկար էսպես կըմնա...» (ՀԹ):

Հակադրության յուրահատուկ դրսևորում է նաև այն, երբ **բառը գործածվում է** (սովորաբար հատուկ հնչերանգով) **իր բառարանային իմաստի հակառակ իմաստով**: Ստեղծվում է հեզմանք կամ բացասական վերաբերմունք՝ «Շա՛տ գեղեցիկ է»: = «Տգեղ է», «Կհաղթեք, ինչպե՛ս չէ»: = «Չեք հաղթի», «Վաղը կավարտե՞ք որ»: = «Վաղը չեք ավարտի», «Շատ կուզեի հավատալ ձեզ»: = «Չեմ հավատում ձեզ»: Ոճագիտության մեջ այլ կերպ սա կոչվում է **շարահյուսական ժխտում**:

Հակամիշներին բնորոշ ընդգծված հակադրության երանգը հաճախ մեղմվում է համադասական շաղկապների կիրառությամբ, ինչպես՝ «Երբ գայլ ու գառնուկ սիրով կ'արածին...» (ՌՍ), «Մտավորականությունը իր երկրի տերն է ու նաև ծառան», «Նույն արժիճից են ծուլվում գնդակն ու բառը» (ԳԷ):

Հակադրության ձևերից է նաև **խոսքային կամ համատեքստային հակամիշներով հակադրությունը**. բառային անսովոր զուգորդումներ են՝ միայն փոխաբերության հիմքով, արտառոց ու տպավորիչ են դարձնում խոսքը, ուշադրություն գրավում. «Թագն առին, դագաղ մը տվին հայուն, Մեր փառքն անցավոր մեր Մա՛հն է կայուն...» (ՌՍ), «Լռությունն այս անգամ նկուղին մեջ մորիկ մըն էր» (Ս):

Հակադրությունը խոսքին տալիս է վերլուծական–խոհական բնույթ և ընդգծված հուզականություն: Հականիշների զուգահեռ գործածությամբ կարող է նաև երգիծական խոսք ստեղծվել: Օր.՝ «Հորս ծեռին **կարճ ու երկար, հաստ ու բարակ** մի փետ կար» (ՀԹ): Կարող է առաջանալ իմաստային խաղ. «Չարյաց **փոքրագույնի մեծագույն** վտանգը», «Հանճար չեն **ծնվում**, հանճար **մահանում** են», «**Ոչնչի անընդունակ** մարդը **ընդունակ է ամեն ինչի**»:

Հակադրություն է ստեղծվում նաև բառի բազմիմաստության հիմքի վրա. իրար են հակադրվում միևնույն բառի հակադիր կամ տարբեր իմաստները, օր.՝ «Բարեխոս եղիր **իմ և իմ** միջև» (ՊՍ), «Թող **մարդերը** հասկնան **մարդուն** ոճիրը **մարդուն** դեմ» (Ս), կամ՝ «**Մարդ** էլ կա, **մարդ** էլ....» (ՊՍ):

2.7.7. Բառախաղ: Կառուցվում է իմաստով տարբեր բառերի կամ բառակապակցությունների արտաքին հնչյունական նույնության կամ նմանության (համանունության կամ հարանունության) հիման վրա կամ նույն բառի տարբեր իմաստների (բազմիմաստության) օգտագործումով: Արտաքուստ նույնացվում են տարբեր գաղափարներ՝ իմաստային յուրահատուկ անցումներով սրամիտ խոսք ստեղծելու նպատակով: Նրա կարևոր հատկանիշը բառերի իմաստային խաղ՝ **սրամտություն ստեղծելն է**: Օր.՝ «Առաջ՝ **հաց**, հետո՝ **հարց**», «Երկու **ահը** մի **մահ** է», «Արտը՝ **խախուտ**, մահանան՝ **կարկուտ**», «**Սևին** սապոնն ինչ կանի, **խևին**՝ խրատը»:

Ավելի հաճախ բառախաղերը ստեղծվում են քերականական կամ բառաքերականական համանունության հիմքի վրա, երբ համանունության եզրերը քերականական ձևեր են, կամ մի եզրը բառ (բառերի կապակցություն) է, մյուսը՝ քերականական ձև, ինչպես՝ **անցավ** (առանց ցավի) և **անցավ** (**անցնել** բայի անցյալ կատարյալը). «Ա՛խ, մեր սերը **անցավ**, Բայց ոչ **անցավ անցավ**»:

Բառախաղը համանունների, հարանունների և բազմիմաստ բառերի սովորական գործածություններից տարբերվում է նրանով, որ այս դեպքում ստեղծվում է բառերի իմաստների խաղ,

սրամտություն: Այսպես՝ «Աշուն է, **անծրև**... Ստվերներն **անձև** Դողում են դանդաղ... Պաղ, միապաղաղ, Անծրև՝ ու անծրև՝...» (ԿՏ). կա հարանունություն՝ **անծրև** և **անձև**, բայց չկա բառախաղ, քանի որ հեղինակի նպատակը սրամիտ խոսք ստեղծելը չէ:

Բառախաղը այնպես պիտի կառուցել, որ դա ընկալվի խոսակցի կողմից: Երբեմն բազմիմաստությամբ կառուցված բառախաղը կարող է թյուրընկալումների առիթ տալ, երբ ճշգրիտ հաշվարկված չեն նրբիմաստները, երբ գրուցակիցները միևնույն բառը ընկալում են տարբեր իմաստներով: Օր.՝ եթե «Այսօր մենք հոգեհանգստի **պաշտոն** կատարեցինք» նախադասության մեջ ընդգծված բառի իմաստը հստակ է (ծառայություն աստծուն, առ աստված ծառայությունների կատարում), ապա հետևյալ նախադասության մեջ նույն բառի երկիմաստությունը ստեղծում է թյուրընկալում կամ անորոշություն. «Նոր եք **պաշտոն** ստացել, բայց արդեն սկսել եք Ձեր հարազատներին **պաշտոն** մատուցանել».. ընդգծված երկրորդ բառը կարելի է հասկանալ երկու իմաստով՝ **գործ**, **աշխատանք** տալ և **մեծարանք**, **հարգանք**, **ծառայություն** մատուցել: Նման գործածությունը արդարացված է, եթե խոսողի նպատակը հենց բառախաղով երկիմաստություն ստեղծելն է:

Թյուրընկալման պատճառ կարող է դառնալ նաև այն, երբ հաղորդակցվող կողմերից մեկը չի ընկալում բառի իրական իմաստը: Դրա պատճառով կարող է ստեղծվել երգիծական հետաքրքիր խոսքային իրավիճակ: Այդպիսի հնարքով է իր հերոսի անգիտությունը մեծ վարպետությամբ ծաղրում Հ. Պարոնյանը. Աբիսողոմ աղային այցելած բանաստեղծը խոստանում է նոր ոտանավոր գրել, եթե իր **մուսան** գա: Աբիսողոմը չի հասկանում **մուսա** բառի իմաստը, և ծավալվում է այսպիսի երկխոսություն.

Բ.-....Ոտանավոր կարդալը դյուրին է, բայց գրելը՝ դժվար: Գեղեցիկ ոտանավորի մը համար քիչ են քիչ, երկու ամիս պետք է: **Ա.**- Ի՞նչ կ'ըսեք... **Բ.**- Այո՛, բայց և կ'աշխատիմ ամիսե մը լմնցնել: **Ա.**- Ատ ի՞նչ դժվար բան է եղեր: **Բ.**- Ի՞նչ կարծեցիք հապա. երկու ամիս պիտի սպասեմ, որ **մուսաս** գա և ներշնչե

ինձի, որպեսզի գրեմ. առանց **մուսայի** ոտանավոր չգրվիր: **Ա.**- Եթե այդ **մուսան** գալու չ'ըլլա՞... **Բ.**- Անպատճառ կու գա: **Ա.**- Չկրնա՞ր ըլլալ, որ մամակ գրես և աղաչես իրեն, որ շուտ մը գա, և դուն ալ երկու ամիս չսպասես: **Բ.**- Անիկա ինքնիրեն կու գա, մամակի պետք չունի, մեծապատիվ տեր: **Ա.**- Ո՞ր կը նստի... շա՞տ հեռու է: **Բ.**- Այո՛, շատ հեռու է, բայց կու գա: **Ա.**- Ցամաքե՞մ, թե՞ ծովեմ: **Բ.**- Չէ՛, մեծապատիվ տեր, չէ՛: **Ա.**- Ո՞վ է ուրեմն սա գետնին տակ անցնելուն մարդը... ուսկի՞ց պիտի գա... ըսե, որ ճամբա մը մտմտանք ու բերել տանք... Եթե մեկ-երկու ոսկի տանք, այս շաբաթ կու գա՞: **Բ.**- Այո՛, երկու ոսկի տալուդ պես գործը կը դյուրանա, և **մուսաս** այս շաբաթ վազելով կու գա,- պատասխանեց անմուսա բանաստեղծը ոսկի բառը լսելուն պես: **Ա.**- Գրե՛ ուրեմն իրեն, իմ կողմես ալ հատուկ բարևներ ըրե և ըսե՛, որ Աբիսողոմ աղան քեզ տեսնել կ'ուզե: **Բ.**- Գլխուս վրա.... («Մեծապատիվ մուրացկաններ»):

Լավ կառուցված բառախաղը շատ հարմար միջոց է ենթատեքստով խոսելու, ասելու միտք, որը կարող է և ցանկալի է, որ դիմացինի կողմից ընկալվի ոչ միանշանակ: Օր.՝ «Տղաս տուն եկավ ուշ գիշերին: Հարցրի՝ որտե՞ղ էիր, **ձայն** չհանեց: **Չայնը** հետո էր լսվելու...»:

Բառախաղը հաճախ է գործածվում առօրյա խոսքում, գեղարվեստական գրականության մեջ, ՁԼՄ-ի լեզվում: Աշխուժություն և թարմություն է հաղորդում խոսքին: Օր. գյուղնախարարի հարցին, թե ինչ վիճակում է ծիրանի բերքը, հասե՞լ է, թե՞ ոչ, գյուղացին պատասխանում է. «— Որ **հասնի**, **Չեզ** էլ **կհասնի**», կամ՝ «Ա. — Դուք փաստորեն նախագահի՞ **մարդը** չեք: Բ. — Տասը տարվա իմ պատգամավորական գործունեության ընթացքում ես չեմ եղել և ոչ մեկի **մարդը**: Ես իմ կնոջ **մարդն** եմ մշտապես»:

2.7.8. Շրջասույթ (հուն.՝ **periphrasis-peri** – շուրջը, **phrasis** – խոսում եմ, ասում եմ): Հաճախ առարկան կամ երևույթը անվանելու փոխարեն ուղղակիորեն կամ փոխաբերաբար բնութագրվում է նկարագրական բառակապակցությամբ կամ

դարձվածքով, թևավոր խոսքով: Օր.՝ «Խրատներ է կարդում խորհրդային տարիների քաղաքական կյանքի **վերջին մոհիկանի** իրավունքով....», «Բարձրահասակ ֆուտբոլիստ է՝ 1,85 սմ, և **երկրորդ հարկում** կարողանում է հաջողությամբ դրսևորել իրեն»:

Լինում են նաև բառ-շրջասույթներ՝ հիմնված փոխանունության, երբեմն էլ փոխաբերության վրա: Բառային մակարդակում այն առնչություն ունի հոմանշության հետ: Օր. **ծուռբաթ** (արջ), **հողեղեն** (մարդ), **փետրավոր** (թռչուն), **երկաթախաղ** (ժանրամարտ), **հանգստարան** (գերեզմանոց), **միհոգավոր** (գրուցակիցներին լավ հայտնի անհամակրելի անձ), **պատմահայր** (Հերոդոտոս, Մովսես Խորենացի), **Արևելք** (Ասիա), **Արևմուտք** (Եվրոպա և Ամերիկա):

Շրջասույթի արտահայտչականության աղբյուրն այն է, որ այլաբանորեն կամ իմաստային այլևայլ դրսևորումներով (ներքին համեմատություն, փոխանունություն ևն) բացահայտում է անվանվող առարկայի, երևույթի ներքին բովանդակությունը, էությունը: Շրջասույթների ձևավորման համար աղբյուր են հանդիսանում հայտնի անձանց՝ պետական գործիչների, գրողների, դերասանների, գիտնականների, մարզիկների անունները, ինչպես՝ **փոքրիկ կորսիկացի** (Նապոլեոն), **առաջին ռակետ** (Ն. Ջոկովիչ), **ամենայն հայոց բանաստեղծ** (Յ. Թումանյան), **ծիծաղի արքա** (Զ. Չապլին), **հայ երգի վարպետ** (Կոմիտաս) ևն, հաճախ նաև տեղանունները՝ **Բուրգերի երկիր** (Եգիպտոս), **Կակաչների երկիր** (Հոլանդիա), **Ծագող արևի երկիր** (Ճապոնիա), **Երաժշտության մայրաքաղաք** (Վիեննա), **Սև աշխարհամաս** (Աֆրիկա) ևն: Բնույթով լինում են **նկարագրական-գնահատողական** (Նոյի ժամանակներից/Նոյի թվից) – շատ հիմն), **պատկերավոր** կամ **փոխաբերական**. հիմնված են այլաբերության վրա (**սպիտակ ագռավ** – վարքով կամ արժեհամակարգով ընդհանուրից տարբերվող անձ, **երկաթե տիկին** – ուժեղ կամք ունեցող կին, **սպիտակ ջարդ** - ծուլում), **տրամաբանական**. հիմնված են բառերի ուղիղ՝ ճշգրիտ իմաստների վրա. կատարում են առավելապես անվանողական դեր՝ «**Համլետ**»-ի **հեղինակը**

(Շեքսպիրը), **երկրի ղեկավարը** (ճախագահը), **կառավարության առաջին դեմքը** (վարչապետը), **ՀՀ օրենսդիր մարմինը** (Ազգային ժողովը), **հայոց հոգևոր առաջնորդը** (կաթողիկոսը):

Հաճախ են գործածվում ՁԼՄ-ի լեզվում, բանավոր հրապարակային ելույթներում, գեղարվեստական գրականության մեջ:

Շրջասույթները խոսքին հաղորդում են արտահայտչական մի քանի հիմնական հատկանիշներ.

ա) **խոսքը դարձնում են բազմազան ու հարուստ**, հնարավորություն են տալիս խուսափելու կրկնություններից, մի տեսակ փոխարինող դեր են կատարում: Օր.[՝] **Կոմիտաս-ի փոխարեն՝ Սևակը** գործածում է նաև **Հայ երգի Մեսրոպ Մաշտոց, այր իմաստուն**, կամ՝ **ՀՀ Ազգային ժողովի ճախագահ-ի փոխարեն՝** գործածում ենք **պետության երկրորդ դեմք** (նաև ԱԺ խոսնակ) արտահայտությունը, **սահման-ի փոխարեն՝ շփման գիծ, Տրոյայի երգիչ** (Հոմերոս) ևն:

բ) **Գնահատում են առարկան, երևույթը՝** «հայ երգի վարպետ» (Կոմիտաս), «ազատության մեծ երգիչ» (Մ. Նալբանդյան), «անտառի գեղեցկուհի» (սկյուռ), «սև ոսկի» (նավթ), «ճերմակ մահ» (աղ), «համար առաջին ռմբարկու» (Լ. Մեսսի), «արդարության սպասավոր» (դատավոր) ևն:

գ) **Զորացնում են խոսքի արտահայտչականությունը.** պատկերավոր շրջասույթների գործածության շնորհիվ խոսքը գեղեցկանում է, դառնում է գեղարվեստորեն գրավիչ: Նարեկացու Մատյանը հեղեղված է գեղարվեստական շրջասույթներով, որից նրա բանաստեղծական խոսքը դառնում է անմխադեպ բազմաճոխ և հուզական: Ահա հատվածներ պոեմից՝ «Տե՛ր պարգևատու, ինքնաբուն բարի», «Տե՛ր անոխակալ ու երկայնամիտ», «Լույսի ճառագայթ», «Արքա երկնավոր, գովյալ անպատում», «Որդի միածին անճառ Աստծո, բարձրյալ բարեգութ, կյանքի ապավեն», «Շնորհատու հայր, բարի, ողորմած» ևն:

ե) **Հաղորդակցվող կողմերի միջև կատարում է կարգավորող դեր:** Դրանք յուրահատուկ շրջասույթ-մեղմասություններ են, որոնք հնարավորություն են տալիս խուսափելու զա-

նազան անհարկի արտահայտություններից ու գնահատականներից՝ «Հայտնվեցինք շատ **հետաքրքիր իրավիճակում**» (անհարմար կացության մեջ գտնվելը), «Չկարողացա մի քանի **քաղցր խոսքով** չհիշել նրա անցավորներին» (անպատվել, հայիոյել), «**Կամելիազարդ տիկինը**» (անբարո կին) ևն:

զ) **Խոսքին հաղորդում են երգիծանք, նաև հեգնանք:** Այդ դերով սովորաբար հանդես են գալիս հանրահայտ շրջասույթները՝ փոփոխված կամ ուղիղ ձևով՝ երկու դեպքում էլ փոխառված նշանակությամբ. «Այդ օրվանից նա ինքն իրեն հռչակել է **ամենայն հայոց քաղաքագետ**», «Նա մեր ստվերային տնտեսության **առաջին ջութակն է**»:

է) **Բացատրում են քիչ ծանոթ բառը, հասկացությունը, երևույթը կամ առարկան:** Խոսքը դառնում է ավելի մատչելի ու պարզ: Շրջասության այս դրսևորումը ոճաբանական գրականության մեջ անվանում են նաև **պարզաբանում** (հուն.՝ exegesis). «Քուչակը՝ **միջնադարի մեծ քնարերգուն...**»: Սա առավելապես անվանողական գործառույթ է: Այս դերով շրջասությունը գործածվում է գիտական ոճում, ուսումնական գրականության մեջ սահմանումներ ու բնորոշումներ տալու համար:

Հաճախակի են գործածվում ՁԼՄ-ի լեզվում՝ իրականացնելով վերը նշված գործառույթները և կատարելով համապատասխան արտահայտչական դեր:

Շրջասույթը հաճախ շփոթվում է փոխաբերության և հանըմբմման հետ:

2.7.9. Ավելադրություն (հավելաբանություն) և կրկնաբանություն: Հիշենք, որ ավելադրությունը (հավելաբանություն) խոսքային նույն հատվածում համարժեք կամ լրացուցիչ լեզվատարրերի գործածությունն է՝ արտահայտչական նպատակներով: Ավելադրության առկայությունը ապացուցելի է, եթե հնարավոր է վերականգնել առանց դրա տարբերակը: Օր.՝ «Ես **գիտեի, գիտեի**, որ այդպես է լինելու». բառի ավելադրական կրկնությունը խստացնում է իմաստը, շեշտում է հուզականությունը:

Դրանց մի մասը, ինչպես ասվել է, տրամաբանորեն ավելորդ է. գաղափարը ոչ մի նրբիմաստով չի հարստացնում և երբեմն խոսքում առիթ է տալիս ոճական սխալ կառույցների ձևավորման. խոսքը դառնում է երկարաբան ու ճապաղ, ինչպես՝ «պատասխանատու է հանդիսանում⇒պատասխանատու է», «հավատարմագրող պետությունը պետք է համոզված լինի **նրանում**, որ....»⇒«հավատարմագրող պետությունը պետք է համոզված լինի, որ....», «Բեռնատար և մարդատար **մեքենաների ավտոլվացում**»: Սա բնորոշ է ժողովրդական լեզվամտածողությանը և հաճախ է հանդիպում խոսակցական լեզվում՝ «չորս կողմից շրջապատել» (←շրջապատել), «հետ է ընկրկում» (←ընկրկում է), «կիսեց երկու մասի» (←կիսեց//բաժանեց երկու մասի), «ոտքով քայլել» (←քայլել):

Առանձին դեպքերում, ինչպես արդեն ասվել է, ունի շեշտողական նշանակություն՝ «**ընդհուպ մինչև ծմեռ**», «աչքովս **եմ տեսել**», «Լոս Անջելես **քաղաքի** արվարձաններում», «2014 **թվականի** գարնանը», «մարտ **ամսին**», «**ներքև** իջնել», «**հետ** վերադարձնել», «**ներս** մտնել»: Նույնպիսի նշանակություն ունեն մաև քերականական ավելադրության մի շարք դեպքեր՝ «պատվիրատուի հետ **միասին**», «ընկերներով **հանդերձ**» ևն:

Քերականական ավելադրությունների և կրկնությունների մյուս մասը ակնհայտորեն ոճական արժեք ունի, հարուստ ու բազմազան է դարձնում խոսքը. 1. Նախադասության լրացում առնող որևէ անդամ կրկնվում է, սակայն կրկնվում է առնվազն մեկ (երբեմն՝ շատ) լրացումով հանդերձ, որով նախադասության այդ անդամի իմաստն ավելի է ընդգծվում, բացատրվում, կարևորություն է ստանում. «Ես սպասել եմ քեզ **յուրաքանչյուր վայրկյան**, եվ երազել, որ երթս երազվի քե՛զ, **Յուրաքանչյուր** վայրում, **յուրաքանչյուր վայրկյան**, Կոռնական ցո՛րք իմ, իմ Նավզիկե....» (Ե2), «Մեզ համար **կարևոր**, շատ **կարևոր** են Ձեր դիտարկումները»: 2. Կրկնվող անդամը ստանում է երկրորդական նախադասությամբ արտահայտված լրացում. «Ես ընդամենը ներկայացնում եմ **փաստեր, փաստեր**, որոնք, իմ համոզմամբ, ապացուցում են իմ պաշտպանյալի անվիճելի ան-

մեղությունը»: 3. Օժանդակ բայը կրկնվում է միևնույն ենթակային վերագրվող բայ-ստորոգյալների կազմում, թեև դրանցից մեկը բավական է ստորոգման գործառույթն իրականացնելու համար. «Քննարկվում էր, անընդհատ քննարկվում էր, վերլուծվում ու շահարկվում էր նույն հարցը»:

Ոճական կամ քերականական ավելադրության տարատեսակներից մեկը **թարմատարն** է. կան բառեր, որոնք գործածվում են այլ բառերի հետ՝ առանց նոր կամ լրացական իմաստ հաղորդելու արդեն ասվածին: Օր.՝ «Ինչը որ Ձեզ չի հետաքրքրում, բացառե՛ք». ընդգծված բառը գրական լեզվի նորմերի սահմաններում է, բայց խոսքի հակիրճության, սեղմության տեսակետից միանգամայն ավելորդ է: Կամ՝ *որը որ, ով որ, որտեղ էլ որ, երբ որ, կարծես թե, որքան էլ որ, ուր էլ որ, ինչ էլ* ևն. ընդգծված բաղադրիչները խոսքի ճշտության տեսակետից սխալ չեն, բայց հանձնարարելի չեն խոսքի սեղմության, պարզության տեսակետից: Գիտական կամ պաշտոնական խոսքում հաճախ են գործածում, օրինակ, **այլ նաև** հարադրավոր շաղկապը: Կանոնական ձև է: Չի հակասում գրական հայերենի նորմերին: Բայց ակնհայտորեն երկարաբան է, անհակիրճ, ինչու չէ, նաև իր մի մասով՝ **այլև**-ի համեմատությամբ ավելորդ. «Հայտնում են ոչ միայն կատարվածի, **այլ նաև** ($\Leftarrow$ **այլև**) սպասվելիք դեպքերի մասին»:

Ավելադրությունը բնորոշ է ժողովրդական լեզվամտածողությանը և հաճախ է հանդիպում խոսակցական լեզվում: Գրական լեզվում պիտի խուսափել դրանց գործածությունից, մանավանդ երբ ուզում եք, որ Ձեր խոսքը լինի հարուստ, անմիօրինակ, հակիրճ և ազդեցիկ:

Կրկնության առանձին տեսակներ (հարակրկնություն, դարձ, նույնասկիզբ, նույնավերջ, քերականական կրկնություն ևն) ոճական կարևոր հնարք են խոսքին հուզականություն հաղորդելու, խոսքի բովանդակային այս կամ այն գիծը շեշտելու համար (տե՛ս էջ 120): Սակայն լեզվական նույն միավորների անհարկի կրկնությունը խոսքը դարձնում է միօրինակ: Կարող են արտահայտվել, օրինակ, նույնարմատ բառերի կից գործա-

ծությամբ. նախադասության մեջ հասկացությունը կրկնվում է նույնարմատ բառերի միջոցով: «Գործավարության վարման կարգի մասին տեղյակ կպահվի». կրկնվում է **վարել** հասկացությունը: Համատեքստի բովանդակությունից ելնելով՝ դրանցից մեկից կարելի է ազատվել մի քանի եղանակով, այսպես՝ «Գործավարության կարգի մասին տեղյակ կպահվի»//«Գործերի **վարման** կարգի մասին տեղյակ կպահվի»: Կամ՝ «Հանցագործություն **գործած**» («Հանցագործություն **կատարած**) անձը անպայման պիտի պատժվի», «Ինքնակարգավորման **տեսություններից** է կիբեռնետիկ **տեսությունը**: **Տեսության**» («Դրա) կենտրոնական գաղափարն այն է, որ...», «Տնտեսապես ակտիվ **բնակչություն** է համարվում երկրի **բնակչության**» («Տնտեսապես ակտիվ է համարվում երկրի **բնակչության**) այն հատվածը,»:

Առանձին դեպքերում դրանք վերածվում են լեզվական սխալների՝ **համապատասխան համարժեք** («համարժեք»), **համատեղ համագործակցություն** («համագործակցություն»), **ստանձնած հանձնառություններ** («հանձնառություններ»), **հարցի հիմնական էությունը** («հարցի էությունը»), **առանցքային հիմնախնդիրներ** («հիմնախնդիրներ»):

Երբեմն, մասնավորապես մասնագիտական տեքստերում անհնար է խուսափել նույնարմատ բառերի համատեղ գործածությունից կամ բառի կրկնությունից, ինչպես՝ «**Քննչական մարմինները հետաքննություն անցկացրին**», «Օտար **բառերի** բացատրական **բառարան**», «Ֆրանսիայի ԱԳՆ-ում **գործող երկրորդ գլխավոր վարչությունը** կոչվում է միջազգային համագործակցության և զարգացման **վարչություն**»:

Հաճախ է գործածվում առօրյա խոսքում, գեղարվեստական գրականության մեջ, ՁԼՄ-ի լեզվում: Հատուկ է բանավիճային հուզական խոսքին:

Ավելադրությունից պետք է տարբերել **ավելորդաբանությունը**, որը մերժելի երևույթ է, ոճական թերություն (տե՛ս գիրք Ա, էջ 104-107):

2.7.10. Նախադասության տարբերակային ձևեր կամ տեսակներ: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր ոճական արժեքը: **Պարզ նախադասություններն** առավել հատուկ են ժողովրդական խոսքին. պարզ, հստակ, ճշգրիտ ձևակերպումների համար ունեն անփոխարինելի դեր: Երբ անհրաժեշտություն կա խոսքը դարձնելու բազմաբովանդակ և տարողունակ, բարդ կառույցների նշանակությունն անփոխարինելի է: **Երկկազմ նախադասություններն** ապահովում են մտքի ճշգրտությունը, հստակությունը, տեղ չեն թողնում այլասացության: Հաճախ են գործածվում քիտական և պաշտոնական ոճերում: Մինչդեռ **միակազմ նախադասություններն** այս տեսակետից «կաղում են»: Բայց դրանք էլ ունեն իրենց առավելությունը. հնարավորություն են ստեղծում հստակ, համառոտ, հակիրճ խոսքի: Հաճախակի կիրառություն ունեն խոսակցական ոճում և ՁԼՄ-ի լեզվում:

Բարդ ստորադասական նախադասությունները լավագույն միջոց են դատողություններ, եզրահանգումներ, երևույթների պատճառահետևանքային կապերն ու փոխալամանավորվածությունը արտահայտելու, խոսակցին համոզելու համար: **Բարդ համադասականները** խոսքին հաղորդում են որոշ հանդիսավորություն, միօրինակություն, ներդաշնակություն, ավելի մատչելի են, հարմար միջոց են միտքը ծավալելու համար: Միայն կամ գերազանցապես բարդ նախադասություններով կազմված խոսքը վերամբարձ է, երբեմն՝ ծանրաշունչ, դժվարընկալելի, թեև թվում է ավելի լուրջ ու ազդեցիկ: Եվ հակառակը, միայն պարզ նախադասություններով կազմվածները լինում են դյուրըմբռնելի, հստակ, բայց հանդիսավորությունից զուրկ, հաճախ էլ՝ պարզունակ: Լավագույնը դրանց ներդաշնակ համատեղումն է՝ ըստ խոսքի բովանդակության, ձևի, հրապարակվող նյութի, իրադրության, կողմերի փոխհարաբերության, նպատակադրման ևն:

2.7.11. Համանիշ շարահյուսական կառույցներ: 1. Դրական և ժխտական նախադասություններ: Ժխտումը հաճախ հնչում է կտրուկ և կոշտ. համապատասխան դրական բնույթի

ճախադասությունը մեղմացնում է խոսքի այդ երանգը, խոսքի բովանդակային կողմը նկատելիորեն հարստանում է, որովհետև վերաբերմունքային ինչ-ինչ նրբերանգներ են հավելվում հաղորդվող մտքին: «Դատողությունը ճիշտ չէ»: – «Դատողությունը սխալ է». երկրորդը առավել ժխտողական երանգ ունի: «Նա խելոք է» և «Նա հիմարներից չէ» զուգահեռ կառույցներից երկրորդը արտահայտում է հավելական իմաստ. ակնարկում է խոսքի առարկայի՝ խելոք լինելուց բացի մաև այլ հատկանիշներ (ճարակություն, խորամանկություն ևն) ունենալու հանգամանքը: Սովորական խոսքում դրանք ունեն ոճական-արտահայտչական արժեք, իսկ խոսքի դրսևորման այլ ձևերում (օր.՝ պաշտոնականում) դրանցից մեկի կամ մյուսի ընտրությունը թելադրվում է խոսքի ճշգրտությամբ, ինչպես, օրինակ՝ «Նման դեպքերում հանցակցության ինստիտուտը **առկա չէ** (⇒բացակայում է)», «Հակառակ դեպքում հանցակազմը **առկա չէ** (⇒բացակայում է)»:

Կան ժխտումով կազմվող ձևեր, որոնց տրվող և՛ դրական, և՛ բացասական պատասխանները հանգում են միևնույն դրական արդյունքին՝ օր.՝ «Դե՞մ չեք, որ Դրիմը մտնի Ռուսաստանի կազմի մեջ» (Ո՛չ (=Դեմ չեմ): Այո՛ (=Դեմ չեմ)):

Ավելի հաճախ ժխտումը արտահայտվում է հարցով («Բա սա գո՞րծ է»: = «Գործ չէ»): Հաստատումը կարող է արտահայտվել ժխտական նախադասությամբ՝ ճարտասանական հարցով («Այդ մասին ո՞վ չգիտի»: = «Այդ մասին բոլորը գիտեն»): Դրական համանիշներ ունեն մաև պատմողական նախադասությունները («Լավ է զգում իրեն»: = «Վատ չի զգում իրեն»): Խոսքին բազմազանություն է հաղորդում մաև կրկնակի ժխտումը. «Այդ գործը չկատարելը չի խրախուսվում»: = «Այդ գործը կատարելը խրախուսվում է»: Կրկնակի ժխտումով կարելի է արտահայտել խորիմաստ միտք. «Խոսեք ոչ թե այնպես, որ դատավորը կարողանա Ձեզ հասկանալ, այլ այնպես, որ մա չկարողանա Ձեզ չհասկանալ» (Պ. Պորոխովչիկով):

2. Նախադասության անդամների համանիշ ձևեր: Նախադասության մույն անդամի արտահայտությունը՝

• **նույն խոսքի մասի տարբեր ձևերով՝** իմաստային և ոճական նրբերանգներ են հավելվում՝ «Կախված է **պատին**»//«Կախված է **պատից**», «**Տասից** հինգ է պակաս» //«**Տասին** հինգ է պակաս»,

• **հոլովով և կապային կառույցով.** առանց կապի՝ միայն հոլովներով ձևերը ավելի համառոտ են, սեղմ, հակիրճ, կապային կառույցները, որպես կանոն, ավելի հստակ են արտահայտում հարաբերությունը, ասելիքը դարձնում ավելի որոշակի՝ հավելելով փոքր-ինչ խոսակցական նրբերանգներ. «Ուշադրություն մի՛, դարձրեք այդ **հանգամանքին**»//«Ուշադրություն մի՛ դարձրեք այդ **հանգամանքի վրա**», «Մեր **տնից մինչև համալսարան** հինգ րոպեի ճանապարհ է»//«Մեր **տնից համալսարան** հինգ րոպեի ճանապարհ է». երբեմն հավելում են այլ նրբիմաստներ, օր.՝ «Հանդիպեցի իմ **գործընկերոջը**»//«Հանդիպեցի իմ **գործընկերոջ հետ**». առաջինը կարող է նշանակել նաև մի տեսակ պատահական և կարճ հանդիպում, երկրորդը՝ կապային կառույցով կազմությունը, ենթադրում է նաև նախնական պայմանավորվածություն, զրույց, միգուցե նաև փոքր-ինչ տևական հանդիպում ևն,

• **տարբեր կապերով.** կապի բառային հատկանիշներով (գնահատողականություն, գործածականություն, ժագումնաբանական որակներ ևն) պայմանավորված՝ խոսքը ծեռք է բերում համապատասխան երանգներ՝ «Հարցի **վերաբերյալ** կարծիք»//«Հարցի **մասին** կարծիք», «Այն մասին, որ....»//«Առ այն,», «Հանդիպման **առիթով (առթիվ)**»//«Հանդիպման **կապակցությամբ**» ևն:

3. Շաղկապական և անշաղկապ բարդ նախադասություններ: Առաջինները խոսքին տալիս են ճշգրտություն, ավելի որոշակի են դարձնում խոսքային միավորների հարաբերությունը: Երբ նպատակ կա ընդգծելու դատողությունների պատճառահետևանքային կապը, անելու ընդհանրացումներ և եզրակացություններ, շաղկապները պարտադիր գործածվում են: Այդ իսկ պատճառով դրանք հաճախակի են հանդիպում գիտական և պաշտոնական ոճերում, մասնավորապես իրավա-

բանական ենթադրում: Ստեղծում են հանդիսավոր ու համեմատաբար ծանր ոճ, դանդաղում է խոսքի տեմպը, հատուկ են գրավոր-գրքային խոսքին. ասելիքը դառնում է ավելի պատճառաբանված, հետևողական, ինչպես՝ «Սփյուռքը մեր ամենամեծ ողբերգության հետևանքն է, ուստի դեռ հարց է այն, թե պետք է ցավե՞լ նրա գոյությամբ, թե՞ պետք է հպարտանալ և դիտարկել այն որպես մեր պատմության «լավագույն» ձեռքբերում, քանզի տասնամյակներ է, ինչ Սփյուռքը ամուր կանգնած է մեր կողքին և մշտապես ձեռք է մեկնում մայր հայրենիքին»:

Երկրորդները ձևավորում են արագ խոսք, հատուկ են ժողովրդական մտածողությանը, ուղեկցվում են հատուկ հնչերանգով, որը նրանց տալիս է հուզականություն, սրություն, ստեղծվում է լարվածություն. «Հիմա գնում եմ՝ հանդիպեմ նախարարին, ներկայացնեմ մեր ծրագիրը, փորձեմ շփման այլ եզրեր գտնել, հնարավորինս քննարկեմք խնդիրը. հավանության դեպքում բանակցությունները կշարունակենք, գուցե ինչ-ինչ զիջումների գնանք, հակառակ դեպքում կգործենք մեր պլանի համաձայն»: Անշաղկապ կառույցները ազդեցիկ են խոսքի եզրափակիչ մասում. «Ավարտին պատշաճում են անշաղկապ արտահայտությունները, որպեսզի դա վերջաբան լինի, այլ ոչ թե ճառ» (Արիստոտել):

4. Ներգործական և կրավորական կառույցներ: Առաջինները սովորական՝ չեզոք կառույցներ են և որքան էլ շատ գործածվեն, միևնույնն է, խոսքը միօրինակ չեն կարող դարձնել: Երկրորդները ոճականորեն ակտիվ են. որոշ վերամբարծություն են հաղորդում խոսքին, հանդիսավորություն են ստեղծում, ուստի առօրյա խոսքում հաճախակի կիրառություն չունեն: Հակառակ դեպքում խոսքը կդառնա միօրինակ: Ներգործական կառույցը երբեմն կարող է ընդմիջվել կրավորականով, եթե խոսողը նպատակ ունի չշեշտելու տրամաբանական ենթակայի դերը, կամ երբ անհրաժեշտություն կա խոսքի առարկայի նկատմամբ դրսևորելու չեզոք վերաբերմունք: «Կրավորական կառուցվածքի դեպքում վերանում է նաև խոսողի հոգեբանական միջամտությունը իր ներկայացրած պատումի մեջ, ասելիքն ասվում է ուրիշի կողմից, խոսքը դառնում է մի տեսակ չե-

գործ, խոսողը կարծես թե իրեն ապահովագրում է պատմածի բովանդակության համար պատասխանատվությունից»³⁶։ Օր.՝ գործողություն կատարողին չանվանելու կամ դրա անորոշությունը՝ անհայտ լինելը շեշտելու և կամ խոսքային այս իրադրության մեջ իրեն ապահովագրելու նպատակով խոսքի հեղինակը իր միտքը արտահայտում է հետևյալ կառույցով. «Նրա հետ խոսելուց հետո ես հասկացա, որ **խաբվել եմ**»։ Խաբվածությունը բացահայտվում է զրույցից հետո, բայց ո՞վ է խաբողը. **Նա՞ն**, թե՞ ուրիշ մեկը. երկրորդ նախադասության կառուցածնը հարցի պատասխանը հստակ չի տալիս։ Այլ օրինակներ՝ «Հարցը քննարկվեց»//«Քննարկեցին հարցը», «ՀՀ կառավարության կողմից ծրագրվել են մի շարք միջոցառումներ»//«ՀՀ կառավարությունը ծրագրել է մի շարք միջոցառումներ»։

5. Դերբայական դարձված և երկրորդական նախադասություն. առաջինները նպաստում են խոսքի հակիրճությանը, համատեղում են զուգընթաց գործողությունների նկարագրություններ, խոսքը դառնում է ավելի տարողունակ։ Օր.՝ «Հրաժարվելով հարցի համատեղ քննարկումից, խնդրի լուծումը թողնելով առկախ՝ ըստ էության կողմերը ստեղծել են բաց փակուղի՝ չմտածելով հետագա բարդությունների մասին»։

Դերբայական դարձվածների հաճախակի գործածությունը կամ կուտակումը հատուկ չէ հայերենին և առաջ է բերում խոսքի արհեստականություն, անհստակություն։ Եթե խոսքի կառույցը տալիս է հնարավորություն, ապա երբեմն նպատակահարմար է դերբայական դարձվածները կամ դրանց մի մասը փոխարինել երկրորդական նախադասություններով։ Դիմավոր բայի առկայությունը խոսքին հաղորդում է հստակություն և դինամիզմ։ Օր.՝ «Արձակուրդ գնալիս, երկարատև գործուղման մեկնելիս կամ այլ պատճառներով բացակայելիս աշխատողը պարտավոր է իր մոտ եղած փաստաթղթերը հանձնել **իրեն փոխարինող անձին**»«Արձակուրդ գնալիս, երկարատև գործուղման մեկնելիս կամ այլ պատճառներով բացակայելիս

³⁶ Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990, էջ 255:

աշխատողը պարտավոր է իր մոտ եղած փաստաթղթերը հանձնել **այն անձին, ով փոխարինելու է իրեն**»:

Ի դեպ, միշտ չէ, որ կարելի է գործածել դերբայական դարձված: Սովորաբար դա հնարավոր է դառնում միայն այն դեպքում, երբ գործողությունը, որ արտահայտվում է դերբայով և ստորոգյալով, իրականացնում է միևնույն անձը (առարկան): Հակառակ դեպքում ստացվում է երկիմաստություն կամ պարզապես անիմաստություն: Օր.՝ «Հեռագրերը մատյանով հանձնվում են համապատասխան ծառայությունների օգնական-ռեֆերենտին՝ նշելով ընդունման ամսաթիվը և ժամը» (ստացվում է՝ հեռագրերն են նշում ամսաթիվը): Կամ հետևյալ օրինակները՝ «Հեռագրերի ընդունումը կատարվում է շրջանառության բաժնում՝ նշելով(») ամսաթիվը», «Հաշվի առնելով 1999 թ. բյուջեի պակասուրդի անհամաչափ բնույթը՝ հրատապ է դառնում (») ծախսերի ու եկամուտների համաչափության ապահովումը»: Այս կարգի սխալներից խուսափելու համար կամ դերբայական դարձվածը փոխարինվում է առանձին նախադասությամբ («Հեռագրերի ընդունումը կատարվում է շրջանառության բաժնում. նշվում է ամսաթիվը»), կամ փոխվում է գլխավոր նախադասության կառուցվածքը («Հեռագրերն ընդունում է շրջանառության բաժինը՝ նշելով ամսաթիվը»):

Դերբայական դարձվածով նախադասությունների կուտակումը, այսպիսով, ստեղծում է միօրինակություն, իսկ երկրորդական նախադասությունների առատությունը ծանրացնում է ոճը: Վերջինները, սակայն, անփոխարինելի դեր են կատարում դատողական խոսքի կառուցման մեջ, պատճառահետևանքային երևույթները նկարագրելիս ու բացատրելիս՝ «Ձեզ պարտավորված մի՛ զգացեք հարցին պատասխանելու լուրջ այն պատճառով, որ այն տրվել է: Եթե հարցը չի առնչվում Ձեր ասելիքին, ապա փոխե՛ք զրույցի ուղղվածությունը, որպեսզի ուրվագծվեն Ձեր լուսաբանելիք թեմաները: Դա կարելի է անել, գործրինակ, այսպես՝ «Դուք հետաքրքրական խնդիր շոշափեցիք, սակայն ինձ թվում է, թե այս իրավիճակում առավել կարևոր է....» (Դ. Լյուիս):

Այդ երկուսի պատճառաբանված համատեղ գործածությունը ակնհայտորեն հարստացնում է խոսքը, այն դարձնում է բազմազան ու հետաքրքիր: Ինչպես, օրինակ՝ հետևյալ հատվածներում.

Ձեր խոսքը պետք է ստույգ արտահայտի այն, ինչ դուք ցանկանում եք ասել: Եթե Դուք այս կամ այն բառը կամ արտահայտությունը դժվարանում եք ըմբռնելի արտասանել, ապա գտե՛ք դրանց փոխարինողները: Ջանացե՛ք, որ նախադասությունները միշտ լինեն կարճ, հասկանալի ու պարզ: Հիշե՛ք, որ Ձեր խնդիրն ամենևին այն չէ, որ լսարանին ցուցադրեք, թե ի վիճակի եք գործածելու դժվարարտասանելի բառեր ու շարահյուսական բարդ կառույցներ (եթե Ձեր նպատակը միայն սեփական կրթվածությունն ու խելքը ի ցույց դնելը չէ), այլ այն, որ Ձեր ունկնդիրները միանգամայն ճիշտ ըմբռնեն այն, ինչ Դուք ցանկանում եք նրանց ասել (Ջ. Չեստարա):

6. Ուրիշի ուղղակի և անուղղակի խոսք: Ընդունված է ասել, որ շարահյուսական այս կառույցների արտահայտչականությունը պայմանավորված է նրանով, որ առաջինները խոսքին հաղորդում են ճշգրտություն և հավաստիություն, երկրորդները՝ պատմողական երանգներ՝ երկրորդաբար պահպանելով առաջիններին հատուկ գծերը: Ուսումնասիրողները, սակայն, առանձնացնում են արտահայտչական նաև այլ հատկանիշներ³⁷: Բառացիորեն բերված ուրիշի ուղղակի խոսքը, որը կոչվում է **ուղղակի մեջբերում**, խոսքաշարում կատարում է որոշակի դեր, որը ունի և՛ դրական, և՛ բացասական կողմեր: Հաճախակի մեջբերումները նախ թուլացնում են հեղինակային խոսքի ուժը. խոսողի կարծիքը մի տեսակ կորչում է մեջբերումների հորձանքում, հստակ չեն տարանջատվում հեղինակի և մեջբերվող խոսքերը: Բացի այդ՝ մեջբերումներով առատ խոսքը հնչում է միօրինակ ու անհետաքրքիր: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ոչ միայն ընտրողաբար վերաբերվել դրանց՝ օգտվելով միայն շատ վառ, տպավորիչ, հետաքրքիր ու իմաստալից մեջբերումներից, այլև խոսքում հստակ սահմանազատումներ տալ մեջբերվող խոսքի վերաբերյալ, օրինակ, ասենք՝ բանավոր խոսքում մեջբերման սկիզբը կարելի է

³⁷ St'u Л. Введенская, Л. Павлова, Е. Катаева, Русский язык и культура речи, М., 2005, էջ 129-132:

ազդարարել **մեջքերում**, իսկ վերջը՝ **մեջքերման ավարտը** բառերով: Գրավոր խոսքում դա պարտադիր արտահայտվում է համապատասխան կետադրությամբ:

Ուղղակի մեջքերումը կատարվում է առանց փոփոխության. չպետք է փոխել բառերը, քերականական ձևերը, նույնիսկ կետադրությունը: Մեջքերումը չպետք է կտրել համատեքստից կամ կատարել տարբեր հատվածների արհեստական միացում: Բանավոր խոսքում ցանկալի է մեջքերման հեղինակի անունը նշել սկզբից: Դրանով խոսքը դառնում է ավելի հետաքրքիր, գրավիչ, մանավանդ, եթե հեղինակը հայտնի անձնավորություն է: Խոսքին աշխուժություն ու կենդանություն է հաղորդում նաև անուղղակի խոսքով մեջքերումը (**անուղղակի մեջքերում**):

Առավել արդյունավետ ձև է, երբ մեջքերվող խոսքի երկու տեսակները գործածվում են միաժամանակ: Դա բազմազանություն է հաղորդում խոսքին: Խոսքը դառնում է ավելի աշխույժ, երբ խոսողը (գրողը) բանավիճում է մեջքերվող մտքի հետ՝ դիպուկ փաստարկումներով հերքելով կամ հաստատելով այն: Ահա այդպիսի խոսքի մի օրինակ բանավիճային ելույթից.

Ես բնավ համաձայն չեմ առաջին նախագահի այն որակումներին, թե «միայն հիմարը կամ իրեն հիմարի տեղ դնողը կհավատա ու կփորձի մյուսներին էլ հավատացնել, որ վարչախումբն այդ փոփոխությունները նախաձեռնել է երկրի ու ժողովրդի բարօրության համար»: Կարծում եմ՝ առաջին նախագահն ինքը պետք է հետևի իր հորդորին, երբ ասում է՝ **քաղաքական բառապաշարը պետք է փոխվի**: Այդ տեսակետից օգտագործված բառապաշարը ոչ միայն նպատակահարմար չէ, այլև վկայում է, որ որոշ մարդիկ խորամուխ չեն եղել սահմանադրական փոփոխությունների բովանդակության մեջ:

Ճանոթություն: Շարահյուսական առանձին կառույցներ փոխառվում կամ պատճենվում են օտար լեզուներից: Դրանք ոչ միայն ստեղծում են լեզվական անճշտություններ, խրթին են դարձնում նյութի հաղորդումը, այլև խորթ են հայ մարդու լեզվամտածողությանը: Օր.՝ «Ի՞նչ կարելի է հասկանալ համակարգչային տեղեկատվության տակ» նախադասությունը հայերենում կձևակերպվի այսպես՝ «Ի՞նչ է նշանակում համակարգչային տեղեկատվություն»: Կամ՝ «Կառավարման համակարգի տակ պետք է հասկանալ...» «Կառավարման համակարգ ասելով՝ պետք է հասկանալ», «Հանրորեն վտանգավոր արարքը բնութագրվում է հետևյալ պարտադիր հատկանիշների առկայությամբ» «Հանրորեն վտանգավոր արարքը բնութագրվում է հետևյալ պարտադիր հատկանիշներով»:

2.7.12. Անշաղկապություն: Շաղկապը կամ շաղկապները միտումնավոր բաց են թողնում՝ խոսքին արագություն, տեմպ, անընդհատ շարժման տպավորություն հաղորդելու համար. խոսքը դառնում է ավելի սեղմ ու հատուկ: Առավել բնորոշ է ժողովրդական խոսքին և բանավոր հաղորդակցմանը: Ձեռչվում են առավելապես համադասական շաղկապները: Մտքով հիմնականում հնարավոր է վերականգնել բաց թողնված շաղկապը: Օր.՝ «Հողն արյունի էր ծարավ, (Իսկ) Ինքը ծարավ էր հողի....» (ԴՎ), «Ընկերություն անողը՝ շատ, (Իսկ) ընկերը՝ քիչ» (Ժող.), «Լավը չես, խեղճ ես, լավը չես, զավակս, որդիս, առաջնե՛կս, իմ հո՛ւյսս, իմ թա՛նկս, լավը չես. (որովհետև) մեջդ վրեժ չկա» (ՀՄ):

2.7.13. Բազմաշաղկապություն: Սովորաբար բնորոշվում է որպես խոսքի որոշակի հատվածում միավորիչ շաղկապների (շաղկապական բառերի) առատություն կամ միևնույն շաղկապի (շաղկապական բառի) բազմակի կրկնություն: Պետք է նկատի ունենալ, սակայն, որ բազմաշաղկապությունը շաղկապների անսովոր առատությունը կամ շաղկապների սոսկական կուտակումը չէ: Շաղկապների կրկնությունը կամ կուտակումը ոճական դարձույթ է դառնում այն դեպքում, երբ, խոսքում հատուկ կապակցական կամ բովանդակային դեր չկատարելով հանդերձ, ծառայում է խոսքի արտահայտչականությանը. խոսքը դարձնում է հանդիսավոր ու վեհ, գործողությունները՝ հանդարտ ու դանդաղընթաց, ստեղծում է որոշակի ռիթմ ու երաժշտականություն ևն: Օր.՝ «**Եվ** ես երջանիկ կլինեմ այնժամ **եվ** գուցե այնժամ ես մահը սիրեմ, **երբ** անմահ լինեմ, **երբ** հավերժանամ, **երբ** գարունները ողջ թագավորեմ....» (ՀԸ):

Բազմաշաղկապությունը չպետք է շփոթել կրկնադիր շաղկապի գործածության հետ՝ **թե՛..., թե՛..., և՛..., և՛..., կա՛մ..., կա՛մ...:** Ինչպես՝ «Ո՛չ օրենքների կապանքի մեջ ես, Ո՛չ կաշկանդված ես ինչ—որ կանոնով, Ո՛չ նվաղությամբ ես արգելափակված, Ո՛չ խոնարհված ես հպատակությամբ» (ԳՆ):

2.7.14. Կրկնաբերություն: Բառի, դարձվածքի կամ բառակապակցության, երբեմն էլ նախադասության կրկնությունն է շեշտո-

դական կամ հուզական նշանակությամբ: Օր.՝ «**էլե՛ք, էլե՛ք**, էսօր լավ է, քանց ամեն օր» («Սասնա ծռեր»), «Այն, որ ես էի, որ իմն էր առաջ, Արդեն չի հառնի **և ոչ մի գրքում, եվ ո՛չ մի գրքում՝** աշխարհում գրած, **եվ ո՛չ մի գրքում, և ո՛չ մի գրքում...**» (ԵԶ), «Այս անտեր բանաստեղծություն կոչվածը այլևս պիտի չունենա՞ **նոր** մակարդակ, մտածողության **նոր** ձև, **նոր** որակ» (ՊՍ), «**Երգը** բնության մասին էր... **Երգը** կանաչ վարոցներով հոտաղների մասին էր և բանջարի ելած նախշուն գոգնոցներով աղջիկների... **Երգը** բնության ու սիրո մասին էր...» (ՄԳ):

Կրկնաբերության տարատեսակներ են **նույնասկիզբը, նույնավերջը, հանգույցը, կցուրդը**: Բնորոշ են առավելապես գեղարվեստական գրականությանը, գործածական են նաև ճարտասանական խոսքում:

Կրկնաբերությունից պետք է տարբերել **կրկնաբանությունը**, որ մերժելի երևույթ է, ոճական թերություն:

2.7.15. Ջեղչում: Ինչպես հայտնի է, կրկնություններից խուսափելու կամ հուզական խոսքի երանգ ստեղծելու նպատակով խոսքաշարից որևէ խոսքային միավոր (բառ, բառակապակցություն, դարձվածք ևն) բաց է թողնվում: Ոճական նպատակներով կատարված ջեղչումը, որ անվանում են նաև ճարտասանական ջեղչում, չպետք է շփոթել քերականական ջեղչման հետ, որի դեպքում ջեղչվում են շաղկապը, հանգույցը, ստորոգյալը ևն: Այսպես՝ «Ասում են՝ **նոր** նախագիծը քննարկման փուլում է»՝ նախադասության մեջ ջեղչված է **թե** շաղկապը. գործ ունենք քերականական ջեղչման հետ: Կամ՝ «Փորձեցի հանդել, (բայց) ոչ ոք չուզեց ինձ լսել», «Մենք դրսում էինք սպասում, նրանք՝ (սպասում էին) տանը» ևն:

Ճարտասանական ջեղչման դեպքում հնարավոր չէ ճշգրիտ վերականգնել ջեղչված բառը, արտահայտությունը. այս դեպքում ջեղչումը մեկից ավելի հոմանշային տարբերակների վերականգնման հնարավորություն է տալիս: Խոսքը դառնում է սեղմ, կտրուկ, նաև հուզական ուժգնություն է հաղորդվում գաղափարին: Ինչպես՝ «Արդ, սրա նման պիտի վերստին Կրկնեն և բազում այլ ավաղումներ... Անողորքելի հայրական ցասում՝

դառնացած որդու, Մեղսամած մարմնիս՝ աննորոգելի ապականություն, Ախտավոր հոգուն չարիք գտնողիս՝ նոր կշտամբանքներ...» (ԳԼ), «Ես ձեր անհայրենիք հերն անիծեմ, ես ձեր վնասարար, ես ձեր անսիրտ, անհոգի, վայրենի...» (ՀՄ), «— Իմ հորն եմ սպանել, քու հորը չեմ սպանել, Լևոն, գնա: Դե գնա՛, ես քու,— և հրացանով հրեց Լևոնի ծունկը» (ՀՄ):

Ձեղչման տեսակ է նաև դարձվածքի կամ արտահայտության մի մասի բացթողումը, որը հաճախ է հանդիպում ժողովրդական խոսքում, ինչպես՝ «Վերև՝ աստված, ներքևը՝ դու», «Խելոքին՝ մեկ, անխելքին՝ հազար ու մեկ», «Ինձ շատ է բարկացրել. ես նրա....», «Դուք ինձ՝ ինֆորմացիա, ես Ձեզ՝ ազատություն», «Նախ՝ հայրենիքիս, հետո՝ մարդկությանը», «Ամռան փուշը՝ ձմռան նուշը»:

Քերականական զեղչումն էլ վերջին հաշվով ոճական արժեք ունի: Շատ տարածված է ժողովրդական խոսքում: Հրապարակային կամ բանավիճային խոսքը դարձնում է սեղմ, ազդու, հուզական:

2.7.16. Մասնատում (պարցելացիա. իտալ.՝ *pacella*-մասնիկ, լատ.՝ *particula*): Նախադասության անդամների, հատկապես կարևոր բառի, արտասանական առանձնացումն է (ինքնուրույն արտասանական հնչերանգով նախադասության ձևավորումը) կամ տողատումը: Որպես դադարի ոճական յուրահատուկ միջոց՝ կարևորագույն շարահյուսական հնար է. ստեղծում է լարում, հույզ, տրամադրությունների աստիճանական կուտակում, հատու և կտրուկ խոսք և, իհարկե, համապատասխան ռիթմ ու համընթաց շարժման տոնայնություն, միաժամանակ շեշտադրում է նախադասության այս կամ այն անդամի բովանդակային կողմը: Գրավոր խոսքում դա սովորաբար արտահայտվում է վերջակետով: Մասնատումը համեմատաբար նոր երևույթ է խոսքում:

Դադարի նախնական օրինակները մեր գրականության մեջ հավանաբար մուտք են գործել 19-րդ դարի վերջերին՝ արևմտահայ չափածոյի վրա եվրոպական գրականության ազդեցություններով, ինչպես, օրինակ՝ «Այսպես ըսի: Եվ պատասխանն

աղեկեց...», «Ըսպանեցին: Տարին եզները ջուխտակ: Կըկա չըկար», «Պառկած էի. խոր լըռությո՛ւն. գիշեր էր...» (ԴՎ), «Բայց լռեցի: Ես անխոս եմ: Կանգ մի՛ առներ երիվար» (Ս): Արևելահայ բանաստեղծության մեջ մասնատման բնորոշ օրինակներ է տալիս Ե. Չարենցը՝ «Ձեռքը խփեց սեղանին խմբապետ Շավարշը, Զոդը դողաց: Խփեց ու խմեց: Նորից խմեց: **Մռայլ:** Ու ոչ մի բառ չասաց»: Այլ օրինակներ պարբերական մամուլից՝ «Երբեք նրան չէին վիրավորել: Այդպես: Դաժանորեն: Անգթաբար», «Դա պետք է արվի այսօր: Առանց հապաղելու: Արագ: Անսխալ»:

Հրապարակային խոսքում ոճական այդ ձևի գործածությունը ենթադրում է ճարտասանական որոշակի հմտություններ, խոսքարվեստին տիրապետելու փորձառություն: Ահա քաղաքական ելույթից մի հատված՝ այդ հնարքի կիրառմամբ.

Քաղաքագետների մեծ մասը վստահ է՝ Ուկրաինայում տեղի ունեցած վերջին իրադարձությունները իրենց արտահայտությունն են ունենալու նաև Հարավային Կովկասում: Քաղաքագետների մեծ մասը չի սխալվում. այդ կանխատեսումներն իրականանում են օր օրի: Առնվազն՝ Հայաստանի մասով: Հայաստանում ու Հայաստանի շուրջ: Իրականանում են ամենակեղտոտ ու ամենաստոր մեթոդներով: Արևելյան մեթոդներով: Արևելյան մեթոդներով՝ նաև հայերի կատարմամբ:

Պարցելյացիան ուղեկցվում է նաև ոճական այլ հնարքներով՝ անշաղկապություն, զեղչում, կրկնության յուրահատուկ ձևեր: Դրանց համատեղ գործածությունը խոսքը դարձնում է առավել կտրուկ, ռիթմիկ, ազդեցիկ:

2.7.17. Ճարտասանական հարց: Պատասխան չպահանջող կամ արդեն իսկ պատասխան պարունակող հարցն է, որը սովորաբար չի ուղղվում որոշակի խոսակցի, օր.՝ «— Եդ ո՞ւմ վրա եք թուր հանել, հայոց մեծ ազգին չե՞ք ճանաչում»: «Լեզուդ փոխի՛ր, հավատդ ուրացի՛ր, էլ ընչո՞վ կարես ասիլ, թե որ ազգիցն ես» (ԽԱ): «Ո՞վ կարող էր հետը խոսել Կամ աչքերի միջից քաղել բոց մի դալուկ... Ֆեդայու կին՝ գյուղի պատիվ ու հիշատակ շատ սրբագին» (ԿԶ):

Ճարտասանության մեջ կիրառվող հնարքներից է ճարտասանական հարց ու պատասխանի միջոցով մենախոսական

ելույթին երբեմն այսպես կոչված երկխոսական բնույթ տալը. ելույթ ունեցողը հնչեցնում է հարցը, և ինքն էլ տալիս է դրա պատասխանը: Մենախոսությունը ձեռք է բերում մի տեսակ երկխոսական բնույթ: Այս միջոցը կիրառելի է հատկապես բանավիճային խոսքում, կամ երբ խոսողը լսարանի առջև քննարկում է վիճելի խնդիր, որը ակնհայտորեն կարող է տարակուսանք ու նաև հարցումներ առաջացնել: Փորձելով կանխել խոսակցի կամ լսարանի այդ քայլը և ընդառաջ գնալով նրանց այդ ցանկությանը՝ ելույթ ունեցողը ձևակերպում է և՛ հարցը, և՛ պատասխանը: Ակնհայտորեն ակտիվանում է խոսքի ազդեցությունը. այն դառնում է աշխույժ ու բազմազան: Օր.՝ «Իհարկե, ո՞վ է դեմ, բոլորս էլ համաձայն ենք, որ քաղաքական հայացքների համար մարդիկ չպետք է կալանավորվեն: Մնում է ապացուցել՝ տվյալ դեպքում մարդը քաղաքական հայացքների համա՞ր է կալանավորված, թե՞ ոչ: Հարց է ծագում՝ իսկ ո՞վ պետք է այդ բանն ապացուցի: Իհարկե Դուք, մարդու իրավունքների հարգելի՛ պաշտպան, մինչև հիմա չե՞ք հասկացել, որ դա հենց Ձեր անմիջական գործն է, որ հենց դրա համար եք Դուք հարկատուներից փող ստանում, և որ Դուք պետք է դա ապացուցեք»:

2.7.18. Ճարտասանական բացականչություն: Սա, ինչպես հայտնի է, նախադասությունը կամ խոսքի հատվածը բացականչական հնչերանգով արտասանելն է հուզական կամ շեշտողական նպատակով: Օր.՝ «Ինչքա՛ն ծաղիկ պիտի բուսներ, որ չբուսավ էս հողին... Ի՛նչ պատասխան պիտի ես տամ հող ու ծաղիկ տվողին...» (ՀԹ):

Ճարտասանական բացականչությունը նույն ճարտասանական հարցը չէ՝ բացականչական հնչերանգով, ինչպես երբեմն ներկայացվում է: Այն շատ այլ տարատեսակներ ունի, ինչպես՝ «Այնքա՛ն եմ կարոտել քեզ...», «Հրա՛շք...» կամ՝ «Ո՛հ, ի՛նչ անուշ և ինչպես զով Առավոտուց փչես, հովի՛կ» (ՄՊ), «Հաղթում է ուժեղը և ոչ թե արդարը: Վա՛յ թուլերին» (ԳՆ), «Երանի՛ նրան, ում համար կյանքում Ծիածանը լոկ... յոթը գույն ունի» (ԳԷ):

2.7.19. Ձուգադրություն: Ժողովրդական բանահյուսությունից (խաղիկներ, տաղեր, կատակերգեր ևն) գրական լեզվին անցած արտահայտչական հնարք է, երբ մի քանի երևույթներ համադրվում—նկարագրվում են զուգահեռաբար: Նկարագրություններում ու պատկերներում կրկնվում—զուգադրվում են բառեր (հնչյունական զուգադր.), շարահյուսական նույնատիպ կառուցվածքներ (շարահյուսական զուգադր.), թեմաներ (թեմատիկ զուգադր.): Ձուգադրվող մասերը հանդես են գալիս որպես խոսքի հարևան հատվածներ: Ձուգադրությունը զորացնում է խոսքի ուժը: Օր.՝ «Մանգաղս քարին եկավ. — Յարս յա՛ր ունի — Քարեն լորիկը թռավ: — Լե՛րդս կ'արյունի» (ԴՎ): «Ամպել ա, ծուն չի գալիս, Շողե՛ր ջան, Սարիցը տուն չի գալիս, Շողե՛ր ջան» (Ժող.): Գործածվում են նաև ՁԼՄ-ի լեզվում, գեղարվեստական տեքստերում, բանավեճերում:

2.7.20. Խաչաձևում: Հիշենք, որ խաչաձևման դեպքում երկու կից խոսքային միավորներից երկրորդը իր շարադասությամբ կամ բովանդակությամբ հակադրվում է առաջինին. շրջվում է շարահյուսական կառուցվածքը, օր.՝ «Չարենցը շատ էր տարեց երիտասարդ ժամանակ և շատ էր երիտասարդ տարեց ժամանակ» (ՊՍ), «Միտքը մեռցնում է զգացմունքը: Զգացմունքը մեռցնում է միտքը» (ԱԻ), «Պետք է ուտել ապրելու համար, ոչ թե ապրել ուտելու համար» (Ցիցերոն), «Կյանքը երազ է, երազն էլ՝ մի կյանք, երկուսն էլ՝ անցվոր, երկուսն էլ՝ պատրանք» (ՀԹ), «Աշխատելու համար ապրել է պետք, ապրելու համար՝ աշխատել» (Ժող.), «Շատ մի՛ սիրիր, ատել կա, շատ մի՛ ատիր, սիրել կա» (Ժող.), «Ճմարիտ խոսքերը գեղեցիկ չեն, գեղեցիկ խոսքերը ճմարիտ չեն»: Կամ՝ «Ա. — Պապի՛, ասկյարն ի՞նչ է: Բ. — Ասկյար սալդատ է: Ա. — Բա սալդատն ի՞նչ է: Բ. — Սալդատ ասկյար է» (ՄԳ):

Խաչաձևումը հակադրության տեսակ է: Հաճախ գործածվող հնարք է պատկերավոր խոսքում. «Նարեկացին նման է հորիզոնի. որքան հեռանում ես նրանից, այնքան մոտենում է քեզ, որքան մոտենում ես նրան, այնքան հեռանում է քեզանից»:

2.7.21. Մեղմասություն (հուն․՝ **euphemi. eu** – լավ, **phemi** – խոսում եմ)³⁸. հասկացությունը ունի մեղ և լայն ըմբռնումներ: Առաջինի դեպքում մեղմասությունը տհաճ, կոպիտ բառերի ու արտահայտությունների փոխարինումն է վայելուչ համարվող հոմանիշներով, որոնք նվազեցնում են ոչ վայելուչ կամ բացասական հասկացությունները: Մեղմասությունների ծագումը պայմանավորված է եղել դրանց հենց այդ հատկանիշով: Երկրորդ՝ այսպես ասած՝ ավելի լայն ըմբռնմամբ՝ մեղմասությունը կիրառվում է կտրուկ կամ ուղղակի ասված խոսքը ավելի բարեկիրթ կամ մեղմացված համանշային տարբերակով հնչեցնելու նպատակով: Այլ ձևակերպմամբ՝ մեղմասությունը «արտահայտչական տեսակետից չեզոք բառ կամ արտահայտություն է, որը գործածվում է համանշային լեզվական միավորի փոխարեն»³⁹:

Առաջին տեսակետի կողմնակիցներից էդվարդ Ադայանը այսպես է բնութագրում արտահայտչական այդ միջոցը. «**Էվֆեմիզմ** է կոչվում «անքաղաքավարի» կամ «անհարմար» համարվող բառերի փոխանակումը նորերով: Սա նույնպես իր հիմքում ունի այս կամ այն դասակարգի յուրահատուկ մոտեցումը և արտահայտում է նրա «ավելի քաղաքավարի», «ավելի կիրթ» խոսելու ձգտումը՝ ի հակադրություն մյուս դասակարգերի «գոեհիկ լեզվի»: Օրինակ՝ **հարգանացս հավաստիքը**, փոխանակ՝ **բարև, համեցեք**, փոխանակ՝ **մտեք, կարծեմ դուք սխալվում եք**, փոխանակ՝ **ստում եք** և այլն»: Նույն մոտեցմամբ՝ լեզվաբանը **Էվֆեմիզմի** մի տեսակ է համարում նաև **տաբուն**, երբ «զանազան նախապաշարումների, սնոտիապաշտությունների ու կրոնական հավատալիքների շնորհիվ խուսափում են որոշ առարկաների անունները տալուց և նրանց մասին խոսելիս զանազան արտահայտություններ են գործածում»⁴⁰: Հարցը սկզբունքորեն այս տեսանկյունից է ներկայացված նաև հայերենի «Ոճաբանական բառարան»-ում, որտեղ **Գեղասություն** բառահոդվածում կարդում ենք. «1. Տհաճ, կոպիտ բառերի և

³⁸ Հմնտ.՝ Л. Богданова, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011:

³⁹ Е. Зверева, Основы культуры речи, М., 2008, с. 126.

⁴⁰ Տե՛ս է. Ադայան, Լեզվաբանության ներածություն, Եր., 1967, էջ 300, 301:

արտահայտությունների փոխարինումը վայելուչ համարվող հոմանիշներով: 2. Այնպիսի բառերի գործածություն, որոնք նվազեցնում, մեղմացնում են բացասական, անվայելուչ համարվող հատկանիշները: Մեղմասություն: «**ճիշտ չեք ասում**», փոխ. «**Սուտ եք ասում**», **անհամակրելի** փոխ. **ատելի, սիրտը թափել** (փսխել), **վախճանվել. հոգին ավանդել** (մեռնել), **հանգուցյալ** (մեռել)....»⁴¹: (Ի դեպ, հեղինակային վերաբերմունքի մասին է խոսում նաև բառարանագրի կողմից **Գեղասություն** տերմինի գործածությունը):

Բերված օրինակներից դժվար չէ նկատել, սակայն, որ հասկացության մեղ և լայն ըմբռնումների սահմանները խիստ հարաբերական են, և առաջինը ըստ էության չի սահմանափակվում միայն «անքաղաքավարի» կամ «անհարմար» համարվող բառերը «ավելի քաղաքավարի» կամ «ավելի կիրթ» ձևակերպելու պայմանով. **բարև**-ը բնավ էլ անքաղաքավարի կամ անհարմար չէ **հարգանացս հավաստիք**-ի համեմատ. վերջինը՝ որպես ողջույնի ձև, բնորոշ է բարձր ոճերին և գործածվում է որոշակի խոսքային միջավայրում, **բարև**-ը համագործածական բառ է, ունի ընդհանրական-չեզոք բնույթ: Մեղմասությունը ակնհայտորեն ավելի լայն նշանակություն ունի, և հենց դրանում է մեղմասության արտահայտչական մեծ ուժը:

Ոճական այդ բանադարձումը ստորև ներկայացվում է իր այդ երկու նշանակություններով. դրանք բառեր կամ արտահայտություններ են, որոնք **ա)** որոշակի իրավիճակում խոսողին կամ գրողին առավել նպատակահարմար են թվում գործածել՝ հաղորդակցման նորմալ պայմաններ ապահովելու համար, **բ)** փոխարինում են ոչ այնքան բարեկիրթ, կտրուկ, կոպիտ, ոչ տեղին հոմանշային տարբերակ(ներ)ի՝ խոսքը հաճելի, մեղմ, վայելուչ դարձնելու համար:

Օր.՝ «Նա անշնորհքի մեկն է» ասելու փոխարեն՝ ասվում է՝ «Նա բարեկիրթ մարդկանցից չէ», կամ՝ «Մեր պահանջները չկատարելու դեպքում Դուք խստորեն կպատժվեք» ասելու փոխարեն՝ գործընկերոջը բարեկիրթ երևալու, հարգալից ներկա-

⁴¹ **Ֆ. Խլղաթյան**, Ոճաբանական բառարան, Եր., 2000, էջ 39-40:

յանալու համար ասվում է՝ «Մեր պահանջները չկատարելու դեպքում Դուք խնդիրներ կունենաք»: ՀՀ-ում 2014-ի նոյեմբերին դրամի անսպասելի արժեզրկումը մեծ շփոթ առաջացրեց հասարակության մեջ, և կենտրոնական բանկը, խուսափելու համար **արժեզրկում** տերմինից, անմիջապես շրջանառության մեջ դրեց **ճշգրտում** հասկացությունը. «Դրամի **արժեզրկում**»/«Դրամի **փոխարժեքի նվազում**»←«Դրամի **փոխարժեքի ճշգրտում**»: Կամ՝ «Ո՛չ» ասելու փոխարեն՝ ասվում է. «Ցավում եմ, բայց Ձեր առաջարկությունը չեմ կարող ընդունել»: Բերված խոսքային տարբերակները բոլորն էլ ըստ էության արտահայտում են նույն բովանդակությունը, բայց տարբեր ձևակերպումներով:

Մեր օրերում, երբ խոսքային հաղորդակցումը գործնական կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում, մեղմասության ձևերին տիրապետելը նախապայման կարող է դառնալ հաղորդակցման արդյունավետությունը ապահովելու համար: Մեղմասությունը խստորեն պիտի պայմանավորված լինի խոսքի բովանդակությամբ և հաղորդակցվող կողմերի փոխհարաբերությամբ: Երբեմն սոցիալական որոշակի միջավայրում հնչած մեղմասությունը այլ միջավայրում կարող է չընկալվել: Կան մեղմասություններ, որոնք առավել բնորոշ են սոցիալական այս կամ այն միջավայրին, մասնագիտությանը կամ հանրության այս կամ այն շերտին:

Մեղմասությունը գործածվում է երկու որոշակի նպատակով. ա) Մեղմասության ենք դիմում նախ և առաջ խոսքի առարկայի իրական բնութագիրը կամ անվանումը պարկեշտ կամ ոչ կոպիտ հնչեցնելու, հաղորդակցումը բարեկիրթ մակարդակում պահելու նպատակով՝ «խիստ պահպանողական» (հետամնաց), «հրաժեշտ տալ կյանքին» (մեռնել), «խմելու հետ հավես ունի» (Հարբեցող է), «Նա երեխայի է սպասում» (Նա հղի է), «մայրության նպաստ» (հղիության նպաստ), «Դուք այնքան էլ ճիշտ չընկալեցիք իմ ասածը» (չհասկացաք), «տարեց, ոչ երիտասարդ» (ծեր), «ոչ այնքան երջանիկ» (դժբախտ), «Չեմ կարծում, որ դուք այդ հարցում ճիշտ եք» (Միսավում եք), «Նրան դժվար է գեղեցկուհի կոչել» (տգեղ կնոջ մասին), «տեխնիկա-

կան սպասարկման անձնակազմ» (սպասավոր/ուհի, հավաքարար/ուհի), «Ո՞ւմ աճյունն է հանգչում Օշականում» («Ո՞վ է թաղված Օշականում») ևն: Նման մեղմասությունները նվազեցնում են անցանկալի ելքի, վատ տեղեկության տպավորությունը, մեղմում են լսարանի վրա հնարավոր ծանր ազդեցությունը: Պատահական չէ, որ մահվան ու թաղումի հետ կապված գործողությունները լեզվական տեսակետից իրացվում են գրեթե բացառապես մեղմասությունների միջոցով:

Կա նաև հակառակ երևույթը, երբ համեմատաբար կիրթ, մեղմ խոսքի փոխարեն՝ գործածվում է ավելի խիստ արտահայտություն: Օր.՝ «Դուք ինձ չեք հասկանա»: - «Ինձ հասկանալը ձեր ուժերից վեր է»: - «Դեռ շատ հաց ու պանիր պիտի ուտեք, որ ինձ հասկանաք»: - «Դա Ձեր վտիտ ուղեղի բանը չէ», «Անտեղյակ է»: - «Ուղտի ականջում քնած է»:

բ) Մեղմասությունը գործածվում է երևույթի բուն էությունը քողարկելու նպատակով: Սա ավելի հաճախ հանդիպում է այնպիսի իրողություններ ներկայացնելիս, որոնց մասին սովորաբար լռում ենք կամ հրապարակավ շատ չենք խոսում: Մեղմասությամբ ակնարկ է արվում. լսարանին վերապահվում է կռահել, հասկանալ խոսքի ամբողջ բովանդակությունը: Մասնագիտական յուրաքանչյուր բնագավառ, հասարակական կյանքի ոլորտ ունի քողարկող մեղմասություններ, որոնք խոսքին առանձնահատուկ նրբերանգներ են հաղորդում:

Տնտեսության բնագավառում դրանք գործածվում են, օրինակ, երբ խոսվում է գների աճի, տնտեսական անհաջողությունների, անցանկալի այլ իրողությունների մասին՝ «գների ազատականացում», «ֆինանսական դաշտի կայունացման քաքականություն»:

Պետական-քաղաքական գործունեության մեջ մեղմում են իրողության կամ երևույթի տպավորությունը, առանձին դեպքերում՝ սքողում կատարվածը, ինչպես՝ «դիմել ծայրահեղ քայլերի» (պատժել, ոչնչացնել), «բարձրագույն պատիժ սահմանել» (դատապարտել մահվան), «անկամիսատեսելի հետևանքներ» (ընդհարում, մահ), «Այդ առաջարկը նրանք իրենց համար ընդունելի չեն համարում» (մերժում են), «սահմանադրական

կարգի հաստատում» (պատերազմ, պատերազմական գործողություններ), «էթնիկական զտում» (այն անձանց տեղահանում կամ ոչնչացում, որոնք չեն պատկանում տվյալ տարածքում գերիշխող ազգին):

Ռազմական ոլորտում, օրինակ, եթե խոսքը սեփական գործողությունների մասին է, ընդունված չէ դրանք անվանել ագրեսիա, բռնազավթում: Այս ոլորտում հանդիպող մեղմասություններ են՝ «օբյեկտ» (ռազմական գաղտնի կենտրոն), «համարժեք գործողություններ», «ոչ անհամարժեք պատասխան տալ» (կրկնակի ժխտումով) (նույնպիսի պատասխան), «լարվածությունը պահպանվում է» (կարող են լինել վիրավորներ և սպանվածներ), «առճակատում» (պատերազմ), «պատժամիջոցների կիրառում» (ռազմական կամ տնտեսական միջամտություն), «խաղաղապահ գործերի տեղակայում» (ռազմական միջամտություն) ևն:

Քաղաքական մեղմասությունները երբեմն որպես միջոց են գործածվում ապակողմնորոշելու հասարակական կարծիքը, երկակի ստանդարտներով գնահատելու իրավիճակը կամ իրողությունները: Ամերիկացի լեզվաբան Չ. Օսգուդը գրում է, որ նույն **պարտիզան** կոչվողները կարող են անվանվել **ազատամարտիկ**, **խռովարար** կամ **ահաբեկիչ**՝ պայմանավորված նրանով, թե մենք ինչպես ենք ցանկանում, որ մարդիկ վերաբերվեն նրանց⁴²: Հայաստան-Ադրբեջան հակամարտությունների առիթով ՀՀ նախկին արտգործնախարարներից մեկի անգգույշ արտահայտությունը (ԼՂՀ **ազատագրված տարածքներ**ի փոխարեն՝ **գրավյալ տարածքներ**) արժանացավ հանրության խիստ գնահատականին: Կամ՝ ուկրաինական հայտնի դեպքերի ժամանակ այդ երկիր մուտք գործող շարասյունը ամենատարբեր որակումներ ստացավ՝ պայմանավորված տարբեր քաղաքական ուժերի և հակամարտող կողմերի վերաբերմունքով՝ «հումանիտար օգնություն» - «զուտ մարդասիրական առաքելություն» - «ռուսական լայնամասշտաբ միջամտություն» - «անմիջական ներխուժում»:

⁴² Տե՛ս Լ. Богданова, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011, էջ 135.

Մեղմասությունը օգնում է նաև խուսափելու անհարկի որոշակիությունից (կոնկրետությունից): Այս դեպքում խոսքը իընչում է որպես **ակնարկություն**. հաճախ են գործածվում անորոշ դերանուններ, վերացական բառեր ու արտահայտություններ: Օր.՝ «Եթե ինչ-որ մեկը այդ առիթով որևէ բան ունի ասելու կամ ինչ-ինչ պատճառներով ոմանցից վիրավորված է, ապա կարող է այդ մասին բարձրաձայնել», «Ինքներդ էլ հիշում եք, թե ինչն ինչոց է, այսուհանդերձ, ձեր թույլտվությամբ՝ ես հարկ եմ համարում վերստին հիշեցնել....»:

Մեղմասությունը խոսքի արտահայտչականությունը ապահովող բառային-շարահյուսական կարևոր միջոց է:

Մեղմասության մի տեսակ է **տարակուսանքը**: Ասվում է ակնհայտ ճշմարտություն. սակայն փոքր-ինչ վարանում ու տարակուսանք ցուցադրելով՝ խոսողը ոչ միայն դրանով դրսևորում է իր հարգանքն ու պատասխանատվությունը լսարանի հանդեպ, այլև նրբորեն խուսափում է իր ելույթին խրատական երանգներ տալուց: Օր.՝ «Կարծում եմ՝ ճիշտ կլիներ, որ պահպանեիք վարվեցողության տարրական կանոնները», «Իմ ունեցած տեղեկություններով, իսկ դրանք չեմ կարծում, որ հավաստի չեն, պայմանագիրը դեռ չի ստորագրվել»: Այլ կաղապարներ՝ «Եթե սխալվեմ, ինձ ուղղե՛ք», «Մենք մտահոգվելու հիմք ունենք», «Անկեղծ ասած՝ լավ չեմ հասկանում....», «Մտածելու տեղիք է տալիս»:

Մեղմասությունների գործածությունը մեծ չափով պայմանավորված է սոցիալական միջավայրով: Այն, ինչ ընդունելի է սոցիալական մի միջավայրում և համարվում է բարեկիրթ, այլ միջավայրում կարող է միանգամայն անընդունելի լինել: Դա առավել զգալի է, երբ խոսքը վերաբերում է գրական լեզվով հաղորդակցվողներին՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝ նրանց, որոնց համար հաղորդակցման միակ կամ հիմնական միջոցը իրենց բարբառն է կամ խոսակցական լեզուն⁴³: Առաջինների միջավայրում գործածվող մեղմասությունը կարող է նույնիսկ ծիծաղելի հնչել երկրորդների միջավայրում կամ պարզապես

⁴³ Տե՛ս www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/EVFEMIZM.html

չընկալվել: Այս իմաստով շատ բնորոշ է, օրինակ, Գրիգոր Նարեկացուն տրված մի բնութագրություն. խոսելով այն մասին, որ միջնադարի մեծ բանաստեղծը շատ իրական ու վառ գույներով է նկարագրում կնոջ արտաքինը, կանացի կենդանի հմայքները՝ քննադատը, ակնարկելիվ Նարեկացու՝ կին արարածի հետ մտերիմ շփում ունենալու հանգամանքը, գրում է. ««Նարեկացին **կին տեսած է**»:

Եվ հակառակը, առաջինների միջավայրում ընդունված են մեղմասություններ, որոնք սովորական չեն երկրորդների համար, օր.՝ **հղի** բառի փոխարեն հաճախ գյուղական միջավայրում գործածվում են **ժանր ոտք**, **պատճառավոր** արտահայտությունները («Էն ժամանակ մեր Մարոն էլ **ժանր ոտք** էր. աշխուժությունը կորցրել էր»), որոնք սոցիալական այլ միջավայրում կարող են ընկալելի չլինել:

2.7.22. Չափազանցություն: Հատկանիշը կամ երևույթը ներկայացվում է սովորականից առավել չափով, օր.՝ «Վառվում էր վիթխարի մի մայրամուտ Յեռու հորիզոնից մինչև անտառ» (ՆՁ): Չափազանցումը նպատակ ունի տպավորությունը ուժեղացնելու միջոցով հաղորդակցվող կողմին համոզելու: Իսկ եթե դա վարպետորեն է արվում, այլևս չի հնչում անհավանական, ընդհակառակը՝ ընկալվում է ավելի իրական, քան սովորական խոսքը: «Չափազանցությունը մեծացնում է ճշմարտությունը, որպեսզի դրա մասին տա լավագույն պատկերացում» (Ժան դը Լամբրյուեր):

Տարածված ոճական ձև է դատավարական խոսքում, ներբողականներում, շնորհավորանքներում, բաժակաճառերում, հանրահավաքային խոսքում և այլուր: Խոսքին հաղորդում է տոնականություն և հանդիսավորություն: «Իսկ առտմին խոսքում թեպետ չափազանցությունը հաճախադեպ է մտքին և հույզին ուժգնություն հաղորդելու նպատակով («միլիոն անգամ ասել են», «մեռա բացատրելով», «հազար տարի իրար չենք տեսել», «հարյուր ժամ է՝ սպասում են» ևն), սակայն սո-

վորաբար չի ընկալվում իբրև այդպիսին և գրեթե չի կատարում դարձույթի իր դերը»⁴⁴:

Հաճախ համընկնում է մակդիրին կամ փոխաբերությանը:

2.7.23. Նվազաբանություն: Հատկանիշը կամ երևույթը ներկայացվում է սովորականից փոքր, թույլ չափով: Օր.՝ «Եվ ձեռքերը կրծքին ծալած՝ նա կուչ եկավ, դարձավ մի **բուռ**, **հնազանդ**, **ճնշված**, **խեղճ**, **խելոք**, **լսող**, **անլեզու** և **ճորտ**», «Էստեղ՝ էս գյուղի տեղը, հարյուր տարի առաջ որ արել են, մի էսքան տեղ է եղել, **մի ձվի չափ**» (ՀՄ), «Ժամանակը իր վախճանին կհասնի, Եվ **արևը** մի **բուռ** մոխիր կդառնա...» (ԱԻ): Խոսակցական լեզվում հաճախ հանդիպող ոճական ձև է՝ «Մի **բուռ** ժողովուրդ ենք», «Մի **կտոր** հաց չունի ուտելու», «**Շունչ քաշելու** ժամանակ չունենմ»: Օգնում է երևույթի ամբողջական նկարագրությանը. «Եվրոպան և Ամերիկան այս դեպքում դրսեվորում են հիմնականում ծայրահեղ երեսպաշտություն, ցինիզմ, լավագույն դեպքում՝ **անտարբերություն**»:

Կարող է համընկնել մակդիրին ու փոխաբերությանը:

2.7.24. Նրբաբանություն (օքսիմորոն. հուն.՝ oxymoron. բառացի՝ սրամիտ անմտություն): Առաջանում է երկու միմյանց ժխտող ու հակադիր հասկացություններ կապակցելու միջոցով: Տրամաբանորեն անհամադրելի իմաստային միավորների համադրությամբ ցույց են տրվում երևույթի, առարկայի, իրավիճակի անսովորությունը, բարդությունը, հակասականությունը: Հանդես է գալիս բառային մակարդակում՝ ի տարբերություն պարադոքսի, որ շարահյուսական կառուցվածքի վրա հիմնված բանադարձում է: Նրբաբանության դեպքում լրացումը բառական իմաստով հակադրվում է իր լրացյալին՝ ստեղծելով իմաստալից գաղափար, օր.՝ **պարտված հաղթանակ**, **անհամեստ համեստություն**, **բարդ պարզություն**, **խավար արշալույս**, **անխիղճ գութ**, **անօգուտ օգնություն**, **համր աղմուկ**, **հաջողակ ձախորդություն** ևն:

⁴⁴ Տե՛ս Վ. Միրզոյան, ճարտասանություն, Եր., 2004, էջ 219:

Առաջին հայացքից՝ ստեղծվում է անտրամաբանական խոսք, սակայն համապատասխան միջավայրում այն հնչում է միանգամայն բնական ու արտահայտիչ: Ոճական այդ ձևի բաղադրիչ տարրեր են դառնում ոչ միայն հականիշները (լեզվական կամ խոսքային), այլև այս կամ այն չափով հակադրության տարրեր պարունակող բառերը, բառածևերն ու կապակցությունները՝ ածական + գոյական՝ **սիրագուրկ սիրահար, ուրախ թախիծ, սառը ջերմություն, սիրուն խրտվիլակ, չար հրեշտակ** (սրանք հաճախ են հանդիպում որպես գրական երկերի, կինոնկարների վերնագրեր, լրագրային նյութերի վերնագրեր՝ «Դժբախտ երջանկություն», «Կույր ականատեսը»), գոյական + գոյական՝ հատկացուցիչ-հատկացյալ հարաբերությամբ՝ **հարսանիքի թափոր, լռության ձայն, ածական + ածական՝ անմեղ մեղավոր, հարազատ թշնամի**:

Նախադասություններում կամ համատեքստում, ինչպես և ենթադրվում է, նրբաբանության արտահայտչականությունը առավել տեսանելի է դառնում. խոսքը բնորոշվում է չսպասված թարմությամբ. «Ինչ տենդով պատմեմ Մեր **անանցյալ անցյալը**» (ԵԶ), «Սոցիալիզմը ապահովում է **արդար անարդարություն**, իսկ կապիտալիզմը՝ **անարդար արդարություն**», «**Աննյութականոյ նյութական** դարձար, մարդացար նորից», «Թուրքիայում ՀՀ նախագահին ընդունեցին **սառը ջերմությամբ**», «**Կազմակերպված կազմալուծումը** պետք է բացառվի, հակառակ դեպքում տնտեսության զարգացումը հեռանկար չունի»:

Նրբաբանությամբ ստեղծվում է նաև նուրբ հեգմանք. «**Երիտասարդը** արդեն վաղուց **երիտասարդ չէ**», կամ սուր ծաղր. «Նա մեզ բոլորիս կտանջի իր **անգիտակից գիտակցությամբ**», «Հաշվի առնելով Ձեր կազմակերպության մատուցած ծառայությունների որակը՝ առաջարկում են այն անվանել «FX» սահմանափակ **անպատասխանատու պատասխանատվության** ընկերություն»:

2.7.25. Շրջադասություն (շրջուն շարադասություն կամ շրջուն, լատ.՝ *inversio* – տեղափոխություն, շրջում): Նախադասության մեջ բառերի այնպիսի դասավորություն է, որ հակա-

սում է ընդունված կարգին՝ սովորական շարադասությամբ: Հայերենում նախադասության անդամների դասավորության ընդունված կարգը հետևյալն է. լրացումների մի մասը (որոշիչ, հատկացուցիչ, որոշ պարագաներ) նախորդում է լրացյալին (լրացվողին), ենթական մեծ մասամբ նախորդում է ստորոգյալին, ինչպես՝ «արագ ընթացք», «բոլոր մարդիկ», «պաշտամունքի առարկա է», «իմ գործը», «ես գնացի» ևն: Շրջուն շարադասությամբ, այսինքն՝ շրջադասությամբ սրանք կլինեն այսպես՝ «ընթացք արագ», «մարդիկ բոլոր», «առարկա է պաշտամունքի», «գործը իմ», «գնացի ես» ևն:

Նախադասության մեջ միմյանց կապված բառերը իրարից հեռացնելը դեռ շրջադասություն չէ. պետք է փոխված լինեն անդամների տեղերը: Ոճական շրջադասությունը նույն բանն է, ինչ շարահյուսության բաժնում շարադասության առիթով ներկայացվող շրջուն շարադասություն երևույթը (տե՛ս գիրք Ա, էջ 189-191): Շրջադասությունը պետք է միշտ հիմնավորված լինի քերականական կանոններով:

Շրջադասությունը խոսքին հաղորդում է՝

ա) **Բանաստեղծականություն:** Նախադասության անդամների ոչ սովորական դասավորությունը ստեղծում է յուրահատուկ լեզվական միջավայր, որը հուզականություն է հաղորդում խոսքին: Այս հատկանիշով հաճախ է գործածվում գեղարվեստական չափածություն և քնարական արձակում, ինչպես՝ «Մի փոքրիկ ամպ՝ **թափանցիկ ու անձև**, լողում էր երկնքում» (ԱԲ):

բ) **Հնության երանգ:** Գրաբարում որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ-հատկացյալ և նախադասության մի շարք այլ անդամների դասավորության կարգը այսօրվա շրջուն շարադասությունն է, հետևաբար դարձը դեպի գրաբարի շարադասություն բնականաբար խոսքին հնության երանգ, գրաբարյան շունչ պիտի հաղորդի: Գործածվում է պատմական թեմայով գեղարվեստական գործերում, ԶԼՄ-ի՝ նյութերում ևն, ինչպես՝ «Եվ այդ մի՝ Մաշտոց անուն», «Գիրք ճանապարհի», «Իղծեր անվերջ, անմեկին, Տագնապ ու տենչ մոլեգին...» (ԼՇ), «Երկիր կորուսյա՛լ, թե՛ ասպազայի»:

գ) **Հանդիսավորություն:** Վերը նշված նախադասության անդամների դասավորության՝ գրաբարին որպես կանոնական երևույթ բնորոշ լինելու հանգամանքը և դրանով պայմանավորված խիստ գրքային երանգը նկատելի հանդիսավորություն ու պաշտոնականություն են տալիս խոսքին: Դա է պատճառը, որ հաճախ է հանդիպում պաշտոնական գրագրության որոշ տեսակներում (հրաման, հրահանգ, արձանագրություն, դատավճիռ, որոշում ևն), դիվանագիտական փաստաթղթերում, ինչպես՝ «Արձանագրություն նիստի», «Կարծիք ատենախոսության մասին», «Որոշում հարցի վերաբերյալ» ևն:

դ) **Ճշգրտություն:** Նախադասության անդամների դասավորությունը միջոց է դառնում հեղինակային վերաբերմունքի դրսևավորման. տրամաբանական շեշտի փոփոխությամբ՝ ճշգրտվում ու շեշտվում է այս կամ այն նրբիմաստը, հմմտ.՝ «Կատարված փաստի առթիվ հարուցվել է քրեական գործ» / «Կատարված փաստի առթիվ է հարուցվել քրեական գործ» / «Քրեական գործ է հարուցվել կատարված փաստի առթիվ». առաջին նախադասությունը արտահայտում է չեզոք վերաբերմունք, երկրորդում շեշտվում է հենց այդ փաստի առթիվ գործ հարուցվելու գաղափարը, երրորդում ընդգծվում է քրեական գործ հարուցելու փաստը:

2.7.26. Հեզմանք: Դրական իմաստ կամ իմաստային երանգ ունեցող բառը կամ արտահայտությունը գործածվում է բացասական կամ ժխտական նշանակությամբ. երբեմն առարկային, իսկ սովորաբար մարդկանց վերագրվում են այնպիսի դրական հատկանիշներ, որոնցից նա զուրկ է, օր.՝ «Ութը տարիներե հետո կ'ուղղե յուր աշխարհաբարը, զոր ֆրանսացի մը ավելի շատ կը հասկնա այսօր, քան հայ մը» (ՀԴ): Կամ՝ «Արմեն **հայրենասեր** Վարդանյան»: Բանավոր խոսքում այն ուղեկցվում է հեզմական հնչերանգով, իսկ գրավոր խոսքում հեզմանք արտահայտող բառը, արտահայտությունը հաճախ առնվում են չակերտների մեջ, որպեսզի ուղղակի նշանակությամբ չըմբռնվեն, օր.՝ «Ի՛նչ **«հայրենասեր»** մարդ է. Արցախի տեղը չգիտի», «Ազգային ժողովի վեցերորդ նստաշրջանի առաջին նիստը

նշանավորվեց լրագրողների նկատմամբ պատգամավորների «սիրո» և «**հարգանքի**» հերթական դրսևորումներով»:

Ոճական այս հնարանքը կոչվում է նաև **հակաբերություն**: Հիմնականում ստեղծվում է՝ ուղղակիորեն անհրաժեշտ բառը իր հականիշով փոխարինելով: Հականիշների հեգնական, ծաղրական գործածությունները կարող են ընդհանրական արժեք ձեռք բերել և նույնիսկ դարձվածքների վերածվել: Օր.՝ **խելքի պուտուկ**՝ «անխելք», **արկադյան սոխակ**՝ «էշ, ավանակ», **նազար**՝ «վախկոտ», **Բաքոսի տաճար**՝ «գինետուն», **բարի պըտուղ**՝ «չար, անարժան, անպետք մարդ»:

Հեգնանքով քննադատությունը ավելի ազդեցիկ է, քանի որ այլաբանորեն է ասվում և ավելի խոր բովանդակություն ունի, քան ուղղակի ասվածը: Հաճախակի հանդիպող հնարք է գեղարվեստական խոսքում, ճարտասանության մեջ, բանավիճային խոսքում: Սակայն ամենից շատ կիրառվում է բանավոր հաղորդակցման ժամանակ, որտեղ հեգնանքի արտահայտման լրացուցիչ միջոցներ են դառնում նաև ձայնի հնչերանգը, դիմախաղը, շարժումները, արտալեզվական այլևայլ գործոններ: Խոսքի վարպետները առանձնապես շեշտում են հեգնական խոսքում չափը պահպանելու հանգամանքը՝ պայմանավորված խոսակիցների հարաբերությամբ, իրավիճակով, լսարանով ևն:

2.7.27. Պարադոքս (հուն.՝ **paradoxos**-անսպասելի): Առաջին հայացքից ընկալվում է որպես տարօրինակ ու անսովոր բովանդակությամբ արտահայտություն: Խոսքի տրամաբանական հիմքը կարծես խախտված է, սակայն թվացյալ այդ անհեթեթության ներքո հաճախ թաքնված են խորիմաստ մտքեր, իմաստային նուրբ երանգներ, տարողունակ դատողություններ: Կամ կարող է միտքը արտաքնապես ճիշտ թվալ, բայց ներքնապես՝ բովանդակային առումով, պարունակել հակասություն: Առաջին հայացքից բառերի անհեթեթ խաղ է թվում, օրինակ, «Ազատության օրենքներն անհարիր են օրենքների ազատությանը» խոսքը: Մինչդեռ իրականում ունենք կարճ և պատկերավոր խորհուրդ ազատ և օրինավոր կյանքի ու ամե-

նաթողության անհամատեղելիության մասին: Այլ օրինակներ՝ «— Պատերազմը պետք է լինի, որ խաղաղությունը լինի,— ասաց Շուշանիկը» (ԴԴ), «Դանդաղ գնաս, շատ կգնաս» (Ժող.), «Շարժման սկիզբը անշարժությունն է», «Որտեղ՝ երաշխիք, այնտեղ՝ փորձանք», «Ձեր մասին այնքան հերյուրանքներ են լսել, որ որևէ կասկած չունեմ. Դուք հիասքանչ մարդ եք» (Օ. Ուայլդ), «Սիրուց բացի՝ էլ ոչինչ չէր կարող այսքան ատելություն կուտակել» (Բ. Շոու), «Ես սիրում եմ մեծ արհամարհողներին, որովհետև նրանք ամենամեծ հարգողներն են» (Ֆ. Նիցշե), «Ես չեմ սիրում այն մարդկանց, ովքեր չեն ծիծաղում. նրանք լուրջ մարդիկ չեն» (Մոցարտ):

Պարադոքս կարող է ստեղծվել նաև բառախաղի միջոցով. ոճական այդ դարձույթին բնորոշ սկզբունքով ստեղծվում է հեգնախառն սրամիտ խոսք, ինչպես՝ «Որտե՞ղ է սկիզբը այն վերջի, որտեղ վերջանում է սկիզբը», «Չինացիները նույնպես Չինաստանից են», «Որոշել եմ ապրել մինչև մեռնելս»: Կամ՝ «Հագի՛ր իմ հին կոշիկները. դրանք տակավին նոր են»,— ասում է Դոստոևսկու հերոսներից մեկը:

Կառուցվածքային ընդհանրություն ունեն պարադոքսը և խաչածևուռը. տարբերակիչ հիմնական հատկանիշն այն է, որ խաչածևուման դեպքում շրջվում է շարահյուսական կառուցվածքը:

2.7.28. Համեմատություն: Երկու կամ ավելի առարկաների կամ երևույթների համադրումն է դրանցից մեկի կամ մյուսի նմանությամբ կամ տարբերությամբ: Համեմատությունը կազմող երկու կողմերից կամ եզրերից (համեմատելի և համեմատյալ) բացի՝ կա նաև համեմատության հիմք. դա այն հատկանիշն է, որի հիման վրա կատարվում է համեմատությունը: Վերջինս խոսքում հաճախ բացակայում է, չի արտահայտվում, այսպես՝ «Ամպրոպի պես թափվեցին գլխին»: = «Ամպրոպի պես **անակնկալ (հուժկու)** թափվեցին գլխին»:

Քանի որ համեմատության կառուցվածքում առկա են կողմեր, որոնք լրացնում են միմյանց, ապա երևույթի նկարագրությունը դառնում է առավել ամբողջական ու հավաստի: Համեմատությունը չպետք է լինի ինքնանպատակ: Պետք է թելադր-

ված լինի նյութի բովանդակությամբ և իրավիճակով: «Համեմատությունը այն դեպքում է հաջողված, երբ կենսականորեն կապված է բովանդակության հետ, երբ չի մթագնում խոսքի իմաստը, այլ հստակեցնում է այն, դարձնում ավելի պարզ»⁴⁵:

Շատ գործածվելու հետևանքով իրենց արտահայտչականությունը կորցրած, այսպես կոչված՝ մարած համեմատությունները (ինչպես՝ «կարմիր թելի պես անցնում է ամբողջ ստեղծագործության միջով...», «ամպրոպի պես գոռաց», «սոխակի պես դայլայլում է», «կապույտ, ինչպես երկինքը», «երկաթի պես ամուր») տպավորություն չեն գործում, չեն հարստացնում խոսքի պատկերային համակարգը: Լսողը կամ ընթերցողը դրանք հաճախ նույնիսկ չի էլ «նկատում»: Արտահայտիչ են ու ազդեցիկ անսովոր համեմատությունները, առաջին հայացքից անհամեմատելի երևույթների զուգորդումները: «Որքան մեծ են համեմատվող առարկաների միջև եղած տարբերությունները, այնքան անսպասելի են համընկնող գծերը, այնքան ավելի լավ է համեմատությունը» (Պ. Պորոխովչիկով):

Հայտնի է, որ համեմատությունները սովորաբար ձևավորվում են **ասես, ասես թե, զերդ, իբրև, ինչպես, կարծես, կարծես թե, հանգույն, հանց, նման, ոնց որ, որպես, պես, քան, ոչ նման, տարբեր, ի տարբերություն, հակառակ, ընդհակառակն և նման բառերով**: Օր.՝ «Իմ օրերի վերջում, **իբրև** անհուն ընծա, Ինձ ժպտալու ես դու, իմ Նավզիկե...» (ԵՉ), «Պատժամիջոցները **նման** են բնական միջավայրի աղտոտման. դրանք դժվարացնում են դիվանագետների աշխատանքը»:

Համեմատություն կարող է ստեղծվել նաև առանց վերը նշված բառային միջոցների (**թաքնված** համեմատություն), ինչպես՝ «Հիվանդ գառան համար լաց եք լինում, սիրուն հորթի համար լաց եք լինում. ձեր փորում տղամարդու սի՞րտ է, թե՞ սազը ձեռքին աշուղ» (ՀՄ), «Համարի՛ր աղոթք մի մշտամատույց Թախժանվազ իմ ողբամատյանի Նորընծա տաղերն այս

⁴⁵ Л. Введенская, Л. Павлова, Е. Катаева, Русский язык и культура речи, М., 2005, с. 120.

ողորմադերս» (ԳՆ), «Մերթ եբենյա մարմնով եգիպտուհի դարձած՝ Հմայել է հեռվից իմ Նավզիկեն» (ԵԶ):

Համեմատությունները լինում են **հաստատական** և **ժըխտական**. համեմատությունը ժխտական է, եթե ժխտվում է համեմատության եզրերի ընդհանրությունը, համեմատելիի մեջ ժխտվում է համեմատյալի հատկանիշը, օր.՝ «Այս լուսավորության վրա կես ժամ չանցավ, և Աբիսողոմ աղային ներկայացավ երիտասարդ մը, որ վաճառականի չէր նմաներ, սեղանավորի ալ չէր նմաներ, արհեստավորի ալ չէր նմաներ, գործավորի ալ չէր նմաներ և վերջապես անանկ բանի մը կը նմաներ, որուն նմանը չկա» (ՀՊ), «Խմիկ Խաթունը աստված չէր, որ ջուր ստեղծեր ու հիամար ստեղծածով» (ՌՀ):

Լինում են նաև **ծավալուն** համեմատություններ. համեմատելին ու համեմատյալն արտահայտված են առանձին ամբողջական նախադասություններով. «Որպես լեռն է մեր պայծառ տեսել հազար ծյուն, Այնպես նոր չեն մեզ համար դավ ու դառնություն» (ՎՏ), «Իհարկե հեքիաթի է նման, երբ խոշորագույն գործարարը, ում ուղեկցում է արտասովոր հաջողությունը, հանկարծ լքում է ամեն ինչ, իր հետևում այրում բոլոր կամուրջները միայն նրա համար, որ քայլի մանկության երազանքների ճանապարհով»:

Համեմատության միջոցով շատ ավելի են ընդգծվում հաղորդակցվող կողմերի մտքերը, ասելիքը դառնում է առարկայական, շոշափելի: Օր.՝ ելույթ ունեցողը խոսում է այն մասին, որ գիտությունը համակարգ է, չի կարող յուրացվել կամ ուսուցանվել կիսով չափ («չափտի լինի այնպես, որ սովորենք ամբողջի մի մասը, հետո պատեհ առիթի դեպքում՝ նաև մյուս մասը»), և իր խոսքը համոզիչ դարձնելու համար բերում է հետևյալ համեմատությունը. «Այդ նույնն է, թե օդաչուին թռիչքի ուղարկելիս սովորեցնենք միայն թռչելու արվեստը, իսկ վայրէջքինը թողնենք հետազային»:

Գործածվում է բոլոր ոճերում. գիտական գրականության մեջ ավելի հավաստի ու համոզիչ է դարձնում դատողությունը, գեղարվեստական խոսքին հաղորդում է պատկերավորություն, ԶԼՄ-ի լեզվին՝ ամենատարբեր արտահայտչական նրբերանգներ՝

հստակություն, հավաստիություն, գեղարվեստականություն, այս կամ այն հատկանիշի առանձնաբար ընդգծում, պաշտոնական խոսքին՝ ճշգրտություն, առարկայականություն ևն (տե՛ս համապատասխան բաժինները):

2.7.29. Փոխաբերություն: Մի բառի (բառակապակցության) գործածությունն է մեկ այլ բառի իմաստով և նրա փոխարեն՝ հիմնված դրանց արտահայտած առարկաների (հատկանիշներ, գործողությունների) նմանության կամ համեմատելի լինելու վրա: Ժողովրդական խոսքը հարուստ է փոխաբերություններով՝ դարձվածքներ (ծեռքից գնալ, օր ու արև չտալ), կենդանիների և դրանց մարմնի մասերի անվանումների փոխաբերական գործածություն (ճանկ – ձեռք, աղվես – խորամանկ) ևն:

Տարբերում են մի կողմից՝ **պարզ** և **ծավալուն**, մյուս կողմից՝ **անհատական (խոսքային)** և **ընդհանրական (համալեզվական)** փոխաբերություններ:

Պարզ փոխաբերությունը կազմված է լինում մեկ բառից («Արկածներիս **կարմիր** կարոտներում փնտրած», «անապատի **դեղին** լուծություն»), ծավալունը՝ մի քանի բառերից, բառակապակցություններից, նախադասություններից («Փղոսկրե անիվներով հեռանում է բախտն օրեցօր» (ՌԴ), «Սովորույթը սովորույթ է, նրան լուսամուտից դուրս չես նետի: Հարկավոր է սովորույթին քայլ առ քայլ հրապուրելով դուրս հանել տնից» (Մարկ Տվեն)): «Ծավալուն փոխաբերություններում իմաստի փոխաբերականությունը զարգանում և ծավալվում է առանձին բանատողերում կամ ամբողջական նախադասություններում և հաճախ ամբողջ համատեքստում»⁴⁶: Ամբողջությամբ փոխաբերության հիմքով են ստեղծված, օրինակ, Միսաք Մեծարենցի «Մեղուները», «Նավակները», «Իրիկունը», Եղիշե Չարենցի «Վահագն», «Մահվան տեսիլ», Հրանտ Մաթևոսյանի «Ծառերը», Համո Սահյանի «Քարափը», «Մասրենին» գործերը:

Անհատականները ստեղծագործող հեղինակների, մեծ մասամբ գրողների կողմից կերտված փոխաբերություններն են,

⁴⁶ Ս. Էլոյան, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Եր., 1980, էջ 78:

որոնք ունեն ընդգծված անհատական բնույթ, ինքնատիպ մը-տաժողության արգասիք են, ինչպես՝ «Մահը փակեց տան դուռը», «Ալիքներեն ծեծված մենավոր ապառաժ մը» (Նապոլեոնի մասին է) (ՌՍ):

Ընդհանրական են այն փոխաբերությունները, որոնք լայն տարածում ունեն, ծանոթ են այդ լեզվով խոսող հանրությանը կամ նրա մեծ հատվածներին: Օր.՝ **Ժանը լռություն, բարի աչքով նայել, քաղաքական կոշտ դիրքորոշում ունենալ** ևն:

Փոխաբերությունը խոսքում կատարում է մի քանի կարևոր գործառույթ.

ա) **Ստեղծում է պատկերավորություն**, գեղարվեստականացնում, զարդարում է խոսքը, այլ կերպ ասած՝ կատարում է գեղագիտական գործառույթ: Օր.՝ «Մեր կյանքի հիմներն անդունդը ընկան եվ արնոտ միգում ճարճատում են դեռ» (ԵԶ), «Իսկ երբ սայթաքես, մուճակիդ փոշին մեծ մարդ է դառնում և քեզ հարվածում» (ԱԻ): Կամ՝ «Ձեր երազանքի նավակները բախվել են իրականության ժայռերին ու ջարդուփշուր եղել»:

բ) **Հնարավորություն է տալիս միտքը հաղորդելու այլաբանորեն՝** ենթատեքստով՝ քողարկելով հիմնական ասելիքը: Օր.՝ «Ծանոթ շները չեն հաչում վրադ, ծանոթ մարդիկ են հաչում քո վրա» (ԱԻ): Փոխաբերորեն վերցված խոսքի շնորհիվ գրուցակիցը կարող է հմտորեն խուսանավել հարցման ուղիղ պատասխանից՝ միաժամանակ ակնարկելով այլևայլ իմաստներ: Օր.՝ «Դու նրա հետ երջանի՞կ ես» տղամարդու հարցումին ի պատասխան հնչում է նախկին կնոջ հետևյալ երկիմաստ խոսքը. «Ես նրա հետ լաց չեմ լինում»:

գ) **Գործածվում է բացատրելու համար երևույթներ կամ իրողություններ**, որոնք անմիջական, ուղղակի ընկալմամբ մնում են անհասկանալի: Օր.՝ «Այն ժամանակ Արցախում հրամանատար թե շարքային, իշխանավոր թե հասարակ ժողովուրդ, բոլորս նույն վիճակի մեջ էինք. **մենք կիսում էինք մեր մահը և հացը**»: «Ճգնաժամից պաշտպանվելու համար տնտեսությունը պետք է պահեստային ռեսուրսներ ունենա. **դրանք անվտանգության բարձիկներ** են մեզ համար»: Փոխաբերությու-

նը այս դերով հաճախ է օգտագործվում գիտաուսումնական գրականության մեջ:

դ) **Կատարում են գնահատողական դեր:** Գնահատողականությունը ձևավորվում է նմանության, համաբանության, համեմատության հիմքի վրա: Առավել տարածված ունեն բացասական բնույթի գնահատողական փոխաբերությունները՝ **աղվես, կոճղ, գիշատիչ, խոտակեր, քայլամ** ևն: Օր.՝ «Նրան դժվար է ըմբռնել ու հասկանալ կամ կռահել նրա քայլերը. նա իսկական **դև** է», «**Չի հազեցնում. բորենու** ախորժակ ունի»:

Փոխաբերության արտահայտչական նշանակությունը դիպուկ է բնութագրել Ցիցերոնը. «Խոսքի մեջ հատկապես շատ պիտի լինեն ամեն տեսակի փոխաբերական արտահայտություններ, քանի որ դրանք, մերձեցնելով երկու առարկաներ, ուշադրությունը տեղափոխում են մի առարկայից մյուսին և հակառակ ուղղությամբ, շարժման մեջ են դնում ունկնդրի մտքերը, իսկ մտքի այդպիսի շարժումն ինքնին գրավիչ է»:

2.7.30. Մակդիր: Բառ կամ բառակապակցություն է, որ արտահայտչորեն և փոխաբերորեն բնորոշում է առարկան կամ երևույթը: Իրարից տարբերվում են սովորական որոշիչը և մակդիրը. առաջինը ցույց է տալիս առարկայի ուղղակի (ներհատուկ, նրա էությունից բխող) հատկանիշը, երկրորդը փոխաբերորեն և հուզականորեն է բնութագրում առարկան, հանդես է գալիս ալլաբերական գործածությամբ, ինչպես՝ **քինոտ** մարդ – **քինոտ** դաշույն, **հետաքրքիր** հուշեր – **ոսկեշղթա** հուշեր, **դեղին** արտ – **ոսկի** արտ, **մանր** ավազ – **թավշե** ավազ, **կանաչ** անտառ – **արթուն** անտառ, **հորդ** անձրև – **արծաթ** անձրև, **սարսափազդու** խավար – **լուսադրյուր** խավար ևն:

Մակդիր կարող են դառնալ նյութական իմաստ ունեցող բոլոր խոսքի մասերը՝ **ածական**՝ *աղերասան* փոթորիկ, *անվախճան* ճշմարտություն, **գոյական**՝ *լույսի* պար, *հրաժ* աղջիկ, **մակբայ**՝ *բաղցրորեն* մկրտվում է լուսնկան, *հավերժորեն* խմում են, **դերբայ**՝ *աղդթող* անտառներ, *ծաղկած* փշալարեր:

Մակդիրը կարող է արտահայտվել նաև **բառակապակցությամբ**, ինչպես՝ **հողից հոգնած ուսեր**, ռահվիրաները **մարմաբեղեն** **Յուլյսի**, **քո վերք դարձած** *նայվածներիդ...*, **վրեժից**

սառած արյուն, մեր Մեսրոպ Մաշտոց ասվածը, հաղթանակների ծարավից գինով արծիվներ ևն:

Մակդիրի տարբերակիչ հատկանիշներից մեկը նաև այն է, որ, ի տարբերություն որոշիչի, կարող է արտահայտչորեն բնութագրել նաև գործողությունը, այսինքն՝ դառնալ գործողության մակդիր, ինչպես՝ *հոսում է ջուրը երակ առ երակ, աղավ-նիներն անմեղությամբ կը մեռնին, մտածումներս քեզի կու գան հրավարսամ*:

Ըստ իրենց գործածության, կազմության, դիրքի և այլ հատկանիշների՝ մակդիրները բաժանվում են տարբեր խմբերի՝ պարզ և բաղադրյալ, նախադաս և հետադաս, կամ ըստ բովանդակության լինում են նկարագրական, քնարական, գունային, համեմատական ևն: Վերջինները երբեմն դժվար է հղստակորեն իրարից սահմանազատել:

Ծանոթություն: Առանձին գրքերում տարբերակում են նաև մակդիրի ուղղակի և փոխաբերական տեսակներ: Այս նույն տրամաբանությամբ՝ գրականագիտության մեջ մակդիրի սահմանները հաճախ ընդլայնում են՝ ներառելով հուզական երանգավորում ունեցող ցանկացած որոշիչ: Բայց այդ դեպքում անհնար է տարբերակել որոշիչն ու մակդիրը: Հետևաբար չպետք է առաջնորդվել այս մոտեցմամբ և մակդիր համարել, օրինակ, հետևյալ բառակապակցությունների ընդգծված որոշիչները՝ *ծերմակ վարդեր, խորոտիկ յար, գեղանի օրհորդ, կեռ հոններ, ուրդ ծամփա, դալուկ դեմք, ուրորուն մորուխ, անծարտար* նկարիչ, *խոտոր* արահես:

Մակդիրը խոսքին հաղորդում է անսովոր թարմություն, գեղարվեստականություն: Այդ իսկ պատճառով առավելապես գործածվում է գեղարվեստական խոսքում:

2.7.31. Անձնավորում: Փոխաբերության տեսակ է. առարկաներին և երևույթներին վերագրվում են մարդկային կամ շնչավոր էակների հատկանիշներ, օր.՝ «Երկներ երկին, երկներ երկիր, երկներ եւ ծովն ծիրանի. Երկն ի ծովուն ուներ եւ զկարմրիկն եղեգնիկ...» (Գողթան երգերից), «Արյուն կը ծորե չափազանց հասուն Փոշոտ մորենին» (ԴՎ), «Ու կը դառնան ջրանիվներ ծերունի» (ՄՍ):

Անձնավորումը արտահայտվում է ոչ միայն բայ-ստորոգյալով («Սիրո սարսուռից հովերն **արթնացան**» (ՀՍ)), ինչպես

հաճախ թյուրիմացաբար ընկալվում է, այլև քերականական ամենաբազմազան միջոցներով, օր.[՝] ստորոգելիով («Գիշերն է **լուռ**, լիճը՝ **տրտում**» (ՌԱ)), որոշիչով (**ծերուկ** եղրևանի, **լեզու առած** ծառեր, **շնչող** անտառ), հատկացյալով (ըմբոստանքներն **համբույրի**), բացահայտիչով («Մենք՝ **մեռելներս**, ձեզի հետ ենք» (Ա)), խնդիրներով («Աքասիաներ... մաքուր **շունչ մը** կը հեան», «**Տրտմություն** մը կը ցանե բիլ եղրևանին» (ՄՄ)), պարագաներով («Կարապետներ... **հուսահատորեն** գաղթեցին» (Ա)), կոչականով («**Լուսթյա՛ն երկինք**, խոսի՛ր դու ինձ հետ....» (ԱԻ)) ևն:

Պետք է նկատի ունենալ, որ հատկապես որոշիչով արտահայտված անձնավորումը նույնանում է մակդիրի հետ, ինչպես՝ **լուսթյունը խածնող** լուստանք, **լեզու առած** քարեր, **հեզանազ** ուռենի, **որբուկ** երազներ, **սարսափահար** հորիզոններ, **բազկատարած** ծառ ևն:

Հաճախակի կիրառություն ունի գեղարվեստական չափածություն: Բանավիճային կամ հրապարակային խոսքում քիչ գործածություն ունենալով՝ յուրահատուկ գրավչություն է հաղորդում խոսքին. կենդանի ու աշխույժ է դառնում խոսքը. զուգահեռաբար կարող է ստեղծվել նաև հեզմանք, օր.[՝] «Այո՛, **պարո՛ն նախարարություն, Ձեր** որոշումները, ցավոք, դատապարտված են թղթի վրա մնալու անհեռանկարին»: Կամ՝ «Ես հաստատում եմ, որ, այո՛, **ոտքս անցել է ինքնապաշտպանության անհրաժեշտ սահմանները**»: Անհարկի անձնավորումը խոսքի թերություն է, օր.[՝] «Այդ փաստարկները վերջին շրջանում կարևորություն են **ձեռք բերում**»←«Այդ փաստարկները վերջին շրջանում կարևորություն են **ստանում**»:

2.7.32. Փոխանունություն: Պետք է նկատի ունենալ, որ փոխանունությունը ձևավորվում է ստորադասական բառակապակցություններում. կապակցության անդամներից մեկը՝ լրացումը, փոխարինում է մյուսին՝ լրացյալին, որը գեղչվում է, ինչպես՝ «**Սևերով, սևերով** կպատեն, Իմ սիրտը, իմ սերը շորորուն....» (ՎՏ): Փոխանունությունը, ինչպես այլ առիթով ասվել է, հիմնված է առարկաների ու երևույթների զանազան կա-

պերի ու հարաբերությունների և ոչ թե դրանց ներքին կամ արտաքին նմանությունների վրա: Հաճախ է գործածվում խոսակցականում, ՁԼՄ-ի լեզվում, գեղարվեստական գրականության մեջ, մասամբ պաշտոնական խոսքում:

Փոխանունության հիմնական գործառույթները:

1. **Մեծապես նպաստում է խոսքի սեղմությանը:** Խոսքը դառնում է ավելի արագ, շարժուն: Իմաստային կորուստ չենք ունենում, բայց ծավալը սեղմելով՝ ակտիվացնում ենք խոսքը: Օր.՝ «Սիրում էր այդ պանդոկում տաք սուրճ ընպել. մի գավաթ խմեց և վեր կացավ», «Հաճախ կարդում եմ **Չարենց, Տերյան**, երբեմն էլ՝ **արևմտահայ գրողներ**»:

2. **Շեշտադրում է արվում հաղորդվող նյութի հիմնական հատկանիշների վրա:** Փոխանունությունը կրճատում է՝ իր տեսակի մեջ ասվածի յուրահատուկ հապավում, որում խտացումով դուրս է թողնվում այն ամենը, ինչը ինքնին ենթադրվում է, և կենտրոնացվում է տեղեկատվական առումով գլխավորը⁴⁷: Օր.՝ «Դիզենեսին հարցրին, թե գազաններից որոնք են ամենից վտանգավորները, և նա ասաց՝ վայրենիներից՝ օձը, ընտանիներից՝ **շողոքորթը** (=շողոքորթ մարդը)»։ Ընդգծված փոխանունները շեշտում են իրենցով անվանվող առարկաներին հեղինակի կողմից վերագրվող հատկանիշները. այդպիսով լսողի կամ կարդացողի ուշադրությունը բևեռվում է հենց այդ հատկանիշների վրա:

3. **Ստեղծում է հաղորդվող երևույթի որոշ «իմաստային անորոշություն»**, որը լարում է լսարանի ուշադրությունը, խթանում է ընկալումը: Օր.՝ «Նախագծի վերաբերյալ անհամաձայնություն են հայտնել և՛ իշխանամետ ուժերը, և՛ ընդդիմության ներկայացուցիչները: **Առաջինների** դիրքորոշումը եղել է առավել սկզբունքային ու անգիջում»։ Ընդգծված փոխանվան իմաստը առարկայական չէ, և դա լսարանին ստիպում է վերստին մտովի անդրադառնալ խոսքում հիշատակվող կողմերին, խորանալ նյութի բովանդակության մեջ:

⁴⁷ Տե՛ս Լ. Богданова, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011, էջ 181:

2.7.33. Համըմբռնում (հուն.՝ **synekdoche** – միասին հասկացվել, միասին ըմբռնվել): Ընդհանրություններ և բովանդակային նույնություն ունի փոխանունություն կոչվող արտահայտչամիջոցի հետ: Երկու դեպքում էլ արտահայտչամիջոցի կառուցման հիմքում մի բառի գործածությունն է մեկ այլ բառի փոխարեն: Բայց համըմբռնումը առաջանում է երևույթների, առարկաների միայն **քանակական հարաբերությունների** հիմքի վրա. այս դեպքում գործածվում է մասը ամբողջի, մասնավորը՝ ընդհանուրի, եզակին՝ հոգնակիի փոխարեն կամ հակառակը՝ ի տարբերություն փոխանունության, որում այդ հարաբերությունները խիստ բազմազան են: Բացի այդ՝ համըմբռնման դեպքում, դարձյալ ի տարբերություն փոխանունության, լրացյալի զեղչում կարող է չլինել: Օր.՝ «Եվ նրա խորաթափանց ոգին ճանաչեց **մարդուն** (=մարդկանց)…» (ԱԻ), «Թող ոչ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի, Ոչ մի **ստվեր** (=մարդ) կախաղանին թող մոտ չգա…» (ԵԶ), «**Հայը** (=հայ ազգը) դիպլոմատիայի մեջ մի բանում է շատ հոգածու - անկեղծ լինել: Այնքան անկեղծ և միամիտ է, որ անկասկածելի խորամանկի և կեղծավորի է նմանում» (ԴԴ):

Ոճաբանական ձեռնարկներում համըմբռնումը հաճախ պարզապես նշվում է որպես փոխանունության տեսակ կամ իր զանազան դրսևորումներով ներկայացվում է փոխանունության մեջ:

Ինչպես փոխանունությունը, ոճական այս դարձույթը ևս ծառայում է խոսքի սեղմությանը, բազմազանությանը: Գործածվում է բոլոր ոճերում՝ յուրաքանչյուրում դրսևորելով յուրահատկություններ:

2.7.34. Փոխարկում (լատ.՝ **conversio** – փոփոխություն, մի բանից մեկ այլ բանի վերածվել): Լեզվաբանության մեջ սովորաբար առանձնացվում են **բառային** և **քերականական** փոխարկումներ⁴⁸: Առավել տարածված տեսակը **քերականական** փոխարկումներն են: Օր.՝ ներգործական կառույցի վերածումը

⁴⁸ Հմմտ. Л. Богданова, Стилистика русского языка и культура речи, М., 2011, էջ 170-177:

կրավորականի. «Նա կատարել է որոշակի աշխատանք»: – «Որոշակի աշխատանք է կատարվել նրա կողմից»: Առաջին տարբերակում ավելի շատ տեղեկություն է տրվում մեզ նրա կատարած աշխատանքի մասին, երկրորդում՝ աշխատանքը կատարվելու մասին: Քերականական փոխարկումը կապված է օբյեկտի և սուբյեկտի արտահայտման քերականական տարբեր միջոցների հետ՝ ուրիշի ուղղակի խոսքի փոխարկումը անուղղակիի, դերբայական դարձվածով պարզ նախադասությունը՝ բարդ ստորադասական նախադասության ևն:

Բառայինը ներկայանում է ոչ թե նույն բառի քերականական տարբեր ձևերով, այլ տարբեր բառերով, այսինքն՝ որպես փոխարկիչներ հանդես են գալիս բառերը, որոնք ցույց են տալիս միևնույն իրողությունը տարբեր տեսանկյուններից՝ շրջելով այն տարբեր կողմեր: Օր.՝ «Չարենցը կրել է Տերյանի գրական ազդեցությունը»: – «Տերյանը գրական ազդեցություն է ունեցել Չարենցի վրա»:

Հաճախ այս երևույթը նույնացվում է հոմանիշների և հականիշների հետ: Մինչդեռ հոմանիշների դեպքում իբրև փոխարկիչներ հանդես են գալիս հոմանշային միավորները, իսկ փոխարկման դեպքում նկարագրվող առարկաները տեղերով փոխվում են, հնարավոր է նաև նախադասության կառուցվածքի փոփոխություն: Հմմտ.՝ «Նա լավ մասնագետ է»: – «Նա հմուտ մասնագետ է» (հոմ.): «Նա լավ է տիրապետում իր մասնագիտությանը»: – «Նա իր մասնագիտության մեջ հմուտ է» (փոխարկում): Ինչ վերաբերում է հականշությանը, ապա, ի տարբերություն դրանց, փոխարկիչները ոչ թե իրար հակադրվում են որպես հակառակ հասկացություններ արտահայտող բառեր, այլ ունեն հակադարձ կառուցվածք: Բացի այդ՝ հականիշները ցույց են տալիս հակառակ իրավիճակներ, իսկ փոխարկիչներն ու հոմանիշները՝ նույն իրավիճակը: Հմմտ.՝ «Հայաստանը արտահանում է խմիչք»: – «Հայաստանը ներկրում է խմիչք» (հակ.): Բայց՝ «Հայաստանը խմիչք արտահանող երկիր է» (փոխարկում): Բայց՝ «Գործարանը տալիս է ցածր որակի արտադրանք»: – «Գործարանը տալիս է բարձր որակի արտադրանք» (հակ.): «Գործարանը ապահովում է արտադ-

րանքի բարձր որակ» (փոխարկում): «Հանդիպումը տեղի ունեցավ հարցաքննությունից **հետո**»: – «Հանդիպումը տեղի ունեցավ հարցաքննությունից **առաջ**» (հակ.): «Հարցաքննությունը տեղի ունեցավ հանդիպումից **առաջ**» (փոխարկում):

Փոխարկումը խոսքային հաղորդակցման մեջ ունի մի շարք գործառնություններ:

1. **Ծառայում է մի ձևակերպումը մեկ այլ ձևակերպմամբ փոխարինելուն**. պայմանավորված խոսքի բովանդակությամբ՝ խոսքի հեղինակը արտահայտում է իր վերաբերմունքը ներկայացվող իրավիճակին: Առանձնացվում են խոսողի տեսանկյունից առավել կարևոր շեշտադրումները, տրվում է իրավիճակի գնահատականը: Օր.՝ «Գնացքը մեկնեց մեր հանդիպումից կես ժամ **հետո**»: – «Մեր հանդիպումը տեղի ունեցավ գնացքի մեկնելուց կես ժամ **առաջ**». առաջին տարբերակում շեշտադրվում է գնացքի երբ մեկնելու գաղափարը, երկրորդում՝ հանդիպման երբ տեղի ունենալը: Այլ օրինակներ՝ «Թղթապանակը դրված էր գրքի **տակ**»: – «Գիրքը դրված էր թղթապանակի **վրա**», «Հայ մարզիկը **հաղթեց** չինացուն»: – «Չինացին **պարտություն կրեց** հայ մարզիկից», «Մենք **ենք գնել** այդ տունը»: – «Այդ տունը **վաճառել են** մեզ», «Մեկ ամիս **տևեց** շենքի **շինարարությունը**»: – «Շենքը **կառուցեցին** մեկ ամսում», «Քննարկումը **հետաձգվեց, քանի որ** առանձին մասնակիցներ բացակայում էին»: – «Առանձին մասնակիցներ բացակայում էին, **ուստի և քննարկումը հետաձգվեց**»:

2. **Հնարավորություն է տալիս խուսափելու ուղղակի պատասխանից**, իրերը իրենց անունով չկոչելու, տեղեկույթը թուլացնելու. «Խմբի անդամներից երեքը հակված են շարունակելու հետաքննությունը, **մյուսները՝ ոչ**»: / «...., **մինչդեռ դա մյուսների ծրագրերի մեջ չի մտնում**»:

3. **Հնարավորություն է տալիս արտահայտելու նույն իրավիճակը նրա տարբեր մասնակիցների դիրքերից**. շեշտվում են այս կամ այն մասնակցի առավել կամ պակաս ակտիվ լինելը, մասնակցության չափը իրավիճակին. «Հայաստանը **նոր ապրանքատեսակներ է արտահանում Ռուսաստան**»: – «Ռուսաստա-

նը նոր ապրանքատեսակներ է ներկրում Հայաստանից», «Դու նրա կրտսեր գործընկերն ես»: - «Նա քո ավագ գործընկերն է», «Ատենախոսության վերնագիրը մասամբ չի համապատասխանում բովանդակությանը»: - «Ատենախոսության բովանդակությունը մասամբ չի համապատասխանում վերնագրին»:

4. Նույն տեքստում առնչակից կամ դասավորությամբ մոտ փոխարկիչների գործածությամբ ընդգծվում է այս կամ այն միտքը. «Ով մեզ հետ չէ, նա մեզ դեմ է», «Իմ թշնամու թշնամին իմ բարեկամն է»:

5. Արտահայտում է խոսողին հայտնի որոշակիություն կամ անորոշություն. «Այրիվանքը կառուցվել է ավելի վաղ, քան Վաղարշապատի Սուրբ Գայանե եկեղեցին» / «Վաղարշապատի Սուրբ Գայանե եկեղեցին կառուցվել է ավելի ուշ, քան Այրիվանքը»: Ակնհայտ է, որ առաջին տարբերակում խոսքի սուբյեկտը՝ **Այրիվանքը**, հայտնի է նախապես խոսողներին. խոսքի առարկան նախ եղել է նա, ապա Գայանեն: Երկրորդը ցույց է տալիս, որ մինչ այդ խոսվել է **Գայանեի** մասին:

6. Կարող է նպաստել խոսքը առավել բարեկիրթ և տեղին կառուցելուն. նույնանում է մեղմասությանը. «Ուզում եմ զանգահարել. **տվե՛ք ինձ Ձեր հեռախոսը//կարո՞ղ եք ինձ տրամադրել Ձեր հեռախոսը//թույլ կտա՞ք օգտվել Ձեր հեռախոսից**»:

2.8. ԽՈՍՔԻ ԱՅԼ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐ

ա) **Մաքրություն.** չկան անհարկի գործածված օտարաբանություններ, բարբառային և խոսակցական բառեր, հասարակաբանություններ, կաղապարային արտահայտություններ, ժարգոնային բառեր, անհարկի ներդրյալ միավորներ, ավելորդ բառեր ու արտահայտություններ (**դե, հասկանալի է, հա, այսինքն, այսպես ասած** ևն). զերծ է բարոյական նորմերի տեսակետից մերժելի լեզվատարրերից ևն. դա ի վերջո հանգում է խոսքի ճշտության հատկանիշին՝ գրական լեզվի նորմերի պահպանմանը:

բ) **Տեղինություն.** հաղորդակցման նպատակին և պայմաններին համապատասխանությունն է, որում կարևոր գործոններ են խոսքի բովանդակությունը, խոսքային իրադրությունը, ժամանակը, հանգամանքները, հաղորդակցվողների հոգեբանական վիճակը, տրամադրվածությունը (անհատական-հոգեբանական տեղինություն), գործառական միջավայրը (ոճական տեղինություն) ևն. թևավոր խոսք կա. «խոսքը տեղին արժի հազար ոսկի դեղին»: Եվ այստեղ միանգամայն տեղին է հիշել Ցիցերոնի հայտնի խոսքը. «Չկա առավել դժվար բան, քան նկատել, թե ինչն է տեղին»:

գ) **Հանդիսավորություն.** առավել հատուկ է լեզվի գործառական որոշակի տեսակների՝ պաշտոնական, մասնավորապես դիվանագիտական գրագրության ձևեր, հրապարակային խոսքի ինչ-ինչ տեսակներ, ծիսական արարողություններում հնչած խոսք, հայտարարություն:

դ) **Չափավորություն.** արտահայտչական և պատկերավորման միջոցների նպատակային, հիմնավորված և չափավոր գործածությունն է. դրանց բացակայությունը սովորական, բնական խոսքից շեղումներ են, և երբ չի պահպանվում դրանց գործածության չափը, խոսքը դառնում է անբնական ու շինծու, վանում է կարդացողին կամ լսողին («Չի կարելի չարաշահել ճարտասանական հնարքները» (Դեմեթրիոս)) ևն:

ՄԱՍ 3:

ԽՈՍՔԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ

3.1. Գիտական ոճ (155): **3.2.** Պաշտոնական ոճ (173): **3.3.** Խոսակցական ոճ (198): **3.4.** Գեղարվեստական ոճ (210): **3.5.** Հրադարձական խոսք (235): **3.6.** Ձանգվածային լրատվության միջոցների լեզուն (254): **3.7.** Բանավեճի արվեստ (278):

Խոսքի արժանիքների իմացությունը կամ դրանք տեսականորեն յուրացնելը դեռ չի նշանակում խոսքի մշակույթի արվեստին տիրապետել: Կարևոր են նաև լեզվի գործառական տարբերակների յուրահատկությունների իմացությունը և դրանց համապատասխան՝ արժանիքները գործնականում կիրառելը:

Գոյություն ունեն ոճերի դասակարգման տարբեր սկզբունքներ՝ ըստ իրադրության (իրադրական ոճեր), ըստ հեղինակային խոսքի հատկանիշների (անհատական ոճեր) ևն: Առավել տարածված է և ընդունելի ոճերի այսպես կոչված **գործառական** (ֆունկցիոնալ) **դասակարգումը**: Դասակարգելիս հաշվի են առնվում երկու հիմնական գործոն՝ **ա) արտալեզվական**. հասարակական կյանքի և գործունեության այն ոլորտները, որոնք առանձնանում են հատկանիշների որոշակի ամբողջությամբ՝ գիտություն, պարբերական մամուլ, պաշտոնական և հրապարակային գործունեություն, առօրյա հաղորդակցում, **բ) լեզվական**. այդ ոլորտներում գործառվող լեզվի առանձնահատկությունները, որոնք մեծ չափով պայմանավորված են առաջին (արտալեզվական) գործոնով:

Ընդունված է առանձնացնել գործառական (ֆունկցիոնալ) ոճերի հինգ տեսակ՝ **պաշտոնական** կամ **վարչա-գործարարական**, **գիտական**, **գեղարվեստական**, **առօրյա-խոսակցական**, **լրագրային-հրապարակախոսական (ՁԼՄ-ի լեզուն)**⁴⁹:

⁴⁹ Առանձին դեպքերում մեր շարադրանքի մեջ ոճ-ի փոխարեն **խոսք** կամ **լեզու** տերմինի գործածությունը նպատակ ունի ընդգծելու լեզվի գործառա-

Գործառական ոճերից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի նպատակ: Դա էլ մեծ չափով պայմանավորում է դրանց լեզվական յուրահատկությունները: Գեղարվեստական ոճը, օրինակ, առավելապես իրականացնում է **գեղագիտական** գործառույթ (ձևավորում է գեղագիտական ճաշակ, դաստիարակում է), ուստի այդ ոճին հատուկ են պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների բազմազանությունը և հարստությունը: Գիտական ոճը առավելապես **ճանաչողական** դեր է կատարում, համոզում է և ապացուցում, ուստի այն ճշգրիտ է և տրամաբանված: Լրագրային-իրապարակախոսական ոճը համատեղում է հաղորդող և ներգործող լեզվատարրեր, քանի որ կոչված է ոչ միայն տեղեկույթ հաղորդելու, այլև **ներագդելու** լսարանի վրա (իրականացնում է կազմակերպական, քարոզչական, դաստիարակչական և այլ գործառույթներ): Առօրյա-խոսակցական ոճի հիմնական նպատակը պարզ, հասկանալի, սեղմ լեզվով **հաղորդակցում ապահովելն** է: Պաշտոնական ոճը **տեղեկացնում է, համոզում, կազմակերպում**, այդ իսկ պատճառով այս ոճում հաճախ են գործածվում տեղեկատվական և գնահատողական լեզվատարրեր. պաշտոնական ոճի հատկանիշների հիմքում ընկած են ճշգրտությունը, տրամաբանականությունը, երևույթների միջև եղած պատճառահետևանքային կապերը:

Դրանցից յուրաքանչյուրը ունի խոսքային հաղորդակցության իր օրենքները, որոնք ստեղծում են տվյալ գործառական ոճին բնորոշ համակարգ, որը ընդունված է կոչել **ոճական նորմ**: Այն, ինչ ընդունելի է մեկի համար, կարող է միանգամայն անընդունելի լինել մյուսի դեպքում կամ պարզապես բնորոշ չլինել դրան: Օր.՝ պատկերավորությունը և հուզականությունը գեղարվեստական ոճի բնորոշ գծերն են, մինչդեռ նույն հատկանիշները բնավ հատուկ չեն պաշտոնական խոսքին: Ավելին՝ ավելորդ հուզականությունը, ենթատեքստը, փոխաբերական զանազան առումները խաթարում են պաշտոնական խոս-

կան տարբերակների ոչ միայն լեզվաոճական, արտահայտչական կողմը, այլև դրանց կառուցվածքային ու ձևային բոլոր յուրահատկությունները միասին վերցրած:

քի նորմը՝ միանշանակությունը, ճշգրտությունը ևն: Եվ հակառակը, կադապարը պաշտոնական, մասամբ նաև գիտական խոսքի հատկանիշ է, բայց այն մերժելի է գեղարվեստական տեքստի համար: Խոսակցական լեզվատարրերը նպատակային գործածության դեպքում ոճավորում են ՁԼՄ-ի լեզուն, նպաստում են գեղարվեստական խոսքի տիպականացմանը, ստեղծում են լեզվական միջավայր, մինչդեռ գիտական շարադրանքում կամ առավել ևս պաշտոնական գրագրության մեջ անընդունելի են: Պարզությունը ՁԼՄ-ի լեզվի, առօրյա խոսքի, մասամբ գեղարվեստականի ոճական հատկանիշներից է, սակայն պաշտոնական ոճի առանձին ժանրերի (սահմանադրություն, օրենսդրական ակտեր ևն) ոճական նկարագրում, որի գծերն են ճշգրտությունը, ամբողջականությունը, միանշանակությունը, հստակությունը ևն, խոսքի այդ արժանիքը հաճախ դժվար է լինում օբյեկտիվորեն պահպանել: Իրավաբանական գրագրության շատ ձևերում ոճի ծանրությունը, դժվար հասկանալի լինելը անխուսափելի են: Այստեղ խոսք կարող է լինել միայն հնարավոր պարզության մասին, քանի որ տվյալ ճշգրիտ միտքը երբեմն ավելի պարզ շարադրել հնարավոր չէ: Օր.՝ «Քրեական գործերի ընդդատության ինստիտուտը իրավական նորմերի ամբողջություն է, որը սահմանում է, թե առաջին ատյանի որ դատարանի և այդ դատարանի ինչպիսի կազմով քննության է ենթակա այս կամ այն քրեական գործը: Բուն **ընդդատություն** հասկացությունը ենթադրում է քրեական գործերի հատկանիշների ամբողջություն, որից ելնելով՝ օրենքը գործի քննության իրավունքը վերապահում է առաջին ատյանի այս կամ այն դատարանին»: Այդպիսի տեքստը չի էլ հավակնում անպայման դյուրընկալելի լինելու. հասկանալու համար այն պարզապես պիտի կարդալ մի քանի անգամ:

Լեզվի գործառական տարբերակներից են նաև **հրապարակային խոսքը** և **գովազդի լեզուն**, որոնք, ընդհանրություններ ունենալով ՁԼՄ-ի լեզվի հետ, միաժամանակ առանձնանում են մի շարք բնորոշ հատկանիշներով, որոնց մասին խոսք կլինի համապատասխան բաժիններում:

3.1. ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃ

3.1.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (155): 3.1.2. Բառադասարը (158): 3.1.3. Քերականական առանձնահատկություններ (163): 3.1.4. Ենթաոճեր և ժանրեր (167): 3.1.5. Գիտական աժխասանմանների կառուցվածքը (170): 3.1.6. Աժխասանմանների ձևավորումը (171):

3.1.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Ժամանակակից աշխարհում մարդկային գործունեության կարևորագույն բնագավառներից մեկը գիտությունն է: Գիտությունը հասարակական գիտակցության մարդու կողմից իրեն շրջապատող աշխարհի ճանաչելու և բացատրելու ձևերից է և դրսևորվում է տեսական-վերացական մտածողության, տրամաբանական կատեգորիաների միջոցով:

Հանրային կյանքի այս կարևորագույն ոլորտի սպասարկմանն է ծառայում գրական լեզվի գործառական տարբերակներից մեկը՝ գիտական ոճը կամ գիտական խոսքը:

Որևէ լեզվի գիտական ոճի զարգացման աստիճանը պայմանավորված է այդ լեզուն կրող ժողովրդի գիտական մտածողության, նրա ստեղծած և յուրացրած գիտական ավանդույթի մակարդակով: Պարզ է, որ գրավոր ավանդույթ չունեցող լեզուն զուրկ է գիտական (և ոչ միայն) ոճից: Այս առումով հարկ է արձանագրել, որ հայոց լեզուն գիտական մշակման բազմադարյա մի պատկառելի շրջան է անցել և այսօր ի գործ է գիտության ամենաբազմապիսի ոլորտների արդիական նվաճումները համարժեքորեն արտացոլելու:

Ընդհանրապես գիտական խոսքը կոչված է իրագործելու գիտության առաքելությունը մարդու կյանքում. դա իրականության տարբեր ոլորտների մասին նոր գիտելիքի հաղորդումն է և դրա ճշմարտացիության ապացուցումը: Սրանով էլ թելադրվում են գիտական ոճի լեզվական առանձնահատկությունները:

Գործառական ոճերի շարքում գիտական ոճը թերևս ամենից ավելի է առանձնանում տարբերակային ձևերի առատությամբ,

քանի որ այդպիսին է իր արտացոլման առարկան: Գիտությունը նախ բաժանում են երեք խոշոր բնագավառների՝ բնական, հասարակական (հումանիտար) և տեխնիկական, սրանք էլ ունեն իրենց ոլորտները, ճյուղերը, ենթաճյուղերը⁵⁰:

Բնական է, որ գիտության լեզուն նույնպես միատարր լինել չի կարող. լեզվական որակի ու կազմի առումով էապես տարբեր պիտի լինեն, ասենք, մաթեմատիկական, կենսաբանական, լեզվաբանական, պատմագիտական աշխատությունները: Համեմատության համար ներկայացնենք մեկական նմուշ մաթեմատիկական և պատմագիտական բնագրերից:

Ա) Անհավասարումները, որոնց ձախ և աջ մասերը X փոփոխականի նկատմամբ առաջին աստիճանի բազմանդամներ կամ թվեր են, անվանում են X մեկ անհայտով գծային անհավասարումներ: ...Գծային անհավասարման ձախ և աջ մասերում գտնվող բազմանդամների անդամները անվանվում են այդ անհավասարության անդամներ:

Բ) Անօրինակ հեռոսական էր Մուշի ինքնապաշտպանությունը: Դաշտի բնակիչներին տեղահանելուց ու կոտորելուց հետո թուրքական զորքերը հարձակվում են Մուշի վրա, պաշարում քաղաքը և սկսում ռմբակոծել: 1915 թ. հուլիսի 11-ին և 12-ին արյունահեղ մարտեր են տեղի ունենում հատկապես Վերին և Չորի թաղերում:

Ակնառու տարբերություններով հանդերձ՝ գիտական բնագրերը ունեն նաև ընդհանուր շատ գծեր. դրանք բոլորը շարադրված են արդի գրական հայերենով, ներկայացնում են նրա գործառական տարբերակներից մեկը: Գիտական ոճը գործառական մյուս ոճերի հետ ունի և՛ ընդհանուր, և՛ տարբերակիչ գծեր: Այն առավել չափով մոտ է պաշտոնական, մասամբ հրապարակախոսական և հակադրվում է գեղարվեստական ու առօրյախոսակցական ոճերին:

Ամենակարևոր հատկանիշներից մեկը գիտական ոճի **ընդհանրական** ու **վերացական** բնույթն է՝ պայմանավորված գիտական մտածողության յուրահատկությամբ: Գիտական ոճում գոյականները, օրինակ, հանդես են գալիս իրենց ընդհանուր նշանակությամբ. դրանք սովորաբար ցույց են տալիս ոչ թե

⁵⁰ Գիտությունն ինքը ևս հանդես է գալիս որպես ուսումնասիրության առարկա հատուկ գիտության գիտաբանության համար:

կոնկրետ առարկա, այլ տվյալ դասի (տեսակի) առարկան ընդհանրապես, միմյանց, ասենք, գեղարվեստական ոճում գոյականի առարկայական վերաբերությունը մեծ մասամբ կոնկրետ է: Եթե գեղարվեստական գրականության գեղագիտական արժեքը որոշվում է պատկերի կոնկրետ, անկրկնելի, անհատական (թեև հաճախ տիպականացված) էությամբ, ապա գիտության մեջ կոնկրետ երևույթը կամ փաստը հանդես է գալիս որպես երևույթների տվյալ ընդհանրության դասի կամ խմբի օրինակ կամ նմուշ և դրանով էլ արժեք է ստանում գիտության համար: Գիտության մեջ եզակին հանդես է գալիս ընդհանուր ձևով, արվեստի մեջ ընդհանուրը՝ եզակիի, կոնկրետի տեսքով⁵¹:

Որպես օրինակ բերենք **գայլ** գոյականի երկու կիրառությունները՝ գիտական և գեղարվեստական բնագրերում:

....Տունդրային գայլը ավելի բաց գույնի է, ծնռանը գրեթե սպիտակ, անտառայինը՝ մուգ, անապատայինը՝ գորշ շիկակարմիր (ՅՍՅ):

Գայլն աչքերը կտրեց նրա գունատ աչքերից, գլուխը թեքեց և աչքերով ձնափոշի արավ. նա միամտացնում էր այդ երեխային, որ ցատկի, բայց երեխան գիտեր, որ իրեն միամտացնում են, և գայլին ընդառաջ էր գնում դանդաղ ու մահալի պես պինդ. գայլը մոռացավ, որ ինքը գայլ է, կլանչոցով ետ թռավ (ՅՍ):

Գիտական բնագրում **գայլ** բառը նշանակում է կենդանու այդ տեսակը, գեղարվեստական ոճում նկարագրված է այդ տեսակի մի կոնկրետ առանձնյակ: Եվ դա բնական է. չէ՞ որ գիտությունը կոչված է բացահայտելու բնության և հասարակության մեջ գործող ընդհանուր օրինաչափությունները: Սակայն սա չի նշանակում, թե գիտությունը չի անդրադառնում մասնավոր կամ կոնկրետ իրողությունների. ընդհանրականության աստիճանը պայմանավորված է գիտական երկի ժանրով, նրա կոնկրետ նպատակադրմամբ:

Վերացականության և ընդհանրականության հետ մեկտեղ գիտական ոճին ներհատուկ են նաև **ճշգրտությունը, տրամաբանական հետևողականությունը, ապացուցականությո-**

⁵¹ Տե՛ս Մ. Կոժինա, О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими, Пермь, 1972, էջ 69:

յունը, գրական նորմի շրջանակների խստիվ պահպանումը: Այդ հատկանիշները (կամ դրանց մեծ մասը) հատուկ են նաև պաշտոնական խոսքին, մի մասը՝ նաև հրապարակախոսական ոճին և ընդհանրապես հայոց լեզվի կանոնական (նորմատիվ) կիրառությանը:

Այժմ տեսնենք, թե ինչպես են դրսևորվում գիտական ոճի առանձնահատուկ գծերը տարբեր մակարդակներում բառապաշարի և քերականության մեջ:

3.1.2. Բառապաշարը: Գիտական խոսքի բառապաշարի ամենաբնորոշ տարրերը **տերմիններն են:** Տերմինները գիտական (նաև այլ կարգի մասնագիտական՝ արհեստների, արտադրության և այլնի) հասկացություններ արտահայտող բառեր կամ բառակապակցություններ են, որոնք բնութագրվում են իմաստի ընդհանրականությամբ և միանշանակությամբ. սրանցով են հիմնականում ապահովվում գիտական ոճի ընդհանրականությունը և վերացականությունը, ճշգրտությունն ու հստակությունը: Տերմինները սովորաբար կազմում են գիտական ոճի բառապաշարի 15-20 %-ը: Իհարկե, տերմինների գործածությունը միայն գիտական ոճի մենաշնորհը չէ. ճշգրիտ սահմանելի հասկացությունները դրանցով են արտահայտվում նաև այլ ոճերում:

Տերմինային արժեքով կարող են կիրառվել լեզվի բառապաշարի՝ հասկացություն արտահայտող միավորները (այսինքն՝ նյութական իմաստ արտահայտող խոսքի մասերը). **կապերը, շաղկապները, վերաբերականներն ու ձայնարկությունները** տերմին չեն դառնում: Նյութական իմաստով օժտված բառերից էլ տերմինային կիրառության առումով բացարձակ գերակշռություն ունի գոյականը, առավել սակավ գործածվում են ածականներն ու բայերը. դերանուններին ու մակբայներին ևս տերմինային կիրառությունները բնորոշ չեն: Եթե նկատի ունենանք, որ ածականները տերմինային արժեքով հանդես են գալիս հիմնականում գոյականական բառակապակցության կազմում կամ էլ, ինքնուրույնաբար գործածվելով, վերածվում են գոյականների (ինչպես **ածական, վա-**

ճական, բանակային, կուրսային), ապա տերմինային բառապաշարի մեջ գոյական անվան գերակայությունն ավելի ակնհայտ կդառնա: Պետք է հաշվի առնել մի կարևոր հանգամանք ևս: Տերմինները լեզվի բառապաշարի առանձին շերտ են ներկայացնում, սակայն սովորական երևույթ են դրա և բառապաշարի այլ շերտերի փոխադարձ ներթափանցումները. համագործածական բառաշերտի միավորը կարող է գործածվել նաև տերմինային արժեքով (օր. **ջուր** – քիմիական, **ականջ** – կազմախոսական, **թուփ** – բուսաբանական ևն): Հնարավոր է նաև հակառակ երևույթը, այսինքն՝ մասնագիտական տերմինները կարող են ներթափանցել համագործածական բառաշերտ (սա առավել քիչ է հանդիպում. օր. **մոլեկուլ**, **թվածին** ևն): Ինչպես նշում է Էդ. Աղայանը, «...մի փոքր չափազանցություն թույլ տալով՝ կարելի է ասել, թե ամեն մի գոյական անուն տերմին է կամ տերմինային բառ: Նույնիսկ այնպիսի սովորական բառեր, ինչպիսիք են **թուղթ**, **գրիչ**, **թանաք**, **ապակի**, **փայտ**, **քար** ևն, տերմինային բառեր են արտադրության զանազան ճյուղերում, արհեստների, հրատարակչական գործի և այլ բնագավառներում»⁵²:

Ինքնին հասկանալի է, որ գիտության տարբեր բնագավառներն ու ճյուղերն սպասարկող տերմինները իրենց կազմով էապես տարբեր պիտի լինեն, սակայն այս հանգամանքը չի խանգարում, «որ գիտական տերմինաբանությամբ հագեցվածությունն ընդհանրապես համարվի գիտական ոճի բնորոշ հատկանիշ, քանի որ տերմինաբանությունն առհասարակ գիտական խոսքի անհրաժեշտ ու պարտադիր բաղադրիչ է, և դա բխում է այդ ոճի էությունից»⁵³:

Տերմինային կազմի զգալի տարբերություններ են ունենում ոչ միայն գիտության ոչ այնքան մերձավոր ճյուղերի (ասենք, բժշկագիտություն, մաթեմատիկա, լեզվաբանություն ևն), այլև գիտության միևնույն առարկային վերաբերող, սակայն գիտական ոճի տարբեր ենթաոճերին պատկանող բնագրերը: Գիտութ-

⁵² Էդ. Աղայան, Տերմինագիտություն, Եր., 1978, էջ 17-18:

⁵³ Ս. Աբրահամյան, Գիտական ոճը և նրա առանձնահատկությունները, «ԲԵՀ», 1982, N 3, էջ 15:

յան լեզվի բառապաշարային այս կարևոր շերտի իմաստային նկարագրի վերաբերյալ պետք է նկատի ունենալ հետևյալը:

Դառնալով որևէ գիտության տերմինային համակարգի միավոր բառը ձեռք է բերում տերմինային իմաստ, որը, ի տարբերություն բառի ոչ տերմինային իմաստի, արտահայտում է գիտության կամ որևէ այլ բնագավառի բնորոշ կոնկրետ հասկացություն և որպես այդպիսին տրվում է գիտական ճշգրիտ սահմանման: Կարելի՞ է արդյոք ասել, որ տերմիններին ընդհանրապես հատուկ չեն բազմիմաստության, հոմանիշության և համանունության իմաստաբանական կարգերը: Իհարկե, այս երեվույթները առկա են նաև տերմինային միավորների միջև, սակայն ունեն դրսևորման յուրահատկություններ: Տերմինային բազմիմաստությունը խրախուսելի չէ գիտության միևնույն ճյուղին վերաբերող տերմինահամակարգում (այսպես կոչված **ներհամակարգային բազմիմաստություն**), սակայն սովորական են տարբեր տերմինահամակարգերում գործածվող միևնույն բառային միավորները՝ որպես **արտահամակարգային բազմիմաստության** դրսևորումներ: Այսպես՝ **սեռ** տերմինը կիրառվում է գրականագիտության, կենսաբանության, լեզվաբանության, **կուրս** բառը՝ քաղաքագիտության, տնտեսագիտության, ուսումնական և այլ տերմինահամակարգերում բոլորովին տարբեր նշանակություններով: Սա յուրատեսակ **տերմինային համանունություն** է՝ գիտության լեզվում բավական տարածված իրողություն: Մյուս կողմից՝ նշված տերմինների գործածությունը միևնույն նեղ տերմինահամակարգում կարող է տեղիք տալ մտքի խճողման, անցանկալի կրկնաբանությունների: Օր. **կուրս** բառը միևնույն՝ ուսումնական բնագավառում **լսարան** և **դասընթաց** իմաստներով գործածելիս կարող է առիթ տալ «երրորդ **կուրսում** ավարտվում է փիլիսոփայության **կուրսը**» և այս կարգի անհաջող ձևակերպումների: Ներհամակարգային այսպիսի տերմինային բազմիմաստությունը լեզուն հաղթահարում է՝ տերմինային իմաստներից մեկի համար բառային կամ բառակապակցական մեկ այլ միավոր հատկացնելով: Որպես գիտական տերմինաբանության մեջ գործող ընդհանուր

օրինաչափություն ընդունված է «մեկ տերմինին՝ մեկ իմաստ տվյալ տերմինահամակարգում» սկզբունքը⁵⁴:

Ինչ վերաբերում է տերմինային հոմանշության երևույթին, ապա պետք է նկատի առնել, որ հոմանիշ բառերի՝ իբրև միմյանցից նրբիմաստներով կամ ոճականորեն տարբերվող միավորների սահմանումն արդեն իսկ հակասում է տերմինային իմաստի ճշգրտության սկզբունքին: Տերմինների մեջ հանդիպում են միևնույն հասկացությունն արտահայտող նույնիմաստ (նույնանիշ) բառեր, որոնք կոչվում են **բազմանուններ** (օր.՝ խնդրառություն – կառավարում – կառավարություն, ոտնձգում – ոտնձգություն, բորսա – բիրժա ևն): Ժամանակի ընթացքում տվյալ տերմինահամակարգում սովորաբար կայունանում է բազմանուններից որևէ մեկը:

Ընդունված է, որ գիտական խոսքի բնութագրական գծերը՝ տրամաբանական հետևողականություն, ճշգրտություն, հասկանալիություն ևն, տեղ չեն թողնում նրանում պատկերավորման միջոցների (փոխաբերություն, չափազանցություն ևն) գործածության, հեղինակի սուբյեկտիվ-հուզական վերաբերմունքի դրսևորման համար: Ընդհանուր առմամբ ճշմարիտ այս պնդումը, սակայն, չի նշանակում, թե գիտական ցանկացած բնագիր լիովին զուրկ պետք է լինի պատկերավորման-արտահայտչական միջոցներից կամ հուզական որոշակի գունավորումից: Նշվածների առկայությունը պայմանավորված է նախ նրանով, թե գիտական ոճի որ ենթաոճին կամ ժանրին է վերաբերում տվյալ բնագիրը, ապա և ոչ սակավ չափով՝ հեղինակի անհատականությամբ: Բնական է, որ հումանիտար (առավելապես գրականագիտական, պատմագիտական, արվեստագիտական և այլ) բնագրերում, ինչպես նաև ընդհանրապես գիտահանրամատչելի երկերում այնքան էլ սակավադեպ չեն պատկերավոր մտածողություն դրսևորող լեզվական միջոցները: Ահա մի օրինակ ֆիզիկային վերաբերող հանրամատչելի գիտական շարադրանքից.

⁵⁴ Հմմտ. եղ. Աղայան, Տերմինագիտություն, Եր., 1978, էջ 44-45:

Ապշեցուցիչ բաներ են այդ ֆոտոնները: Սրանց համար անհմարին է այլ արագություն, քան վայրկյանում 300 հազար կիլոմետրը, երբ նրանք թռչում են նյութից զերծ տարածության մեջ: Սրանք հայտնվում են ճառագայթման աղբյուրից, ինչպես նոր դուրս եկած կենդանածին ձկնիկներ միանգամայն ավարտուն, լիովին ձևավորված: Սրանց էներգիա-մասսան աստիճանական աճման կարիք չունի, նրանք չպետք է տևական մանկություն ունենան, նրանց համար կարծես գոյություն չունի ժամանակ. հենց իրենց առաջացման պահին նրանք ձեռք են բերում այն ամենը, ինչ ընդհանրապես կարող են ունենալ: Մենք հենց նոր կարեկցեցինք նրանց, իսկ նրանք, պարզվում է, չտեսնված հաջողակներ են (Դ. Դանին):

Ընդհանրապես գիտական ոճի բնագրերում սովորական են բառերի՝ լեզվի մեջ արմատավորված փոխաբերական գործածության դեպքերը (ընդհանրական-ավարտուն փոխաբերությունները): «Գիտության համարյա բոլոր բնագավառներում փոխաբերական իմաստով գործածվում են մի քանի բառեր, որոնք հանդես են գալիս տարբեր լրացումների հետ: Դրանցից են՝ **աղբյուր** (վարակի, տաքացման, ջերմության, լույսի, զգացմունքների, ուրախության, երջանկության, հակասությունների, ճառագայթման, շարժման, ծայնի, հաղորդման.... ևն), **օջախ** (բորբոքային, գինեգործության, ճառագայթման, մշակութային.... ևն), **մթնոլորտ** (հոգեբանական, շիկացած, գրական, կործանարար, հեղձուցիչ.... ևն), **բանալի** (գաղտնիքների բացահայտման, հարցի լուծման, ուսումնասիրության ևն), **շտեմարան** (....քարի, ձկան, վարժությունների ևն), **գոտի** (սևահողային, խաղողագործական, արևադարձային.... ևն)»⁵⁵:

Առանձին քննության նյութ կարող են դառնալ գիտության լեզվի տերմինային բառապաշարի հարստացման, նոր տերմինների կերտման (տերմինաչինության), տերմինների փոխառության հարցերը: Այս առումով նշենք միայն, որ հայոց լեզվի բառակազմական ճկունությունն ու գիտական մշակման հարուստ ավանդույթը հնարավորություն են տալիս հայոց լեզվով հաջողությամբ արտահայտելու գիտության անընդհատ նորացող հասկացությունները:

Դրան նպաստում են նաև հայերենի կառուցվածքային-տիպաբանական յուրահատկությունները. դրանցից մեկի մասին

⁵⁵ Օ. Բաբայան, Փոխաբերությունը արդի հայերենում, Եր., 1998, էջ 85:

հետաքրքիր է Գ. Ջահուկյանի դիտարկումը. «Հայերենի կառուցվածքը հնարավորություն է տալիս գրեթե յուրաքանչյուր բայից կազմել բայանվանական և անորոշ-դերբայական ձևեր: Եթե այս առումով տիպաբանական զուգահեռ անցկացնենք հայերենի և այլ լեզուների միջև, կարելի է տեսնել, որ մի շարք լեզուներում (արաբերեն, վրացերեն ևն) ընդհանրապես բացակայում է անորոշը, մի շարք այլ լեզուներում (ռուսերեն, լատիներեն ևն) անորոշը չի հոլովվում ևն: Հայերենի այս առանձնահատկությունը հնարավորություն է տալիս բայական բոլոր ձևերը գոյականաբար գործածելու, որ կարևոր նշանակություն ունի տերմինակազմության առումով:

Վերջին ժամանակներս արևելահայ գրական լեզվում լայն տարածում է ստացել անորոշի փոխարեն բուն գոյական անունների գործածությունը՝ ոչ առանց ռուսերենի ազդեցության: Այս բանը հանգեցնում է վերացական արտահայտության հնարավորությունների ուժեղացման և, հասկանալի պատճառներով, առանձնապես լայն չափեր է ընդունում գիտական և պաշտոնական-գործարարական ոճերում»⁵⁶:

Մեր լեզվում, իրոք, սովորական է միևնույն բայահիմքից տարբեր իմաստներ արտահայտող տերմինների կազմությունը՝ **մշակել**, **մշակություն**, **մշակույթ**, **մշակաբույս**, **մշակում** ևն, **խոսել**, **խոսք**, **խոսույթ**, **խոսողություն**, **ասել**, **ասույթ**, **ասություն**, **ասք**, **ասացող**, **ասացվածք**, **բանասաց** ևն, **ավանդել**, **ավանդույթ**, **ավանդություն**, **ավանդավեպ** ևն:

Տերմինաչինության լայն հնարավորություններին զուգահեռ՝ հայերենը, սակայն, աշխարհի շատ լեզուների պես չի խորշում միջազգային ընդունված տերմինների գործածությունից, եթե, իհարկե, չկան կամ առայժմ գտնված չեն դրանց համարժեք հայերեն այնպիսի ձևեր, որոնք բնականորեն կընդունի լեզվական համակարգը:

3.1.3. Քերականական առանձնահատկություններ: Գիտական ոճի առանձնահատուկ որակը ձևավորում են նաև **քե-**

⁵⁶ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 506:

րականական իրողությունները, որոնց կիրառությունը ևս պայմանավորված կարող է լինել գիտական խոսքի գործառնության ոլորտով կամ գիտական բնագրի այս կամ այն ժանրով: Որպես ընդհանուր բնութագրական գիծ նշվեց արդեն **գոյական խոսքի մասի** գերակա դերակատարությունը՝ որպես տերմինային բառաշերտի առաջնային բաղադրատարրի: Ածականները (նաև թվականները ոչ մաթեմատիկական բնագրերում) հիմնականում հանդես են գալիս բաղադրյալ տերմիններում որպես լրացական անդամ (որոշիչ) (օր.՝ **պարզ ստորոգյալ, հարյուրամյա պատերազմ, առաջին դեմք** ևն):

Բայի խոսքաստեղծիչ դերը, բնականաբար, հատուկ է նաև գիտական ոճին: Բայական քերականական կարգերն այստեղ դրսևորում են կիրառական որոշ յուրահատկություններ: Ամենից հաճախված են, անշուշտ, սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի երրորդ դեմքի ձևերը. ներկա ժամանակն էլ, որպես կանոն, հանդես է գալիս իր ոչ բուն նշանակությամբ, այլ որպես **ընդհանրական ներկա** («Երկիրը պտտվում է Արեգակի շուրջը», «Ձկներն ապրում են վտառներով», «Բարդ բառը կազմվում է մեկից ավելի արմատներով»), կամ էլ հաճախ որպես **պատմական ներկա** («Ինքնապաշտպանական ուժերի կազմում կռվում են նաև աշխարհագորայիններ», «Աբրահամյանը կատարում է խոսքի մասերի դասակարգում»):

Պարզ է, որ այս կիրառություններն էլ ծառայում են գիտական խոսքի ընդհանրականությանն ու վերացականությանը: Բայի (նաև դերանվան) **երկրորդ դեմքը** գիտական խոսքում ամենից սակավադեպն է. առավելապես հանդես է գալիս գիտաուսումնական բնագրերում գործնական բնույթի հանձնարարականներ ձևակերպելիս, երբեմն էլ գիտահանրամատչելի երկերում՝ պատումին երկխոսական-մտերմիկ բնույթ հաղորդելու նպատակով: Սրա համեմատ հաճախ է գործածվում **առաջին դեմքը**, որը սովորաբար նշում է երկի հեղինակին և առավելապես արտահայտվում է հոգնակի թվով (հեղինակային **մենք**): Օր.՝ «Սույն աշխատության մեջ **մենք** անդրադառնում ենք...», «**Հուսով ենք**, որ այս գիրքն իր նպաստը կբերի...» ևն:

Հոգնակի թվի առաջին դեմքի բայով (սովորաբար ըղծական եղանակի ապառնի ժամանակով) ձևավորվում են նաև ընդհանրական դիմավոր միակազմ նախադասություններ (դարձյալ առավելապես գիտաուսումնական ենթաոճում): Օր. «Լուծենք հավասարումը», «Մի պահ վերանանք բառերի կոնկրետ իմաստներից» ևն:

Բայի **եղանակային ձևերից** գիտական ոճում գրեթե բացառվում է հրամայական եղանակը, եթե նկատի չառնենք ուսումնական գործնական առաջադրանքների ձևակերպումները («**Առանձնացրե՛ք** ածանցավոր բառերը»): սրանք էլ ավելի հաճախ արտահայտվում են անորոշ դերբայով («**Առանձնացնել**»):

Գիտական մտածողության համարժեք արտահայտման պահանջով գիտական ոճում շատ են կիրառվում ոչ նյութական իմաստ արտահայտող խոսքի մասերը՝ կապերը (**համար, պատճառով, մասին, կապակցությամբ, համաձայն, ըստ** ևն), շաղկապները (**եթե..., ապա, չնայած (որ), որովհետև, քանի որ, ուստի, այնպես որ, թեև**), վերաբերականները (**անշուշտ, իհարկե, երբեք, անտարակույս, թերևս, երևի** ևն): Չայնարկությունները գիտական ոճում, որպես կանոն, բացակայում են:

Շարահյուսական կառույցներից գիտական ոճին առավել բնորոշ են **գոյականական բառակապակցությունները** (որոնց մեծ մասը տերմինային արժեքով):

Պարզ նախադասությունները գերազանցապես երկկազմ են: Գիտական ոճում, առավել քան գործառական մյուս ոճերում, շատ են գործածվում **բարդ նախադասությունները**՝ հիմնականում շաղկապավոր, ինչպես նաև բազմաբաղադրիչ (գերազանցապես ստորադասական տիպի): Դրանց բաղադրիչների շարահյուսական հարաբերություններից ամենատարածվածը **պատճառահետևանքային կապն** է՝ դրսևորված պատճառի, պայմանի, հիմունքի պարագա կամ հետևանքի երկրորդական նախադասություններով: Սա պայմանավորված է գիտական մտածողության առանձնահատկությամբ, տրամաբանական կաղապարների (դատողություն, մտահանգում ևն)

լեզվական ճշգրիտ արտացոլման պահանջով: Սակայն գիտական ոճին բնավ խորթ չեն նաև **դերբայական դարձվածներով** կառույցները, որոնք, բարդ նախադասությունների հետ զուգորդվելով, որոշակիորեն մեղմում են գիտական խոսքին պարտադրված միօրինակությունը: Այս առիթով պետք է նշել նաև, որ գիտական խոսքը որոշակի միօրինակությամբ հաճախ «տառապում է» անխուսափելիորեն՝ ի նպաստ շարադրանքի ճշտության ու տրամաբանական անհակասականության: Սա էլ, ինչպես նշվել է, չի նշանակում, թե գիտական ոճում լիովին բացառվում են հեղինակի անհատականության կամ անձնական վերաբերմունքի դրսևորումները (հատկապես հումանիտար ոլորտին վերաբերող երկերում)⁵⁷:

Գիտական խոսքում դիտելի է շարահյուսական մի յուրահատկություն ևս, որը կրկին թելադրված է գիտական մտածողության յուրահատկությամբ: Գիտական երկի հեղինակը շատ հաճախ խուսափում է առաջին պլան մղել իր կամ տվյալ հարցով զբաղված այլ գիտնականների անձը՝ ընդգծելով հատկապես նրանց կատարածը: Այս նպատակն իրագործելուն առավել չափով հարմար են գալիս **կրավորական կառուցվածքի** նախադասությունները (օր.՝ «Ուսումնասիրվել է Հայաստանի տնտեսության փորձը», «Կիրառվել են քննության նորագույն մեթոդներ»), ինչպես նաև **միակազմ նախադասության ընդհանրական դիմավոր** կոչված տեսակը (օր.՝ «Առանձնացնում են լեզվի զարգացման հետևյալ փուլերը», «Թեորեմը ապացուցում են երկու եղանակով»): Շատ են հանդիպում նաև **«Պետք է (կարելի է, անհրաժեշտ է, ցանկալի է...) + անորոշ դերբայ»** կառուցվածքի միակազմ նախադասությունները (սրանք որոշ հետազոտողներ համարում են երկկազմ):

Գիտական ոճում սակավադեպ չեն (իսկ որոշ բնագրերում էլ շատ սովորական են) **ներդրյալ միավորները**՝ բառեր, բառակապակցություններ կամ նախադասություններ, որոնք լրացուցիչ տեղեկատվություն հաղորդելու, այսպես կոչված տեղեկանքային բացահայտչի կամ էլ հեղինակային վերաբերմուն-

⁵⁷ Հմմտ. Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, էջ 235-236:

քի դրսևորման գործառույթ ունեն և սովորաբար առնվում են փակագծերի մեջ: Օր.՝

Գլխավոր զեկուցումը կազմված էր տարբեր ազգությունների պատկանող վեց գիտնականների Տ. Ա. Բերտազանի, Յու. Դ. Դեշերիևի (ղեկավար), Ի. Ի. Իսաևի, Վ. Ի. Լիտկինի, Ս. Գ. Հայդակովի, Ա. Ն. Շահիրովի կողմից», «Ինչ վերաբերում է ոչ եվրոպական, հատկապես ասիական մի շարք լեզուների, ապա նրանց մի զգալի մասը գրեթե բոլոր, իսկ երբեմն ուղղակի բոլոր այդ բառերի դիմաց ունի սեփական անվանումները (համոզվելու համար պետք է միայն բաց անել, ասենք, կորեերենի, վիետնամերենի, չինարենի, հնդկական, ինդոնեզական կամ փիլիպինյան լեզուների բառարանները)» (Դ. Իշխանյան):

Նախադասության հնչերանգային տեսակներից գիտական ոճում բացարձակ գերակշռություն ունի, բնականաբար, **պատմողական տիպը**, որ բխում է գիտական խոսքի առաքելությունից: Բացականչական և հրամայական բնույթի նախադասություններ գրեթե չեն հանդիպում, սակայն **հարցական բնույթի** նախադասությունները այնքան էլ խորթ չեն գիտական խոսքին. դրանք (մասնավորապես դրանց ճարտասանական տարբերակը) գործածվում են շարադրանքին որոշ կենդանի երանգ հաղորդելու նպատակով: Այս առումով հատկանշական է, օրինակ, Գ. Ջահուկյանի «Զրույցներ հայոց լեզվի մասին» գրքույկը, որի բոլոր վերնագրերը հարցական նախադասություններ են՝ «Ի՞նչ լեզուների հետ է շփվել հայերենը նախքան հայ գրերի գյուտը»: «Գրաբարը եղե՞լ է արդյոք խոսակցական լեզու»: «Ինչքա՞ն բարբառ ունի հայերենը» ևն:

3.1.4. Ենթաոճեր և ժանրեր: Նախ՝ գիտական խոսքը, ինչպես և խոսքն ընդհանրապես, ունի դրսևորման երկու ձև՝ **բանավոր և գրավոր**:

Գիտական խոսքի ենթաոճերը հիմնականում տարբերվում են նրանով, թե հանրության որ խմբին է հասցեագրվում տվյալ գիտական շարադրանքը և ինչ նպատակ է հետապնդում: Ըստ այսմ՝ տարբերում են **մասնագիտական, գիտաուսումնական, գիտահանրամատչելի ենթաոճեր**:

Մասնագիտական ենթաոճով գրված երկերը նախատեսված են գիտության տվյալ ոլորտի նեղ մասնագետների համար և չեն կարող ընկալվել կամ յուրացվել առանց հատուկ պատ-

րաստության: Սրանցից գիտատեխնիկական բնագրերը հասցեագրվում են հատկապես գիտական և տեխնիկական մշակումներով ձեռք բերված արդյունքների գործնական կիրառությանը զբաղվող մասնագետներին և դարձյալ կարող են մատչելի չլինել մասնագիտական պատրաստություն չունեցողներին: **Գիտահանրամատչելի** երկերը գիտելիքի պարզեցված շարադրանք են՝ հասցեագրված գիտության տվյալ բնագավառի վերաբերյալ հատուկ մասնագիտական պատրաստություն չունեցողներին: **Գիտաուսումնական** ենթաոճով գրվածները նախատեսված են գիտության տվյալ ոլորտի ապագա մասնագետներին. սա դասագրքերի, ուսումնական ձեռնարկների, ուսուցողական բնույթի այլևայլ աշխատանքներին հատուկ լեզվական որակն է:

Գիտական ոճի ենթաոճերի՝ վերևում նկարագրված լեզվական որակների տարբերությունները առավել ակներև ներկայացնելու համար բերենք մի քանի նմուշներ մասնագիտական և հանրամատչելի բնագրերից:

1. Մասնագիտական բնագրեր

ա) մաթեմատիկայից

Այն հարթությունը, որը զնդային մակերևույթի հետ ունի միայն մեկ ընդհանուր կետ, կոչվում է շոշափող հարթություն: Շոշափող հարթությունը կարելի է դիտել որպես հատող հարթության սահմանային դիրք, երբ զնդի կենտրոնից ունեցած նրա հեռավորությունը ձգտում է շառավղին (Մ. Աբրամովիչ):

բ) ֆիզիկայից

Եթե մարմինն օժտված է որևէ կարգի առանցքային համաչափությամբ, ապա իներցիայի կենտրոնը կգտնվի այդ առանցքի վրա: Նրա հետ կհամընկնի նաև իներցիայի զխավոր առանցքներից մեկը, իսկ մյուս երկուսը կլինեն նրանց ուղղահայաց: Ըստ որում, եթե առանցքային համաչափության կարգը երկուսից մեծ է, ապա մարմինը **սիմետրիկ հոլ** է (Լ. Լանդաու, Ե. Լիֆշից):

գ) կենդանաբանությունից

Թռչուններն անկասկած առաջացել են սողուններից: Դա հաստատվում է բազմաթիվ փաստերով: Սողունների և թռչունների կազմության մեջ ընդհանուր շատ բան կա՝ չոր մաշկ, նմանություն թեփուկների և փետուրների զարգացման մեջ, մեկ հողելուստով զանգի հողավորում ողնաշարի հետ, ինտերտարսալ հողավորում, զարկերակային արյուն կրող աորտայի աջ աղեղ, կոնքային երիկամ, սաղմային թաղանթներ ևն: Թռչունների շատ օրգաններ նման չեն սողունների համապատասխան օրգաններին, բայց նրանք զարգացել են վերջիններիս բարդացման հետևանքով (Ե. Լուկին):

դ) լեզվաբանությունից

Ընդհանրական քերականության մեջ պետք է հստակորեն առանձնացվեն արտահայտության և բովանդակության պլանները, մի բան, որ գրեթե հնարավոր չէ և նպատակահարմար չէ առանձնական քերականությունների դեպքում. այստեղ տվյալ իմաստը միշտ ձևավորված է տվյալ միջոցներով: Եթե ընդհանրական քերականության մեջ արտահայտության և բովանդակության պլանները դրվում են իրար կողքի, ապա առանձնական քերականության մեջ դրանք կապվում են փոխհաջորդմամբ՝ մակարդակից մակարդակ և աստիճանից աստիճան անցումով: Եթե առանձին լեզուների դեպքում արտահայտելիի և արտահայտիչի (իմաստի և ձևավորման) բացարձակ տարբերակումը գրեթե անհնար է..., ապա իդեալական վիճակով այդ լիովին թույլատրելի է և անհրաժեշտ (Գ. Ջահուկյան):

2. Հանրամատչելի բնագրեր

ա) ֆիզիկայից

Տիեզերքը կազմող մատերիան գոյություն ունի ոչ միայն որպես նյութ: Լույսը կամ ռադիոալիքները նյութական չեն, բայց մատերիական են: Եթե դրանք **ոչինչ** լինեին, մի՞թե պետք կլիներ ինչ-որ բան ծախսել դրանց ստեղծման համար: Ինչո՞ւ է լեկտրականները պետք է ածուխ կլանեն, իսկ հնադարյան լապտերները ձեթ:

Խորասուզվելով էլեմենտար մասնիկների աշխարհը տեսնում ես, որ այնտեղ ուղղակի հրաշքներ են տեղի ունենում. նյութի հատիկներն ամբողջությամբ, առանց մնացորդի վերածվում են ճառագայթման: Իհարկե, այդպիսի դեպքերը զարմանալի են թվում, սակայն դրանց մեջ զարմանահրաշ ի՞նչ կա (Դ. Դանին):

բ) լեզվաբանությունից

Հարցնել, թե ինչ ծագում ունի այս կամ այն լեզուն, նույնն է՝ հարցնել, թե որ լեզվաընտանիքին է այն պատկանում: Վիճակը ճիշտ այնպես է, ինչպես այն դեպքում, երբ մենք ուզում ենք իմանալ այս կամ այն մարդու ծագումը. հարցնել, թե ինչ ծագում ունի Գրիգորյանը, նշանակում է պարզել, թե ինչ ընտանիքի, լայն առումով՝ տոհմի, ցեղի է նա պատկանում:

Գիտության զարգացման արդի վիճակով կասկած չկա, որ հայերենը հնդեվրոպական ծագում ունի, այսինքն՝ պատկանում է այն լեզվաընտանիքին, որ պայմանականորեն կոչվում է հնդեվրոպական. հնդեվրոպական լեզուները հնում տարածված էին Հնդկաստանից մինչև Եվրոպա, հետագայում տարածվում են նաև այլ վայրերում (Գ. Ջահուկյան):

Գիտական ոճի նշված տարբերակային ձևերը իրենց հերթին կարող են դրսևորվել տարբեր ժանրերի (տեսակների) միջոցով: Սրանցից կարևորներն են **մենագրությունը, գիտական հոդվածը, ատենախոսությունը, դասագիրքը, ձեռնարկը, զեկուցումը** ևն:

Գիտական ոճի ժանրերից են նաև բուհական ուսումնառության ընթացքում ուսանողների կողմից կատարվող գիտա-

կամ հետազոտությունները՝ **ռեֆերատ, կուրսային, ավարտական աշխատանքներ, մագիստրոսական թեզ** ևն:

Գիտական յուրաքանչյուր շարադրանք պետք է ունենա որոշակի այդ կարգի աշխատանքների համար ընդունված կառուցվածք և ձևավորված լինի գիտական աշխատանքների համար մշակված հատուկ կանոններով ու սկզբունքներով: Գիտահետազոտական աշխատանքի առաջին փորձերին ձեռնամուխ լինելուց առաջ համառոտակի ծանոթանանք դրա **կառուցման** ու **ձևավորման** ընդունված պահանջներին ու սկզբունքներին⁵⁸:

3.1.5. Գիտական աշխատանքների կառուցվածքը: Գիտահետազոտական աշխատանքը, անկախ դրա ծավալից, պետք է բաղկացած լինի կառուցվածքային երեք մասերից՝ **ներածություն, հիմնական բովանդակություն, եզրակացություն(ներ)**: Համեմատաբար մեծ ծավալ ունեցող աշխատանքներում (դիպլոմային աշխատանք, մագիստրոսական թեզ ևն) այդ բաժանումները ունենում են առանձին վերնագրեր, կարող են ունենալ **ենթաբաժիններ**, նաև կարճ **Առաջաբան** (կամ «**Երկու խոսք**»):

Ներածության մեջ պետք է ներկայացվեն հետազոտության մեջ քննարկվող հարցերն ընդհանուր գծերով, դրանց քննության կարևորության, նպատակի, ակնկալվող արդյունքների, ուսումնասիրության մեթոդի մասին տեղեկությունները: Այս բաժնում սովորաբար զետեղվում է նաև այսպես կոչված «հարցի պատմությունը»՝ թեմայի վերաբերյալ եղած գրականությունը, դրա մեջ արտահայտված տարբեր կարծիքները, հարցի ուսումնասիրված լինելու աստիճանը ևն:

Բովանդակության մեջ արդեն պետք է ներկայացվեն հետազոտողի կատարած աշխատանքի (լաբորատոր փորձերի, այլ կարգի փորձարարական աշխատանքների, եթե այդպիսիք արված են) արդյունքները, դրանք հիմնավորվեն, կատարվեն յուրաքանչյուր դեպքում առանձին եզրահանգումներ, փաստարկումներ, հաստատվեն հեղինակի նախապես առաջադրած կանխադրույթները, անդրադարձ կատարվի հակադիր կամ հաստատող կարծիքներին, կատարվեն ընդհանրացումներ:

⁵⁸ Այս հատվածը հմնտ. Վ. Գաբրիելյան, Գրավոր խոսք, Եր., 2004, էջ 41-53:

Եզրակացությունը փաստորեն ամփոփում է հիմնական բովանդակության շարադրանքը առանձին կետերով ներկայացնելով ստացված եզրահանգումներն ու կոնկրետ արդյունքները:

Աշխատանքի վերջում դրվում է օգտագործված գրականության (անհրաժեշտ դեպքերում նաև սկզբնաղբյուրների, համառոտագրությունների) ցանկը: Որոշ կարգի աշխատանքներ ըստ անհրաժեշտության կարող են ունենալ նաև հավելվածներ:

3.1.6. Աշխատանքների ձևավորումը: Կուրսային, ավարտական աշխատանքները, մագիստրոսական թեզերը, ռեֆերատները, ատենախոսությունները կազմվում են հետևյալ կառուցվածքով. **Անվանաթերթ** (էջ 1), որի վրա առանձին տողերով վերևից նշվում են նախ բուհի և ամբիոնի անվանումները, ապա՝ գլխատառերով՝ աշխատանքի տեսակը (ասենք ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ), այնուհետև առանձին տողով նշվում են հեղինակի անուն-ազգանունը (կուրսայինի կամ ռեֆերատի դեպքում՝ նաև կուրսը և խումբը), ղեկավարի անվան սկզբնատառն ու ազգանունը, գիտական աստիճանն ու կոչումը:

Բովանդակություն: Այս վերնագրի տակ անվանաթերթին հաջորդող էջում (2-րդ) հերթական համարակալումով և էջերի նշումով տրվում են աշխատանքի մասերը՝ **Ներածություն, հիմնական մասի վերնագրերը, եզրակացություն, Օգտագործված գրականության ցանկ, Հավելված(ներ)** (եթե կան):

Ներածությունը սկսվում է աշխատանքի 3-րդ էջից: **Հիմնական** մասը հաջորդում է **ներածությանը** մոր էջից: Եթե այս մասը բաժանված է առանձին գլուխների, դրանք նույնպես սկսվում են մոր էջից: Հիմնական մասին հաջորդում է **եզրակացությունը** (մոր էջից), իսկ վերջում՝ **Օգտագործված գրականության ցանկը**, որտեղ առանձին տողերով նշվում են (համարակալումով) այն աշխատանքները, որոնցից օգտվել է հետազոտության հեղինակը և հիշատակել իր աշխատանքում: Այս շարքում պետք է նշել հեղինակը, ստեղծագործության անվանումը, հրատարակության տեղն ու տարեթիվը:

Հղումների և ծանոթագրությունների կարգը: Գիտական աշխատանքի հեղինակը հաճախ քաղվածքներ ու մեջբերում-

ներ է անում այլոց ուսումնասիրություններից: Դրանք բերվում են կա՛մ բառացի, կա՛մ պատմողաբար՝ վերաշարադրումով: Բառացի մեջբերվող խոսքը առնվում է չակերտների մեջ, իսկ անուղղակի մեջբերվող խոսքը տրվում է առանց չակերտների: Չակերտներով մեջբերվող խոսքն սկսվում է մեծատառով (բացի այն դեպքերից, երբ մեջբերվող խոսքը ներկայացվում է որպես հեղինակային խոսքի շարունակություն. օր.՝ «Աբովյանը ցավով է տեսնում, որ «էլ հայի գիրք ծեռքն առնող, էլ հայի լեզուն խոսող քիչ ա գտնվում»), վերջում՝ փակվող չակերտի վրա (անուղղակի խոսքի դեպքում՝ վերջին բառի վրա) դրվում է մեջբերման թվահամարը և նույն թվահամարով էջի ներքևում՝ վերջին տողից հետո, գրվում է **հղումը**: Հղումի մեջ նշվում են մեջբերվող խոսքի հեղինակի անվան (անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հայրանվան) սկզբնատառը, ազգանունը (ընդգծված), աշխատության վերնագիրը, հրատարակության տեղը, տարեթիվը, համապատասխան էջը (օր.՝ 1. **Խ. Աբովյան**, Վերք Հայաստանի, Երևան, 1981, էջ 46): Նույն էջում նույն աղբյուրից այլ հղում տալու դեպքում երկրորդ անգամ հղումը չի կրկնվում, այլ նշվում է՝ **նույն տեղը**: Եթե նույն աղբյուրին հղում է տրվում այլ էջերում, ապա՝ հեղինակի ազգանունը, և գրքի վերնագրի փոխարեն՝ **նշվ. աշխ.** և էջը:

Ընդունված է նաև հղումների այլ կարգ. շարադրանքի մեջ մեջբերված խոսքից անմիջապես հետո, փակագծերում նշվում են աշխատության համարը, որը գրականության ցանկում տվյալ աշխատանքի թվահամարն է, և էջը (օր.՝ 35, 124): (Այս ձևը առավել ընդունելի է ծավալուն աշխատանքների համար՝ մագիստրոսական թեզ, ատենախոսություն, մենագրություն ևն):

Այլ աշխատություններից մեջբերումները նշող հղումներից բացի հեղինակը կարող է տեքստից դուրս՝ տողատակում, լրացուցիչ որևէ տեղեկություն, բացատրություն կամ մեկնաբանություն անել շարադրանքի որևէ բառի, դարձվածի, դրույթի վերաբերյալ: Սրանք **ծանոթագրություններ** են, որոնք տեքստում կարող են համարակալվել կամ նշվել աստղանիշով:

3.2. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՈՃ

3.2.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (173): 3.2.2. Բառադաճարը (177): 3.2.3. Քերականական հասկանիչներ (183): 3.2.3.1. Չնաբանական առանձնահատկություններ (183): 3.2.3.2. Շարահյուսական առանձնահատկություններ (185): 3.2.4. Պաշտոնական ոճի ենթատեսակներ (189). 3.2.4.1. Իրավաբանական ենթաոճ (189). 3.2.4.2. Դիվանագիտական ենթաոճ (193):

3.2.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Շրջանառության մեջ են քննարկվող հասկացության տարբեր անվանումներ՝ **պաշտոնական-գործավարական ոճ, պաշտոնական լեզու, վարչագործարարական կամ վարչագրասենյակային ոճ, պաշտոնական-վարչական ոճ** ևն: Այս անվանումները սկզբունքային տարբերություններ չունեն հասկացության ընդգրկման, գործառնման ոլորտների և նպատակների առումներով: Նախընտրելի է, սակայն, **պաշտոնական** անվանումը, որը «ընդհանրական ընդգրկում ունի այդ ոճի բոլոր դրսևորումների, տարատեսակների համար և հակիրճ է»⁵⁹:

Պաշտոնական ոճի գործառնման ոլորտը պետաիրավական հարաբերություններն են, պաշտոնական գործունեությունը, գործարարությունը: Այդ ոճով են շարադրվում նշված ոլորտում գործառնվող գրագրության բոլոր ձևերը՝ սկսած պետական օրենսդրական ակտերից մինչև գործնական նամակներ, հաշվապահական տեղեկագրեր, ծառայողական գրագրություններ և այլ տիպի փաստաթղթեր: Պաշտոնական գրագրության և փաստաթղթավորման գործընթացի հետ կապ ունեցող յուրաքանչյուր ոք պետք է լավ ծանոթ լինի այդ ոլորտում գործող պահանջներին, տեքստաբանական գրագիտությունից բացի՝ ունենա լեզվաոճական գիտելիքներ, տիրապետի հայոց լեզվի գործառնական հնարավորություններին, անհրաժեշտու-

⁵⁹ Ս. Աբրահամյան, Պաշտոնական ոճը և նրա առանձնահատկությունները, «Հայոց լեզու և գրականություն», Եր., 1983, պրակ 1-2, էջ 71:

թյան դեպքում օգտվի նաև հարցի մասին եղած հայ և օտարալեզու գրականությունից:

Պաշտոնական գրագրությունների լեզվական նյութը գրական լեզուն է՝ իր բառապաշարով ու քերականությամբ:

Խստորեն **կանոնակարգված լեզու** է: Դա էապես սահմանափակում է լեզվական միավորի գործածության շրջանակները: Որոշակի լեզվատարրեր օբյեկտիվորեն դուրս են մնում գործածությունից (օր.՝ ձայնարկությունները, ոճական երանգ ունեցող բառերը) կամ գործածվում են շատ հազվադեպ: Եվ հակառակը, տեղի է ունենում որոշակի լեզվատարրերի կենտրոնացում ու վերարտադրություն. հաճախ են գործածվում, այսպես կոչված, կամք, հորդոր, հրաման արտահայտող բառերը (**որոշել, հրամայել, տեղեկացնել, պարգևատրել, ազատել, տեղյակ պահել, չեղյալ հայտարարել** ևն) կամ կոչում, աստիճան, պաշտոն, մասնագիտություն, ժամանակ նշանակող գոյականները (**նախագահ, դատավոր, փոխտնօրեն, բաժնի վարիչ, եռամսյակ**), գոյականի սեռական հոլովածները (**հարցման, ստուգման, տեղազննության**) ևն: Արդյունքում ստեղծվում են պատրաստի լեզվական կառույցներ, կրկնվող բառածևեր, որոնք կողմերը պայմանականորեն ընդունում են որպես **նյութի շարադրման մշակված բանաձևեր՝ կաղապարներ**: Ինչպես՝ «Ուժը կորցրած ճանաչել....», «Հայցը բավարարել մասնակիորեն», «Արգելանքի տակ պահել....», «Քրեական պատասխանատվության ենթարկել....», «Ձեռնարկված օպերատիվ գործողությունների շնորհիվ....» ևն:

Լեզվական այսօրինակ կաղապարների կրկնությունը գրագրության լեզվին հաղորդում է որոշ **միօրինակություն**: Հեղինակն այս դեպքում ստիպված է լինում գործել ի վնաս ոճի գեղեցկության: Խոսքը դառնում է կաղապարված, որոշ չափով արհեստական: Պաշտոնական գրություններում լեզվական նման կանոնակարգումը խոսում է ոճի մշակվածության մասին և ունի առավելություններ. լեզվակաղապարները ժամանակի ընթացքում «հարմարվում են» նյութին՝ արագ և հստակ հաղորդելու համար տեղեկություններ, հնարավորություն են տա-

լիս ժամանակ չվատնելու ձևակերպումների, բնութագրությունների վրա: Դա մեծ չափով բարձրացնում է փաստաթղթերի տեղեկատվական որակը, նպաստում գրագրությունը առավել օպերատիվ (հրատապ) կազմակերպելուն և շրջանառելուն: Եթե լեզվակաղապարը նպաստում է մտքի հստակությանը, հաղորդումը ճշգրիտ ձևակերպելուն, այսինքն՝ մնում է համապատասխան ոճի նորմի շրջանակներում, բնավ մերժելի չէ: Պաշտոնական խոսքում իր տեղում գործածված կաղապարը նույնքան անհրաժեշտ է, որքան արտահայտչամիջոցը՝ գեղարվեստական խոսքում⁶⁰:

Պաշտոնական խոսքը ունի առավելապես հաղորդակցական-կազմակերպական նպատակ: Դրանով պայմանավորված՝ շարադրանքի անհրաժեշտ որակներ են սահմանվում **տեղեկույթի ամբողջական և ավարտուն բնույթը, հակիրճությունը, սեղմությունը**: Փաստաթուղթը կազմողի հիմնական խնդիրն է առավելագույնս **սեղմ և հստակ** արտահայտել իրավական ուժ ունեցող տեղեկությունները: Պետք է տնտեսել ժամանակը և խուսափել լեզվական միջոցների ավելորդ կիրառումից:

Պաշտոնական խոսքն ուղղվում է հանրությանը կամ որոշակի մասնագիտական լսարանի (անձի կամ կազմակերպության): Հետևաբար շարադրվում է հնարավորինս **մատչելի, հասկանալի լեզվով, դիպուկ և պարզ**: Պարզ, բայց ոչ պարզունակ: Քանի որ հակառակ դեպքում շարադրանքը կզրկվի պաշտոնական խոսքին հատուկ մյուս կարևոր հատկանիշներից՝ **պաշտոնականություն, հանդիսավորություն, որոշ վերամբարձություն** ևն, որոնք կոչված են լսարանի վրա որոշակի ազդեցություն ապահովելու:

Պաշտոնական խոսքը, լինի դա վճիռ, կազմակերպական գրագրության ձև, ծավալուն հաշվետվություն թե սեղմ հրահանգ, հաշվապահական վավերաթուղթ թե հավատարմագիր, **պետք է ձևակերպված լինի ճշգրիտ**: Դա վերաբերում է տեքստի թե՛ բովանդակային մասին, թե՛ լեզվին: «Արտահայտման մեկ միավորից մինչև ամենաստորին տարրը՝ տառը և կե-

⁶⁰ Stiu Л. Рахманин, Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов, Москва, 1998, էջ 23-24:

տադրության նշանը հասնող լեզվաբաղադրիչների իմաստային և կիրառական ճշտության պահանջը պաշտոնական ոճի որակական կարևորագույն հատկանիշն է»⁶¹: Ասելիքը պետք է լինի հստակ, որ այլ կարծիքների կամ տարընթերցումների տեղիք չտա: Սխալ դրված կետադրական նշանը կամ մեկ բառի իմաստային ոչ ճիշտ գործածությունը ամբողջությամբ կարող է խաթարել շարադրանքի իրական բովանդակությունը: Այդ իմաստով պաշտոնական ոճը մոտ է գիտականին: Նրա դրսևորման որոշ ձևեր (օրենքներ, սահմանադրություն ևն) գիտական բնույթ ունեն:

Նշված հատկանիշները այս ոճով գրված նյութերին հաղորդում են կառուցվածքային բարդություն, որոշ ձգձգվածություն, միօրինակություն: Բայց դա դարձյալ պետք է դիտել որպես այս ոճի առանձնահատկություն:

Պաշտոնական խոսքում հուզական-սուբյեկտիվ (կամային) վերաբերմունքը գրեթե բացառվում է: Ամհատի տրամադրությունը, հույզը այստեղ դեր չունեն: **Նյութի շարադրանքը պետք է լինի խիստ առարկայական (օբյեկտիվ), պետք է ունենա տեղեկատվական-հաղորդակցական և զուտ գործնական բնույթ:** Բացառվում են հուզարտահայտչական միջոցները՝ սուբյեկտիվ-գնահատողական բառեր, բարբառային կամ խոսակցական արտահայտություններ, պատկերավորման միջոցներ ևն: Սակայն դա չի նշանակում, որ պաշտոնական տեքստի շարադրանքը միշտ պետք է լինի բացարձակ չեզոք: Փաստաթղթում կարող է արտահայտվել խնդրանք կամ շնորհակալություն, պահանջ, հորդոր կամ հրաման: «Այսպիսի խոսքը ապացուցական չէ, և նրա որոշ տեսակներ ունենում են կատեգորիկ բնույթ, խոսքն ասվում է իբրև անառարկելի պահանջ, պարտադիր օրենք, հրաման կամ կարգադրություն»⁶²: Բոլոր դեպքերում, գործածական են տրամաբանական լեզվամիջոցները և ոչ թե փաստի, իրավիճակի բնորոշման հուզական-վերաբերմունքային գնահատականները: «Շարադրանքի

⁶¹ Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք երկրորդ, Եր., 1991, էջ 226:

⁶² Նույն տեղում, էջ 227:

չեզոք տոնը գործավարական վարվելակերպի նորմ է» (Լ. Ռախմանին):

Պաշտոնական ոճի դրսևորման հիմնական եղանակը գրագրությունն է, այսինքն՝ արտահայտության գրավոր կերպը, ուստի **հնչյունական համակարգում** այն արտահայտչական կամ ոճական յուրահատկություններ գրեթե չի դրսևորում: Այլ տրամաբանությամբ՝ հատկանիշի բացակայությունն ինքնին հատկանիշ է: Հետևաբար պաշտոնական լեզվի հնչյունական համակարգի հիմնական յուրահատկությունն այն է, որ այստեղ գործում են գրական լեզվի արտասանական-ուղղախոսական կանոնը և հայերենի արդի ուղղագրությունը:

Ծանոթություն: Ուղղագրության կանոնները պարտադիր համարելով գրական հայերենի դրսևորման բոլոր ծևերի համար՝ ՀՀ ԿԳՆ լեզվի պետական տեսչությունը բաղադրյալ հատուկ անուններում մեծատառերի գործածության մասին կանոնները սահմանելիս պաշտոնական գրագրությունների համար անում է հետևյալ վերապահությունը. «Դիվանագիտական և պաշտոնական փաստաթղթերի ու հաղորդագրությունների մեջ, Հայոց եկեղեցու պաշտոնական լեզվում, հեղինակային վերաբերմունքի՝ քաղաքավարական և մեծարման ոճերում թույլատրվում է մեծատառերի ազատ գործածություն՝ ըստ ընդունված կարգի» (տե՛ս «Հայոց լեզվի կանոններ» (գերատեսչական նորմատիվ ակտեր), Եր., 2003, էջ 11):

Պաշտոնական ոճում առավել ակտիվ գործառույթ ունեն լեզվի մյուս մակարդակների՝ բառագիտության և քերականության (մասնավորապես՝ շարահյուսության) միավորները՝ բառը, բառածևը, նախադասությունը:

3.2.2. Բառապաշարը: Բառի ճիշտ ընտրությունը և տեղին գործածությունը խոսքի կառուցման կարևորագույն պայմաններ են լեզվի գործառական բոլոր տարբերակներում: Պաշտոնական խոսքում բառի այդ դերը երիցս կարևորվում է, քանի որ նշված հատկանիշները անհրաժեշտ, պարտադիր գործոններ են՝ հստակ, ճշգրիտ, միանշանակ հաղորդակցում ապահովելու համար: Բառն այստեղ գործածվում է (կամ իբրև պարտադիր նորմ պետք է գործածվի) **ուղղակի նշանակությամբ**: Բազմիմաստ բառերը, որոնք ցանկացած լեզվի բառապաշարում որոշակի թիվ են կազմում, խոսքաշարում (լինի դա նամակ, հրա-

հանգ, հայտագիր թե հաշվետվություն) պետք է կիրառվեն և ընկալվեն իրենց մեկ՝ հիմնականում առաջնային նշանակությամբ: Դա ապահովում է փաստաթղթի գործնական, ինչպես նաև իրավական արժեքը:

Պաշտոնական ոճում ճշգրտություն, միօրինակություն են ապահովում նաև **տերմինները**: Դրանց լայն գործածությունը պաշտոնական ոճի հատկանիշն է: Պաշտոնական ոճի տերմինային համակարգում կենսունակ մանրահամակարգ են ձևավորում տնտեսագիտական, իրավաբանական, քաղաքագիտական, դիվանագիտական և այլ կարգի տերմինները՝ **օտարել, իրավանորմ, արգելանք, վարկավորում, իրավասու, ավանդ, վերջնագիր, հավատարմատար** ևն: Հաճախակի և որոշակի իմաստով գործածվելու արդյունքում տերմինային գործառույթ է ձեռք բերել նաև ընդհանուր գործածական բառերի որոշակի շերտ, որ ընդունված է անվանել **վարչաբանություններ**: Նման բառերից են՝ **ցուցանիշ, ընդունում, աճ, սպառում, շարժ, բախում, առաջարկ, տնօրինում** ևն: Դրանք, իբրև կանոն, տերմինային նշանակությամբ են ընկալվում խոսքաշարում: Տերմինների և տերմինային բառակապակցությունների կիրառությունը պաշտոնական ոճում անխուսափելի պայման է, անհրաժեշտություն: Սակայն տեքստի բովանդակության ընձեռած հնարավորության սահմաններում (մանավանդ գրագրության որոշ ձևերում՝ նամակ, հրաման, զեկուցագիր, որոշում, արձանագրություն) ճիշտ կլինի խուսափել նեղ մասնագիտական բառեր գործածելուց:

Բառի **փոխաբերական**, այսինքն ոչ բառարանային իմաստով գործածությունը հատուկ է մյուս գործառական ոճերին, հատկապես գեղարվեստական խոսքին: Պաշտոնական լեզվում դա կարող է վնասել տեղեկույթի հստակությանը, հետևաբար նաև խանգարել ճիշտ ընկալմանը: Փաստաթղթերի առաձին տեսակներում, որոնք մասամբ համատեղում են պաշտոնական և հրապարակախոսական ոճի հատկանիշներ (հաշվետվություն, տեղեկատվություն ևն), լեզվական այդ երևույթը կարող է առանձին դրսևորում ունենալ: Մտքի տպավորիչ ձևակերպման համար փաստաթղթերի նշված օրինակներում

գործածվում են **լեզվական փոխաբերություններ**: Դրանք հանուրին հասկանալի և ըստ էության իրենց փոխաբերականությունը կորցրած կայուն կապակցություններ են և գործածվում են առավելապես անվանողական նշանակությամբ: Օր. **ծանրացնող հանգամանք, արտաքին հարաբերություններ**, դրամավարկային ֆաղափականության **գործիքներ, ներքին ֆինանսական շուկա**, բանկային **օր, ուժը կորցրած** ծանաչել, ֆինանսական **հոսք**, վարկերի ծանր **բեռ**, ազատ **լողացող** սղառողական **զամբյուղ** ևն: Այս և նույն կարգի արտահայտությունները հաճախ տվյալ երևույթի կամ իրողության՝ շրջանառության մեջ եղած միակ անվանումն են և չեն կարող փոխարինվել այլ արտահայտություններով, այսինքն՝ ձեռք են բերել զուտ տերմինային նշանակություն: Դրանք հաճախ են հանդիպում նաև մյուս ոճերում, հատկապես գիտական գրականության մեջ և անփոխարինելի դեր ունեն խոսքը հակիրճ, սեղմ և ճշգրիտ ձևակերպելու հարցում:

Բառիմաստի գործառական դրսևորումներից **փոխանունությունը** համեմատաբար հաճախ է գործածվում քաղաքացիական գործառությունների տեքստերում՝ պայմանագիր, լիազորագիր, համաձայնագիր, պարտավորագիր, նվիրատվություն: Օր.՝ ««Ա բանկ» բաց բաժնետիրական ընկերությունը (այսուհետև՝ «**Բանկ**»)՝ մի կողմից, գործելով համաձայն բանկի կանոնադրության, և «Բ» բանկի Երևանի մասնաճյուղը (այսուհետև՝ «**Ավանդատու**»)՝ մյուս կողմից, գործելով համաձայն իր կանոնադրության, կնքեցին սույն պայմանագիրը....»: Պաշտոնական ոճի մյուս դրսևորումներում փոխանունության այս տիպը քիչ հանդիպող երևույթ է: Սակայն խոսքի համառոտության տեսակետից այն ունի կիրառական խիստ կարևոր նշանակություն, ինչպես՝ «Դատարանը գտնում է, որ տվյալ դեպքում ակնհայտորեն խախտվել են **հայցվորի** իրավունքները», «**Պատասխանողի** պատճառաբանությունն այն մասին, որ....», «**Կողմերի**՝ համաձայնության գալու դեպքում....»:

Բառակազմական տեսակետից պաշտոնական գրագրության բառապաշարը բնութագրվում է բարդ բառերի հաճախակի գործածությամբ: Առավել գործածական են համադրական

բարդ բառերի՝ հոդակապով և անհոդակապ կազմությունները, ինչպես նաև բայական հարադրավորները, քանի որ առաջիններն ունեն առավելապես անվանողական նշանակություն, երկրորդները ցույց են տալիս եղելություն, շարժում, ընթացք, փոփոխություն, որը գործավարական փաստաթղթերի բովանդակային հատկանիշն է: Պաշտոնական գրագրության բառապաշարում գերակշռում են երկար բառերը: Պատճառները տարբեր են՝ գործառական այս ոճի միտումը դեպի գրական-գրքային բառերն ու բառաձևերը, տվյալ հասկացությունն այլ կերպ արտահայտելու հնարավորության սահմանափակությունը, հայերենում բառաբարդման զարգացման տեխնիկան, որոշ կենսունակ ածանցների (**ան-, վերա-, -ություն, -ական, -ային, -աբար**) չափազանց ակտիվ, հաճախ էլ միասնաբար գործածությունը՝ **անհանդուրժողականություն, ապրանքահագեցվածություն, ինքնիրավչություն, ճարտարապետավերահսկողություն, անարժանահավատություն, կազմակերպակարգադրական, կամահայտնություն** ևն:

Պակաս կարևոր չէ նաև այն հանգամանքը, որ հայերենը քիչ է դիմում փոխառությունների և հաճախ նույնիսկ միջազգային լայն գործածություն ունեցող մի շարք տերմիններ անպայման փորձում է փոխարինել սեփական բառակազմական միջոցներով ստեղծած նոր բառերով, որոնք երբեմն երկար են համապատասխան օտար բառերից, օրինակ՝ **ակոնտո-առևտրավճարում, ավալ-երաշխավորագիր, բարտեր-ապրանքափոխանակություն** ևն:

Պաշտոնական փաստաթղթերում հաճախ հանդիպող բարդության տեսակներից է **հապավումը**: Հապավական բարդությունները հնարավորություն են տալիս տնտեսելու ինչպես ժամանակը, այնպես էլ տեղը, միջոց են խուսափելու կրկնություններից: Խոսքի մատչելիության պահանջից ելնելով՝ առաջին գործածության դեպքում պետք է «բացել» հապավումը:

Պաշտոնական գրագրությունների **բառապաշարը** գրական-գրքային բնույթ ունի: Ընդհանուր գործածական (համագործածական) բառերը, ինչպես մյուս ոճերում, այստեղ նույնպես կազ-

մու՛մ են բառապաշարի հիմնական շերտը՝ **նպատակ, ընդհանուր, կրել, հետևյալ, ազատություն, հաշիվ, արծակուրդ** ևն:

Գրագրության ձևերի մեծ մասում չի բացառվում, իսկ առանձին փաստաթղթերում, պայմանավորված շարադրանքի նյութով, նպատակով, հանձնարարելի է **հնաբանությունների** գործածությունը: Իրենց աշխարհաբար զուգաձևերի համեմատությամբ պաշտոնական գրություններում դրանք հաճախ հանդես են գալիս որպես նախընտրելի լեզվական կառույցներ ու լեզվաձևեր, ինչպես՝ «Դեսպանությունը **վերստին** իր **հարգանաց հավաստիքն** է հայտնում.....», «**Ի լրումն** հրամանագրի հինգերորդ կետի.....», «Մինչև **սույն** պայմանագիրը կնքելը.....», «.....այսուհետև՝ «Գնորդ»՝ **ի դեմս** Սահակ Չակոբյանի», «Թղթակցությունները կհամարվեն **վավեր** (=ստույգ, վավերական).....», «Հանդես գա որպես **վերոհիշյալ** բանաձևի համահեղինակ.....»:

Հասկանալի է, որ պաշտոնական գրություններում արտահայտչական երանգավորում ունեցող այսպիսի լեզվամիջոցների գործածությունը պահանջում է ոչ միայն նյութի լավ իմացություն, համապատասխան իրավիճակի, փաստաթուղթը կազմող կողմերի հարաբերությունների և այլ արտալեզվական հանգամանքների հաշվառում, այլև լեզվական գիտելիքների որոշակի պաշար, լեզվաիմացություն, ճաշակ: Հակառակ դեպքում կունենանք հաղորդակցության ոչ պատշաճ տոնայնություն, անտեղի հանդիսավորություն, ավելորդ պաշտոնականություն կամ վերամբարձ խոսք, որը, օրինակ, գործնական բնույթի նամակներում խիստ անցանկալի է:

Պաշտոնական գրագրության մեջ գործածաբանական որոշ սահմանափակություն ունեն **նորաբանությունները**: Փաստաթղթերում հանձնարարելի չէ այնպիսի նորակազմությունների կիրառությունը, որոնք թեև ստեղծվել են բառակազմական ընդունված կաղապարներով ու միջոցներով, բայց դեռևս լայն տարածում չունեն և հնարավոր հասցեատերերին կարող են ծանոթ չլինել: Խոսքում դրանք սկզբնապես պետք է տրվեն մինչ այդ գործածված և հանրահայտ օտար բառին զուգահեռ՝ վերջինս նշելով փակագծերում:

Պաշտոնական ոճին նկատելի թարմություն են հաղորդում նաև **իմաստային նորաբանությունները՝ լսում** (Ազգային ժողովում **լսումներ**), **հանում** (դատվածության **հանում**), **հոսք** (ֆինանսական **հոսք**), **ճեղքվածք** (բյուջեի **ճեղքվածք**) ևն:

Պաշտոնական խոսքը հայերենի գործառնման այն ոլորտն է, որտեղ լայն կիրառություն ունեն **փոխառյալ նորաբանությունները**: Վերջին շրջանում հայերենը հաճախ է դիմում եվրոպական լեզուներին՝ հատկապես մասնագիտական բառեր փոխառելու համար: Դրանց մի մասը, սակայն, նոր-նոր է մուտք գործում լեզու և տակավին ձեռք չի բերել այսպես կոչված քաղաքացիության իրավունք: Հետևաբար տարասեռ (ոչ մասնագիտական) լսարանին ուղղված տեքստերում նպատակահարմար է փակագծերի մեջ տալ այդ կարգի բառերի բացատրությունները, ինչպես՝ «ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 190-ի **դիսպոզիցիայի**» (=նախապատրաստական մասի) համաձայն՝ հանցագործության առարկա կարող են լինել....», «....կողմերի մրցակցությունը պարզապես դառնում է **սուբսիդիար**» (=երկրորդական)», «Պետք է հաշվի առնել տեղեկատվության **մոդիֆիկացիան**» (=փոփոխությունը)....»:

Պաշտոնական խոսքը ճշգրիտ ձևակերպելու համար հաճախ հարկ է լինում դիմելու բառակրկնությունների: Դա ստեղծում է որոշ միօրինակություն, ձգձգվածություն, բայց միանշանակ և դյուրին է դառնում ընկալումը: Ստորև բերված նախադասություններում, օրինակ, ընդգծված բառերի կրկնությունը միանգամայն արդարացված է խոսքի ճշգրտության և միանշանակության առումներով. «Դիվանագիտական **անձնակազմի անդամներ** են *ներկայացուցչության անձնակազմի այն անդամները*, որոնք ունեն դիվանագիտական աստիճան»: Հայտնի է, որ դերանունների տեղին կիրառությունը խոսքը փրկում է միօրինակությունից: Ընդգծված կապակցության փոխարեն **նրանք** դերանվան գործածությունը թեև որոշ չափով կարող էր կատարել այդ դերը, սակայն դատողությունը այս դեպքում կդառնար անստույգ կամ ուղղակի սխալ: Ասվածը, իհարկե, չի նշանակում, թե բերված շարադրանքը այլ տարբերակներ չունի: Օր.՝ նույն միտքը կարելի է արտահայտել ա-

ռանց երկրորդ **անձնակազմ** բառի, այսպես՝ «Դիվանագիտական **անձնակազմի անդամներ** են *ներկայացուցչության այն անդամները*, որոնք....»:

Այսպիսով՝ պաշտոնական գրագրության բառապաշարի միջուկը գրական-գրքային բառերն են, որոնք իրենց իմաստային-գործառական հատկանիշներով և բառակազմորեն համապատասխանում են գրական լեզվի նորմին, ավանդական են պաշտոնական խոսքի համար, չեն խախտում դրա ոճական միակերպությունը և համապատասխանում են գործարարական լեզվի կանոնակարգված վիճակին:

3.2.3. Քերականական հատկանիշներ: Պաշտոնական ոճը քերականական ընդգծված հատկանիշներով աչքի չի ընկնում. հիմնական առանձնահատկությունը թերևս այն է, որ պայմանավորված գրագրության տեսակով՝ նախապատվություն է տրվում քերականական այս կամ այն զուգաձևությանը, համանշային այս կամ այն կառույցին:

3.2.3.1. Ձևաբանական առանձնահատկություններ: Պաշտոնական գրագրության ձևաբանական նյութը գրական լեզվի կանոնական ձևերն են՝ հոլովման, խոնարհման, հոգնակիակազմության, հոդառության կանոնարկված տարբերակները:

Ձուգահեռ ձևերի ընտրություն-գործածությունից բացի՝ պաշտոնական փաստաթղթերի լեզվում առանձնանում են ձևաբանական **իրողություններ, որոնք ունեն կազմության և գործածության դժվարություններ**: Նույնատիպ բառերի ու բառաձևերի գործածությունը պաշտոնական ոճի բնորոշ հատկանիշներից է: Ըստ վիճակագրական հաշվարկների, որ կատարել է Ս. Աբրահամյանը 1983 թ., պաշտոնական խոսքում բացարձակ գերակշռություն ունեն գոյականական բառակապակցությունները. իբրև ընտրանք վերցված երկու օրենքների բուն շարադրանքի 853 բառագործածություններից գոյական են 509-ը (59,7%), ածական՝ 116-ը, բայ՝ 52 (6,1%) ևն. եղանակավորող բառեր և ծայնարկություններ առհասարակ գործածված չեն: Առավել ուշագրավ է այն փաստը, որ գոյականների նշված 509 գործածություններից 344-ը, այսինքն՝ 67,6%-ը,

դրված են սեռական հոլովով⁶³: Ահա, Ժրինակ, սեփականության իրավունքի վկայականի անվանումը՝ «**ՎԱԿՅԱԿԱՆ** անշարժ գույքի սեփականության իրավունքի (օգտագործման) գրանցման»։ Նախադասության յոթ անդամներից հինգը սեռական հոլովով են։ Սա պաշտոնական ոճի հատկանիշ է, բայց ոչ թերություն։ Մինչդեռ որոշ բառաձևերի հաճախակի գործածությունը, առանձին դեպքերում՝ կուտակումը, ստեղծում են անբարեհունչ խոսք, խիստ արհեստական կառույցներ, որոնք շարադրանքը դարձնում են խրթին ու անհրապույր։

Պաշտոնական գրություններում ոճական նշանակության յուրահատկություն ունի անձնական դերանունների գործածությունը (կամ բացթողումը)։ Այսպես խոսքի դարձվածքային տիպերը (**խնդրում ենք, պահանջում են, առաջարկում են** ստուգել) արտահայտում են կտրական պահանջներ։ Անձնական դերանունների ներմուծումը այդպիսի կառույցներ մեղմում է պահանջը՝ «խնդրում են Ձեզ ճշտել....», «Առաջարկում են Ձեզ քննարկման դնել....»։

Հեղինակային **ես, մենք** դերանունների գործածությունը նույնպես մեղմում է հնչերանգի կտրական բնույթը՝ «Պահանջում ենք....»//«Մենք պահանջում ենք....», «Այն կարծիքին ենք....»//«Մենք այն կարծիքին ենք....»։ Գրագրության առանձին ձևերում, որոնցում գործածվում են հաճոյախոսական արտահայտություններ (նամակ, հայտագիր ևն), նպատակահարմար է ոչ թե ստացական հոդի, այլ համապատասխան ստացական դերանվան գործածությունը, այսպես՝ «խնդրում են ընդունել իմ խորին **հարգանքի** հավաստիքը»←«խնդրում են ընդունել խորին **հարգանքիս** հավաստիքը»։

Փաստաթղթերի առանձին տեսակներ ունեն իրենց **հատուկ ժամանակաձևերը**։ Հրահանգներում գործածական է սահմանական ներկան, քանի որ ցույց է տալիս ընթացքի մեջ եղող և հաստատապես կատարվող գործողություն, ունի կտրական բնույթ, սահմանում է նորմեր, ինչպես՝ «Վարման կարգը սահմանվում է հատուկ հրահանգով»։ Հաշվետվութ-

⁶³ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 81։

յուններում գերիշխում են վաղակատարով կազմությունները, որոնք ցույց են տալիս անցյալ անորոշ մի ժամանակում կամ ժամանակակետից առաջ ավարտված գործողություն. դա միջնորդավորված խոսք է՝ ի տարբերություն անցյալ կատարյալի, որը ականատեսի խոսք է, բայց ունի ստույգ կատարված գործողության իմաստ («Սակագների նվազում է գրանցվել միայն Հրազդանում»): Որոշումներում և հրամաններում իշխող կառույցներ են անորոշ դերբայով կազմությունները, քանի որ արտահայտում են մեղմ հրաման, առավել պաշտոնական են հնչում, քան բուն հրամայականով ձևերը, ինչպես՝ «Խորհուրդը որոշում է. 1. Հաստատել...: 2. Հանձնարարել...: 3. Պատասխանատվությունը դնել...»:

Պաշտոնական խոսքին միօրինակություն են հաղորդում **անորոշ դերբայի գործիական հոլովածևի** պարբերաբար կրկնությունները: Դա բնորոշ է հրամաններին, որոշումներին, համաձայնագրերին ևն: Քերականական այդ ձևով են սկսվում, օրինակ, «Դիվանագիտական հարաբերությունների մասին Վիեննայի կոնվենցիայի» նախապատրաստական մասի բոլոր հինգ պարբերությունները. այսպես՝ «Սույն կոնվենցիայի կողմերը հանդիսացող պետությունները. – **նշելով**, որ..., – **ուշադրության առնելով**, որ..., – **համոզված լինելով**, որ..., – **գիտակցելով**, որ..., **հաստատելով**, որ..., համաձայնեցին ներքոհիշյալի մասին»:

3.2.3.2. Շարահյուսական առանձնահատկություններ: Պաշտոնական ոճին հատուկ է բազմաբաղադրիչ կապակցությունների գործածությունը: Բաղադրիչների թիվը երբեմն անցնում է մեկ տասնյակից: Դրանք հիմնականում գոյական գերադաս անդամով կապակցություններ են, ինչպես, օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքից բերված հետևյալ հատվածում՝ «Ապօրինի դատապարտելու, քրեական պատասխանատվության ենթարկելու, որպես խափանման միջոց կալանք կիրառելու, չհեռանալու մասին ստորագրություն վերցնելու կամ վարչական տույժի ենթարկելու հետևանքով քաղաքացուն պատճառված վնասները հատուցելու հետ կապված

աշխատանքային և այլ իրավունքները վերականգնելու, գույքը կամ դրա արժեքը վերադարձնելու վերաբերյալ հայցը կարող է հարուցվել հայցվորի բնակության վայրի դատարան»:

Կապային կառույցների զուգաձևերից գրքային բնույթ ունեցողները, հասկանալի է, բնորոշ են պաշտոնական լեզվին՝ **դրա հետ մեկտեղ՝ դրանով հանդերձ, իբրև պատասխան՝ ի պատասխան, հովանավորության տակ՝ հովանավորության ներքո, պաշտոնի բերումով՝ ի պաշտոնե, ըստ ինձ՝ ըստ իս ևն:** Թեև պետք է նկատի ունենալ, որ առաջին եզրերի գործածությունը խոսքը ավելի կենդանի է դարձնում և այս իմաստով գրագրությունների որոշ տեսակներում (նամակ, հրահանգ, հաշվետվություն) հանձնարարելի է:

Կապային կազմությունները արտահայտում են ավելի որոշակի նշանակություն. խոսքը դառնում է առավել ճշգրիտ, ինչպես՝ **պայմանագիրը ստորագրելիս = պայմանագիրը ստորագրելու ժամանակ/ստորագրելու պահին/ստորագրելու ընթացքում:**

Պաշտոնական խոսքում գործածական են **զոդվածով** (շաղկապով կամ հարաբերական բառով) կապակցությունները՝ «.....այնքան, որքան.....», «եթե....., ապա.....», «քանի որ....., ուստի.....», «.....այն....., ինչ.....» ևն:

Այս ոճում գերակշռում են **բարդ ստորադասական նախադասությունները**՝ հատկապես պատճառի, հետևանքի, հիմունքի և նպատակի պարագա երկրորդականներով: Երբ անհրաժեշտություն կա խոսքը դարձնելու բազմաբովանդակ և տեղեկությով հագեցած, բարդ կառույցների նշանակությունն ուղղակի անփոխարինելի է (տե՛ս էջ 112):

Գործնական գրագրություններում հաճախ հանդիպող շարահյուսական կառույցներ են թվարկման հնչերանգով իրար հետ կապված և պարբերությով արտահայտվող **անդեմ նախադասությունները**, որոնք գրագրության առանձին ձևերում (օր. որոշումներում, հրամանագրերում) երբեմն հասնում են մի քանի տասնյակի: Դրանցից յուրաքանչյուրն իր հերթին կարող է պարունակել առանձին նախադասություններ: Բայական

անդեմ նախադասությունները խոսքը դարձնում են միօրինակ, բայց ստեղծում են ռիթմ: Եվ հրամանի, հրահանգի, որոշման ազդեցությունը հաճախ շեշտվում է հենց այդ միօրինակության ռիթմով: **Լրիվ նախադասությունների** գործածությունը պաշտոնական գրագրության մեջ պարտադիր պայման է: Ճիշտ է, թերի նախադասությունները հնարավորություն են տալիս խուսափելու երկարաբանություններից (մանավանդ երկխոսություններում), սակայն պաշտոնական փաստաթղթերում կրկնվող նախադասության մեջ այս կամ այն բառի բացակայությունը կարող է այլընթերցումների առիթ տալ:

Մտքի դատողական գործունեությունը դրսևորվում է **պատմողական նախադասություններով**: Դրանցով են արտահայտվում մտահանգումները, եզրակացությունները: Դա է պատճառը, որ պաշտոնական գրագրության մեջ ընդունված է նախադասությունների այդ տիպը: Պաշտոնական տեքստը չի հանդուրժում **բացականչական նախադասություններ**: **Չարցական կառույցները**, հատկապես անուղղակի հարցում արտահայտողները, փոքր-ինչ գործուն են նամակի մեջ: **Հրամայական նախադասության** հնչերանգից է կախված այն հանգամանքը, թե հրամանը կտրական պահա՞նջ է արտահայտում, ցանկությո՞ւն, թե՞ խնդրանք: Ցավոք, գրավոր խոսքը չունի բանավորին հատուկ հնչերանգային այդ բազմազանությունը և անհրաժեշտության դեպքում փորձում է այդ «բացը» լրացնել լեզվական այլ միջոցներով: Գործնական գրագրության մեջ սովորաբար հրամայականի ձևերը (դրական և արգելական) փոխարինվում են մեղմ հրաման արտահայտող այլ քերականական ձևերով՝ անորոշ դերբայով կամ անորոշ դերբայ ունեցող կազմություններով՝ **տեղյակ պահել, ընթացք տալ, ստուգել, հատկացնել, կազմակերպել, բացել և վարել հաշիվներ, ուժը կորցրած ծանաչել** ևն:

Պաշտոնական ոճի ձևավորման կարևոր պայմաններից մեկը **շարահյուսական համանշային կառույցների** ճիշտ ընտրությունն է: Գործնական գրագրության մեջ **ուղղակի խոսքը** գործածվում է բացառիկ դեպքերում, երբ հատկապես անհրաժեշտություն է առաջանում ասվածը նույնությամբ ներկայաց-

նելու: Ավելի հաճախ գործածվում է անուղղակի խոսքը, քանի որ սովորաբար հարկ է լինում արդեն հնչած (կամ գրված) ուղղակի խոսքը ներկայացնելու անուղղակի տարբերակով համանշային զուգահեռով:

Կրավորական կառույցները ընդգծում են խոսքի պաշտոնականությունը և խիստ տարածված են փաստաթղթերի լեզվում, ինչպես «Մենք քննարկել ենք առաջարկը»// «Առաջարկը քննարկվել է մեր կողմից»: **Դերբայական դարձված(ներ)ով** նախադասությունները խոսքին տալիս են որոշ միօրինակություն, բայց հարմար միջոց են զուգահեռ կատարվող գործողությունների մատնանշելու համար: Պաշտոնական ոճում դերբայական դարձվածների կուտակումը անխուսափելի է: Հնարավորության դեպքում պետք է խուսափել դրանցից: **Դրական և ժխտական կառույցներից** մեկի կամ մյուսի ընտրությունը պաշտոնական խոսքում թելադրվում է խոսքի ճշգրտությամբ:

Նախադասությունների՝ վերը նշված ոճական հատկանիշների իմացությունը փաստաթղթերի հեղինակներին կօգնի ըստ նպատակահարմարության օգտվելու դրանցից:

Կան **շարահյուսական հատուկ կառույցներ**, որոնք հաճախակի գործածություն ունեն պաշտոնական գրագրության լեզվում: Այդպիսիք են, օրինակ, անորոշ դերբայի գործիական հոլովով դերբայական կապակցությունները, որոնք հանդես են գալիս հիմունքի պարագայի շարահյուսական գործառնությով, ինչպես՝ «Ելնելով վերոհիշյալ հանգամանքներից....», «Հիմք ընդունելով Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշումը....»: Կամ՝ միակազմ գլխավոր նախադասությամբ բարդ ստորադասական նախադասությունները՝ «Հարկ է նշել, որ....», «Պետք է ավելացնել, որ....», «Անհրաժեշտ է, որ....», «Հարկ է, որ Դուք իմանաք....»: Կամ էլ՝ սեռական-տրական հոլովաձևով մի քանի բաղադրիչներից կազմված անվանական բառակապակցությունները, կրավորական կառույցները ևն:

Պաշտոնական և գործնական գրագրության մեջ **պարբերությունը** հաճախ համընկնում է համարագրումներին, որոնք տրվում են կա՛մ արաբական թվանշաններով, կա՛մ խառը եղա-

նակով՝ արաբական, հռոմեական, հայերեն տառերով, գծիկով ևն: Դրանք նույնպես միջոց են՝ իրենց կարևորությամբ առանձնացող հարցերի վրա ընթերցողի հատուկ ուշադրությունը հրավիրելու:

Պաշտոնական խոսքը առարկայական (օբյեկտիվ) խոսք է: Սա նշանակում է նաև, որ մախադասությունը բաղադրող անդամները խոսքում պահպանում են ընդունված դասավորությունը՝ **շարադասությունը**: Պաշտոնական կամ գործնական գրագրության մեջ շրջումը գործառվող ոճական հնարանք է իմաստային որոշակիացման համար. շարադասության դերը մեծանում է, քանի որ այստեղ գրավոր խոսքում, պակասում է այնպիսի կարևոր լեզվական միջոց, ինչպիսին հնչերանգն է: Բացի այդ՝ գրողը զրկված է վերաբերմունքային բառեր ընտրելու հնարավորությունից: Ստածված շրջումը թույլ է տալիս կատարողի ուշադրությունը հրավիրել այս կամ այն մտքի վրա և դրանով ընդգծել փաստաթղթի բովանդակության կարևոր հատվածները, պահերը: Մյուս կողմից՝ չպատճառաբանված ամեն մի շրջում առաջացնում է երկիմաստություն, դժվարացնում ընկալումը, առիթ է տալիս տարընթերցումների: (Տե՛ս գիրք Ա, էջ 189-191):

3.2.4. Պաշտոնական ոճի ենթատեսակները (ենթաոճեր):

Պաշտոնական ոճը, ինչպես տեսանք, ունի շրջանառման բազմազան ոլորտներ՝ դիվանագիտական հարաբերություններ, տնտեսավարում, գործարարություն, պետաիրավական համակարգ, օրենսդրական գործունեություն, բանկային գործ ևն: Ոլորտների այս տարատեսակությունը ենթադրում է գրագրության տարաբնույթ ձևերի գործածություն և խոսքի բազմազանություն: Նշված գործոնները պաշտոնական ոճի համակարգում ձևավորում են ենթահամակարգեր՝ խոսքի ենթատեսակներ կամ ենթաոճեր՝ **իրավաբանական, դիվանագիտական, գրասենյակային, հաշվապահական** ևն:

3.2.4.1. Իրավաբանական ենթաոճ: Կիրարկման ոլորտը հիմնականում օրենսդրական փաստաթղթերն են: Ներառում է պետական, քաղաքացիական, քրեական իրավունքի, աշխա-

տանքային գործունեության, ամուսնության և ընտանիքի մասին օրենքների և պետաիրավական այլ փաստաթղթերի բառապաշարը, քերականական համակարգը, արտահայտչական միջոցները: Ընդգրկման բնագավառները խիստ բազմազան են՝ հասարակական հարաբերություններից մինչև ընտանիք, հողային ու գույքային իրավունք, տնտեսական ու միջազգային հարաբերություններ ևն: Սա պայմանավորել է այս ենթաոճի ինչպես ընդհանուր հատկանիշների բազմազանությունը, այնպես էլ տերմինային համակարգի տարասեռությունը:

Ծանոթություն: Կարծիք կա, որ իբրև թե «իրավական լեզվի բառապաշարը էապես չի տարբերվում համագործածական լեզվի բառապաշարից»: Գերմանացի ուսումնասիրող Պ. Կիրխոֆը այն համոզումն ունի, որ իրավական լեզուն չի կարող բնորոշվել «որպես մասնագիտական», քանի որ բառապաշարով շատ մոտ է համագործածական լեզվի բառապաշարին և, ի տարբերություն մասնագիտական մյուս լեզուների, նախատեսված է ոչ միայն իրավաբանների, այլև մյուս քաղաքացիների գործածության համար: Այս կարծիքը մասամբ պաշտպանում են նաև հայ լեզվաբանները՝ իրավագիտորեն ընդգծելով համագործածական լեզվի և իրավունքի/օրենքի լեզվի սերտության փաստը⁶⁴:

Մեր կարծիքով՝ խնդիրը կարելի է դիտարկել նաև այլ տեսանկյունից. իրավական գործառնությունների ոլորտը շատ լայն է. ընդգրկում է մեր կյանքի ու գործունեության գրեթե բոլոր ասպարեզները, և հետևաբար բնական ու օրինաչափ են իրավական լեզվի բառապաշարային (և ոչ միայն) սերտ ընդհանրությունները այլ ոլորտներում գործառնող «լեզուների» հետ, որոնք, սակայն, միայն պայմանականորեն կարող են համարվել համագործածական: Այլ կերպ ասած՝ այդ «լեզուները» ընդհանրություններ ունեն կամ նույնական են այնքանով, որքանով առնչվում են գործունեության նույն ոլորտներին: Այդ բոլորից բացի՝ հաստատապես կարելի է պնդել, որ իրավական լեզուն կամ իրավաբանական ենթաոճը, այնուամենայնիվ, ունի նաև միայն իրեն բնորոշ յուրահատկություններ, այդ թվում հատկապես բառապաշարային: Դրանք ստորև քննարկվում են:

Այստեղ համատեղվում են մի քանի գիտաճյուղերի **տերմիններ**: Ստեղծվում են որոշակի տերմինային ենթախմբեր կամ ենթահամակարգեր, որոնք աչքի են ընկնում իմաստային-գործառական ընդգծված սահմանափակությամբ: Դա դրսևորվում է տերմինների և խոսքային կաղապարների տեղին գոր-

⁶⁴ Տե՛ս Մ. Ապրեսյան, Մասնագիտական (իրավաբանական) լեզվի և գործառական ոճի հարաբերակցությունը, Եր., 2010, էջ 29:

ծածուկամբ: Այս ենթաոճում տերմինային նշանակությամբ են գործածվում նաև բազմաթիվ համագործածական բառեր, ինչպես՝ **անգործություն, կողմ, բռնություն, վնաս, գործ, չարաշահել, անփութություն, բողոքել, խարդախություն, նախադրյալ, պատիժ** ևն: Իրավաբանական տերմինաբանությունը աննախադեպ աճ ունեցավ վերջին տարիներին՝ պայմանավորված հասարակական նոր հարաբերությունների ձևավորմամբ: Բազմաթիվ նոր բառեր փոխառվեցին օտար լեզուներից, մասնավորապես անգլերենից՝ **կլեպտոմանիա, աբլստինենցիա, ռենիսիա, օբլիգատիվ, էքսցես** ևն: Հայերենի բառակազմական միջոցներով ստեղծվեցին նորերը՝ **անիրավունակություն, ընդդատություն, հակաիրավականություն, հակափորձաքննություն, համապարտադիր, հանրավտանգ** ևն: Գործածական են օտար բառակազմական հիմքով և ածանցումով բաղադրված տերմինները՝ **լատենտ+ային, դիսպոզիտիվ+ություն, կոլեգիալ+ություն** ևն: Դրանք զետեղված են վերջին տարիներին հրատարակված իրավաբանական բառարաններում⁶⁵:

Իրավաբանական ենթաոճին, հատկապես նրա դրսևորման առանձին ձևերին (որոշում, դատավճիռ, մեղադրական եզրակացություն), առավել հատուկ են **խստությունը, պարտադրողական հնչերանգը**: Այս հատկանիշներն ավելի են ընդգծվում տիպային փաստաթղթերը ձևավորելու համար սահմանվող հատուկ պահանջների կիրառությամբ: Իրավաբանական ենթաոճով շարադրված խոսքի բնորոշ օրինակ է **դատավճիռը**: (Տե՛ս **Հավելված 2**):

Իրավաբանական ենթաոճի մասին խոսելիս հատկապես պետք է առանձնացնել նրա դրսևորման յուրահատուկ ձևերից մեկը՝ **դատական խոսքը**, քանի որ վերջինս երբեմն չի բնու-

⁶⁵ Տե՛ս **Զ. Ուլբրիխտ**, Անգլերեն-հայերեն, հայերեն-անգլերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 1994: **Լ. Պետրոսյան**, Արդի ռուս-հայերեն իրավաբանական բառարան, Եր., 1998: **Ա. Սարգսյան, Ռ. Հակոբյան**, Իրավաբանական տերմինների և շրջասույթների ռուս-հայերեն բառարան, Եր., 2005: «Անգլերեն-հայերեն-անգլերեն իրավաբանական տերմինների բացատրական բառարան», Եր., 2008 ևն:

թագրվում այն ընդհանուր հատկանիշներով, որոնք բնորոշ են իրավաբանական ենթաոճին կամ պաշտոնական ոճին առհասարակ: Դատական խոսքը միօրինակ չէ, կառուցվածքային և ոճական առումներով բազմաշերտ է. ներառում է դատական գործընթացի բոլոր մասնակիցների խոսքը՝ դատախազի կամ պետական մեղադրողի խոսք, դատավորի՝ դատական վճիռներ կայացնող անձի խոսք, փաստաբանի՝ դատարանում մեղադրյալի շահերը կամ որևէ հայց պաշտպանողի խոսք, ինչպես նաև մեղադրյալի, վկաների, փորձագետի և այլոց խոսքերը: Դրանք լեզվաոճական հատկանիշներով իրարից շատ տարբեր են: Դատավորի խոսքը սեղմ է, հակիրճ, ազդու, ճշգրիտ, ձևակերպումները միանշանակ են: Այն կարելի է համարել պաշտոնական ոճի տիպար օրինակ: Պետական մեղադրողի և փաստաբանի խոսքերը կառուցվածքային և ոճական հատկանիշներով նման են միմյանց: Սովորաբար դրանք բաղկացած են լինում **երեք մասից՝ ընդհանուր դրույթներ** (մուտք), **հիմնական մաս** և **ավարտ** (ամփոփիչ մաս): **Առաջին մասում** շատ հակիրճ, առանց ավելորդ հուզումի, սեղմ ոճով ներկայացվում է նյութը՝ ընդհանուր հատկանիշներով և հիմնական հարցադրումներով: (Խոսքի առարկան կարող է ներկայացվել նաև փոքր-ինչ հանգամանորեն՝ ըստ նպատակադրման և հանգամանքների): **Հիմնական մասում** բացատրություններ են տրվում վիճելի կետերի մասին, իրական և հավանական փաստերի միջոցով հետևողականորեն հերքվում կամ հաստատվում են արտահայտված մտքերը, կատարվում են ընդհանրացումներ: Այստեղ շատ կարևոր է պահպանել խոսքի բնականությունը և շարադրման տրամաբանական ընթացքը: Բուն՝ **ամփոփիչ մասում** տրվում են կամ հիմնական կետերի վերաբերյալ համառոտ եզրակացություններ, կամ ընդհանուր եզրակացությունը: Ավարտը կարող է լինել պարզ կամ հասարակ, հանդիսավոր կամ հուզական և կամ կարող է կառուցվել վերջին երկուսի համադրությամբ:

Դատական խոսքի դրսևորման այս ձևերը բնութագրվում են արտահայտչական զանազան միջոցների գործածությամբ. **համեմատությունը** ավելի համոզիչ ու ընկալելի է դարձնում

նկարագրությունը, **կրկնությունը** խոսքին հաղորդում է կիրք, ստեղծում է շարժման տպավորություն, **բառախաղը** ուշադրություն է գրավում (իսկ ուշադիր լսելիս հեշտ ես հասկանում և հավատում ես), **ճարտասանական հարցը և դիմումը** հուզականություն են ստեղծում (ավելորդ հուզականությունը թուլացնում է խոսքի ուժը), **ընդմիջումը** (ելույթի կարևոր պահին դադար տալը) լարում և հետաքրքրություն է առաջացնում: Հաճախ կիրառվող ճարտասանական ձևեր են նաև **համաձայնությունը** (երբ խոսողը գիջում է գրուցակցին այն բանում, ինչում կարող էր հակաճառել, որպեսզի իր համար ավելի հեշտ լինի պաշտպանել առավել կարևոր մի միտք), **ուղղումը** (ելույթի սկզբնամասում միտումնավոր ընտրվում են այսպես կոչված թույլ բառեր, մտքեր, որպեսզի հետո դրանք փոխարինվեն առավել ազդեցիկներով), **կոնսենսուսի սկզբունքը** (իր ուժերին շատ վստահ հռետորը հայտնում է այն, ինչ, թվում է, պիտի թաքցներ, նույնիսկ մեղադրում է իր պաշտպանյալին, բայց ոչ կարևոր հարցում. դրանով իր և իր ասածի նկատմամբ ստեղծում է վստահություն), **մեղմացումը** (մտքի տպավորությունը թուլացնելու համար ընտրվում են արտաքուստ մեղմ թվացող ձևակերպումներ) ևն:

Տարակարծություններ կան դատական խոսքի **արտահայտչականության** արդյունավետության վերաբերյալ: Իհարկե, միշտ չէ, որ դատարանում հնչող գեղեցիկ խոսքը կարող է ծառայել իր նպատակին, մանավանդ եթե այն չի մնում ոճին բնորոշ հատկանիշների շրջանակներում: Սակայն բոլոր այն իրավիճակներում, երբ առկա է համոզելու, խոսքի գեղեցկությամբ կարծիք ձևավորելու հնարավորություն, անշուշտ, արտահայտիչ խոսքը կարող է ոչ միայն սոսկ տպավորություն թողնել, այլև կարծիք փոխել: Հայտնի է, որ խիստ տրամաբանական և միաժամանակ արտահայտիչ հակափաստարկը նույնքան ազդեցիկ է, որքան հավաստի փաստը:

3.2.4.2. Դիվանագիտական ենթաոճ: Գործառվում է դիվանագիտական և հյուպատոսական ծառայությունների ոլորտում, դիվանագիտական գրագրությունների լեզվում: Խոսքի

այս տեսակին առանձնապես բնորոշ են **պաշտոնականությունը, հանդիսավորությունը**, հաճախ նաև՝ **որոշ վերամբարձությունը**: Պաշտոն, կոչում, աստիճան նշանակող անվանակարգային բառեր ու արտահայտություններ կան, որոնք բնորոշ են միայն այս ոճով շարադրված գրագրությանը կամ, ինչպես ընդունված է ասել, թղթակցության ձևերին, օր.՝ **փոխդեսպան, հյուպատոս, արտակարգ և լիազոր դեսպան, գործերի հավատարմատար, նվիրակորդ, կցորդ, առաջին դասի առաջին քարտուղարի աստիճան, դեսպանընկալ պետություն, նստավայր պետություն** ևն:

Պաշտոնական ենթաոճերից դիվանագիտականը առավել չափով **ընդհանրություններ ունի այլ լեզուների համապատասխան ոճերի հետ**: Դա պայմանավորված է նրանով, որ անհրաժեշտություն կա բոլոր լեզուներով մատչելի ու միանշանակ արտահայտելու պետությունների դիվանագիտական հարաբերություններին վերաբերող խոսքը (պայմանագիր, վերջնագիր, ուղերձ ևն), միջազգային կազմակերպությունների որոշումները, այլ կարգի պաշտոնական խոսքերը⁶⁶:

Այդ ընդհանրության դրսևորումներից է, օրինակ, դիվանագիտական փաստաթղթերում, այսպես կոչված, **միջազգային բնույթ ունեցող բառերի ու արտահայտությունների**, հատկապես այդ ոլորտին բնորոշ **քարացած լեզվամիավորների գործածությունը**: Դրանց մի մասը գրավոր խոսքում երբեմն զետեղվում է հենց բնագրային տարբերակով: Օր.՝ դիվանագիտական հարաբերությունների մասին Վիեննայի կոնվենցիայի (Վիեննա, 1961 թ.) հոդված 9-ում կարդում ենք. «....դիվանագիտական անձնակազմի որևէ անդամ հանդիսանում է **persona non grata...** Այս կամ այն անձը կարող է **non grata** կամ անընդունելի հայտարարվել մինչև նստավայր պետության տարածք ժամանելը»:

Ավելի հաճախ այդպիսի արտահայտությունները գործածվում են հայերենի հետ համատեղ, ինչպես՝ «....դա նշանակում է, որ դեսպանի կամ դեսպանորդի պաշտոնին հավակնող թեկ-

⁶⁶ Տե՛ս Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 84:

նածուՆ նստավայր երկրի համար «ընդունելի անձ» (*persona grata*) է: Իսկ եթե համաձայնության մերժում է ստացվում,այդ դեպքում նա համարվում է «անընդունելի անձ» (*persona non grata*)»: Կամ՝ «Այդ որոշմամբ երկրի ղեկավարը ստացավ գործելու անսահմանափակ ազատություն՝ *carte blanche*....»: Օտարալեզու արտահայտությունների գործածությունը բնորոշ է նաև իրավաբանական ենթաոճին, սակայն այստեղ հայերեն բացատրությունները որպես կանոն տրվում են, ինչպես՝ «ԵՄ Խորհուրդը ձևավորվում է Եվրոպական միության խորհրդի նախագահից, Գլխավոր քարտուղարությունից, Մշտական ներկայացուցիչների կոմիտեից (**COREPER**) և բազմաթիվ աշխատանքային խմբերից»:

Դիվանագիտական պրակտիկայում ընդունված ավանդույթ է այցեքարտերի վրա (այցեքարտ ունենում են դիվանագիտական ներկայացուցչությունների բոլոր աշխատակիցները) օգտագործել տարբեր խորհրդանիշներ, որոնք նշվում են այցեքարտի ձախ անկյունում. գրվում են ֆրանսերեն նշանակությամբ, լատինատառ հապավումներով, ինչպես՝ **P. R. (pour remercier)** – շնորհակալություն հայտնելիս, **P. F. (pour feter)** – շնորհավորելիս, **P. P. (pour presentation)** – ներկայանալիս ևն⁶⁷:

Դիվանագիտական խոսքին բնորոշ **հանդիսավորությունը** սովորաբար ստեղծվում է գրական-գրքային բարձր ոճի բառերի և հատկապես բառային ու քերականական հնաբանությունների գործածության շնորհիվ: Թղթակցությունների առանձին ձևերում (միջազգային մամակ, հայտագիր, հուշագիր ևն) դրանք ունեն գրեթե պարտադիր գործառույթ, ինչպես, օրինակ, միջազգային կոնվենցիայից բերված հետևյալ ձևակերպումը. «**Ի կատարումն որի՝ ներքոստորագրյալները**, կառավարությունների կողմից **պատշաճ** կերպով լիազորված, ստորագրեցին **սույն** կոնվենցիան»:

Պաշտոնական թղթակցություններին առանձնահատուկ հանդիսավորություն և յուրօրինակություն են հաղորդում նաև,

⁶⁷ Տե՛ս Ն. Չալոմյան, Դիվանագիտական և հյուպատոսական ծառայություն և իրավունք, Եր., 2005, էջ 94:

այսպես կոչված, **հաճոյախոսության ձևակերպումները**, որոնք կապվում են վարվելակերպի կանոնակարգի (էթիկետի) հետ, ինչպես՝ «Պատիվ ունեն հայտնելու....», «Ձերդ Գերազանցություն», «Մեծահարգ պարոն Դեսպան», «Նորին Գերազանցություն», «Մեծարգո գործընկեր....», «....կանխավ ընդունեք մեր հարգանաց հավաստիքը»: Սրանք պարտադիր գործառույթ ունեն գրագրության առանձին ձևերում: Օր.⁶⁸ վերբալ հայտագիրը սկսվում և ավարտվում է հաճոյախոսության ձևակերպումներով (տե՛ս էջ 317): Դրանք չեն տրվում միայն հատուկ դեպքերում. եթե հայտագիրն ունի բողոքի կամ ցավակցական բովանդակություն, տեղեկացնում է դժբախտ պատահարի, երկրում սուգ հայտարարելու կամ նման այլ իրավիճակների մասին և կամ եթե տրվում է կառավարության անունից:

Հաճոյախոսական ձևակերպումները պարտադիր են նաև դիվանագիտական ծառայության մեջ հաճախ կիրառվող թղթակցության այնպիսի ձևերում, ինչպիսիք են՝ անձնական հայտագիրը, անձնական նամակը ևն: «Դիվանագիտական փաստաթղթերի կազմման պահանջներից մեկը,– գրում է Նուբար Զալըմյանը,– հաճոյախոսական ձևակերպումների գործածումն է, որոնք վկայում են հարգանքի, ինչպես նաև գործընկերների միջև հավասարության սկզբունքի մասին: Եթե կողմերից մեկը հրաժարվում է հաճոյախոսության կամ քաղաքավարի վարվել-ցողության ձևակերպումներ օգտագործելուց, ապա մյուս կողմը նույն կերպ է վարվում: Սա դիվանագիտության մեջ ընդունված իրողություն է»⁶⁸:

Ծանոթություն: Դիվանագիտական պրակտիկայում «օգտվելով առիթից» արտահայտությունը երբեմն տեղին չի գործածվում, հատկապես երբ խոսքը սգո արարողության կամ դիվանագիտական ոչ պատշաճ վարքագծի մասին է: Եթե փաստաթուղթը ունի, օրինակ, ցավակցական բովանդակություն, չի կարելի ընդունված կարգի համաձայն վերջում հավելել՝ «Օգտվելով առիթից՝ վերստին մեր հարգանքի հավաստիքն ենք հայտնում....»:

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 93:

Դիվանագիտական փաստաթղթերի լեզվին օտար չեն **արտահայտչականության տարրերը**: Իբրև դրա օրինակ՝ իրավացիորեն նշվում է մայրաքաղաքի, փողոցի կամ շենքի անվան **փոխանուն գործածությունը**՝ անվանելու համար համապատասխան երկիրը, պետությունը կամ արտաքին գործերի կառույցները: Օր.՝ **Quai d'Orsay** – Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարություն, **Ելիսեյան պալատ**՝ Ֆրանսիայի նախագահի նստավայր, **Downing Street**՝ Անգլիայի արտաքին գործերի նախարարություն (տե՛ս էջ 145):

Դիվանագիտական ենթաոճին արտահայտչականության առանձին երանգ են հավելում նաև **փոխաբերական իմաստով բառակապակցությունները**, որոնք ձեռք են բերել դարձվածքային նշանակություն, ինչպես՝ **սպառազինությունների մըրցավազք, ենթադատության իմունիտետ, սառը հակամարտություն, դիվանագիտական հարաբերությունների սառեցում, անցանկալի անձ** ևն:

Պաշտոնական ոճի մյուս տարատեսակները բնորոշվում են ընդհանուր հատկանիշներով և լեզվական ընդգծված յուրահատկություններ գրեթե չեն դրսևորում. **վարչագրասենյակային խոսքին** բնորոշ են տեղեկատվականությունը, հաղորդումը, լրատվական լեզվամիջոցների և գրասենյակաբանությունների ակտիվ գործառույթը, **հաշվապահական խոսքը** ավելի միօրինակ է, աչքի է ընկնում խիստ կաղապարված լեզվակառույցների և վիճակագրական տեղեկությունների կիրառությամբ, **կենցաղային-գործնական գրագրությունների լեզուն** է դրսևորում ընդհանուր հատկանիշներից տարբերակվող յուրահատկություններ՝ պայմանավորված գրագրության ձևով, հաղորդման նպատակով, բովանդակությամբ և արտալեզվական այլ գործոններով:

3.3. ԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ՈՃ

3.3.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (198): 3.3.2. Հնչյունական առանձնահատկություններ (200): 3.3.3. Բառադասարը (201): 3.3.4. Քերականական հասկանիչներ (203): 3.3.4.1. Չևաբանական առանձնահատկություններ (203): 3.3.4.2. Շարահյուսական առանձնահատկություններ (205):

3.3.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Խոսակցական լեզուն բանավոր հաղորդակցման միջոց է, որը ձևավորվում է խոսելու պահին: Ունի կիրառության լայն ոլորտ: Լեզվական որոշակի համակարգ է, որը հակադրվում է պաշտոնական, գրքային խոսքին իր անմիջականությամբ և ոչ պաշտոնական բնույթով: Խոսակցական լեզուն կատարում է հաղորդակցական դեր, որով էլ հիմնականում պայմանավորված են նրա ոճական առանձնահատկությունները: Խոսակցական ոճին հատուկ են հանպատրաստից ձևավորումը, լեզվական միջոցների խնայողությունը, պատկերավորությունը, սեղմությունն ու հակիրճությունը, որոնք պայմանավորված են խոսքային իրավիճակով և դրսևորվում են լեզվի բոլոր մակարդակներում: Խոսակցական լեզուն **ինքնաբուխ է, արագ է փոփոխվում:** Հոմանիշները սակավ կիրառություն ունեն. հաճախակի են բառային կրկնությունները: Շարահյուսական կառույցները պարզ են: Խոսքն **ամբողջական չէ. հաճախ մնում է անավարտ**⁶⁹:

«Խոսակցականը համաժողովրդական է իր հասկանալիությամբ, գործածականությամբ, ազգային լեզվամտածողությամբ, որոշ իմաստով գրական լեզվի հենարանն է, հիմքը և դրանով իսկ լեզվի ժողովրդայնությունն ապահովող հիմնական միջոցն է»⁷⁰:

Այն համեմատաբար **անկայուն համակարգ է**, արագորեն արձագանքում է հասարակության մեջ տեղի ունեցող սոցիալ-

⁶⁹ Տե՛ս "Разговорная речь в системе функциональных стилей современно-го русского литературного языка", Саратов, 1992, էջ 312:

⁷⁰ Հ. Հարությունյան, Գեղարվեստական խոսք, Եր., 1986, էջ 252:

տնտեսական, մշակութային, ինչպես նաև քաղաքական փոփոխություններին՝ դառնալով այդ զարգացումների առաջին արտացոլողներից մեկը:

Բանավոր հաղորդակցման ժամանակ կարևոր դեր է խաղում **հնչերանգը**: Այն հիմնականում արտահայտվում է տրամաբանական շեշտի միջոցով և ծառայում է մտքի ճիշտ կամ ճշգրիտ արտահայտմանը: Հուզականությունը, զգացմունքների բազմազանությունը հաճախ դրսևորվում են միայն հնչերանգով:

Խոսակցական լեզվում հաղորդակցական մեծ դեր ունեն **շարժումները** (ժեստերը), որոնք կենդանի խոսքում ընդգծում, ասվածից առանձնացնում են այս կամ այն իմաստը՝ ուշադրությունը հրավիրելով դրա վրա, կամ ուժեղացնում են խոսքի զգացական կողմը, լրացնում և ամբողջացնում ասվածի իմաստը: Ձեռքերի շարժումներից բացի՝ զգալի դեր են կատարում նաև գլխի շարժումներն ու աչքերի, դեմքի արտահայտությունը:

Շարժումները խոսքի կազմակերպման մեջ կատարում են հնչերանգի դեր. պահպանում են խոսքի ռիթմը, ուժեղացնում են արտահայտչականությունը: Օր.՝ ձեռքի շարժումը կարող է արտահայտել տարակուսանք, վրդովմունք, զայրույթ, հիացմունք, ուրախություն: Կան շարժումներ, որոնք իրենց նշանակությամբ ընդհանուր են տարբեր ժողովուրդների համար: Այդպիսի շարժումներից են, օրինակ, ողջույնի ու հրաժեշտի ժամանակ ձեռքսեղմումը, ձեռքը բարձրացրած թափահարելը ևն:

Մեծ նշանակություն ունեն **նկարագրական շարժումները**, որոնցով ցույց են տրվում տվյալ գործողության կամ տվյալ առարկայի բնորոշ էական կողմերը, չափերը, ձևերը, դիրքը: Բանավոր խոսքում որևէ մեկի արտաքինի՝ բառերով նկարագրությունը սովորաբար ուղեկցվում է ձեռքերի, դեմքի զանազան շարժումներով⁷¹:

⁷¹ Տե՛ս "Русская разговорная речь", М., 1973, էջ 465: Տե՛ս նաև Ե. Գևորգյան, Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 2003:

3.3.2. Հնչյունական առանձնահատկություններ: Անկաշկանդ խոսքը սովորաբար ավելի արագ տեմպ ունի: Խոսքի արագ տեմպում հնչյունական սղումները երբեմն կարող են այն աստիճանի հասնել, որ բառից մնա միայն մի փոքր նյութական արտահայտություն՝ բառի ռիթմային կմախքը: Խոսքի շղթայում որոշ հնչյուններ կարող են իրենց որակը փոխել, թուլանալ կամ բոլորովին սղվել, որոշ հնչյուններ (նույնիսկ վանկեր)՝ չարտասանվել: Առօրյա խոսակցության ժամանակ խոսողն իրեն թույլ է տալիս որոշ ազատություն. «բարենպաստ» պայմաններ են ստեղծվում հնչյունական սղումների և զանազան ազդեցությունների համար:

Խոսակցական ոճում ծայնավորները մի շարք դեպքերում, ի տարբերության գրական արտասանության, կորցնում են իրենց հնչյունական հատկանիշները՝ վերածվելով անորոշ, անհստակ միջբաղաձայնային անցումային տարրերի, ինչպես 1) սղվում է կից վանկերի նույնական ծայնավորներից մեկը՝ **իմի-ջիայլոց-իմիջայլոց**, 2) սղվում է ը ծայնավորը՝ **խորի[ը]դղակցել-խորդակցել**), 3) ը-ն կարող է տեղափոխվել՝ **ծեռ[ը]նպահ-ծեռն[ը]պահ, գտն[ը]վել-գտ[ը]նվել**, 4) ը-ն կարող է հավելվել՝ **հաշտ[ը]վել, պարտ[ը]վել, վերց[ը]նել**, 5) փոխառյալ բառերում ռուսերենի նմանողությամբ **ե-ն** հնչում է **ի՝ պենիցիլին-պ[ի]նիցիլին, ինտելիգենտ-ինտ[ի]լիգենտ**, 6) որոշ փոխառյալ բառերի վերջնավանկի **ո-ն** արտասանվում է **ը՝ օպերատ[ը]ր, տրակտ[ը]ր, տրանսպ[ը]րտ**, 7) **ո(օ)-ն** արտասանվում է **ա՝ Մ[ա]սկվա, Դ[ա]ստ[ա]լսկի**:

Խոսքի արագ արտաբերման ժամանակ կից հնչյունների փոխազդեցությունը ուժեղանում է: Կից ծայնավորները հաճախ վերածվում են երկհնչյունի՝ **քվեարկել-քվ[յա]րկել, միայն-մ[յա]յն, ծրիակեր-ծր[յա]կեր, Ուկրաինա-Ուկր[ա]յնա**: Երկհնչյունները վերածվում են ծայնավորների՝ **ծայն-ծ[ե]ն, հայր-հ[ե]ր, զգույշ-զգուշ, աշխույժ-աշխուժ**:

Արտասանական շղթայում բաղաձայնները ավելի թույլ ու անհստակ են արտասանվում: Խոսակցական լեզվին բնորոշ է **հ-ի** անկումը՝ **խորուրդ, հայոյել, հաշվապա, նախագա, հերթապա**: Մի շարք դեպքերում կարող են չհնչել **ր-ն** (**եկրորդ,**

գրի՝ (հրամայական **գրի՛ր**-ի փոխարեն)) և **ն-ն** (**առաջի, վերջի**): **Բ**-ի փոխարեն երբեմն արտասանվում է **ռ՝** **Գե[ռ]մանիա, վե[ռ]նագիր, ե[ռ]եսուն**: Տարածված է բառի մեջ նոր, ավելորդ հնչյունի կամ հնչյունակապակցության հավելումը, որից բառիմաստը չի փոխվում՝ **կանա[ն]չ, սան[դ]ր, ֆիդայի[ն], ութ[անա]սուն**:

Հաճախ կրճատվում են բառերը, հատկապես հատուկ անունները: Օր.՝ **հաջողություն-հաջող, Հովհաննես-Հովիկ / Հովո, Խաչատուր-Խաչիկ / Խաչո, Սարգիս-Սաքուլ / Սաքո**:

Մեր առօրյա խոսքի արտասանական նորմերը, ի տարբերություն գրական լեզվի նորմերի, ավելի հաճախ են փոփոխվում՝ պայմանավորված խոսակցական լեզվի ընդհանուր բնույթով: Դրանք, իհարկե, գրական լեզվում ընդունելի չեն:

3.3.3. Բառապաշարը: Խոսակցական ոճը աչքի է ընկնում իր հարուստ և բազմապիսի բառապաշարով, որի ընտրությունն ու գործածությունը պայմանավորված են այս ոճին հատուկ անմիջականությամբ, ոչ մշակվածությամբ, հուզական երանգավորում ունեցող բառերի ու արտահայտությունների առատությամբ: Հաճախ են հանդիպում բառերի բարբառային տարբերակներ, օտարաբանություններ, դիպվածային բառեր, դարձվածքներ: Բառապաշարը ճկուն, բաց համակարգ է. արձագանքում է հասարակական տեղաշարժերին և համալրվում նորանոր բառերով ու արտահայտություններով: Խոսակցական ոճի բառերը հիմնականում ունեն հոմանշային տարբերակներ գրական լեզվում, օր.՝ **վռազ (շտապ), զոռով (բռնի), հանաք (կատակ), հալ (վիճակ), վախտ (ժամանակ)**:

Ավելի մեծ կիրառություն ունեն կազմությամբ պարզ բառերը: Դրանք հիմնականում կենցաղային առարկաների, մարդուն անմիջականորեն շրջապատող իրերի, երևույթների անվանումներ են:

Բարդություններից խոսակցական լեզվում գործածական են՝ **ա)** հարադրավոր բայերը՝ **աչքով անել, դաս առնել, մեջ ընկնել, խելքի բերել, բ)** կրկնավորները, որոնց բաղադրիչներից մեկը կարող է հնչյունափոխված լինել՝ **կես-կես, ինչ-ինչ,**

քիչ-միչ, մանր-մունր, գ) զուգադրական բարդությունները՝ եփել-թափել, չափել-ծնել, տանել-բերել, ծլել-ծաղկել, դ) պատճառական հարադիր բայերը՝ ավել տալ, երգել տալ, բերել տալ:

Խոսակցական ոճի բառապաշարում հաճախակի գործածություն ունեն դարձվածքները, բարբառայնությունները, ժարգոնային բառերը, հասարակաբանությունները, օտարաբանությունները, նորաբանությունները:

1. Դարձվածքները և բարբառային բառերը սեղմություն, հակիրճություն, ժողովրդական երանգ են հաղորդում խոսքին՝ բերանը ջուր առնել, դանակը ոսկորին հասնել, ջրից չոր դուրս գալ, կուչ գալ, դարուփոս, ջան:

2. Ժարգոնային բառերը կիրառվում են որոշակի ոլորտներում ու գործածական են սոցիալական որոշակի խմբերի կողմից, ինչպես՝ լռվել-մնալ, խփնվել-իրեն կորցնել, ֆազերը գցել-խիստ բարկանալ, հոգնած-ծեռքից գնացած, ոչ պիտանի: Դրանք երբեմն ռուսերեն կամ անգլերեն բառերի աղավաղված տարբերակներ են՝ մալադոյ-նորակոչիկ, գոլդոտ – լավին մոտ, պրաստոյ – հասարակ:

3. Հասարակաբանությունները՝ որպես ցածր ոճի հուզարտահայտչական երանգ ունեցող բառեր, խոսակցական լեզվում հաճախ ընդգծված բացասական, մաև ծաղրական իմաստ են արտահայտում և խոսակցին կշտամբելու կամ տվյալ երեվույթը քննադատելու միտում ունեն՝ գահիլա, ախմախ, թիթի-գուրջուն:

4. Օտարաբանություններ: Գերիշխում են արևելյան լեզուներից և ռուսերենից թափանցած օտարաբանությունները զիբիլ, խաբար, արադ, դաստա, բոյ, ազիզ, կամ՝ ռուչկա, պրոբլեմ, պրոցես, կորպուս ևն: Երբեմն աղավաղվում է օտար բառի արտաքին տեսքը՝ հնչյունական կազմը՝ պադյեզդ, պեչենի, մառոժնի, կուխնի: Պատահում է մաև, որ աղավաղվում է մաև բառիմաստը, այսինքն՝ օտար բառի նոր ձեռք բերած իմաստը որոշ չափով հեռանում է իր հիմնական իմաստից. մանիկյուր հայերենում նշանակում է եղունգներին քսվող հարդարանքի միջոց, ռուսերենում՝ ձեռքի եղունգները

մշակելու գործընթաց: Կենցաղային առարկաների հայերեն անվանումների փոխարեն հաճախ գործածվում են դրանց օտարալեզու տարբերակները՝ **վեդրո** (դուլ), **դուշ** (ցնցուղ), **զանափեսկա** (վարագույր), **մեքել** (կահույք): Վերջին շրջանում ակտիվացել է անգլերենից անցած բառերի գործածությունը՝ **օքեյ** (լավ), **բայ** (ցտեսություն), **օֆիս** (գրասենյակ), **շեյփինգ** (մարզանք):

5. **Նորաբանությունները** դժվարությամբ են մուտք գործում խոսակցական լեզու. նախապատվությունը տրվում է օտարաբանություններին՝ **դեֆեկտ** (←արատ), **ռեկլամ** (←գովազդ), **կոմպլեքս** (←բարդույթ), **սայթ** (←կայքէջ): Խոսելու պահին հաճախ ծնվում են դիպվածային բառեր՝ **սովորելացավ**, **տոկոսախեղդ**, **տոկոսացավ**, **սրճամուլ**, **կյանքակեր**:

Երբեմն հաղորդակցման ժամանակ ավելացվում են բառեր և արտահայտություններ (ավելորդաբանություններ), որոնք ծանրաբեռնում են խոսքը, օր.՝ **նորից վերապատմել**, **նորից վերհիշել**, **կրկին անգամ**, **քանիցս անգամ**, **հետ նահանջել**:

Բանավոր խոսքում շատ են կիրառվում նաև բառեր և արտահայտություններ, որոնք գործածվում են ժամանակ շահելու, խոսքի ընթացքում առաջացած դադարը լցնելու նպատակով՝ **դե**, **բան**, **այ քեզ բան**, **ուրեմն**, **հետո**, **դե ինչ ասեմ**, **դե հիմա**, **խոսքի**, **օրինակի համար**, **ասենք թե** ևն:

Բառապաշարի ընտրության և գործածության վրա մեծապես ազդում են խոսողի տարիքը, զբաղմունքը, միջավայրը, հասարակության մեջ գրաված դիրքը և այլ գործոններ⁷²:

3.3.4. Քերականական հատկանիշներ: Ընդհանուր առանձնահատկությունն այն է, որ խոսակցական լեզուն համանշային տարբերակներից «նախընտրում է» խոսակցական քերականական ձևերն ու կազմությունները:

3.3.4.1. Չևաբանական առանձնահատկություններ: Լեզվի միօրինակացման միտումը դրսևորվում է առաջին հերթին

⁷² Տե՛ս «Ժամանակակից հայերեն խոսակցական լեզուն», Եր., 1981, էջ 186-201:

խոսակցական լեզվում: Ձևաբանական տարբերակներ առաջանում են հենց այդ միտումի ազդեցությամբ. լեզվում գործող անկանոն շատ ձևեր կամ կադապարներ դուրս են մղվում:

Խոսակցական լեզվում հաճախակի են կիրառվում դերանունները (հատկապես ցուցական ու հարցական) և եղանակավորող բառերն ու ձայնարկությունները: Ստացականությունն արտահայտելու համար **իմ, քո** ստացական դերանունների հետ հաճախ գործածում են նաև նույն իմաստն արտահայտող **ս, դ** հոդերը՝ **իմ ընկերս, քո երգդ**: Տարածված են **ինքը, իրենք** դերանունների **ա**-ով կազմվող հոլովածները՝ **իրան, իրանով, իրանք, իրանցով, իրանց մեջ**:

Հաճախակի են նաև ածականի, թվականի փոխանվանական կիրառությունները, օր. «**Հինգը** գնացին, **չորսը** մնացին», «**Մեծերին** լսել է պետք»: Բնորոշ է ածականի գերադրական աստիճանի՝ **ամենա-** և **-գույն** մասնիկների համատեղ գործածությունը՝ **ամենալավագույն**:

Խոսակցական լեզուն գրականից ունի տարբերություններ նաև գոյականի հոլովման համակարգում: 1. Գոյականի **ի** հոլովումը, շատ դեպքերում զուգահեռաբար գործածվելով մյուս հոլովումների փոխարեն, աստիճանաբար լայն տարածում է ստանում՝ **ծագման-ծագումի, սկեսրոջ-սկեսուրի, անկյան-անկյունի**: 2. Հաճախ են գործածվում հոլովական ձևերի անհնչյունափոխ տարբերակներ **բջիջի, հովիտի, թռչունի, պտուղի, նարինջի**: 3. **Տատ, պապ, տղա, երեխա** ձևերը սովորաբար ու հոլովմամբ են հոլովվում **տատու, պապու, տղու, էրեխու**: 4. Գործիական հոլովում **-բ**-ի փոխարեն հիմնականում կիրառվում է **-ով**-ը **ուրախությամբ-ուրախությունով, վատությամբ-վատությունով, ուսմամբ-ուսումով**: Տարածված են նաև հին հայերենից պահպանված **–ք** հոգնակերտի կիրառությունները՝ **քաղաքացիք, տղերք, երեխեք, աղջկերք**: Խոսակցականին հատուկ են հավաքական **-ենք** մասնիկով ձևերը (**Լուսիկենք, Հակոբենք, մամայենք**), **-ք** մասնիկի անկումով կազմված **-ներ**-ով հոգնակիները (**ոտներ, ձեռներ**): Գրական տարբերակներին զուգահեռ՝ խոսակցականում կիրառվում են նաև հոգնակի թվի հետևյալ ձևերը՝ **թմեր, աշխա-**

տավարծներ, հորաքույրներ: Գործածական է ստացական հոգնակին՝ **աչքներս, ձեռքներս, ասելներս, գնալներդ:**

Խոսակցական լեզվում բայն ունի գործածության մեծ հաճախականություն: Բայական զուգածներից տարածված են կա՛մ խոսակցական կազմությունները (**ասեցի//ասի, բերի, տվի, դրի, թողի** ևն), կա՛մ պարզապես բարբառներից խոսակցականին անցած սխալ կազմությունները (**փախնել, թռնել, վազացնել, ուտացնել, սովորացնել, խոսալ, գովալ, ցավալ, էթալ, կայնել, տենալ, գրի (գրեցի** իմաստով) ևն): Ամենից հաճախ գործածվում է բայի ներկա ժամանակը, երբեմն՝ այլ ժամանակների մշանակությամբ, օր.՝ «Եկող տարի **ամուսնանում եմ**» (ապառնիի իմաստով), «**Գնում եմ** տուն. ի՛նչ տեսնեմ...» (անցյալ ժամանակի իմաստով): Եզակի երրորդ դեմքում է-ի փոխարեն սովորական է **ա** օժանդակ բայի գործածությունը (**ասում ա, գրում ա**): Զուգածների առատությամբ աչքի է ընկնում հրամայական եղանակը (**գրի՛//գրի՛ր, խոսա՛//խոսի՛ր, գրե՛ք//գրեցե՛ք**):

3.3.4.2. Շարահյուսական առանձնակատկություններ: Խոսակցական լեզվի տարբերությունը գրականից առավել հստակ է երևում շարահյուսության մեջ: Շարահյուսական ամենաբնորոշ հատկանիշը կառուցվածքային բազմազանությունն է: Գերակշռում են շարահյուսական պարզ միավորները, հատկապես թերի և միակազմ նախադասությունները՝ «**Բացատրեց. հասկացա**», միակազմ՝ «**Ցրտեց**», «**Լուսացավ**»: Դրանք խոսքը դարձնում են ավելի սեղմ և դիպուկ: Նախադասությունները շատ հաճախ ավարտուն և ամբողջական չեն. շատ դեպքերում, միտքը լրացվում է ձեռքի և դեմքի շարժումներով:

Բաղադրյալ ստորոգյալի չէ հանգույցի փոխարեն գործածվում է չի-մ՝ «տանը չի», «պետք չի»:

Հաճախակի գործածություն ունեն եղանակավորող բառերով, ծայնարկություններով արտահայտված **բառ-նախադասությունները**՝ «Հա՛»: «Չէ՛»: «Ո՛չ»: «Գուցե՛»: «Օ՛ ֆ»:

Նախադասության անդամների շարադասության ընդունված կարգը հաճախ չի պահպանվում, և առաջին պլան է մղվում նախադասության այն անդամը, որը խոսողի համար առավել կարևոր է. այդ բառը դրվում է նախադասության սկզբում՝ անկախ նախադասության մեջ նրա ունեցած պաշտոնից, օր.՝ «Արմոյին, Արմոյին կանչեք»: Խոսքի սահուն ընթացքը հաճախ ընդմիջվում է միջանկյալ նախադասություններով: Դա հանգեցնում է իմաստային կապերի թուլացման, օր.՝ «Վաղը, **ես ուրախ եմ**, պիտի գնաս գյուղ՝ ձերոնց մոտ», «Երեկ, **սիրտս ծակում էր ուժեղ**, գնացի պոլիկլինիկա»: Հաճախ խախտվում է շաղկապի շարադասությունը, օր.՝ «Ա.- Շատ տաք ես հագնված: Բ.- Ցուրտ է **որովհետև**»:

Խոսակցությունը հաճախ չի ընթանում մտքի տրամաբանական զարգացմամբ. մի թեման աննկատելիորեն փոխարինվում է մյուսով:

Խոսակցականում որոշ շաղկապներ, դերանուններ և այլ բառեր ու բառակապակցություններ, շարահյուսորեն չկապվելով նախադասությանը, հանդես են գալիս թարմատարի դերում՝ «Գրիգորյանը, **ինչ է**, չի գալու»: Այդպիսիք են նաև **հա, չէ** եղանակավորող բառերը՝ հարցական նշանակությամբ՝ «Աման եկել է, **հա**»:

Բնորոշ են անշաղկապ նախադասությունները, որոնցում մեծ դեր է կատարում հնչերանգը՝ (Եթե) **Գաս՝ կգնանք**: «Շարահարությունը խոսքերի կապակցության ամենապարզ, սկզբնական ձևն է և հատուկ է ժողովրդական լեզվին» (Մ. Աբեղյան):

Խոսակցական լեզվում նկատելի են ենթակայի և ստորոգյալի համաձայնության որոշ շեղումներ՝ «Քո **ասածները** ինձ **ոգևորեց**», «**Ջանքեր պահանջվեց**», «Նրա **կեցվածքն ու պահվածքը** անլուրջ **թվաց**»: Երբեմն ենթական և ստորոգյալը համաձայնում են ոչ թե քերականորեն, այլ ենթակայի արտահայտած իմաստով (բակառություն)՝ «**Ժողովուրդը հավաքվեցին** հրապարակում», «**Բազմությունը մոտեցան** դարպասներին», «**Մի մասը հետ գնացին**»: Խնդրառության առանձին դեպքերում զգալի է օտար լեզուների անմիջական

ազդեցությունը՝ **Ժանոթանալ տեսարժան վայրերի հետ:** Որոշ կապերի հետ անձնական դերանունների տրական հոլովի (ինձ, մեզ, քեզ, ձեզ) փոխարեն խոսակցականում համատարած գործածություն ունեն սեռական հոլովածները՝ **իմ մոտ, քո համար, մեր հետ, ձեր նման** ևն: Ներգոյական հոլովածներին որոշ դեպքերում փոխարինում են **սեռական հոլով+վրա** կառույցները՝ **հրապարակի վրա, խաչմերուկի վրա, փողոցի վրա, անկյունի վրա:**

Խոսակցական լեզվին հատուկ է **խոնարհված բայ+ըղծական եղանակի բայածն** կառույցը (անորոշ դերբայի փոխարեն)՝ **ուզում եմ ասեմ:**

Խոսակցական ոճն ունի ընդգծված **հուզարտահայտչական երանգ**. դրանով խոսողն ուզում է ներագդել խոսակցի վրա: Ունի որոշակի պատկերավորման համակարգ: Լայն կիրառություն ունեն՝ **1.** փոխաբերությունը («Ի՞նչ ես դատարկ-դատարկ խոսում»), **2.** համեմատությունը (շան պես չարչարվել, ամպի չափ սիրել), **3.** մակդիրը (**անհամ** խոսք, **չուտվող** մարդ) **4.** փոխանունությունը («**Թումանյան** շատ եմ սիրում»), **5.** չափազանցությունը («Գիշեր-ցերեկ աշխատում էր, քիթ սրբելու ժամանակ չունեի», «Արար աշխարհի ման էկա») ևն:

Խոսակցական ոճն աչքի է ընկնում աշխուժությամբ, կենդանությամբ, անմիջականությամբ, և դրան մեծապես նպաստում են նաև **կոչականները**, որոնցով ասելիքը չի մնում անհասցե. ուղղվում է որոշակի հասցեատիրոջ, դառնում առարկայական, ձեռք բերում մտերմական երանգ. հիմնականում ուղեկցվում են ձայնարկությունների գործածությամբ՝ **վա՛խ, ջա՛ն, ա՛խ, ա՛յ տղա, ա՛յ մարդ, դե՛:**

Հաղորդակցումը հաճախ ընթանում է ընդհատումներով, զեղչումով և մասնատմամբ, որոնց պատճառով խոսքը երբեմն դառնում է թերի: Խոսակցական լեզուն լի է թերի, անավարտ, լիովին չձևավորված, կիսատ, երբեմն նույնիսկ մի նախադասությունը մյուսի մեջ թափանցած կառույցներով: Խոսողը հաճախ ինքն է «ընդհատում» իրեն, լրացնում ասելիքը զանազան պարզաբանող բառերով, ավելադրություններով, և այս բոլորի հետևանքով նախադասությունների սահմանները հա-

ճախ դառնում են անհստակ, անորոշ: Բնորոշ են ոչ լրիվ զեղչումներով կազմված նախադասությունները, որոնք պայմանավորված են իրադրությամբ: Ձեղչումների մեծ քանակը պայմանավորված է արտալեզվական գործոններով, իրադրությամբ: Քերականական զեղչումներից խոսակցականին հատուկ է հարակատար դերբայի զեղչումը. «Այս դեպքում նրա խնդիր-լրացումը գալիս բռնում է դերբայի շարահյուսական դիրքը և առաջ բերում անսովոր կապակցություն: Օր.՝ **բրդից գործած գուլպա>բրդից գուլպա, կաշվից ձեռնոց, սատենից վրձկապ, հավով հարիսա**»⁷³:

Խոսակցական լեզուն հիմնականում **երկխոսական բնույթի** է: Հաճախ երկխոսության ընթացքում նախադասության կառույցը անմիջականորեն պայմանավորվում է խոսակցի միջամտությամբ, նրա պատասխանով կամ նույնիսկ շարժումով: Երկխոսության ժամանակ նախադասությունը հաճախ արտահայտվում է մեկ անդամով: Օր.՝ «Ա.- Ո՞վ էկավ: Բ.- Վահանը»: «Ա.- Ի՞նչ պատահեց: Բ.- Չգիտեմ», «Ա.- Ո՞ր ես գնում: Բ.- Դասի», «Ա.- Որտեղի՞ց էսպես հոգնած: Բ.- Գործից»: Պատասխանական նախադասությունը հաճախ արտահայտվում է եղանակավորող բառով: Օր.՝ «Ա.- Նիստին մնալո՞ւ ես: Բ.- Անպայման»: «Ա.- Շեֆն էստեղ չի՞: Բ.- Ոնց որ»: Երկխոսության ժամանակ կարող է զեղչվել բարդ ստորադասական նախադասության գլխավոր նախադասությունը: Օր.՝ «Ա.- Ի՞նչ էր պատահել չէիր եկել: Բ.- Հիվանդ էի»: (Չէի եկել, որովհետև հիվանդ էի): Երկխոսություններում զեղչումներ հնարավոր են նաև հրամայական նախադասություններում, օր.՝ «Չեններդ»: «Շուտ տուն»: «Լեզր՛ւդ»:

Զրուցակիցների անմիջական շփումը հնարավորություն է տալիս իրար հասկանալու կես խոսքից, և նախադասությունները հաճախ այնպես են կրճատվում, որ դրանք շարահյուսորեն անհնար է վերականգնել: Օր.՝ «Ա.- Ա՛յ քեզ բան. էդ ինչի՞դ

⁷³ Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք առաջին, Եր., 1990, էջ 418:

էր պետք: Բ.- Ի՞նչ իմանամ: Ա.- Չնայած լավ ես արել, որ վերցրել ես. պետք կգա: Բ.- Հա՛: Երևի: Բայց... Չգիտեմ»:

Երկխոսությունների ժամանակ բազմապիսի և անսահմանափակ զեղչումները լրացվում են մեծ մասամբ հնչերանգով:

Կրկնությունների միջոցով շեշտվում, ընդգծվում է նախադասության որևէ անդամ կամ հատված, օր.՝ «Վերցրո՛ւ, վերցրո՛ւ, մի՛ ամաչիր»: Կրկնությունը համապատասխան հնչերանգի դեպքում խոսքին հետաքրքիր յուրահատկություն է հաղորդում. դառնում է ապրումի, տրամադրության, մասնավորապես զայրույթի, հուսահատության դրսևորման միջոց: Օր.՝ «Էդ գնալն էր, որ գնաց», «Ատելով ատում էր»:

Այսպիսով՝ խոսակցական լեզուն ունի իրեն հատուկ նորմավորված որոշակի համակարգ: Ի տարբերություն գրական լեզվի նորմի՝ խոսակցական լեզվի նորմը գիտակցաբար չի հաստատվում և չի հսկվում. չափանիշ է համարվում այն, ինչ հանդիպում է լեզվին տիրապետող շատ մարդկանց խոսքում:

Բոլոր դեպքերում, պիտի ջանալ թեկուզ առօրյա հաղորդակցման ժամանակ խոսել այնպիսի լեզվով, որն առավել մոտ է գրականին:

3.4. ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՈՃ

3.4.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (210): 3.4.2. Հնչյունական յուրահասկություններ (211): 3.4.3. Բառադասարը (212): 3.4.4. Քերականական հասկանիչներ (218): 3.4.4.1. Չնաբանական առանձնահատկություններ (218): 3.4.4.2. Շարահյուսական կառույցներ (225): 3.4.5. Հեղինակային ոճ կամ խոսքավեպ (227):

3.4.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Գեղարվեստական ոճը գրական ստեղծագործությունների լեզվի առանձնահատկությունն է: Այն պատկերավոր մտածողության դրսևորում է, որը իրականացվում է պատկերավորման և լեզվի արտահայտչամիջոցների կիրառմամբ, բառերի փոխաբերական գործածությամբ, նույնիսկ երբեմն որոշակի հնչյունական կազմ ունեցող բառերի նպատակային ընտրությամբ: Եթե գրական լեզվի նորմերի պահպանումը գործառական մյուս ոճերի դեպքում պարտադիր է, ապա գեղարվեստական լեզուն հաճախ է շեղվում ընդունված նորմերից: Դրանց շնորհիվ հզորանում է խոսքի ներգործության ուժը, ասելիքը դառնում է պատկերավոր:

Գեղարվեստական լեզուն գրական լեզվի մի տարբերակն է, որը ստեղծվում, զարգանում և անվերջ հարստանում է գրողների ստեղծագործությունների միջոցով: Այն ամենատարրոլունակն է և՛ բառապաշարի հարստությամբ, և՛ քերականական զուգաձևություններով, և՛ լեզվի ու պատկերավորման միջոցների գործածության բազմազանությամբ: «Գրական ստեղծագործության լեզուն կիրառվում է մարդկային գործունեության միայն մեկ՝ գեղագիտական ոլորտում: Մինչդեռ գրական լեզուն սպասարկում է մարդկանց գործունեության բոլոր ոլորտները: Այդ հատկանիշի պատճառով էլ ստացվում է, որ գրական լեզուն գեղարվեստական գրականության լեզվից «ավելի լայն է»»⁷⁴:

⁷⁴ А. Горшков, Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика, М., 2006, с. 315.

Իհարկե, գործառական որոշ ոճերում էլ կարող են գեղարվեստական լեզվի տարրեր գործածվել: Օր.՝ հրապարակային, մասնագիտական, քաղաքական և այլ ելույթներում կամ հոդվածներում հեղինակը կարող է խոսքը տպավորիչ դարձնելու համար օգտագործել դիպուկ համեմատություններ, փոխաբերություններ, մեջբերել նշանավոր մարդկանց խորիմաստ ասույթներ, նույնիսկ բանաստեղծական տողեր: Բայց դա պետք է արվի չափավոր, որպեսզի չխաթարվեն տվյալ գործառական ոճի բնույթն ու ամբողջականությունը: Գեղարվեստական խոսքում էլ հատկապես տարբեր կերպարների տիպականացման համար կարող են ներմուծվել գործառական մյուս ոճերին բնորոշ արտահայտություններ: Սրանց չարաշահումը ևս ընդունելի չէ, որովհետև գրական ստեղծագործությունը նախ և առաջ պետք է աչքի ընկնի գեղարվեստականության պահպանման օրինաչափություններով:

Գեղարվեստական լեզվի հարստությունն ու ինքնատիպությունը դրսևորվում են լեզվական բոլոր մակարդակներում:

3.4.2. Հնչյունական յուրահատկություններ: Որոշակի իրենչյունական կազմ ունեցող բառերի միջոցով բանաստեղծության զգացմունքային կողմը ուժգնացնելու հնարանքը (բաղաձայնույթ կամ առձայնույթ) գեղարվեստական գրականության մեջ համեմատաբար քիչ է հանդիպում: Հայ գրականության մեջ բաղաձայնույթի հաջող կիրառություններով աչքի են ընկել Գրիգոր Նարեկացին, Միսաք Մեծարենցը, Վահան Տերյանը, Եղիշե Չարենցը և ուրիշներ: Օր.՝ «Ծաւալ ծով ծիծաղ քաղցր օդով շարժենայր...» (ԳՆ), «Աշնան մշուշում շշուկ ու շրշում...» (ՎՏ), «Հոգվույս դափ ու թմբուկի Կ'իջնե ծիծաղն այս գիշեր. ծնծղաներու պես ցնծուն ծափ կը զարնեն իմ հուշեր» (ՄՄ):

Առավել սակավ են առձայնույթի գործածության դեպքերը: Առձայնույթը ավելի հաճախ գործածվում է բանաստեղծական տողերը հանգավորելու համար, որտեղ կարեվորվում է հատկապես վերջին վանկի ձայնավորը: Օր.՝ «Մեկն ասում է՝ հին է, Մեկն ասում է՝ նոր է: Իսկ ինձ համար մեկ է, Երբ որ մեջը վերք է, Եվ քո ապրած օրն էլ Երգն իսկապես երգ է, Հին ու նորը ո՞րն է» (ՀՍ):

3.4.3. Բառապաշարը: Գեղարվեստական լեզվի կարևոր արժանիքներից է բառի փոխաբերական գործածությունը, որով խոսքը դառնում է առավել խորիմաստ և պատկերավոր: Հատկապես այս հնարանքի շնորհիվ են ստեղծվում գեղարվեստական լեզվի յուրօրինակությունն ապահովող պատկերավորման և արտահայտչական միջոցները: Ինչպես նշում է Բելինսկին, բառի ընտրությունը այնքան դիպուկ պետք է լինի, որ տվյալ շարադրանքում հնարավոր չլինի այն ուրիշ որևէ բառով փոխարինել⁷⁵: Թեև գեղարվեստական լեզուն գրական լեզվի մի տարբերակն է, սակայն, ի տարբերություն գործառական մյուս ոճերի, չկա բառապաշարի մի շերտ, որի գործածությունը այս ոճում բացառվի:

ա) **Համագործածական բառեր:** Ինչպես գիտենք, սրանք գրական լեզվի բառապաշարի ամենածավալուն շերտն են կազմում և գործառական բոլոր ոճերում էլ ամենից հաճախ կիրառելին են: Կարծիք կա, որ համագործածական բառերը հազվադեպ են նպաստում խոսքի ոճավորմանը: Այո՛, կիրառական տարբեր ոճերում այդ բառերը ոճական առումով համեմատաբար չեզոք են: Սակայն հավանաբար չկա համագործածական որևէ բառ, որը չենթարկվի վարպետ արվեստագետի գրչին և գեղարվեստական ստեղծագործության որևէ դրվագում չդրսևորի իր ոճական արժեքը: Օր. «Ծաղկափոշու մեջ թաթախված գունավոր բզեզին մանուշակը ճոճք է թվում, աշխարհը ծիրանագույն բուրաստան» (ԱԲ): «Ալպիական մանուշակ» պատմվածքի այս նախադասության բոլոր բառերն էլ բառարանային իմաստով ոճական արժեք չունեն: Բայց Բակունցին հաջողվել է այս սովորական բառերի միջոցով ստեղծել խորիմաստ մի պատկեր: Գյուղաշխարհ եկած հայ մտավորականները՝ հնագետն ու նկարիչն էլ այդ գունավոր բզեզի պես Կաքավաբերդի գեղեցկությունները տեսան միայն, բայց չառնչվեցին այդ լեռնաշխարհի մարդկանց հետ, չփորձեցին տեսնել ու հասկանալ նրանց հոգսերը:

⁷⁵ См. В. Белинский, Полное собрание сочинений: 2 13 т., М., 1954, т. 4, т. 545:

Համագործածական բառերին նոր իմաստ ու նրբերանգ հաղորդելու միջոցով գեղարվեստական խոսք կոշկու արվեստը բնորոշ է բոլոր առաջնակարգ գրողներին: Ուստի այս հարցում որևէ արվեստագետի առաջնություն չտալով՝ պարզապես բերենք ևս երկու օրինակ՝ «Մենք վաղ ճաշակեցինք թե՛ փորձություն, թե՛ մահ, Կյանքը մեզ չտրվեց իբրև երգ ու վայելք, Ու թե թախիժ տեսնեք մեր աչքերում հիմա, Ներեք... այդ աչքերով մենք մահին ենք նայել» (ՎԴ), «Դու իմ կյանքն էիր, կյանքիս գինն էիր, Լավագույնն էիր ամենքի մեջ: Դու իմ գրկի մեջ ուրիշինն էիր, Իմն էիր միայն իմ երգի մեջ» (ՀՍ):

բ) Բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառեր: Գրական լեզվի զարգացման համար բառապաշարային ու քերականական ձևերի հարուստ գանձարան են բարբառները: Այս շտեմարանից չօգտվելու դեպքում գրական լեզուն կարող է վերածվել կաղապարված ու անկենդան գրքային լեզվի և որոշ ժամանակ անց այնքան կիեռանա կենդանի խոսքից, որ իր դիրքերը կգիջի լեզվական մի նոր որակի: Այդպես է V դարի գրական լեզուն վերածվել գրքայինի՝ գրաբարի: Սակայն բարբառային բառերն ու քերականական ձևերը հազվադեպ են առանց «միջնորդության» ներթափանցում գրական լեզվի տիրույթ: Այդ գործընթացում «միջնորդի» կարևորագույն դեր է կատարում գեղարվեստական լեզուն: Ի տարբերություն գործառական մյուս ոճերի՝ գրականության լեզուն ավելի ազատ է ու անկաշկանդ: Գրողը միշտ էլ ձգտում է պահպանել լեզվի կենսունակությունը՝ գրական խոսքը հնարավորինս մոտեցնելով առօրյա-խոսակցական լեզվին: Ժողովրդախոսակցական, բարբառային, նույնիսկ ժարգոնային բառերն ու արտահայտությունները թեև «չեն գործածվում գրական հայերենում, սակայն երբեմն առանձին գրողների կողմից մտցվում են իրենց ստեղծագործությունների մեջ՝ առանձին հերոսների խոսքային բնութագրությունը տալու նպատակով»⁷⁶: Այդ երևույթը համեմատաբար քիչ է դրսևորվում միայն հեղինակային խոսքով մտահղացված չափածոյում: Մինչդեռ մեծածավալ երկե-

⁷⁶ Թ. Շահվերդյան, Ոճագիտություն, Եր., 2010, էջ 133:

րում (վիպակ, վեպ, դրամա ևն) բնավորությամբ, կրթական մակարդակով, մասնագիտությամբ և այլ գծերով տարբեր կերպարների տիպականացման ժամանակ անհրաժեշտ պայման է նաև նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքի անհատականացումը: Հեղինակները այդպիսի կերպարների խոսքը առավել համոզիչ ու բնական դարձնելու նպատակով որոշ ներմուծումներ են կատարում բառապաշարի տարբեր, այդ թվում բարբառային և ժողովրդախոսակցական շերտերից: Օր.⁷⁷ «Մեր Անդրին **անցկացած** շաբաթը մի նամակ էր ուղարկել **Վարշավու կողմերից**.... Լավ չի գրում. ասում է՝ **ես** է մի ամիս է Ծմակի մեջ, գիշեր-ցերեկ **թոփերը** տրաքում են: Մինչև անգամ **չու** դուրս գալն էլ **ա** երկյուղալի» (ԱԲ):

Սակայն բարբառային բառերից, առավել ևս քերականական ձևերից օգտվելը մեծ հմտություն է պահանջում: Երբեք չի կարելի չարաշահել ոչ խոսակցական, ոչ բարբառային տարրերի գործածությունը: Հակառակ դեպքում գեղարվեստական խոսքը կկորցնի իր համակարգային ամբողջականությունը, կդառնա բարբառախառն և հանրության համար դժվարընկալելի: «Ժողովրդական բարբառները,- գրում է Ալ. Շիրվանզադեն,- պետք է լինեն մեզ համար լոկ հում նյութ, ուրիշ ոչինչ, երբ նրանցից պետք է օգտվել գրականական բարբառը հարստացնելու համար: Ես դեմ եմ այն բանաստեղծական գրվածքներին, ուր ոչ միայն գործող անձինք, այլև հեղինակը խոսում է ամբոխի, իր տեղական ժողովրդի լեզվով: ...Հեղինակը կարող է իր հերոսներին խոսեցնել ժողովրդական բարբառով իրականությանը հավատարիմ լինելու համար: Բայց այստեղ ևս նա պիտի աչքի առջևն ունենա ընդհանուր մասշտաբը և կուրորեն չհետևի տեղական բարբառի բոլոր մանրամասն ձևերին»⁷⁷:

գ) **Հնաբանություններ:** Ինչպես բարբառային բառերի, այնպես էլ հնաբանությունների գործածությունը գեղարվեստական խոսքում ինքնանպատակ չպետք է լինի: Հնաբանություններին քնած բառերին, դիմելու համար ևս գրողից մեծ ծաշակ

⁷⁷ «Գրականագիտության ներածություն: Քրեստոմատիա» (կազմ. Էդ. Ջրբաշյան և այլք), Եր., 1984, էջ 176:

և վարպետություն են պահանջվում: Պատմական թեմաներով գրված ստեղծագործություններում դարաշրջանի շունչն ու կոլորիտը վերարտադրելու համար, իրոք, նպատակային է երբեմն գործածել նաև հնաբանություններ: Ընդ որում, հնաբանություններից պատմաբառերը՝ ժամանակի ընթացքում գործածությունից դուրս եկած իրերի, առարկաների, պաշտոնների և այլ անվանումները (ատրուշան, միզակ, քուրմ, սեպուխ), պատմականությանը նպաստում են ավելի շատ ճանաչողական առումով, քան ոճական, որովհետև դրանք ոչ թե գեղարվեստական պատկեր են կերտում, այլ մասնակցում են պատմական միջավայրի նկարագրությանը: Ոճականորեն առավել ակտիվ են հնաբառերը՝ այն բառերը, բառաձևերը և քերականական կառույցները, որոնց գործածության շնորհիվ կերպարների խոսքը ինչ-ոչ չափով համահունչ է դառնում տվյալ պատմական ժամանակահատվածի լեզվին: Օր.՝ «**Եվ արդ աշխարհակալ իմ հարևան, Ի հատուցումն** ընծաներիդ առատության, Առ այս աքքատական **ակնակուռ** գոտին», կամ «**Քեզ Բահալ նյութել է** կին, Բայց գործերով հասար **արանց** մեծագույնին:Երբ Շամիրան աստվածուհին ճառագեց **յուր** սերը ինձ **վերա**» (ՆԶ):

«Եռածայն պատարագ» պոեմում Պ. Սևակը օգտագործել է **նորադարձներ** և **նորադարձվել** հնաբառերը, որոնք այնքան համահունչ են հայերենի բառակազմական ձևերին, որ թվում է՝ հանրահայտ, մշտապես գործածված բառեր են՝ «Թողե՛ք ես մնամ ինչպես կամ՝ ցողուն:Եվ ամբողջ սրտով ցանկանամ տեսնել, որ դուք էլ՝ ինձ պես **նորադարձվելով**.... պաշտում եք արդեն մի ծա՛ռ՝ Թթենի՛ն, Որ գլխատունից ոչ թե չորանում, Այլ նորանո՛ւմ է... - Կոչեմ ապրողաց՝ **Նորադարձների՛ն**»: **Նորադարձ** և **նորադարձվել** բառերը թեև արտաքուստ նման են **հայրենադարձ** և **հայրենադարձվող** բառերին, սակայն ոչ մի իմաստային կապ չունեն դրանց հետ⁷⁸: Ինչպես այս տողերը,

⁷⁸ Նորադարձ նշանակում է նոր կրոնի, հավատի կամ հայացքների դարձած. տես «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հ. IV, էջ 42:

այնպես էլ սրանց նախորդած և հաջորդող հատվածները այլաբանական պատկերների միջոցով ծածկագրված կոչ են ուղղված «մոլորյալներին»՝ այն հայերին, որոնք, տասնամյակներ շարունակ խորհրդային բարձրագույն կարգախոսներով դաստիարակված, աստիճանաբար կորցրել էին ազգային արժանապատվությունը, 1915 թ. եղեռնի հետևանքով բռնազավթված հայրենիքի պահանջատիրության զգացումը, սկսել էին երես թեքել նույնիսկ մայրենի լեզվից:

դ) **Նորակազմություններ:** Գեղարվեստական երկերի հեղինակների կողմից նորակազմությունների ստեղծումը **բացառապես սուբյեկտիվ** երևույթ է՝ միտված խոսքի նրբերանգային կողմերն ընդլայնելուն: Եվ դա բնական է, որովհետև «նոր բառի ստեղծման ժամանակ գրողի նպատակը ոչ թե գրական լեզուն հարստացնելն է, այլ զգացումներ, միտքը անհրաժեշտ նրբերանգներով, ոճական պատշաճ որակով արտահայտելը»⁷⁹: Այս բնագավառում ստեղծված նորակազմությունների գերակշիռ մասը մնում է տվյալ ստեղծագործության էջերում՝ որպես դիպվածային նորաբանություն, և միայն փոքր թվով բառեր, ժամանակի ընթացքում ուրիշների կողմից ևս գործածվելով, անցնում են գրական լեզվին:

Սակայն հենց գեղարվեստական խոսքում հանդիպող նորակազմություններն են, որ, անցնելով գրական լեզվին, թարմացնում ու նոր նրբերանգներով են հարստացնում այն: Ինչ վերաբերում է դիպվածային բառերին, դրանք, էդ. Աղայանի բնորոշմամբ, մեկուսացած նորաբանություններ են, որոնք չեն անցնում բառապաշարի գործուն շերտին, բայց «նրանց մի մասը, առանձնապես հեղինակային նորաբանությունները մընում են, այնուամենայնիվ, բառապաշարի չգործուն շերտում, որպես բառագանձի տարր ու կարող են ազատորեն գործածվել ըստ անհրաժեշտության և ինչ-որ ժամանակ անցնել գործուն շերտին»⁸⁰:

⁷⁹ Ս. Մելքոնյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, 174:

⁸⁰ Էդ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1988, էջ 170:

Նորակազմությունների գլխավոր առանձնահատկությունը բառիմաստային տարողունակությունն է, գրողի ասելիքը առավել հակիրճ, բայց խորիմաստ արտահայտելը: Հայ նշանավոր գրողները հազարավոր նորաբանություններ են կերտել: Օր.՝ «Ո՛վ դուք՝ վկաներ **հավերժավրեժ** հայոց եղեռնի, Չարթն՝, որ **պատժանքն** այս **անգույգ** մեղքի կոկորդից բռնի, Հատուցման արծիվն իր ժեռ վանդակից ի լույս սլանա....» (ՀՀ): «Հայոց դանթեականը» պոեմից բերված այս տողերում Հ. Շիրազը, որպեսզի ընդգծի, որ ցեղասպանության զոհերի հիշատակը, արդար վրեժը և փոխհատուցման պահանջատիրությունը երբեք չեն մոռացվելու, ստեղծել է **հավերժավրեժ** բառը, իսկ չարագործների անգույգ մեղքի համար, համագործածական **պատիժ** բառին ավելացնելով **-անք** գրաբարյան մասնիկը, ստեղծել է առավել իմաստավորված բառ՝ **պատժանք**, որը ձևակազմորեն հիշեցնում է տառապանք, չարչարանք, գրկանք, կալանք և նմանատիպ այլ բառեր, ու կարծես հեղինակը դրանց բառիմաստային ընդհանրությունները խըտացրել, ձուլել և կաղապարել է մեկ բառի մեջ:

Ի դեպ, առաջ անցնելով, կարելի է հենց այս մեջբերման օրինակով ցույց տալ գեղարվեստական խոսքի արժանիքներից մի քանիսը՝ հակիրճությունը, դիպուկությունը, ներգործության ուժգնությունը և պատկերավորությունը, որոնք դրսևորված են տարբեր արտահայտչամիջոցների կիրառությամբ: Այստեղ Շիրազը, **զարթն՝ք** և **ի լույս** քերականական հնաբանություններից բացի, օգտագործել է չորս մակդիրային կապակցություն՝ **հավերժավրեժ** եղեռն, **անգույգ** մեղք, **հատուցման** արծիվ և **ժեռ** վանդակ, անձնավորել է **պատժանք** և **մեղք** վերացական գոյականները և այս փոքրիկ հատվածը, որն իր ամբողջության մեջ մի ինքնատիպ փոխաբերություն է, եզրափակել է «հատուցման արծիվն իր ժեռ վանդակից ի լույս սլանա» նրբախյուս փոխաբերությով:

Նորաբանություններով հարուստ է նաև Սևակի քնարերգությունը: Նրա կերտած բառերն այնքան համահունչ են հայերենի բառակազմական ձևերին, որ թվում է, թե դրանք հանրահայտ, մշտապես գործածված բառեր են (հրանման, մարդեղա-

ցում, պանծացում, հաճախանք, ներհայաց ևն): Ահա մի հատված Կոմիտասին բնութագրող տողերից, որտեղ բանաստեղծը ստեղծել է **ամենահայր, ամենահայ** նորաբանությունները. «Ամենամեծ՝ դու նահատակ, **Ամենահայր, ամենահայ**, Գինու կարասն՝ ուրիշներին, Մեզ հերիք է քո մի թասը»:

Երբ խոսվում է բառընտրության կամ նորակազմության մասին, սովորաբար մատնանշվում են հատկապես գեղարվեստական խոսքը հյութեղ, պատկերավոր դարձնող բառերը: Սակայն գրական որոշ ժանրերում ստեղծվում են նաև բացասական (մանավանդ երգիծական) հերոսներ, որոնց կերպավորման համար հաճախ անհրաժեշտ է լինում նրանց խոսքը հագեցնել ամենևին ոչ բարեհունչ, բայց խորիմաստ բառերով ու արտահայտություններով: Օր.՝ Գ. Տեր-Գրիգորյանի «Ա՛խ, ներվեր, ներվեր» կատակերգության հերոսներից մեկը՝ իրեն Մադամ Բեռնար հորջորջող մի դատարկամիտ կին, որը հակված է բոլորին զարմացնել իր կարդացած գրքերի քանակով և լեզուների իմացությամբ, տեղի-անտեղի գործածում է **աղջամուղջ** բառը, որի իմաստը չգիտի: Օր.՝

ԲԵԼԼԱ. – Դո՞ւք էլ եք ներվերից տառապում: **Մ. ԲԵՌՆԱՐ.** – Տառապո՞ւմ: Գուցե ավելի ուժեղ բառ գտնեք: Կոշմար, **աղջամուղջ.... Մ. ԲԵՌՆԱՐ.** – Ամո՞թ թերթին: Այդպես խայտառակել պատվական մարդո՞ւմ: **Աղջամուղջ:** Ես շատ վրդովված եմ:

3.4.4. Քերականական հատկանիշներ: Ոճական արժեք ունեցող քերականական իրողությունների մեծ մասը պայմանավորված է ձևաբանական զուգաձևությունների և շարահյուսական կառույցների (բառակապակցություն, նախադասություն) հոմանշային տարբեր կիրառություններով:

3.4.4.1. Ձևաբանական առանձնահատկություններ: Գրողները, հատկապես քնարերգուները առավել հաճախակի են դիմում քերականական զուգաձևություններին տողերի հանգավորման ու բարեհնչյունության համար: Բնականաբար, նման դեպքերում ոճական արժեք են ստանում և՛ համապատասխան բառընտրությունն ու բառակազմությունը, և՛ բառերի հնչյունական կազմը: Հայերենի բոլոր խոսքի մասերն էլ ո-

րոշակի ոճական արժեք ունեն: Նույնիսկ ոչ նյութական արժեք ունեցող խոսքի մասերը համատեքստում հաճախ կարող են մասնակցել խոսքի նրբերանգային ձևավորումներին: Օր. «**Վո՛ւշ-վո՛ւշ, Անո՛ւշ, Վո՛ւշ-վո՛ւշ** քույրիկ, **Վո՛ւշ** քու սերին, քու յարին...Ա՛խ, մեր սիրտը լիքը դարդ-ցավ, Օր ու արև չըտեսանք, **Վա՛խ**, մեր կյանքը սևով անցավ, Աշխարհից բան չիմացանք» (ԱԻ), «**Ե՛վ տանջանք, և՛ բեկում, և՛ թախիծ**, Սև օրեր ես դեռ շատ կտեսնեմ» (ՎՏ):

Ոճականորեն առավել ակտիվ են նյութական արժեք ունեցող խոսքի մասերը գոյականը, ածականը, դերանունը, բայը, մակբայը:

Գոյականի ոճական ինքնատիպ կիրառությունների բազում օրինակներ կան հայ գրականության մեջ: Օր. «Ես դարում **Մըսըր** անհաղթ ու հզոր Մըսրա-Մելիքն էր նստած թագավոր: Հենց որ իմացավ էլ **Սհեր** չըկա, Վեր կացավ կռվով Սասունի վըրա» (ՀԹ): Ոչ գեղարվեստական շարադրանքի դեպքում **Մըսըր** գոյականը (տեղի պարագա) պետք է դրվեր ներգոյական հոլովով՝ **Մըսըրում**, իսկ **Սհեր** անձնանունը (ենթական)՝ որոշյալ առունով՝ **Սհերը**: Սակայն քառատողի բարեհունչ հանգավորման, ինչպես նաև խոսքը «Սասնա ծռեր» էպոսի բանահյուսական ոճին մոտեցնելու նպատակով Թումանյանը նախընտրել է այս տարբերակները:

Թումանյանի տողերում բազմիցս հանդիպում ենք ձևաբանական զուգաձևություն ունեցող բառերի ժողովրդախոսակցական ձևերի **տղերք** (տղաներ), **մարդին** (մարդուն), **գլխովը** (գլխով) ևն. «Սիրուն տիկնայք, ջահել **տղերք**, Լավ ուշ դրեք իմ խաղին», «Ո՞վ չի սիրում, թեկուզ դուշման, Լավ արարքը, լավ **մարդին**», «**Գլխովը** շատ ամպեր կանցնեն, Սարը միշտ կա անսասան»:

Գոյականի ոճական արժեքը մեծ է հատկապես մակդիրային կիրառությունների ժամանակ: Տարբեր հոլովներով, նաև կապերի հետ դրված գոյականական մակդիրները անկրկնելի նրբերանգներ են հաղորդում բանաստեղծական խոսքին: **Գոյականին** լրացնող մակդիրներ՝ «Նա էր, իմ **վիթ** հջեգարեն,

Բեկի դուստրը մանկամարդ երեսը **կաթ**, իսկ շուրթերը այդ կաթի մեջ ընկած վարդ» (ՀՇ), «Մըռընչալով ելավ տեղից, են առյուծի **առյուծ** որդին» (ՀԹ), «Ո՛վ **մարդ** գազաններ, չենք տեսնի նրան, չեք մարդանալու, Վա՛յ ձեր ժանիքին» (ՀՇ): **Բա- յին** լրացնող մակդիրներ՝ «Երեն՛կ նրան, ով **մարդ** կգա Ու **մարդ** կերթա անարատ» (ՀԹ):

Գոյականը ոճավորման ինքնատիպ հումք է դառնում, երբ հոգնակի չունեցող բառը գործածվում է հոգնակի թվով: «Եթե ուզեն՝ **արեգակնե՛ր** կըշարտեն երկինքն ի վեր, Եթե ուզեն՝ վա՛ր կբերեն **երկինքներից արեգակներ...**» (ԵԶ), «Ու բախվեցին խաբված ազգերն, արյունն այնպես ծովացավ, Որ մեջն ազգերն այրվեցին, **Շամիրամներն՝** հովացան» (ՀՇ): Գոյականի ոճական ինքնատիպ դրսևորումներից է **համըմբռնումը** (Եգակի թվով դրված բառը արտահայտում է հոգնակի իմաստ): Օր.՝ «Քանի՛ սերունդ է ապրել Բասուտա գետի ափին, կարկատած թաղիքները փռել ցախերի վրա, **եղեգնով** պատել վրանները և ամեն գարնան, երբ Կաքավաբերդի լանջին բացվել է ալպիական **մանուշակը**, **այծ ու ոչխարը** քշել է բերդի լանջերը, **պարկը** պարենով լցրել ու **ծմեռը** կրծել կորեկ **հաց** և **այծի** պանիր» (ԱԲ):

Գեղարվեստական խոսքի ձևաբանական ոճավորման ինքնատիպ օրինակ կա Համո Սահյանի հետևյալ տողերում. «Դու եկել էիր **նշանիդ շորում**, Մի կաթիլ արցունք մատանուդ քարին»: Հայտնի է, որ գրական հայերենում սովորաբար ձևի պարագան ներգոյական հոլովով չի դրվում (չհաշված հազվադեպ բացառությունները, օր.՝ «Մտքում որոշել էր...», «Այդ դիրքում երկար մնաց» ևն): Մինչդեռ Հ. Սահյանը ձևաբանական շեղումով ոչ միայն ապահովել է բանատողի հանգավորման սահունությունը, այլև **նշանիդ շորում** փոքրիկ բառակապակցության մեջ խտացրել է մի ողջ պատկեր, որը «մի կաթիլ արցունք մատանուդ քարին» տարողունակ դարձույթի հետ փոխարինում է այլ ձևակերպումների դեպքում մի քանի անգամ ծավալուն շարադրանքի: (Աղջիկը նախօրեին, իր կամքին հակառակ, հավանաբար ծնողների պահանջով, նշանվել է: Բայց

հոգեպես տանջվում է, որովհետև սիրում է բանաստեղծության քնարական հերոսին. դրա վկայությունը նշանի մատանու վրայի արցունքի կաթիլն է...):

Բոլոր լեզուներում էլ գեղարվեստական խոսքի ոճավորման մեջ իր լայն հնարավորություններով առանձնանում է **ածական** խոսքի մասը: Եթե **ածականը**, բացի մակդիրից, ուրիշ ոչ մի դեր չունենար, արդեն կլիներ ոճականորեն ամենակիրառելի խոսքի մասը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է որական **ածականներին**, որոնք իրենց համեմատության աստիճաններով ու շարահյուսական բազմաբնույթ կիրառություններով կարող են զարդարել ցանկացած գրական երկ: Օր.՝ «Իմ **սո՛ւրբ** Հայրենիք, Դու սրտիս մեջ ես....» (ՀՇ), «**Բորք** մի աղջիկ զարկեց ձեռքով իր բոց կոնքին...» (ԵԶ), «Իմ **կույր** հավատի աչքերն էլ տեսան Գագանի մեջ մարդ, Մարդու մեջ՝ գագան» (ՀՇ):

Փոքր-ինչ սահմանափակ են հարաբերական **ածականների** ոճական հնարավորությունները, թեև տաղանդավոր արվեստագետների գրվածքներում դրանք ևս կարող են ոճական արժեք ներկայացնող արտահայտություններ ձևավորել: Օր.՝ «Դու – **լուսե** անցար ու չկաս, Դու – **թեթև**, **անմարմին**, **անծիր**...» (ԵԶ): «Դու ինձ համար **քարե** մասունք, Յար, ինձ քարեքար մի՛ գցիր» (ՀՇ):

Ածականները հաջողությամբ կազմում են **խոսքային հոմանիշներ** և **հականիշներ**: Օր.՝ «Ների՛ր ինձ, դու իմ **անգի՛ն**, Իմ **խելո՛ք** և իմ **համա՛ռ**, **Հարկադիր** այս ծիծաղի, Ու **թաքուն** լացի համար» (ՀՄ). (**անգին**, **խելոք**, **համառ** – խոսքային հոմանիշներ, **հարկադիր-թաքուն** – խոսքային հականիշներ):

Որական **ածականները** գործածվում են նաև փոխանվանաբար և ստանում գոյականին բնորոշ հատկանիշներ: Այսպիսի կիրառություններում ևս մեծ է **ածականի** ոճական արժեքը: Օր.՝ «Դարեր գալիս, **չարեր** գալիս, Տենչում էին ալեկոծ, Իմ Ա-
ևանա ծովը խմել, Որպես արյունն իմ հայոց» (ՀՇ), «**Կապույտից** հետո և **ոսկուց** հետո, Բո՛ւյր, փռվեց ահա իմ տրտմած

հոգում, Որպես երազում ապրած երեկո – Մի խամրած մշուշ մանուշակագույն» (ԵԶ):

Թվականները որոշ չափով ոճական արժեք են ստանում դարձվածքներում («Հասկացողին՝ **մեկ**, չհասկացողին՝ **հագար ու մեկ**», «**յոթ** սարից այն կողմ»), ժողովրդական ստեղծագործություններում և դրանց մշակումներում, որտեղ հաջողությամբ մասնակցում են չափազանցությունն պարունակող դրվագների կառուցմանը: Օր. «....Ու ցած իջավ Թուր-Կայծակին: Անցավ **քառսուն** գոմշի կաշին, Անցավ **քառսուն** քարերը ցած, Միջից կըտրեց ժանտ հըրեշին, **Օխտը** գազ էլ դենը գընաց» (ՀԹ):

Թվականները կարող են գործածվել որպես խորհրդանիշ պատմական կարևորության տարեթվերի մասին պատմող ստեղծագործություններում: Օր.՝ «Մտորումներ ճանապարհի կեսին» պոեմի դրվագներից մեկում հայոց մեծ եղեռնի փոխարեն Ս. Կապուտիկյանը օգտագործել է այդ ողբերգական իրողությունների տարեթիվը՝ «Ինձ համար կյանքը սկիզբ էր առնում իմ ծնված օրո՛վ, իմ ծնված օրի՛ց... Եվ ես իմացա՛, իմացա՛ խռով, Դրանից առաջ եղել աշխարհում, **Տասնհինգ** թիվ է անցել աշխարհով»:

Թեև գրողները այնքան էլ հաճախ չեն դիմում **դերանվան** միջոցով ոճավորված կառույցների, բայց դերանունը ևս ոճական որոշակի լիցքեր է պարունակում, և նրա ընձեռած հնարավորություններից հմտորեն օգտվելու դեպքում նույնպես ծնվում են գեղարվեստական խոսքի գլուխգործոցներ: Ասվածը հաստատող լավագույն օրինակներից մեկը Սևակի հետևյալ տողերն են. «**Դու** Հասարակ մի դերանուն, **Դու**՝ երկու տառ...» (ՊՍ): Բանատողերի դերանվանական ոճավորման դասական օրինակ է ստեղծել Վ. Տերյանը՝ «**Ես** եմ, **դու** ես, **ես** ու **դու**, Գիշերում այս դյութական, **Մենք** մենակ ենք՝ **ես** ու **դու**, **ես** էլ **դու** եմ, **ես** չկամ...» (ՎՏ):

Հ. Շիրազը ևս օգտվել է դերանունների միջոցով խոսքը ձեւավորելու հնարանքից:

Մենք խաղաղ էինք **մեր** լեռների պես,
Դուք հողմերի պես խուժեցիք վայրագ:
Մենք ձեր դեմ ելանք **մեր** լեռների պես,
Դուք հողմերի պես ոռնացիք վայրագ:
 Բայց **մենք** հավերժ ենք **մեր** լեռների պես,
Դուք հողմերի պես կկորչեք վայրագ:

Այս բանաստեղծության մեջ միաժամանակ գործածվել են մի քանի արտահայտչամիջոցներ: Նախ՝ «էքսպրոմտ»-ն ամբողջությամբ կազմված է փոխաբերական պատկերներից: Բանատողերում առկա նույնակառույց համեմատությունները («լեռների պես», «հողմերի պես») և նրանց նպատակային կրկնությունները իրենց հերթին ուժգնացնում, տեսանելի ու առարկայական են դարձնում պատկերները: Իսկ ամենակարևորը՝ **մենք** և **դուք** դերանուններով, **լեռներ** և **հողմեր** գոյականներով կազմվել են խոսքային հականիշների զույգեր, որոնց միջոցով ձևավորվել են շեշտված հակադրություններ: Հատկապես նշված դերանունների բառիմաստների ընդլայնման շնորհիվ է ամբողջացել երկի գաղափարական բովանդակությունը:

Թեպետ մյուս չթեքվող խոսքի մասերի պես **մակբայը** ևս ոճական առումով այնքան էլ ակտիվ չէ, այնուամենայնիվ արվեստագետներից շատերին է հաջողվել վարպետորեն օգտվել նաև այս խոսքի մասի՝ գուցե ինչ-որ չափով թաքնված ոճական հնարավորությունից: Մակբայը կարող է բավականին ակտիվ դեր ունենալ փոխաբերությունների, համեմատությունների և այլ արտահայտչամիջոցների ստեղծման գործում: Մակբայով ոճավորված գեղարվեստական խոսքի շքեղ օրինակ է Հ. Սահյանի «Գարունդ հայերեն է գալիս» բանաստեղծությունը, որտեղ **հայերեն** մակբայի իմաստային շրջանակների գրեթե ֆանտաստիկ ընդլայնման միջոցով են ձևավորվել գեղարվեստական պատկերները՝ «Արևդ **հայերեն** է ծագում, Ծառերդ **հայերեն** են ծաղկում, **Հայերեն** են պայթում բառերդ:Ձորերդ շնչում են **հայերեն**, Ձոհերդ ննջում են **հայերեն**, **Հայերեն** են տանջում ցավերդ» (ՀՍ):

Բայը ևս ոճական մեծ արժեք է ձեռք բերում, երբ գործածվում է փոխաբերաբար՝ նպաստելով պատկերավորման տար-

բեր միջոցների (փոխաբերություն, համեմատություն, անձնավորում, չափազանցություն ևն) ձևավորմանը:

Նպատակային չէ բայի ոճական արժեքի մասին խոսելիս դերբայների և ժամանակային ձևերի մանրակրկիտ թվարկումը և յուրաքանչյուրով համապատասխան օրինակներ բերելը: Դա քերականության խնդիրն է: Ոճական ուսումնասիրության ժամանակ էականը տվյալ խոսքի մասի (այդ թվում բայի) այնպիսի կիրառությունների բացահայտումն է, որոնց դեպքում գեղարվեստական խոսքը ձեռք է բերում նոր ու թարմ լիցքեր, ավելանում է բառի տարողունակությունը, ասելիքը դառնում հակիճ ու պատկերավոր: Իսկ դա, ինչպես նշվել է, հնարավոր է դառնում բառի փոխաբերական գործածության ժամանակ: Այսպես՝ շատ բառերի պես **փուլ գալ** և **ծյուն մաղել** հարադիր բայերը ոճականորեն չեզոք են, բայց փոխաբերական գործածության շնորհիվ Պ. Սևակի «Անլռելի զանգակատուն» պոեմում ձեռք են բերել միանգամայն նոր իմաստ ու խորք՝ ձևավորելով մի տարողունակ այլաբերություն՝ «Գարուն էր: Չեկած ամառ՝ **Փուլ եկավ** երկնականար: **Չյուն մաղեց** մեր բաց գլխին, **Չյուն մաղեց** կրակի պես»: Նույն ձևով **պատմել** և **լսել** բայերը Հ. Սահյանի բանաստեղծության մեջ մասնակցել են նույնքան չեզոք **քար** իրանիչ գոյականի անձնավորմանը՝ «Մեր տան պատից մի քար լիներ, Նստեի վրան Ու **պատմեի** անքուն կյանքիս Հեքիաթը նրան... Ու **լսեի** վերջին անգամ խորհուրդը նրա»:

Հետաքրքիր են նաև **անկախ դերբայների** ոճական կիրառությունները: Օր. խոսքին ուշագրավ ձևավորում են հաղորդում անորոշ դերբայով արտահայտված անդեմ նախադասությունները՝ «Ապրե՛լ, ապրե՛լ, այնպե՛ս ապրել, Որ սուրբ հողդ երբեք չզգա քո ավելորդ ծանրությունը...», «Խանգարե՞լ: Ինչի՞ համար: Գարուն էր Չեկած ամառ Փուլ եկավ երկնականար...» (ՊՍ):

Առավել մեծ են հարակատար և ենթակայական դերբայների ոճական կիրառության շրջանակները: Դրանք նախադասության մեջ կարող են կազմել մակդիրային կապակցություններ՝ «Կարծես թե սիրո քնքուշ խոսք ասաց **նիրհող** դաշտերին» (ՎՏ), «Եվ արբշիռ և **ուխտված հոգիներն** այլևս հանե-

ցին ...Իրենց հաղթանակի և երազի վերարկուն երկար, **Գե-րեզմանվող իրիկուններուն** հետ, եվ ավերումի համայնապատկերին դիմաց» (Ս), «Ու եթե երեկ թվերը թշվառ չունեին լեզու, Այսօր՝ այլևս **պերճախոսության ուսուցիչ դարձած՝ Դասեր են տալիս**» (ՊՍ):

Խոսքի ոճավորման հաջողված ձևերից են այս դերբայների՝ ածականի հետ հոմանշային և հականշային զույգեր կազմելը և փոխանվանաբար գործածվելիս գոյականին բնորոշ ոճական գործառույթները՝ «Քանզի ոսոխ է **փտածը** թարմին, եվ հասարակը՝ ազնվագարմին», «Մեր հայրենասեր թագավորներին ու հերոսներին այսպես պարսկական դահիճներն էին մորթազերծ անում... ...Ու բռնի դնում **մորթազերծվածին պաշտողի առաջ**» (ՊՍ): Առաջին օրինակն ամբողջությամբ հակադրույթ է, որտեղ որպես խոսքային հականիշներ իրար են հակադրված ինչպես **հասարակ** և **ազնվագարմ** ածականները, այնպես էլ **փտած** հարակատար դերբայը և **թարմ** ածականը: Երկրորդ օրինակում և՛ հարակատար, և՛ ենթակայական դերբայները, փոխանվանաբար գործածվելով, ստացել են գոյականին բնորոշ շարահյուսական պաշտոններ. **պաշտող** ենթակայական դերբայը **առաջ** կապի հետ դարձել է տեղի պարագա, իսկ **մորթազերծված** հարակատար դերբայը՝ ուղիղ խնդիր:

3.4.4.2. Շարահյուսական կառույցներ: Սրանք գեղարվեստական ստեղծագործությունների ոճավորման գործում առանձնակի դեր ունեն: Այստեղ, ըստ հեղինակների նախասիրության, կարող են էական դեր կատարել նախադասությունների ու բառակապակցությունների շրջում շարադասությունը, միակազմ, անդեմ նախադասությունների, ճարտասանական դարձույթների, ընդհատված խոսքի և այլ լեզվական միջոցների գործածությունները: Ի դեպ, բայական անդեմ նախադասությունները, որպես կանոն, նպաստում են հերոսի հոգեվիճակի պատկերմանը: Մինչդեռ անվանական անդեմ նախադասությունները ավելի լայնածավալ պատկերներ կարող են կերտել, որոնք սովորաբար կա՛մ լրացնում են տվյալ դրվագում առկա

գործողություններին, կա՛մ հակադրվում: Օր.՝ Տերյանի բանաստեղծություններից մեկում նկարագրվում է մահապատժի տեսարան. որպես այդ դաժան իրողությունը սաստկացնող միջոց հեղինակը գործածել է անվանական անդեմ նախադասություն «Լուսաբացին նա բարձրացավ կախաղան: **Արևածագ, օ՛, արշալույս արյունոտ**»: Անդեմ նախադասությունների տպավորիչ օրինակներով հարուստ է Տերյանի քնարերգությունը, ինչպես «Եվ այն վալսը՝ «Անդարձ ժամանակ», Ծառուղին ամայի պուրակում, Ե՛վ գիշեր, և՛ համբույր, և՛ լուսնյակ, Տաղտկալի, ծանծրալի պատմություն», «Մոռանա՛լ, մոռանա՛լ ամեն ինչ, Ամենին մոռանալ. Չսիրել, չխորհել, չափսոսա՛լ – Հեռանա՛լ...»:

Շարահյուսական ոճավորման նրբերանգները հատկապես տեսանելի են ոչ պատմողական բնույթի նախադասություններով կառույցներում: Բերենք մի քանի օրինակ՝ ա) **հարցական**՝ «Ի՞նչ պիտի անի քեզ մի երեխա, Թեկուզ տեղովը հենց կրակ դառնա» (ՀԹ), «Ո՞վ ես դու, որ անգոր եմ քո դեմ» (ՎՏ), բ) **իրամայական**՝ «Եկե՛ք, քույրեր, սեզ սարերի Չքնադագեղ ոգիներ...» (ՀԹ), «Մի՛ խառնեք մեզ ձեր վայրի արջի ցեղերին...» (ՎՏ), գ) **բացականչական**՝ «Հե՛յ ջան, հայրենի՛ք, ինչքա՛ն սիրուն ես...» (ԱԻ), «Ա՛խ, նորից մնաս բարով, Ա՛խ, նորից բարի ճամփա» (ՀՍ): Կարող են մեկ բարդ նախադասության մեջ միավորված լինել նշված հնչերանգային առանձնահատկություններով տարբեր նախադասություններ, ինչպես՝ «Հեյ-հե՛յ, լսեցե՛ք, ձա՛յն տվեք իրար, Ամե՞նքդ եք արթուն, մարդ քնած չկա՞» (ԱԻ):

Իհարկե, գեղարվեստական լեզու ասելով՝ առաջին հերթին հասկանում ենք **պատկերապավորման և արտահայտչական միջոցներով** հագեցած խոսք: Հնչյունական, բառային և քերականական ոճավորման բոլոր ձևերն էլ ի վերջո միայն նպաստում են պատկերի ձևավորմանը, խոսքին այլաբանական իմաստ հաղորդելուն, ասելիքը առավել հուզական, խորքային ու ներգործող դարձնելուն: Սակայն խոսքի պատկերա-

վորություն ասելով՝ չպետք է հասկանալ արտահայտչամիջոցների աննպատակ կուտակումներ, որոնք չեն նպաստում ստեղծագործության գաղափարական և գեղագիտական նպատակադրումներին: Դեռևս Արիստոտելը գրում էր, որ «ոճի արժանիքը հստակությունն է»: Իսկ Ա. Պուշկինը անթաքույց հեզմանքով ծաղրում էր այն գրողներին, «որոնք, ցածր բան համարելով ամենասովորական բաները պարզ ձևով ասելը, կարծում են, թե լրացումներով և թառամած մետաֆորներով կաշխուժացնեն մանկամիտ արձակը: Այդ մարդիկ երբեք չեն ասի **բարեկամություն**՝ չավելացնելով՝ «սույն սրբազան զգացմունքը, որի վսեմ բոցը» ևն: Պետք է ասել՝ վաղ առավոտյան, իսկ նրանք գրում են «ծագող արևի առաջին ճառագայթները հազիվ էին լուսավորել կապուտակ երկնքի արևելյան եզրերը»: ո՛հ, ինչպես նոր ու թարմ է այդ ամենը»⁸¹:

Գեղարվեստական խոսքում այնքան որոշիչ է բառի կամ արտահայտության փոխաբերական գործածությունը, որ ռուս ոճաբան Ա. Վեսելովսկին գրում է. «Եթե ասեմ, որ մակդիրի պատմությունը բանաստեղծական ոճի պատմություն է՝ կրճատ հրատարակությամբ, ապա դա չափազանցություն չի լինի»⁸²:

Անշուշտ, այս ձևակերպման մեջ չափազանցված է մակդիրի դերը, որովհետև մակդիրը խոսքի փոխաբերացման միջոցներից մեկն է միայն, և հավանաբար Վեսելովսկին, մակդիր ասելով, այս դեպքում նկատի է ունեցել փոխաբերությունն ընդհանրապես:

3.4.5. Հեղինակային ոճ կամ խոսքարվեստ: Մինչ այժմ խոսվեց գեղարվեստական լեզվի ընդհանուր օրինաչափությունների մասին, որոնց մի մասը բնորոշ է տարբեր լեզուներով գրված գրական երկերին: Սակայն յուրաքանչյուր արվեստագետ ունի իր գրելաոճը, իր խոսքային կառույցները: «Ինքնուրույն ոճ ստեղծել կարող է միայն իսկական տաղանդը: Գրա-

⁸¹ «Գրականության ներածություն:Քրեստոմատիա» (կազմ. Էդ. Ջրբաշյան), Եր., 1984, էջ 166:

⁸² Նույն տեղում, էջ 168:

կանության մեջ ոճ ունենալը գեղարվեստական տաղանդի լավագույն գրավականն է»⁸³:

Որոշակի ընդհանրություններից բացի՝ կան օբյեկտիվորեն պարտադիր առանձնահատկություններ, որոնցով բնութագրվում են գրական տարբեր սեռերի ստեղծագործությունների լեզվաոճական իրողությունները: Օր.՝ քնարական սեռի երկերն ուսումնասիրելիս հստակորեն կարելի է նկատել տվյալ բանաստեղծի կողմից առավել հաճախ գործածված բառերը, դարձվածքները, ձևաբանական և շարահյուսական կառույցները, պատկերավորման միջոցներն ու այլևայլ հնարանքները: «Բանաստեղծները հետաքրքիր են նրանով, ինչով նրանք տարբերվում են իրարից, այլ ոչ թե նրանով, ինչով նրանք նման են իրար»⁸⁴: Իրոք, մեծ բանաստեղծների խոսքարվեստի յուրօրինակություններն այնքան ակնհայտ են, որ կարդալով կամ լսելով տակավին անծանոթ որևէ բանաստեղծություն՝ սովորաբար գուշակում ենք, թե ով է հեղինակը: Օր. նկատելի է, որ Չարենցը կրկնության հնարանքին դիմելիս ամենից հաճախ նախընտրում է խոնարհված բայերի կրկնությունները: Օր.՝ «Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն **եմ սիրում**, Մեր հին սագի ողբանվագ լացակումած լարն **եմ սիրում**, Արմանման ծաղիկների ու վարդերի բույրը վառման, Ու նաիրյան աղջիկների հեզաճկուն պարն **եմ սիրում**», «Էլի գարուն **կգա, Կբացվի** վարդը, Սիրեկանը էլի յարին **կմնա: Կփոխվին** տարիքը, **կփոխվի** մարդը, Բլբուլի երգն էլի՝ սարին **կմնա:**Գոգալը **լաց կըլի, Կընկնի** արցունքը - Գերեզմանիս մարմար քարին **կմնա**», «Եթե **ուզեն**՝ արևերին նոր տեմպ **կտան** ու նոր ուղի.... Եթե **ուզեն**՝ արեգակներ **կչարտեն** երկինքն ի վեր. Եթե **ուզեն**՝ վա՛ր **կըբերեն** երկինքներից արեգակներ...»:

Հանրահայտ է, որ գեղարվեստական խոսքի ոճավորման առանձնահատկությունները զգալիորեն պայմանավորված են նաև ստեղծագործության թեմատիկայով: Սակայն նույնիսկ տարբեր թեմաներով գրված երկերում որոշակիորեն դրսևոր-

⁸³ Էդ. Ջրբաշյան, Գրականության տեսություն, Եր., 1967, էջ 400:

⁸⁴ А. Блок, Собрание сочинений, т. V, М., 1962, с.135.

վում են տվյալ հեղինակի լեզվամտածողությունն ու ռճավորման այս կամ այն միջոցի հանդեպ նախասիրությունները: Չարենցի վերոհիշյալ ստեղծագործությունները թեմատիկ առումով ոչ մի ընդհանրություն չունեն: «Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ն հայրենասիրական բանաստեղծություն է, «Էլի գարուն կգա»-ն Սայաթ-Նովայի գուսանական երկերի նմանությամբ գրված խոհափիլիսոփայական տաղ, «Ամբոխները խելագարված» պոեմը՝ ժողովրդական ըմբոստացած զանգվածների ընդվզման փոթորկաշունչ նկարագիր: Սակայն երեք (և բազմաթիվ) երկերում էլ առկա է չարենցյան խոսքարվեստի նշված առանձնահատկությունը:

Ակսել Բակունցն էլ քնարական նրբերանգներով հյուսված պատմվածքների շարահյուսական կառույցներում պատճառահետևանքային իմաստ պարունակող բարդ նախադասությունների դեպքում խուսափում է ստորադասական կառույցներից, երևույթ, որը բնորոշ է քնարական սեռի գործերին, որտեղ խոսքը չժանրաբեռնելու և բանաստեղծական ռիթմը չկոտրելու, այն առավել սահուն դարձնելու համար հաճախ պատճառի պարագա երկրորդական նախադասության փոխարեն իրար են հաջորդում **անշաղկապ** (շարահարական) կամ **և, ու** համադասական **շաղկապներով** կապակցված կառույցները: Օր.՝ «Կաքավաբերդի գլխին տարին բոլոր ամալ է նստում, բերդի ատամնաձև պարիսպները կորչում են սպիտակ ամպերի մեջ, միայն սևին են անում բարձր բուրգերը», «Այդ աշնան հաջորդ ամառը Սոնան մեռավ երեխայի վրա, և լաց լացին նրա մայրը, ամուսինը, բարեկամները», «Այն կինը ծովափին երդումի խոսքեր ասաց, և աշխարհը թվաց լայնարձակ մի ծով, ու սիրտը ծուլվեց ծովին» ևն: Եթե այս նախադասություններից որևէ մեկի մեջ պայմանականորեն ստորադասական շաղկապ ներմուծենք, գեղարվեստական խոսքը կզրկվի բնական ռիթմից ու կդառնա ճապաղ, բակունցյան խոսքարվեստին խորթ մի կառույց, օր.՝ «Քանի որ Կաքավաբերդի գլխին տարին բոլոր ամալ է նստում, այդ պատճառով բերդի ատամնաձև պարիսպները կորչում են սպիտակ ամպերի մեջ...»: Կամ՝ «Քանի որ այդ աշնան հաջորդ ամառը Սոնան մեռավ ե-

րեխայի վրա, այդ պատճառով լաց լացին նրա մայրը, ամուսինը, բարեկամները»:

Իհարկե, բանաստեղծական ոճը շատ հաճախ պայմանավորված է լեզվի զարգացման տվյալ փուլի յուրահատկություններով, տարբեր ստեղծագործությունների թեմատիկ, աշխարհայացքային և այլ հատկանիշներով: Սակայն նույնիսկ այս հատկանիշների ընդհանրությունների դեպքում որոշակիորեն ուրվագծվում են հանճարեղ բանաստեղծների խոսքարվեստի նրբերանգները: Այսպես, Շիրազի «Հայոց հրաշքը» և Սևակի «Եվ այդ մի՝ Մաշտոց անուն...» պոեմները տպագրվել են ոչ միայն հայոց լեզվի զարգացման նույն փուլում, այլև նույն՝ 1962 թ., երբ նշվում էր Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը: Երկու պոեմներն էլ, ինչպես հայտնի է, նվիրված են հայ գրերի ստեղծողին, այսինքն՝ գրված են նույն թեմայով: Երկու պոեմներում էլ կան հատվածներ, որտեղ հեղինակների աշխարհայացքային ըմբռնումները բացարձակապես նույնն են, ավելին՝ նույն համեմատություններով ու փոխաբերություններով են բնութագրվում և՛ Մաշտոցը, և՛ հայոց գրերն ու նրանց դերը: Օր.՝ երկու բանաստեղծներն էլ մեսրոպյան գրերը համեմատում են ազգապահպան գորքի կամ զենքի հետ, իսկ նրանց արարողին՝ մեծ զորավարի:

Ամեն տառդ հայ ազգապահ մի զինվոր է անմեռական,
Ամեն բառդ՝ հայոց մի գունդ, այբուբենդ՝ բանակն Հայկյան... (ՀԸ):

Քանզի քեզնով հայ մնացինք, քանզի քեզնով ենք ազգանում,
Քեզնով զինված էին հաղթում անթագակիր դարերն հայոց... (ՀԸ):

Եվ մենք՝ նրանով միշտ զինավառված...
...Անվերջ կրելով զարկեր ու հարված...
...Հաղթեցինք դաժան ժամանակներին... (ՊՍ):

Ըստ էության գործ ունենք գրեթե նույն մտքերի բանաստեղծական ձևակերպման երկու տարբերակների հետ: Սակայն թեմայից բխող ընդհանրությունները չեն խանգարում զանազանելու երկու մեծ բանաստեղծների խոսքարվեստի նրբերանգները:

Նրանց մոտ տարբեր են և՛ բառընտրությունն ու բառաշինությունը, և՛ տաղաչափական կառույցները, և՛ հատկապես

բանաստեղծական պատկերի շարահյուսական ոճավորման նրբերանգները: Եթե Շիրազի տողերում իշխում են պատկերավորման ճոխությունն ու հուզական հզոր լիցքը, որոնք նրա խոսքարվեստի գլխավոր յուրօրինակություններն են, ապա Սևակի տողերում գերակայում է համագործական բառերի տարողունակության մեծացման շնորհիվ խոսքին փիլիսոփայական խորք հաղորդելու մշտական նախասիրությունը:

Գրողների ոճի ինքնատիպությունը տեսանելի է հատկապես բնապատկերներ կերտելիս: Այստեղ առավել հստակ է երևում, թե տվյալ արվեստագետը որ արտահայտչամիջոցների զուգորդությամբ է նախընտրում հասնել իր գեղագիտական նպատակադրումներին: Հայաստանի գետերի՝ Դեբեդի և Բասուտա գետի նկարագրությունները հրաշալիորեն տրված են Թումանյանի և Բակունցի ստեղծագործություններում: Օր.¹ «Իր նեղ հունի մեջ գալարվում է Բասուտա գետը: Ասես նրա սպիտակ փրփուրի տակ ոռնում են հազար գամփռներ և կրծում քարե շղթաները» (ԱԲ): «Գալարվում է գիժ Դեբեդը մուլի, հելլագար թռչում քարերի գլխով, Փրփուր է թքում անգուսպ երախով Ու գոռում գիժ-գիժ՝ վա՛շ-վի՛շ, վա՛շ-վի՛շ» (ՀԹ): Բակունցյան շքեղ, հիրավի բանաստեղծական տողերում գերիշխում են պատկերավորման կարևորագույն միջոցներից **փոխաբերությունն** ու **համեմատությունը**, որոնցով ասես կենդանի շունչ է հաղորդվում լեռնաշխարհին: Սակայն Բակունցի ստեղծագործության մեջ բնության տարրերը անվանող իրանիշ գոյականները՝ **սար, ծոր, գետ**, սովորաբար մինչև վերջ չեն շնչավորվում, առավել ևս **չեն անձնավորվում**: Մինչդեռ թումանյանական տողերում **անձնավորումն** է հատկապես ապահովում բնապատկերի կատարելությունը:

Քանի որ խոսվեց անձնավորման մասին, նշենք, որ թանձրացական գոյականների անձնավորումը ավելի դյուրին է, քան վերացականներինը: Վերջիններիս անձնավորումը գեղարվեստական մտածողության և ստեղծագործական երևակայության բարձր արտահայտության ձև է, որի ընձեռած հնարավորությունները իր մտահղացումներին ծառայեցնելու հրմտությունը տվյալ բանաստեղծի խոսքարվեստի հասունության

չափանիշներից է: Հայ գրականության մեջ վերացական գոյականների անձնավորման հաջողված օրինակներով հարուստ է հատկապես Պ. Սևակի քնարերգությունը: Նրա երկերում անձնավորվել են **Ժլարծակում, շոգ, շվաք, գիտություն, խոստում** և այլ վերացական գոյականներ: Օր.՝ «**Շոգը**, որ մինչ այդ հյուր էր ցանկալի, Աներեսորեն դառնում է տանտեր», «Եվ **գիտության** հոգնած դեմքով Անց է կենում թարմ մի զեփյուռ», «Եվ խտանում էր **վտանգը** մաև՝ Համայն աշխարհի մշտական քեռին, Եվ խորթ հայրիկը այս լեռնակղզու», «**Քենը** քողարկված, **Ոխը** դավադիր Իրենց վզերի կապն էին կրծում», «Եվ **սրածումին** թիկնապահ դարձավ Անլուր **աքսորը**»:

Չափածո երկերի համեմատությամբ էապես տարբեր են արձակի (հատկապես ծավալուն ժանրերի) ոճական առանձնահատկությունները. դրանք ավելի բազմազան են, որովհետև հերոսների կերպավորման գործում կարևոր դեր ունի մաև նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքի ոճական անհատականացումը: Եվ որքան շատ են ու տարբեր այդ հերոսները, այնքան մեծ ջանք է պահանջվում գրողից, որովհետև տարբեր բնավորություններ, կրթական մակարդակ ու աշխարհայացք ունեցող կամ սոցիալական տարբեր խավեր ներկայացնող հերոսներին հնարավոր չէ օժտել ո՛չ նույն բառապաշարով, ո՛չ էլ նույն խոսելաոճով: Բնականաբար, այս դեպքում գրողի խոսքարվեստի յուրօրինակությունները պայմանավորված են մաև իր հերոսներին ճիշտ «խոսեցնելու» հմտությամբ:

Այս պայմանը առավել պարտադիր է թատերգական սեռի երկերում, որոնց մեջ իսպառ բացակայում է հեղինակային խոսքը: Ուրեմն հարց է առաջանում՝ ինչպես զանազանել տվյալ թատերագրի ոճը: Թատերագրի խոսքարվեստն ուսումնասիրելիս պետք է հստակորեն «ճանաչել» նրա կերտած հերոսներին, տարբերակել, հարկ եղած դեպքում մաև խմբավորել գործող անձանց (արքա, զորավար, ժամանակակից պաշտոնյա, մտավորական, բանվոր, գյուղացի), ճշտել նրանց բնավորության գծերն ու մղումները և այսքանից հետո միայն ուսումնասիրել տվյալ հերոսների կամ հերոսների խմբի խոսելաոճի նրբերանգները, որոնց հանրագումարով միայն կարելի է որոշել այդ երկի լեզվաոճական **համեմատաբար** տիպա-

կան առանձնահատկությունները: **Համեմատաբար**, որովհետև արվեստագետի գրելաոճի ճանաչման գլխավոր ուղեցույցը, այնուամենայնիվ, նրա երկերում պատկերավորման այս կամ այն միջոցի առավել հաճախակի և հմուտ գործածություններն են: Օր.՝ դրամատուրգ Ժորա Հարությունյանը իր կատակերգություններում («Շրթներկ № 4», «Ղազարը գնում է պատերազմ», «Հիվանդ № 199», «Հարսնացու հյուսիսից» ևն) երգիծանք ստեղծելու հնարանքներից (խոսքի և գործողության հակասություն, չափազանցություն, դատարկամիտ հերոսների խոսքի վերամբարձություն ևն) ամենից հաճախ նախընտրում է **թյուրընկալումը** և **բառախաղը**, ավելի ճիշտ՝ այս երկուսի փոխկապակցված կիրառումը:

Օր. «Ղազարը գնում է պատերազմ» կատակերգության մեջ թյուրընկալման միջոցով խոսքի կոմիզմի դրսևորման հետաքրքիր դրվագներ կան, որոնցում որպես բառախաղային միավոր վարպետորեն է գործածված հատկապես **Հայաստան** գոյականը: Երբ սպաներն ու բարձրաստիճան պաշտոնյաները ուժով գյուղամեջ բերված շինականներից «կամավորական» գրելու համար ամպագոռգոռ ճառեր են արտասանում, զինվորական խոհանոցում աշխատող գեղջուկ Ղազարի կինը, որի անունը **Հայաստան** է, գալիս ու ամուսնուն տեղեկացնում է, որ զինվորներն իրենց կովը տարան: Հուսահատ գեղջուկը որոշում է կովը հետ ստանալու խնդրանքով դիմել խմբապետին հենց այն պահին, երբ վերջինս հարցնում է.

–Ո՞վ է այն քաջը, որ առաջինն է վերցնում սուրբ գեները:

ՂԱԶԱՐ.– (*Մտախոհ առաջանում է, դիմում Նավոյանի*): Աղա՛ջան, հրամանքդ հաստատ լինի...

ՆԱՎՈՅԱՆ.– Ապրե՛ս, քա՛ջ բազուկ: Թող ամաչեն քո եղբայրները: ...Ձե՛նք տվեք կամավորին... է՛), ֆոտոգրաֆ... (*Զեռք դնում է Ղազարի ուսին և կեցվածք ընդունում*):

Պառլամենտի անդամ Մոկացյանն էլ իր հերթին է հարցնում. «Խոսիր, հայրենասեր, հանուն ինչի՞ առաջ ելար»: Այս հարցերից ոչինչ չհասկացող Ղազարը տակավին իր դառը մտորումների մեջ է և իր ընտանիքի հավանական կործանման վտանգից է խոսում:

ՂԱԶԱՐ.– Չհամբերեցի, աղա՛ ջան, ախր մեր ունեցվածքը տանում են... Ասի գնամ՝ ազատեմ: **Հայաստանը** կանչում ա...

ՄՈԿԱՑՅԱՆ.– *(Ոգևորված):* Այո՛, **Հայաստանն** է կանչում, եղբայրներ... Մայր հողն է կանչում իր պաշտպաններին...

Ամփոփելով մեկ անգամ ևս նշենք, որ գեղարվեստական գրականության լեզուն գրական լեզվի տարբերակներից մեկն է, որի առանձնահատկությունների ամբողջությունը կոչվում է գեղարվեստական ոճ: Սակայն յուրաքանչյուր գրող ունի նաև ի՛ր անհատական ոճը, որն իր հերթին նպաստում է գեղարվեստական գրականության լեզվի հարստացմանն ու զարգացմանը:

3.5. ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԽՈՍՔ

3.5.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (235): 3.5.2. Հրապարակային ելույթի նախադասությունը (240): 3.5.3. Հրապարակային խոսքի ընդհանուր կառուցվածքը (245): 3.5.4. Հրապարակային խոսքի հիմնական հասկանիչները (250):

3.5.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Հրապարակային խոսքին մեծ կարևորություն է տրվել դեռևս հնուց: Մարդիկ ուսումնասիրել են այդ խոսքի առանձնահատկությունները, փորձել առանձնացնել դրա տեսակները, դրանցից յուրաքանչյուրին բնորոշ հատկանիշները և ի վերջո նաև պարզել, թե որն է այդ խոսքի ներգործող ուժը: Այդ ամենը ինչ-որ չափով պարզելու համար բավական չէ միայն լեզվական ուսումնասիրությունը, քանի որ հրապարակային (և ընդհանրապես) խոսքի առանձնահատկությունները պայմանավորվում են ոչ միայն լեզվական, այլև հավասարապես տրամաբանական, հոգեբանական և շատ ու շատ այլ գործոններով: Ահա թե ինչ է գրում Պլուտարքոսը. «Երբ Սպարտայի թագավոր Արքիդամոսը հարցրել է նույն այդ Թուկիդիդեսին, թե ով է բռնցքամարտում ավելի լավ ի՞նքը, թե՞ Պերիկլեսը, սա պատասխանել է. «Գիշտն ասած՝ չգիտեմ. եթե նույնիսկ խփեմ, գետնին փռեմ նրան, նա կհավատացնի, թե չի ընկել, դա կապացուցի բոլոր ներկա եղողներին և կհաղթի»»⁸⁵:

Ստածողությունն իր անսպառ յուրահատկություններով, խոսքն իր բազմազանություններով, հոգեբանությունն իր խորհրդավոր նրբերանգներով միշտ էլ ուսումնասիրության հարուստ նյութ են տալիս ու միշտ էլ մնում են վերջնականապես չբացահայտված: Տարբեր ուսումնասիրողներ խոսքը տարբեր ձևերով են բնորոշել՝ սկսած ամենագիտական բանաձևումներից ու սահմանումներից մինչև ամենագեղարվեստական ու պատկերավոր ընդհանրացումները: Այս առումով յուրատեսակ

⁸⁵ Պլուտարքոս, Երկեր (ռուսերենից թարգմ. Դ. Հարյան), Եր., 1988, էջ 673:

է Պլատոնի բնորոշումը: Նրա «Սովեստ» տրամախոսության մեջ Օտարականն այսպես է ասում. «Հոգուց ելնող և բերանով անցնող հնչյունների հոսքը կոչվում է խոսք»⁸⁶:

Հրապարակային խոսքը կարևորում և նրա արվեստին տիրապետում էին Հին աշխարհի տարբեր պետություններում. «Եգիպտական քրմերը հմուտ հռետորներ էին, չիմական արքունիքում հայտնի էր «պաշտոնական, հատկապես ծիսական պերճախոսությունը»: Խոսքի հմտություններին լավ էին տիրապետում հնդկ իմաստունները: Եվ, այնուամենայնիվ, պերճախոսության հայրենիքը Հին Հունաստանն է»⁸⁷:

Հին հույները հիմնականում տարբերակում էին ճարտասանական խոսքի երեք սեռ (տիպ)՝ իրենց տեսակներով՝ **դատական, խորհրդակցական, հանդիսային**: Արիստոտելը գրում է. «Կա ճարտասանական խոսքի երեք սեռ, քանի որ կա ունկնդիրների հենց այդքան տեսակ: Խոսքը գոյանում է երեք տարրերից՝ հռետորից, այն նյութից, որի մասին նա խոսում է, և այն անձից, ում նա դիմում է. հենց նա էլ վերջնական նպատակն է (ես նկատի ունեմ ունկնդրին)»⁸⁸:

Հայ իրականության մեջ էլ հնում մեծ մասամբ տարբերակում էին ճարտասանական խոսքի երեք սեռ: Դավիթ Անհաղթը դրանց (դատական, հորդորական և ներբողական) անդրադառնում է սեռի և տեսակների հարաբերությունը քննելիս և մեկնաբանում նաև դրանց ժամանակային յուրահատկությունը: Նա գրում է. «...հորդորականը գոյություն ունի ապառնի ժամանակի համար, որովհետև երբ մեկը հորդորում է որևէ մեկին, ապա մտածում է ապագայի մասին: Իսկ դատական ճարտասանությունը գոյություն ունի անցյալ ժամանակի համար, որովհետև բոլորին, ում որ դատում է, այն բաների համար է դատում, որ արդեն կատարված են: Իսկ ներբողականը գոյու-

⁸⁶ Պլատոն, Երկեր (4 հատորով), հ. 2 (հին հունարենից թարգմ. և ծան. Ս. Ստեփանյան), Եր., 2009, էջ 196:

⁸⁷ Գ. Անանյան, Գիտության և գրականության սահմանագծում, Եր., 1999, էջ 25:

⁸⁸ Аристотель, Риторика (перевод Н. Платоновой), Античные риторики, М., 1978, էջ 176:

յուն ունի ներկայի համար, որովհետև նպատակ ունի գովաբանել ներկա գտնվողների առաքինությունները»⁸⁹:

Հռետորական արվեստը «Հայաստան մուտք է գործել մ. թ. ա. I դ. (Տիգրան Մեծ, Արտավազդ Բ), նշանակալից է եղել V դ. (Մեսրոպ Մաշտոց, Մովսես Խորենացի, Եղիշե, Եզնիկ Կողբացի)»: Թեև ճարտասանության տեսությունը հայ իրականության մեջ սկզբնավորվել է թարգմանությունների միջոցով, սակայն հետագայում ճարտասանական արվեստի զարգացման գործում իրենց տեսական և գործնական աշխատանքներով կարևոր դեր են խաղացել Դավիթ Անհաղթը, Հովհան Մայրավանեցին, Գրիգոր Նարեկացին, Ներսես Շնորհալին, Ներսես Լամբրոնացին, Վարդան Այգեկցին, Հովհաննես Հոլովը և շատ ուրիշներ: Գլաձորի և Տաթևի համալսարաններում դասավանդվել է ճարտասանություն (Եսայի Նչեցի, Գրիգոր Տաթևացի, Հովհան Ռոտմեցի և այլք): Իսկ հետագայում էլ Մխիթարյան միաբանության անդամներն են ձեռնարկել Ցիցերոնի ճառերի թարգմանությունը մեծապես նպաստելով ճարտասանական արվեստի տեսական զարգացմանը (ՀՄՀ):

Հայ իրականության մեջ հնում հրապարակային խոսքը զարգանում էր որոշ չափով ռազմական և առավելապես հոգևոր ոլորտներում: Հիշենք Վարդան Մամիկոնյանի նշանավոր խոսքը ուղղված զորականներին: Խոսքի սկզբում նա նշում է մարտերով լեցուն իրենց անցած ուղին, այնուհետև ներկայացնում է իրենց պարտավորված լինելը Աստծու և հայրենիքի առաջ, ապա շատ տպավորիչ ավարտում է խոսքը. «Վախը թերահավատության նշան է. թերահավատությունը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից. նրա հետ թող վախ՛ն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից»⁹⁰:

Հետագա դարերում հրապարակային խոսքը առավելապես զարգանում է հոգևոր ոլորտում: Ստեղծվում են նորանոր հիանալի մնուշներ, որոնք հարստացնում են այս բնագավառում ե-

⁸⁹ **Դավիթ Անհաղթ**, Երկեր (թարգմ., առաջաբանը և ծան. Ս. Արևշատյանի), Եր., 1980, էջ 118:

⁹⁰ **Եղիշե**, Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին (թարգմ. և ծան. Ե. Տեր-Մինասյանի), Եր., 1958, էջ 95:

ղած արժեքները: Մանուկ Աբեղյանը միջնադարյան մտածողներից մեկի՝ Վարդան Այգեկցու մասին այսպես է գրում. «Ինքը՝ Վարդանն էլ շեշտում է, որ իր գրությունների, քարոզների նյութը նորությունն է: ...Բայց այդպիսի հին թեմաները, որ այն դարում դեռ չէին կորցրել իրենց արժեքը, նա մշակում է մի բոլորովին նոր, ինքնուրույն ձևով: Վարդանը հորինում է կատարելապես պարզ ու հասարակ, մեկին ու թեթև, ախորժալուր: Նա ոչ թե ճառում է, այլ կենդանի լեզվով զրույց է անում, սիրով խոսակցում իր ունկնդիրների, ավելի ևս ընթերցողների հետ՝ հոգալով ոչ միայն ժամանակակիցների համար, այլև ապագա սերունդների»⁹¹: Այգեկցին իր ճառերը հաճախ համեմուն էր առակներով և սկիզբ դրեց առակավոր ճառին: Խոսելով Վարդանի լեզվի գեղեցկության և պատկերավորության մասին՝ Աբեղյանը նշում է, որ «Նախորդ ճառագիրների խոսքն էլ այդ նկատմամբ աղքատ չէ»: Եվ իրոք, թե՛ նախորդ, թե՛ հաջորդ հեղինակներից յուրաքանչյուրը յուրովի է հարստացրել ճարտասանական խոսքի հայկական գանձարանը:

Հրապարակային խոսքը միշտ էլ կիրառվել է, քանի որ միշտ էլ կարիք է լինում դիմելու մարդկանց, նրանց որևէ բան հաղորդելու, քարոզելու, համոզելու, ոգեշնչելու և շատ ու շատ այլ նպատակներով: Քանի որ հրապարակային խոսքի դրսևորման ոլորտները շատ են, ուսումնասիրողները հաճախ են առանձնացրել հրապարակային խոսքի տարբեր տեսակներ՝ մեծ մասամբ հիմք ունենալով հենց բնագավառը: Դասակարգումները այս առումով շատ բազմազան են: Դասակարգման վրա ազդեցություն են ունենում նաև ժամանակաշրջանը, ուսումնասիրողի գիտակրթական կողմնորոշումները ևն: Օր. Ռուսաստանում 17-18-րդ դարերում հռետորությանը վերաբերող աշխատությունների հեղինակները հիմնականում առանձնացնում էին ճարտասանական խոսքի հինգ հիմնական սեռ (տիպ)՝ **պալատական, հոգևոր, ռազմական, դիվանագիտական, ժողովրդական**⁹²: Խնդիրը նաև այն է, որ բաժանելիս ու-

⁹¹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հատոր Դ, Եր., 1970, էջ 195:

⁹² St'u "Культура русской речи. Учебник для вузов" (под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева, М., 1999:

սումնասիրողների մի մասը որոշ խմբեր միավորում է ընդհանուր մեծ խմբի մեջ, մյուս մասը դրանք առանձնացնում է. հաշվի են առնում խոսողի նպատակադրումը ևն: Սակայն սեռեր (տիպեր), խմբեր ու տեսակներ պետք է առանձնացնել այն դեպքում, եթե դրանք տարբերվում են խոսքի կառուցման ու ներկայացման հատկանիշներով, այլ ոչ թե սոսկ կիրառության բնագավառով, թեև վերջինս էլ պակաս կարևոր չէ:

Ռուս ուսումնասիրողներից շատերը կիրառում են հետևյալ դասակարգումը, որի համար ընդհանուր առմամբ հաշվի են առնում իրադրությունը, թեման և նպատակը⁹³.

ԵԼՈՒՅԹԻ ՍԵՌԸ	ԵԼՈՒՅԹԻ ՏԵՍԱԿԸ
Ակադեմիական	<i>դոկտրական և բուհական դասախոսություններ գիտական զեկուցումներ գիտական ՏԵՍՈՒՅՈՒՆՆԵՐ գիտական հաղորդումներ գիտահանրամասչելի դասախոսություններ</i>
Դատական	<i>դատախազական (մեղադրական) փաստաբանական (դաճճդանական)</i>
Սոցիալ-քաղաքական	<i>զեկուցում (համագումարում, նսաճճջանում, ժողովում ևն) խորհրդարանական հանրահավաքային ռազմահայրենասիրական դիվանագիտական հարոզչական հաղախական ՏԵՍՈՒՅՈՒՆ</i>
Սոցիալ-կենցաղային	<i>հորելյանական ողջույնի բաժակաճառ (կենաց) ընդունելության դանբանական</i>
Հոգևոր (եկեղեցա- ասվաճաբանական)	<i>խոսք (հարոզ) դաճճոնական եկեղեցական</i>

Ճարտասանական խոսքի տեսակներն ու նրանց համակարգումը քննելիս Վ. Միրզոյանը իրավացիորեն գրում է. «Առավել կարևորը հասկանալն է, թե տարաբաժանումը որքանով է օգնում մեզ տեսնելու ընդհանրությունը, և այդ իմացութեան

⁹³ Տե՛ս Н. Кохтев, Основы ораторской речи, М., 1992 և հետագա իրատ.:

յունը, իր հերթին, որքանով է պիտանի խոսքի պատշաճության պահանջը ապահովելուն»⁹⁴: Վ. Միրզոյանը առանձնացվող խմբերը բնորոշում է «բնույթ»-ով և հիմք ընդունելով Ս. Գանթարյանի ու Է. Յուրմուզյանի դասակարգումը՝ նշում հետևյալ երեք խմբերը՝ **բաղխոհական** (խորհրդարանն է օրինագծեր քննարկում, կազմակերպությունն է իր անելիքները քննության առնում, բանակցությունների մասնակիցներն են ջանում փոխադարձաբար ընդունելի որոշում կայացնել ևն), **ատենական** (գիտական ատենախոսության պաշտպանությունը, դատարանական ճառերի մեծ մասը, հաշվետու զեկուցումները ևն), **կացրդական**⁹⁵ (խրախճանքի ճառերը, ներբողականը, դամբանականը, պարսավականը ևն):

Ինչպես պարզ է դառնում այս համառոտ ակնարկից, դասակարգումները բավականին բազմազան են, թեև դրանց միջև առկա են նաև շատ ընդհանրություններ: Ուսումնասիրողները հաճախ իրենք են նշում, որ դասակարգումները լիակատար չեն, և տարբեր խմբերում ընդգրկված տեսակներն էլ իրարից անջրպետված չեն: Ուստի ավելի կարևոր է քննել ճարտասանական խոսքի՝ տարբեր իրադրություններում ի հայտ եկող առանձնահատկությունները, և հենց դրանով էլ կտարբերակվեն ընդհանրություններ ունեցող խմբերը:

3.5.2. Հրապարակային ելույթի նախապատրաստումը:

Հրապարակային խոսքի ամբողջականությունը պայմանավորվում է թեմայի միասնականությամբ, իմաստային առումով ամբողջական հատվածների ճիշտ դասավորությամբ ու սահուն անցումներով, ցանկալի իմաստի հստակ ձևակերպմամբ: Խառնիխուռն, անհետևողականորեն կազմված խոսքը անհրաժեշտ արդյունքի չի հասցնի: Խոսքը պետք է լեզվական ու ոճական առումներով ճիշտ կառուցվի, ինչպես նաև ուղեկցվի համապատասխան պահվածքով, ունենա հուզական համապատասխան երանգավորում ևն: Հաջող ելույթ ունենալու համար կարևոր են

⁹⁴ Վ. Միրզոյան, ճարտասանություն, Եր., 2006, էջ 60:

⁹⁵ **Կացրդ**՝ նշանակում է համախմբություն, հանդիսավոր ժողով, տոնախմբություն:

նաև ուրիշ գործոններ՝ խոսողի ծայնը, արտասանական հատկանիշները, արտաքինը ևն: Ելույթի ամբողջականությունը ձեվավորվում է շատ ու շատ տարրերից: Դրանցից յուրաքանչյուրը անշուշտ իր ուրույն տեղն ու դերն ունի:

Էական խնդիրներից է ելույթի **տեքստի պատրաստումը**: Հարց է առաջանում, թե արդյոք անհրաժեշտ է նախօրոք լիովին նախապատրաստել ելույթի տեքստը: Պարզ է, որ ելույթները կարող են ըստ անհրաժեշտության լինել նաև համապատաստից, սակայն ավելի հաճախ ելույթի անհրաժեշտության մասին նախօրոք հայտնի է լինում: Այս հարցի վերաբերյալ տեսակետները տարբեր են: Մասնագետների մի մասը կարծում է, որ նախօրոք պետք չէ ոչինչ գրի առնել. հարկավոր է միայն ուսումնասիրել անհրաժեշտ նյութերը՝ օգտվելով տարբեր աղբյուրներից: Մյուս մասն առաջարկում է ելույթին նախապատրաստվել, սակայն ելույթը լիովին գրի չառնել, այլ համառոտ ձևակերպումներով գրառումներ անել և դրանցից օգտվելով՝ ելույթ ունենալ: Ուրիշներն էլ ճիշտ են համարում ելույթը լիովին գրելը, մանրակրկիտ մշակելը և դրանից չչեղվելը: Դրանից բացի՝ հարց է ծագում, թե արդյոք ճիշտ է ելույթն ընթերցելը, թե՞ անհրաժեշտ է նախօրոք սովորել և բանավոր ասել:

Այս հարցերին միարժեք պատասխան և լուծում առաջարկելը նպատակահարմար չէ: Իհարկե, բանավոր խոսելն ավելի լավ տպավորություն է ստեղծում, սակայն նախապատրաստվելու և ելույթ ունենալու միարժեք պարտադրանք չի կարող լինել: Նախ կարևոր է հռետորի անհատական մոտեցումը: Տարբեր մարդկանց կարող են հարմար և սրտամոտ լինել նախապատրաստվելու տարբեր ձևեր: Օր.՝ ասում են, որ ԱՄՆ-ի 16-րդ նախագահ Աբրահամ Լինկոլնը՝ հայտնի իր հռետորական մեծագույն շնորհով, ելույթները նախապատրաստում էր առօրյա գործերով զբաղվելիս: Իր ասելիքի մասին նա մտածում էր փողոցում քայլելիս, ճաշելիս, այգում աշխատելիս և ձեռքի տակ եղած թղթի կտորի վրա ժամանակ առ ժամանակ գրառում էր առանձին արտահայտություններ: Թղթերը ծալում ու դնում էր գլխարկի մեջ և, երբ ժամանակ էր լինում, դրանք

վերանայում էր, դասավորում և նախապատրաստում ելույթի կամ հրապարակման մեջ գործածելու համար:

Անհատական մոտեցումից բացի ելույթին առնչվող տարբեր հանգամանքներ թելադրում են իրենց պայմանները: Եթե ելույթը պետք է ունկնդիրների համար թարգմանվի, ապա անհրաժեշտ է տեքստը նախօրոք պատրաստել ու թարգմանել, որպեսզի ելույթի ժամանակ ըստ անհրաժեշտության ներկայացվի թարգմանությունը: Իհարկե, հնարավոր է նաև հընթացս թարգմանություն, սակայն դիվանագիտական, քաղաքական, իրավաբանական, գիտական և այլ ելույթներ ընդունված է նախօրոք թարգմանել՝ հարմարության և միաժամանակյա թարգմանության ընթացքում հնարավոր սխալներից խուսափելու համար: Պետք է հաշվի առնել նաև, որ նշված բնույթների ելույթներում, թեկուզ թարգմանության կարիք չլինի, սխալները հաճախ ներելի չեն, ուստի գրված ու մշակված ելույթը միանգամայն տեղին է: Նախօրոք գրի առնված ելույթը նաև ելույթի ժամանակը ճիշտ հաշվարկելու հնարավորություն է ընձեռում:

Եթե պայմաններն այլ են, ապա ելույթ ունեցողը կարող է նշումներից օգտվելով խոսել, որն ավելի անմիջական կդարձնի խոսքը, չի կաշկանդի, սակայն սա չի նշանակում, որ պետք է կորցնել չափի զգացումը: Բանավոր ելույթի ժամանակ էլ անհրաժեշտ է չշեղվել բուն թեմայից, չկորցնել ժամանակի զգացողությունը և խոսքն էլ կառուցել տրամաբանական հաջորդականությամբ:

Սակայն արդյո՞ք ելույթի նախապատրաստվելու հարցը սահմանափակվում է միայն ելույթը գրի առնելու կամ չառնելու խնդրով: Անշուշտ ոչ: Ելույթը գրի առնելուց առաջ կարևոր են մի շարք հանգամանքներ: Նախապատրաստվելը առաջին հերթին ասելիքի հստակ պատկերացումն է, գլխավորի ու երկրորդականի ճիշտ տարբերակումը, անհրաժեշտ փաստական նյութի հայթայթումը, բավարար ապացույցների ձեռքբերումը, այնուհետև այդ ամենը ճիշտ ձևով ներկայացնելը ևն: Այսինքն ասելիքը նախապատրաստվում է, իսկ այն լրիվ կամ մասնակի գրի առնելը կամ ընդհանրապես գրի չառնելը այլ խնդիր է, որը, ինչպես նշվեց, կարող է պայմանավորված լինել թե՛ օբյեկտիվ, թե՛ սուբյեկտիվ հանգամանքներով: Իհարկե,

բանավոր ելույթն ավելի լավ տպավորություն է թողնում, քան գրավորը, սակայն միայն դա չէ որոշիչը: Հիմն աշխարհի հզորագույն ճարտասաններից մեկը՝ Դեմոսթենեսը, միշտ մանրակրկիտ նախապատրաստում էր ճառերը, երկար ժամանակ աշխատում ու մշակում: «Այստեղից էլ ծագել է այն կարծիքը, - գրում է Պլուտարքոսը, - թե Դեմոսթենեսը բնությունից քիչ է օժտված եղել, այլ իր ողջ վարպետությունն ու հմտությունը ձեռք է բերել ծանր աշխատանքով: Ահա թե ինչը, թվում է, թե կհաստատեր այդ բանը ողջ ակներևությամբ. դժվար էր Դեմոսթենեսին լսել առանց նախապատրաստության ելույթ ունենալիս, և նույնիսկ երբ ժողովուրդը, ժողովում նստած, նրան հրավիրում էր անունով՝ պահանջելով ելույթ ունենալ, նա տեղից վեր չէր կենում, եթե ճառը չէր մտածել ու պատրաստել նախապես: Դրա համար շատ հռետորներ ծիծաղում էին նրա վրա, իսկ Պիթիասը մի անգամ սրամտել է, թե Դեմոսթենեսի մտահանգումներից պատրույզի հոտ է գալիս, ինչին Դեմոսթենեսը թունալից պատասխան է տվել. «Այնուամենայնիվ, տարբերում են իմ և քո կանթեղները»: Ուրիշների հետ զրուցելիս, սակայն, նա լիովին չէր ժխտում դա՝ խոստովանելով, որ թեև չի էլ գրում բոլոր ճառերը ամբողջությամբ, բայց բոլորովին առանց նախնական մշումների համեմայն դեպս ելույթ չի ունենում»⁹⁶: Ելույթին նախապատրաստվում էր նաև Ցիցերոնը: Ահա թե ինչ է գրում Միշել Մոնտենը. «Ավելացնեմ Ցիցերոնի մասին ևս մի պատմություն, որը շոշափելի ակներևությամբ պատկերում է նրա անհատականությունը: Նա պետք է հրապարակավ խոսք ասեր, և ժամանակը չէր բավարարում, որ ինչպես հարկն է նախապատրաստվեր: Էրոտես անունով նրա ստրուկներից մեկը հայտնեց, թե ելույթը տեղափոխվում է հաջորդ օրը: Նա այնքան ուրախացավ, որ այդ լավ լուրի համար ստրուկին ազատ արձակեց»⁹⁷:

Ինչպես տեսնում ենք, նույնիսկ ամենամշանավորները ելույթին նախապատրաստվելը կարևոր են համարել:

⁹⁶ Պլուտարքոս, Երկեր (ռուս. թարգմ. Զ. Հարյան), Եր., 1988, էջ 318:

⁹⁷ Մ. Մոնտեն, Փորձեր 1 (ռուս. թարգմ. Ա. Խոցանյան), Եր., 1991, էջ 296:

Ինչ վերաբերում է հանպատրաստից ելույթներին, ապա դրանց մասին կարելի է ասել հետևյալը: Հանպատրաստից ելույթ ունեցողը նախօրոք հնարավորություն չի ունենում ուսումնասիրելու ասելիքին վերաբերող կոնկրետ նյութեր, որը կաներ նախապատրաստվելու դեպքում, ուստի նա այդ դեպքում փորձում է ի մի բերել իր իմացած այն ամբողջը, ինչն այս կամ այն չափով առնչվում է քննարկվող թեմային և կարող է գործածվել ելույթում: Ստացվում է, որ նա ելույթին պատրաստ է այսպես ասած անուղղակիորեն, մինչ այդ իր սովորածով ու իմացածով, որը գործածում է ըստ անհրաժեշտության: Հետևաբար ինչքան բազմակողմանիորեն զարգացած լինի ելույթ ունեցողը, այնքան հեշտությամբ կհաղթահարի հանպատրաստից ելույթ ունենալու դժվարությունը: Այս ամենը լավ է հաստատվում հետևյալով: 1928 թ. Մոսկվայի Մեծ թատրոնում Մաքսիմ Գորկու հետ հանդիպում է կազմակերպվում: Նրա ստեղծագործական ուղու մասին ելույթով պետք է հանդես գար Ա. Լունաչարսկին, սակայն նա դրա մասին իմանում է ելույթից ընդամենը քառասուն րոպե առաջ: Լունաչարսկին մի այնպիսի փայլուն ելույթ է ունենում, որն առանձնանում է հենց իր՝ հռետորական բարձր արվեստ ունեցող մտավորականի շատ ու շատ հաջողված ելույթների շարքում: Հետագայում, երբ գործընկերները, իմանալով եղելության մանրամասները, հարցնում են, թե ինչպես նա կարողացավ հանպատրաստից այդպես ելույթ ունենալ, Լունաչարսկին պատասխանում է. «Ինչպե՞ս թե հանպատրաստից: Չէ՞ որ ես Գորկու մասին այդքան գրել եմ դեռևս հեղափոխությունից առաջ և, բնական է, շարունակում եմ որպես քննադատ զբաղվել նրա ստեղծագործությամբ»: Այսինքն՝ Լունաչարսկին այդ ելույթին, իր խոսքերով ասած, «նախապատրաստվել էր ամբողջ կյանքում»⁹⁸:

Այս ամենից կարելի է եզրակացնել հետևյալը:

ա) ճիշտ կլինի հնարավորության դեպքում հանգամանորեն նախապատրաստվել ելույթին:

⁹⁸ Տե՛ս "Культура русской речи. Учебник для вузов" (под ред. проф. Л. К. Граудиной и проф. Е. Н. Ширяева), М., 1999:

բ) Նախապատրաստվելիս պետք է օգտվել հնարավոր բոլոր աղբյուրներից՝ հանրագիտարաններ, տեղեկատուներ, համացանցային կայքեր ևն: Կարելի է գտնել նաև համապատասխանող առածներ, ասացվածքներ, թեւավոր խոսքեր, առակներ, հումորային գրույցներ ևն ու, պայմանավորված ասելիքի բնույթով, ելույթի մեջ ըստ անհրաժեշտության գործածել:

գ) Եթե ելույթը գրի առնելը պարտադիր չէ (նախօրոք թարգմանելու կամ այլ պատճառով), ապա նախապատրաստվել պետք է ըստ անհատական ընտրության՝ համակարգված գրառումներ կատարելով, տեքստն ամբողջությամբ գրելով ևն: Եթե պարտադիր չէ ելույթն ընթերցելը, պետք է ձգտել հնարավորության դեպքում բանավոր ելույթ ունենալու:

դ) Քանի որ հնարավոր են դեպքեր, երբ հանապատրաստից ելույթ ունենալու անհրաժեշտություն կառաջանա, ապա պետք է ընդհանրապես միշտ էլ հետաքրքրվել հասարակական կյանքում կատարվող իրադարձություններով, արվեստի պատմությունով, գիտության նվաճումներով, մի խոսքով՝ ձգտել լինելու բազմակողմանիորեն զարգացած: Այսինքն՝ խոսել հանապատրաստից, բայց ոչ անպատրաստ:

3.5.3. Հրապարակային խոսքի ընդհանուր կառուցվածքը: Հրապարակային խոսքը, ինչպես ամեն մի գրավոր կամ բանավոր տեքստ, ունի իմաստակառուցվածքային մասեր: Տարբեր ուսումնասիրողներ հրապարակային խոսքի տարբեր մասեր են առանձնացնում: Շատերը պարզապես նշում են երեք մաս՝ **սկզբնամաս, հիմնամաս, ավարտամաս**: Մյուսները ուշադրություն են դարձնում այս հիմնական մասերի միջև եղած անցումներին, դրանց իմաստանրբերանգային տարբերություններին՝ առանձնացնելով հետևյալ հինգ մասերը՝ **սկիզբ, ներածություն, հիմնական մաս (բովանդակություն), եզրակացություն (հետևություն), ավարտամաս**⁹⁹: Վ. Միրզոյանը իր «Ճարտասանություն» համակողմանի ուսումնասիրության մեջ գրում է. «Հայ ճարտասանության մեջ ևս տարբեր են մոտեցումները, սակայն... տիրապետողը (և ա-

⁹⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

ռավել ընդունելին) Մարկոս Քվինտիլիանոսից ավանդաբար պահպանված վեցմասյա դասդասումն է. առաջաբան, առաջարկություն, պատմություն, ցուցում (ցուցումն), հորդոր և վերջաբան»¹⁰⁰:

Դասակարգումները տարբեր են, սակայն ելույթի ինչ մասեր էլ առանձնացվեն, կամ տվյալ դեպքում եթե որոշ մասեր բացակայեն, ամենակարևորն այն է, որ ելույթին բնորոշ լինեն նյութի միասնականությունը, ասելիքի մասերի լեզվատրամաբանական փոխկապակցվածությունը, ինքնատիպությունը, թարմությունը: Խոսքում կարող են գործածվել ինչ-որ օրինակներ կյանքից, զրույցներ, անսպասելի ձևակերպումներ ևն: Հնարավոր է, որ առաջին հայացքից թվա, թե դրանք չեն առնչվում ելույթի բուն թեմային, բայց դրանք ի վերջո պետք է կապվեն բուն նյութին, դառնան խոսքի գեղեցկացման, հարստացման, ապացուցման կամ այլ միջոց: Սակայն խոսքը չպետք է խճողել զանազան պատմություններով, ասույթներով ևն: Դրանց կիրառության չարաշահումը էական թերություն է:

Գնահատելի է պարզ, բայց ոչ պարզունակ խոսքը: Ամեն ինչ պետք է լինի տեղին, չափավոր ու տրամաբանված, և նրա խոսքն է լավ ու տպավորիչ ստացվում, ով կարողանում է իրականացնել այդ ամենը: Ներսես Շնորհալու արծակ գործերը քննելիս Մ. Աբեղյանը գրում է. «Դրանցից ժամանակով առաջինն է «Ատենաբանութիւնը», որ նա ասել է իր՝ կաթողիկոս ձեռնադրվելու առթիվ բազմության առաջ:Ով սիրում է ճոճռան ֆրագներ, այնպիսուն հաճելի չի լինիլ այս ատենաբանությունը, որ վսեմ է իր պարզությամբ, ազդու է ոչ թե արտաքին ձևով, այլ ջերմ ներքինով, որ բխում է սրտից: Մեկ-մեկ բանեցնում է երկար ասացվածքներ, բայց ընդհանրապես շատ հասարակ, իսկապես մեկին ոճով մի հորինվածք է դա՝ առանց որևէ ճարտասանական ճոռոմ զարդարանքների, կիրառում է հարցումներ և շրջումներ միայն և սակավաթիվ պատկերավոր ձևեր: Բայց դրանց փոխանակ՝ նրա ճառն ուժեղ է տրամաբանությամբ, մտածության կապակցված ու կարգա-

¹⁰⁰ Վ. Միրզոյան, ճարտասանություն, Եր., 2006, էջ 85-86:

վորյալ ընթացքով, որ այսպիսի խոսքերի համար անհրաժեշտ պայման է»¹⁰¹:

Մուտքը կամ առաջաբանը կարևոր դեր ունի և կատարում է երկու հիմնական գործառույթ՝ **հոգեբանական** (կապ ստեղծել լսարանի հետ) և **բացատրական** (հիմքեր ստեղծել հետազայում ասվածը լավ ըմբռնել տալու համար): Տարբեր բնույթների ելույթների առաջաբանները տարբեր են լինում, ուստի հնարավոր է նշել միայն այն ընդհանուր, բայց էական գծերը, որոնք հիմնականում պետք է բնորոշ լինեն առաջաբանին: Առաջաբանը պետք է լինի սեղմ, քանի որ ունկնդիրներն այնուամենայնիվ սպասում են բուն ասելիքին, լինի հետաքրքրող և տրամադրող: Նրա միջոցով ունկնդիրները պետք է պատկերացում կազմեն ելույթի ընդհանուր ուղղվածության մասին: «Այսպիսով՝ առաջաբանը ելույթի սկիզբն է, նույնը, ինչ որ բանաստեղծական ստեղծագործության մեջ նախերգանքը, իսկ ֆլեյտայի նվագում նախերգը» (Արիստոտել):

Եթե ինչ-որ հատուկ նպատակով չի արվում, ապա պետք չէ ելույթի հենց սկզբից նշել, թե ժամանակ չի եղել լավ պատրաստվելու, սովոր չեք մեծ լսարանի առջև հանդես գալու, հուզվում կամ անհանգստանում եք ևն: Նման պատճառաբանությունները ունկնդիրներին տրամադրում են այն բանին, որ հետաքրքիր ու հաճելի ելույթ չեն լսելու: Պետք է փորձել վստահ ու անկաշկանդ խոսել. մեծ մասամբ ելույթի ընթացքում խոսողի նախնական լարվածությունը աստիճանաբար թուլանում է:

Առաջարկության մեջ պետք է ուրվագծվեն խոսքի հետագա զարգացումները: Դրանով պարզ են դառնում խոսողի մտադրություններն ու նպատակները, առաջ քաշած խնդիրները, ունկնդիրները լիովին ընդգրկվում են ընկալման գործընթացի մեջ: Առաջարկությունը ներառում է մի քանի գործոններ: Հոգեբանական առումով կարևորվում է այն, որ ուժեղանում են կապը, ուշադրությունը և հետաքրքրությունը, որոնք սկզբնավորվել են առաջաբանի միջոցով, ստեղծվում է անհրաժեշտ տրա-

¹⁰¹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հատոր Դ, Եր., 1970, էջ 147-148:

մադրվածություն: Բովանդակային առումով կարևորվում է այն, որ նկարագրվում են ելույթի նպատակային ուղղվածությունը, թվարկվում կամ կարճ նկարագրվում են այն խնդիրները, որոնց մասին պետք է խոսվի պատմության մեջ: Հասկացական առումով կարևորվում է այն, որ նշվում է թեմայի առանձնահատկությունը, բնորոշվում հրատապությունը և հասարակական հնչեղությունը: Եթե ունկնդիրները սկիզբից ուշադիր չլինեն և չհետևեն խոսքի ընթացքին, ապա շարունակությունն էլ լիովին հասկանալի չի լինի, եթե նույնիսկ հետո սկսեն ուշադիր լսել: Այս առիթով կարելի է հիշել մի պատմություն: Մի բարդ գործի քննության ժամանակ Դեմոսթենեսը տեսնում է, որ դատավորները ցրված ու անուշադիր են: Նա ընդհատում է իր ելույթը և սկսում պատմել մի մարդու մասին, որը մի էշ էր վարձել իշապանի հետ: Շոգ օր էր, և մարդը նստում է հանգստանալու ավանակի զցած ստվերում: Իշապանը բողոքում է ասելով, թե նա վարձել է միայն ավանակը, բայց ոչ նրա ստվերը: Վեճը հասնում է դատարան: Այստեղ Դեմոսթենեսը լռում է և, երբ դատավորները խնդրում են շարունակել պատմությունը, տխրությամբ նկատում է. «Ավանակի ստվերի մասին առակը դուք պատրաստ եք լսելու, բայց կարևոր գործը լսել չեք ցանկանում»: Փաստորեն, թեմայից դիտավորյալ շեղվելով, Դեմոսթենեսը ուշադրություն է հրավիրում:

Պատմությունը ելույթի հիմնական մասն է: Հենց այստեղ են ներկայացվում խնդրի բուն էությունը, բովանդակային փաստական տեղեկությունները: Փաստական կամ տեսական նյութով հագեցվածության աստիճանը պայմանավորված է խոսքի բնույթով, թեմայով, լսարանի առանձնահատկություններով: Պատմությունը պետք է շարադրվի տրամաբանական հաջորդականությամբ, հստակ և առանց ձգձգելու: Բոլորին հայտնի իրողությունները պետք է սոսկ հիշատակվեն: Սակայն մյուս կողմից ծայրահեղ հակիրճ խոսքն էլ կարող է անհասկանալի մնալ: Արիստոտելը դիպուկ է բնորոշում. «Ինչպես մեկը հացավաճառի հարցին, թե ինչպիսի հաց հունցեմ՝ պի՞նդ, թե՞ փափուկ, պատասխանել է՝ ինչպես, մի՞թե հնարավոր չէ լավ հաց հունցել: Ծիշտ այդպես էլ և այստեղ. պետք չէ ընդարձակ պատմել, ինչ-

պես նաև պետք չէ ասել ընդարձակ առաջաբան և բերել ընդարձակ ապացույցներ: Այս դեպքում «լավը» ընդարձակությունը կամ սեղմությունը չէ, այլ պատշաճ չափը. վերջինս էլ այն է, որ պետք է ասել այն ամենը, ինչը պարզում է գործը, կամ ինչ հարկավոր է նրա համար, որպեսզի ցույց տրվի, որ այսինչ բանը եղել է, կամ, որ այսինչը վնաս է հասցրել կամ անարդարացի է վարվել, կամ այն (տվյալ դեպքը) կարևորությունն ունի, որը դու ցանկանում ես նրան հաղորդել»¹⁰²: Այսինքն՝ հարկավոր է գտնել այն լավագույն չափը, որը տվյալ դեպքում համապատասխանում է բոլոր առումներով:

Փաստարկումը (ցուցումը) հաջորդում է պատմությանը: Փաստարկման միջոցով խոսողը հիմնավորում է ասվածը: Փաստարկումն առաջին հերթին պետք է հիմնվի տրամաբանության օրենքների վրա, սակայն հնարավոր է, որ ելույթ ունեցողը դիտավորյալ դիմի այլ միջոցների (հոգեբանական ազդեցության, բառախաղերի ևն), եթե չկան տրամաբանական բավարար հիմքեր: Ահա թե ինչպես է փաստարկում Փոկիոնը՝ փորձելով հանդարտեցնել Ժողովրդին. «Երբ Ալեքսանդրի մահվան լուրը հասավ Աթենք, Փոկիոնը զսպում էր քաղաքացիների անժամանակ ապստամբությունը՝ ասելով, թե չպետք է շտապել՝ հավաստի համարելով այդ լուրը. «Աթենացիք, եթե նա այսօր մեռած է, ապա մեռած կմնա վաղը էլ, վաղը չէ մյուս օրն էլ»»¹⁰³:

Հորդորը հաջորդում է փաստարկմանը: Հորդորի միջոցով խոսողը նախապատրաստում է ավարտը՝ մեկ անգամ էլ չատ սեղմ ներկայացնելով ասվածի բուն էությունը և հուզական նոր լիցք հաղորդելով: Միշել Մոնտենը «Այն մասին, որ մեր մտադրությունները մեր արարքների դատավորներն են» գրվածքում, որն սկսում է «Ասում են, թե մահը մեզ ազատում է ամեն տեսակի պարտավորություններից» նախադասությունով, ավարտից առաջ նշում է հետևյալը. «Ավելի վատ են վարվում նրանք, ովքեր ամբողջ կյանքում ոխ են պահում իրենց որևէ մեթոդի մկատմամբ՝ արտահայտելով այն լոկ վերջին

¹⁰² **Аристотель**, Риторика (перевод Н. Платоновой), Античные риторики, М., 1978, էջ 180:

¹⁰³ **Պլուտարքոս**, Երկեր (ռուս. թարգմ. Հ. Հարյան), Եր., 1988, էջ 513:

կամքով: Հարուցելով վիրավորված մարդու անբարեհաճությունն իրենց հիշատակի հանդեպ նրանք այդպիսով ցույց են տալիս, որ քիչ են մտածում իրենց պատվի և ավելի քիչ խղճի մասին, քանզի չեն ուզում թեկուզև մահը հարգելով մարել իրենց չարությունը և թողնում են, որ այն իրենցից հետո էլ ապրի: Նրանք նման են այն անիրավ դատավորներին, որոնք անվերջ հետաձգում են իրենց վճիռը և կայացնում լոկ այն ժամանակ, երբ արդեն մոռացել են գործի բուն էությունը»¹⁰⁴:

Վերջաբանով ամփոփվում է ասվածը: Վերջաբանները տարբեր են լինում՝ պայմանավորված խոսքի բնույթով, նյութով, խոսողի նպատակադրմամբ ևն, սակայն շատ կարևոր է տպավորիչ ավարտը: Տպավորիչ վերջաբանի շնորհիվ խոսքը երկար է հիշվում: Մ. Մոնտենը վերը նշված իր գրվածքն այսպես է ավարտում. «Եթե միայն ինձ հաջողվի, ես կաշխատեմ, որ մահս չասի ոչ մի այնպիսի բան, ինչ նախկինում չի ասել կյանքս»:

3.5.4. Հրապարակային խոսքի հիմնական հատկանիշները: Հրապարակային ելույթի հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով: Ինչպես տեսանք, կան հրապարակային խոսքի տարբեր խմբերին բնորոշ թե՛ ընդհանուր, թե՛ մասնավոր հատկանիշներ: Էական են նաև ճարտասանի անհատական հատկանիշները՝ կապված ելույթի նախապատրաստվելու և ելույթ ունենալու հետ: Լսարանի ազդեցությունն էլ խոսողների վրա տարբեր է: Պլուտարքոսը գրում է. «Իմ դիտարկումների համաձայն՝ զայրույթը հռետորներին էլ է հաճախ հանգեցնում լուրջ սխալների: Արիստոտելը պատմում է սամոսացի Սատիրոսի մասին, թե նա դատարանում ելույթից առաջ իր ականջներին մոմ էր քսում, որպեսզի հակառակորդների լուտանքներից զայրացած՝ շեղվելով գործը չփչացներ»¹⁰⁵: Մինչդեռ Միշել Մոնտենն էլ գրում է, թե «Սևերոս Կասիոսի մասին պատմում են, թե նա զգալիորեն ավելի լավ էր խոսում առանց նախապես խորհելու և թե իր հաջողություններով պարտական էր ավելի շուտ բախտին, քան ջանասիրությանը: Պատմում են

¹⁰⁴ Մ. Մոնտեն, Փորձեր 1 (ռուս. թարգմ. Ա. Խոցանյան), Եր., 1991, էջ 32-34:

¹⁰⁵ Պլուտարքոս, նշվ. աշխ. էջ 511:

մաև, թե երբ ճառելիս ջղայնացնում էին, դա օգնում էր նրան, և հակառակորդները զգուշանում էին դիպչել նրա զգայուն թելերին՝ վախենալով, թե զայրույթը կկրկնապատկի նրա պերճախոսությունը»¹⁰⁶:

Խոսքը ունկնդիրների վրա մաև գեղագիտական ազդեցություն է գործում: Հաջող ելույթի համար կարևոր են մի շարք դրական հատկանիշներ, որոնք պետք է բնորոշ լինեն հրապարակային խոսքին:

Խոսքն ընդհանրապես և հրապարակային խոսքը մասնավորապես պետք է լինի **հստակ, հասկանալի, արտահայտիչ**: Դրա համար հռետորը պետք է թե՛ լեզվական գիտելիքներ ունենա, թե՛ ընդհանրապես զարգացածության բարձր աստիճան: Լեզվական առումով կարևոր են ուղղախոսական նորմերի պահպանումը, ճիշտ բառընտրությունը, քերականական միջոցների ճիշտ կիրառությունը, ոճական համապատասխանությունը: Սրանցից բացի կարևոր են շարժումները, հագուստը, սանրվածքը ևն:

Պետք է հաշվի առնել **տպավորության կարևորությունը**: Խոսքը մեծ ուժով է ներազդում, երբ թարմ է ու ինքնատիպ: Ծամծմված, ստանդարտ արտահայտություններ պարունակող խոսքը հետաքրքրություն չի առաջացնի և տպավորություն չի գործի: Արդեն գիտեցածը գրավիչ չէ: Այս առումով ուշագրավ է Պլուտարքոսի գրառած հետևյալ պատմությունը. «Մի անգամ Լիսիոսը դատավեճ ունեցող մի մարդու տվել է նրա համար իր գրած ճառը: Սա, կարդալով մի քանի անգամ, վիատված եկել է Լիսիոսի մոտ և ասել, թե առաջին անգամ ծանոթանալիս ճառն իրեն թվաց հիանալի, իսկ երկրորդ ու երրորդ ընթերցումներից հետո՝ խամրած ու բոլորովին անպետք: Լիսիոսը ծիծաղելով հարցրել է. «Իսկ մի՞թե դու մտադիր ես մի քանի անգամ ասել այդ ճառը դատավորների առաջ»»¹⁰⁷:

Խոսողի **ձայնը, խոսքի տեմպը, ռիթմը, տոնը, դադարները** ևս շատ կարևոր են: Իհարկե, կարևոր են ճարտասանի բնա-

¹⁰⁶ Մ. Մոնտեն, Փորձեր 1 (ռուս. թարգմ. Ա. Խոցանյան), եր., 1991, էջ 43:

¹⁰⁷ Պլուտարքոս, Երկեր (ռուս. թարգմ. Հ. Հարյան), եր., 1988, էջ 526:

տուր հատկանիշները, հնարավորությունները, բայց դրանք պետք է զարգացնել տարբեր վարժություններով: Արտասանական հատկանիշները պետք է համապատասխանեն ասվածի բովանդակությանը: Այս առիթով էլ մեջբերենք մի պատմություն. «Կարնեադոսը, երբ դեռ մեծ փառքի չէր արժանացել, գրուցելիս է եղել գիմնասիոնում, վերակացուն մեկին ուղարկել է նրա մոտ խնդրելով, որ մի քիչ չափավորի իր ծայնի ուժը (քանզի նա խիստ բարձրախոս է եղել), իսկ Կարնեադոսն ասել է. «Դե ծայնաչափ տուր ինձ», ինչին սա լավ պատասխան է տվել. «Քեզ ծայնաչափ եմ տալիս քո գրուցակցին»»¹⁰⁸:

Եթե հռետորը տարբեր պատճառներով ստիպված է միևնույն լսարանի առջև մի քանի անգամ ելույթ ունենալ կամ էլ տարբեր լսարանների առջև նույն թեմայով ելույթ ունենալ, ապա նրա գործը խիստ դժվարանում է: Անհրաժեշտ է գտնել նորանոր ձևեր ու միջոցներ, բովանդակային հավելումներ, որպեսզի խոսքը ծանծաղի չդառնա: Վահան Թոթովենցը, ով գրում է, թե «Բանավոր թումանյանը մի քանի հասակով ավելի բարձր էր, քան գրավոր թումանյանը», Հովհաննես Թումանյանի 50-ամյակի միջոցառումներում ունեցած նրա ելույթների մասին գրում է. «Հիսնամյակի գրեթե բոլոր երեկույթներին ես ներկա եմ եղել: Ինձ զարմացնում էր մի հանգամանք, որ ամեն մի երեկույթի թումանյանը կարողանում էր նոր խոսք ասել: Չարավ նա ոչ մեկ կրկնություն»¹⁰⁹:

Խոսքը պետք է լինի **պարզ ու բնական**: Սա չի նշանակում, թե չպետք է գործածել ոճական տարբեր միջոցներ, դարձվածային միավորներ, թևավոր խոսքեր, տարբեր աղբյուրներից մեջբերումներ ևն: Դրանք անշուշտ պետք է լինեն, սակայն պետք է կիրառվեն տեղին և չափավոր: Ահա թե ինչպես է բնութագրում Մ. Աբեղյանը Ներսես Լամբրոնացու ճարտասանական արվեստը. «Ն. Լամբրոնացու ճարտասանությունն ավելի ևս փայլուն է նրա Հոգեգալստյան և Համբարձման ներբողյանների մեջ, որոնցով նա հանդիսանում է տաղանդավոր հռե-

¹⁰⁸ Նույն տեղում, էջ 541:

¹⁰⁹ Վ. Թոթովենց, Երկեր (3 հատորով), հ. 3, Եր., 1991, էջ 504:

տոր, լավագույն ներկայացուցիչը մեր հոգևոր պերճախոսության.... Նա բնականաբար կիրառում է ամեն տեսակի ճարտասանական ձևեր՝ դիմում, բացադարձություն, ծայնարկություն, հարցում, նմանություն, կրկնություն ևն: Դրանք նա բանեցնում է վարպետորեն, ոճի պեսպիսությամբ: Կրկնություններով էլ, օրինակ, նրա ասացվածք ոչ թե թուլանում է, ճապաղ ու ծանծրալի դառնում, այլ, ընդհակառակն, զորանում և գրավչություն է ստանում: Ամենն ասում է նա վայելուչ դարձվածներով, ոչ սակավ բանաստեղծական պատկերներով, հորդ ու ծաղկուն, բայց պարզ ու մեկին ոճով, առանց կուտակաբանության, հեռու մթնությունից և բարդ ու պարբերական ասացվածներից»¹¹⁰:

Ելույթի ծավալը այնքան էլ էական չէ. իհարկե, այն ընդհանուր առմամբ պետք է համապատասխանի իրադրությանը, ընդունված նորմերին ևն, սակայն առավել կարևորը ասելիքի ամբողջական լինելն է:

¹¹⁰ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հատոր Դ, Եր., 1970, էջ 160:

3.6. ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ

3.6.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (254): 3.6.2. Բառադասարը (255): 3.6.3. Քերականական հասկանիչներ (266): 3.6.3.1. Ձևաբանական առանձնահատկություններ (266): 3.6.3.2. Շարահյուսական առանձնահատկություններ (268): 3.6.4. Պատկերավորման և արտահայտչականության միջոցներ (273):

3.6.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Զանգվածային լրատվամիջոցների նպատակն է որոշակի տեղեկատվությամբ ներագրել մարդկանց մտքի և զգացմունքների վրա, նրանց գործողություններին ցանկալի ընթացք տալ, հասարակական վերաբերմունք մշակել համազգային կարևորություն ունեցող խնդիրների նկատմամբ:

ԶԼՄ-ի հիմնական գործառույթներն են **հաղորդումը, քարոզչությունը, ներգործումը**: Լրատվամիջոցների լեզվի յուրահատկությունները ներկայացնելիս հարմար է ու ճիշտ առաջնորդվել ոճերի դասակարգման ժանրային սկզբունքով, քանի որ տարբեր ժանրեր դրսևորում են լեզվաոճական ընդգծված տարբերություններ: Այսպես երբ խոսում ենք լրագրային ոճի մասին, նկատի ունենք դրա ժանրերի՝ առաջնորդող հոդվածի, հարցազրույցի, ակնարկի, ֆելիետոնի և այլնի ոճական հատկանիշները. դրանց մի մասում (ակնարկ, վերլուծություն) զգալի է լրագրողի անհատականությունը, մյուսները (լուր, հաշվետվություն) չեզոք են վերաբերմունքի արտահայտման տեսակետից:

ԶԼՄ-ի նպատակներն ու գործառույթները պայմանավորում են նրա ընդհանուր հատկանիշներն ու լեզվաոճական յուրահատկությունները: **Դրանք են՝ 1. Թեմայի հրատապությունը.** լուրը պետք է հաղորդել անմիջապես, որ լինի ուշագրավ: **2. Հաղորդող և ներգործող լեզվատարրերի համատեղ գործածությունը.** զուգակցվում են լեզվի տեղեկատվական և հուզարտահայտչական միջոցները: **3. Դրսևորման գրավոր և բանավոր կերպերը.** դրանք ընկած են ԶԼՄ-ի ենթաոճերի առանձնացման հիմքում: Ըստ այդմ՝ տարբերում են երկու են-

թառճեր՝ **պարբերական մամուլի և ռադիոհեռուստատեսության**: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր ոճական յուրահատկությունները: 4. **Հիմնականում մենախոսական բնույթը և չեզոքությունը**. առանձին դեպքերում (հարցազրույց, բանավեճ) առկա է երկխոսություն կամ բազմախոսություն: 5. **Լեզվական միջոցների տնտեսումը**. առավելագույն տեղեկույթի հաղորդում լեզվական ամենաքիչ միջոցներով: 6. **Մատչելիությունը**. գրել որքան հնարավոր է պարզ լեզվով (բայց ոչ պարզունակ. դա վնասում է խոսքի ճշգրտությանը): 7. **Գնահատողական լեզվատարրերի առկայությունը**. դա պայմանավորված է հասարակական շարժառիթներով: 8. **Գրական և խոսակցական իրողությունների համատեղ գործածությունը**. խոսակցական լեզվի ազդեցությունը զգալի է ռադիոհեռուստալեզվում և գեղարվեստական-հրապարակախոսական ժանրերում: 9. **Գործառական մյուս ոճերին բնորոշ լեզվատարրերի կիրառությունը**:

3.6.2. Բառապաշարը: Բառերի գործածության հաճախականությունը հիմք ընդունելով՝ կարելի է տարբերակել բառապաշարի երկու շերտ՝ **գործուն և ոչ գործուն**: ՁԼՄ-ի լեզվի բառապաշարն առավել ամբողջական ներկայացնելու նպատակով ճիշտ է առաջնորդվել բառապաշարի դասակարգման հենց այս սկզբունքով: Բառագործածության հաճախականությունը տարբեր է լեզվում և խոսքում: Վերջինում այն պայմանավորված է մի շարք գործոններով՝ ժանր, թեմա, խոսքային միջավայր, լրագրողի անհատականություն: Խոսքային միջավայրը բառի համար կարող է լինել **համասեռ և անհամասեռ**, օր.՝ գրական բառի համար գրական խոսքը համասեռ միջավայր է, իսկ բարբառայինի համար՝ անհամասեռ: Բառի արտահայտչական արժեքն առավել տեսանելի է անհամասեռ միջավայրում, օր.՝ «Համազգային թատրոնի շենքը յուրահատուկ նախագիծ ունի, և այդ է պատճառը, որ պատգամավորը տպավորություն է ստացել, թե այն լինելու է **պաղվալային**»:

ՁԼՄ-ի բառապաշարը ընդհանուր առմամբ գրական-գրքային է: Ըստ կիրառվելու հաճախականության՝ առանձնացվում

են բառապաշարի հետևյալ շերտերը՝ 1. լրատու կամ լրատվական բառեր, 2. գնահատողական վերաբերմունք (դրական կամ բացասական) արտահայտող բառեր, 3. գաղափարակիր բառեր, 4. մասնագիտական բառեր, 5. կայուն կապակցություն, կաղապար, դարձվածք, 6. համագործածական բառեր:

1. **Լրատվական բառապաշարն** առանձնացվում է ՁԼՄ-ի տեղեկատվական գործառույթին համապատասխան. գործածվում է լրատվական տարբեր ժանրերում. բաժանվում է իմաստային երկու խմբի. ա) տեղ, ժամանակ, կոչում, աստիճան, պաշտոն նշանակող բառեր, անձնանուններ, թվականներ. պատասխանում են **որտե՞ղ, ե՞րբ, ի՞նչ (ո՞վ)** հարցերին, չունեն գնահատողական երանգ, ոճականորեն չեզոք են, ստեղծում են տեղեկատվական յուրօրինակ միջավայր, բ) այսպես կոչված **շարքային** բառեր. եղելություն, գործողություն, շարժում ցույց տվող բառեր են, ասացական բայեր (**հայտնել, տեղեկացնել** ևն), որոնցով ստեղծվում են նաև կայուն բառակապակցություններ (ոչ դարձվածքային): Այս բառերի և կապակցությունների կիրառությամբ ՁԼՄ-ի լեզուն դառնում է միօրինակ. դրանցով արագ (օպերատիվ) և հեշտ կարելի է ձևակերպել յուրաքանչյուր տեղեկատվություն: Այլ կարգերի համեմատությամբ՝ շարքային բառերը առավել պայմանավորված են համատեքստով. դրանից դուրս դրանք չեն ընկալվում որպես լրատվական բառապաշարի միավորներ: Այսպես՝ **հարց** բառը «**ազգային հարց**» բառակապակցության մեջ ունի լրագրային-հրապարակախոսական երանգ, բայց առանձին գործածվելիս համագործածական է:

2. **Գնահատողական բառաշերտ:** Ըստ գնահատողության՝ կարելի է տարբերակել դրական և բացասական վերաբերմունք արտահայտող բառեր: Առաջինների մեջ շատ են նրանք, որոնք բառարաններում նշվում են որպես գրքային-հոշտորական, բանաստեղծական, բայց ՁԼՄ-ում ունեն հրապարակախոսական բնույթ, ինչպես՝ **ոգեշնչել, նախաձեռնել, համերաշխություն, վսեմ, վեհապանծ** ևն: Երկրորդները հաճախադեպ են վերլուծական նյութերում, օր.՝ խաբեության **փաստաբաններ**, ռա-

սիստների **խեղկատակություն, անհեռատես** քաղաքականություն, **զավթիչ** գործողություններ ևն:

Բացասական գնահատում արտահայտող բառապաշարում մեծ թիվ են կազմում **կենդանական աշխարհի** (հատկապես գիշատիչների) անունները՝ բիզնեսի մեծ և փոքր **շնածկներ, գայլի** օրենք, կամ՝ «**Շնածկներին** պարտադրում են դուրս գալ ստվերից», «**Մանրածկները** փրկողակ են **շնածկների** համար»:

Անշուշտ, ՋԼՄ-ի բառապաշարի զարգացման կենդանի և բարդ գործընթացում այդ տարատեսակների սահմանները ոչ միշտ են հստակ:

3. Գաղափարակիր բառերը հասարակական-քաղաքական կյանքին վերաբերող հասկացությունների, տարբեր գաղափարախոսությունների անվանումներ են և հիմնականում գործածվում են տեղեկատվական ժանրերում, այսպես՝ **կուսակցություն, կազմակերպություն, խորհրդարան, երկրապահ, դաշնակցություն** ևն: Սրանք խոսքում կատարում են անվանողական դեր:

4. Մասնագիտական բառապաշարը ՋԼՄ-ի լեզվում ունի երկակի կիրառություն. **ա)** բուն՝ տերմինային նշանակությամբ, **բ)** փոխաբերական իմաստով (ոչ բոլորը), որն ունի ոճական նպատակադրում. խոսքին հաղորդվում է բազմազանություն, երբեմն ավելի է խորանում նյութի բովանդակությունը: Օր.՝ **հիվանդ** հասարակարգ, **դոնոր** երկրներ, **ընդհանուր հայտարարի** գալ, **փակագծերը բացել**, քաղաքական **դիմակահանդես**, **բեմ բարձրանալ** ևն: Այս երևույթը կոչվում է **բանաշրջում**. դա ոճական այն հնարանքն է, երբ մի իմաստային ոլորտի հասկացությունը արտահայտվում է այլ ոլորտի հասկացությամբ:

Մասնագիտական բառերի նշված իմաստներով գործածությունը լրագրողից պահանջում է նուրբ լեզվազգացողություն, գեղագիտական ճաշակ. պետք է խուսափել չարաշահումից, որ նյութի ընկալումը չդժվարանա:

5. Կայուն կապակցություն, կաղապար, դարձվածք: Առաջինը՝ որպես լեզվական պատրաստի միավոր, հաճախ է գործածվում մամուլի լեզվում, ունի անվանողական արժեք, այս-

պես՝ **ՀՀ Ազգային Ժողով, Հայաստանի Հանրապետություն, ՌԴ Պետական դումա** ևն:

Կաղապարը կայունության միտող այնպիսի բառակապակցություն է, որի կիրառությունը ՁԼՄ-ի լեզվում անհրաժեշտ է: Լրատվական ժանրերում, որոնցում նպատակը լեզվական նվազագույն միջոցներով հնարավորին չափ հարուստ տեղեկույթ հաղորդելն է, կաղապարային արտահայտության գործածությունը դիտվում է լեզվական յուրահատկություն, ինչպես՝ «.....մարզական լուրերին ձեզ կծանոթացնի....», «.....մեր ստացած տեղեկությունների համաձայն....», «Լավատեղյակ աղբյուրները փոխանցում են....» ևն: Սրանցով արագ և սեղմ կարելի է հաղորդել ցանկացած տեղեկություն: Բացի այդ՝ կաղապարը նպաստում է հաղորդման արագ ընկալմանը:

ՁԼՄ-ի լեզվում **դարձվածքների** կիրառության հաճախականությունը պայմանավորված է ժանրով, նյութի բովանդակությամբ, ինչպես նաև լրագրողի վերաբերմունքով: Լրատվամիջոցներում դրանք կատարում են ոճական-արտահայտչական որոշակի դեր:

1. Խոսքին հաղորդում են անմիջականություն, մտերմիկ երանգ, օր.՝ «Մեր գործողություններով մենք **կրակի վրա յուղ ենք լցնում**», «Այդ կուսակցությունը **բոլորի գրպանին դիպչող** խնդիր էր ընտրել»:

2. Ասելիքը դարձնում են հակիրճ, պատկերավոր, օր.՝ «Հասարակությունը **աչքը ջուր կտրած** սպասում է համաժողովրդական շարժման գործողություններին»:

3. Ստեղծում են բարձր կամ ցածր ոճ, օր.՝ «Երկիրը հայտնվել է տնտեսական ծանր վիճակում, ու քաղաքական այդ գործիչը **դարձավ քավության նոխազ**», «Ինչպե՞ս եք վերաբերվում՝ **ճշտերն աշնանը կհաշվեն** հայտարարությանը»:

4. Ընդգծում են լրագրողի վերաբերմունքը, ինչպես՝ «Մարդկանց վճարել են, ու **սեփական ծնողներին էլ կծախեն** հանուն դեսպանի շահերի», «Այդ երկրի արտգործնախարարը շատ է **քիթը խոթում** մեր գործերի մեջ»:

Որքան էլ մեծ են դարձվածքի ոճական հնարավորությունները, այդուհանդերձ ՁԼՄ-ի լեզվում դրա կիրառությունը պայ-

մանավորված է այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են ժանրը, թեման, լրագրողի ճաշակը, լեզվական կողմնորոշումը, թերթի ընդհանուր ուղղվածությունը: Լինելով ոճականորեն երանգավորված լեզվական միավորներ՝ դարձվածքները քիչ են հանդիպում տեղեկատվական ժանրերում, որոնք վերաբերմունքի արտահայտման տեսակետից չեզոք են:

Վերլուծական և գեղարվեստական-հրապարակախոսական ժանրերում դարձվածքները բազմազան են: Երևույթներն ու իրադարձությունները գնահատելով ու վերլուծելով յուրովի՝ լրագրողը չի խուսափում համեմատություններից, իսկ սրանցում դարձվածքն անփոխարինելի դեր ունի, ինչպես՝ «Մենք **կրիայի արագությամբ** ենք գնում դեպի քաղաքակիրթ առևտուր», «Պատերազմի փառավոր հաղթանակին իր առյուծ տղերքին **մատաղ բերած** հզոր կուսակցությունը լուրջ հայտարարություն անելու ուժ չունեցավ»:

Ընթերցողի համար յուրօրինակ ուղեցույց է վերնագիրը, որով սրվում է հետաքրքրությունը, ուշադրությունը հրավիրվում հաղորդվող նյութի վրա: Ճիշտ ընտրված վերնագիրը նյութի բովանդակության խտացված անվանումն է, և դարձվածքով արտահայտվածը ուժեղացնում է ազդեցությունը ընթերցողի վրա, օր.՝ «**Սիրտը** պատգամավորներից **չի կտրվում**», «Երևանը **լվանում է ձեռքերը**»:

Լրատվամիջոցներով ոչ միայն տարածվում են լեզվում եղած դարձվածքները, այլև դրանց վերագրվում են նոր իմաստներ, կամ ստեղծվում են նորերը՝ քաղաքական, տնտեսական, մշակութային նորություններով և դրանց նկատմամբ լրագրողի ունեցած վերաբերմունքով պայմանավորված (քաղաքական դաշտի թափոն, մոծակներին վերացնելու համար ճահիճը պետք է չորացնել ևն): Դարձվածքը կայուն կապակցություն է, հետևաբար դրա կազմում կատարվող յուրաքանչյուր փոփոխություն պիտի արվի զգուշությամբ. ոչ ճիշտ մոտեցումը կարող է թուլացնել դարձվածքի ներգործության ուժը: Վերնագրերում և վերլուծական-հրապարակախոսական ժանրերում շատ են հանդիպում դարձվածքների փոփոխված տարբերակներ, այսպես՝ «ՕՖշորային սկանդալը դեռ շատ ջուր կտանի», «Ար-

ջը երկրորդ երգը չսովորեց», «Ասա՛ ընկերդ ով է, ասեմ՝ ինչ վտանգներ են քեզ սպառնում առաջիկայում», «Նշանակում է փայտ խրել ոչ միայն սեփական անիվների մեջ, այլև հարևանների»:

Դարձվածքային նորաբանությունները հաջողված լինելու դեպքում կարող են տարածվել, դառնալ գրական լեզվի սեփականություն և դադարել նորաբանություն լինելուց, օր.՝ **չորրորդ իշխանություն, հինգերորդ անկյուն, հինգերորդ խոսափող** ևն:

Համագործածական բառապաշարը, ինչպես գիտենք, չունի կիրառական սահմանափակում և ընդհանուր է լեզվի տարբերակային բոլոր ձևերի համար: ՁԼՄ-ի լեզվում (մաև խոսքի մյուս տեսակներում) սա բառապաշարի հիմքն է: Թեև այս բառերը ոճականորեն չեզոք են համարվում, բայց նկատելի է, որ սրանք խոսքային մակարդակում փոխաբերական իմաստով գործածվելիս կամ անսովոր բառազուգորդումներում դառնում են ոճականորեն երանգավորված միավորներ, այսպես՝ «Նրան բանտում մի լավ մշակեցին», «Չար քարոզչությունը շարունակվում է» ևն:

Ոչ գործուն բառապաշար: Այս բառաշերտի մեջ են մտնում բարբառային բառերը, հասարակաբանությունները, ժարգոնային բառերը, փոխառությունները և օտարաբանությունները, հնաբանությունները, նորաբանությունները ևն:

Հասարակաբանություններ, բարբառային և ժարգոնային բառեր: Սրանց ազդեցությունը վերջին շրջանում նկատելի է հատկապես ռադիոհեռուստատեսային հաղորդումներում և լրագրային որոշ ժանրերում (ոչ տեղեկատվական)՝ պայմանավորված խոսքին անմիջականություն հաղորդելու նկատառումով: Ի տարբերություն գավառաբանությունների («**թագա** օրենք», «Ես քո **հոքիր**, ես քո մանն եմ, ես՝ աջակցման հիմնադրամ») և ժարգոնային բառերի (**դաբրո տալ**), որոնք ունեն կիրառական ինչ-ինչ սահմանափակումներ և հակադրվում են գրական լեզվի նորմին՝ հասարակաբանությունները ունեն ընդհանրական նշանակություն և կիրառություն, օր.՝ «Մենակ է բիզնեսն ու չունի ընկեր. արդեն համարյա լրիվ **տակ տված**

յուլա է գնում», «Հանրահավաքի բազմամարդությունը և ելույթներն այնքան են խոթում հանրության աչքը, որ արդեն մարդկանց զահլան գնում է»:

Ինչքան էլ որ հեշտ է դրանցով ոճավորել խոսքը կամ վերաբերմունք արտահայտել, այդուհանդերձ լրագրողը նշված բառաշերտերից պետք է օգտվի զգուշությամբ, դրանք ծառայեցնի ոճական նպատակների (կերպարի տիպականացում, միջավայրի ստեղծում) և չխաթարի նյութի ոճական բովանդակությունը:

Խոսքը ոճականորեն ճիշտ կառուցելու համար նախընտրելի են բարբառային և ժարգոնային այն բառերն ու արտահայտությունները, որոնց գրական համարժեքները չկան, կամ եղածները ամբողջ խորությամբ չեն արտահայտում հասկացությունը, այսպես՝ **փոշմանել, խաթր, զոռբայություն, դուխով** ևն: Բայց անթույլատրելի է ոճականորեն չպատճառաբանված մոտեցումը, ինչպես՝ «Ցանկացած զուռնադիոլային գործարք, մարդկանց ֆռռացնելու ցանկացած փորձ նորից կբերեն աղետալի զարգացումների»:

Հատկապես ընդդիմադիր մամուլում չարաշահվում է ժարգոնի կիրառությունը. խոսքը հաճախ դառնում է հակագեղագիտական: Չպետք է բացառել ժարգոնի կիրառությունը ՁԼՄ-ի լեզվում այն դեպքերում, երբ դա խոսքի տիպականացման, երգիծական վերաբերմունքի արտահայտման և խոսքին դիպուկություն հաղորդելու նպատակներ ունի, ինչպես հետևյալ օրինակում՝ «Այդ պարտքի առյուծի բաժինը գոյացել է այստեղից-այնտեղից վարկեր **կպցնելու** հիվանդագին մոլուցքի պատճառով»:

Նկատելի է վտանգավոր մի երևույթ. ժարգոնը որոշ թերթերում ու ժանրերում դառնում է լրագրողի վերաբերմունքի նարտահայտման հիմնական միջոց. դա սկզբունքորեն մերժելի է:

Փոխառություն և օտարաբանություն: ՁԼՄ-ում լայն կիրառություն ունեն փոխառությունները, հատկապես փոխառյալ նորաբանությունները: Լեզու նոր մուտք գործած այս կարգի բառերը կիրառելիս լրագրողը պետք է հաշվի առնի լսարանը (մասնագիտական և ոչ մասնագիտական)՝ ընտրելով առավել հայտնի տարբերակը: Նույն ձևով պետք է վարվել նաև այն դեպքում,

երբ հայերենը իր բառակազմական միջոցներով է ստեղծում նոր բառ՝ օտար բառի փոխարեն, օր.՝ **կուրատոր** (խնամարկու, համակարգող, հոգաբարձու), **ստատուս** (կարգավիճակ), **լոգունգ** (կարգախոս), **մենթալիտետ** (մտածելակերպ, հոգեկերտվածք) ևն:

Հայերեն համարժեքի իմաստային մասնակի անհամապատասխանության դեպքում լեզվում առաջանում են համանիշ բառեր, որոնցից փոխառյալը սովորաբար ավելի լայն իմաստ ու գործառական ճկունություն է ունենում, ինչպես՝ **ինֆլացիա**-սղաճ, գնաճ (բայց օտար բառը ունի տերմինային ավելի լայն նշանակություն), **բիզնես**-գործարարություն (բայց՝ **բիզնես քարտ**), **էկոնոմիկա**-տնտեսություն (բայց՝ **էկոնոմիկայի նախարարություն**) ևն: Նման դեպքերում լրագրողը, խոսքային համապատասխանությունից ելնելով, պետք է ընտրի ճիշտ տարբերակը:

ՁԼՍ-ի լեզուն հեղեղված է **օտարաբանությունների** բոլոր տեսակներով (արտասանական, բառային, իմաստային և քերականական): Ի տարբերություն բառային օտարաբանությունների, որոնց հարցը համեմատաբար հեշտ լուծելի է (**կազինո, պադլալ, միտինգ, բանդա**)՝ քերականական օտարաբանությունները անհարիր են մեր ազգային լեզվամտածողությանը, խարխլում են լեզվի քերականական կառուցվածքը, ինչպես՝ «Գնդապետն **իր մոտ է**», «Տոնախմբությունը կենտրոնական **հրապարակի վրա է կայանում**»: Նման կառույցների կիրառությունը անթույլատրելի է, քանի որ մարդիկ հեշտությամբ ընդօրինակում են դրանք, զանգվածային դարձնում դրանց գործածությունը՝ վնասելով լեզվի մաքրությանը:

Օտարաբանությունները և փոխառությունները ՁԼՍ-ի լեզվում ունեն գործածության հետևյալ յուրահատկությունները.

1. Բնութագրում են խոսակցին կամ հերոսին: Հաճախ լրագրողները միտումնավոր պահպանում են զրուցակցի խոսքը (առանց խմբագրման)՝ նրա լեզվական մակարդակը հենց իր խոսքի միջոցով ներկայացնելով հանրությանը, ինչպես՝ «Աշխարհում ինչքան **նեզաբուդկայով լոգոտիպ** կա, ուսում-

նասիրել ենք, ոչ մի նման **լոգոտիպ աղնազնաչնո»** (ռուսախոս արվեստագետի հետ հարցազրույցից):

2. Նպաստում են միտքը ճշգրիտ ձևակերպելուն, օր.՝ «Այս դեպքում պետությունն իր վրա է վերցնում **ալիմենտի վճարումը**», «Հայաստանի՝ ԵՏՄ-ին անդամակցությունը տեղի է ունենալու Ղարաբաղի ներկայիս **ստատուս-քվոյի** պահպանմամբ»:

3. Արտահայտում են որոշակի վերաբերմունք, օր.՝ լրագրողներից մեկը «վերևների և ներքևների» հակադրությունը ընդգծում է օտար բառի հետևյալ կիրառությամբ. «Նրան երևի թվում է, թե ողջ Հայաստանն է այդպես ապրում. անընդհատ խմում են իր կենացը, պարում ու սպասում հաջորդ **գարյաչիին**», կամ՝ «Ո՛չ, այս անգամ այդ հանդեսն իր աղջկան պատկանող **կլուբում** չէր կազմակերպել»:

Հնաբանությունները ՁԼՄ-ի տարբեր ենթաոճերում ու ժանրերում գործածության տարբեր հաճախականություն ունեն, ոճական գունավորումը նույնպես տարբեր է: Եթե լրագրողի ասելիքը վերաբերում է անցյալին, ապա սրանք ստեղծում են բնականության պատրանք, օր.՝ **քանզի, վասն, լուսո, հուսո, քագավորաց, ցայսօր** ևն (օրինակները ընտրված են հոգևոր բովանդակություն ունեցող հաղորդաշարից): Տեղեկատվական ժանրերում առավել տարածված են գրաբարյան նախդիրներով կապակցությունները (**ի, առ, ց**), որոնք խոսքին հաղորդում են հանդիսավորություն, վեհություն, ընդգծում են պաշտոնական երանգը, ինչպես՝ «**Ի պատասխան** մեր խընդրանքի՝ նախարարը միայն բազմանշանակ ժպտաց», «**Ի թիվս** այլ հարցերի՝ բանախոսը անդրադարձավ նաև արտաքին քաղաքականության մի շարք խնդիրների»:

Վերլուծական և գեղարվեստական-հրապարակախոսական ժանրերում հնաբանությունները (իրենց ենթատեսակներով) կարող են ոճական նաև այլ կիրառություններ ունենալ.

1. Պատկերավոր են դարձնում ասելիքը, օր.՝ «Դա համահունչ էր **կորուսյալ** հայրենիքի պատկերին», «Նրա քիմքին **հաճո** չեն մեր հրապարակումները»:

2. Արտահայտում են հեզմական կամ երգիծական վերաբերմունք. «Վաղուց մարդկանց աչքն է ծակում այդ կուսակցության **նորին մեծություն**ն նախագահի հսկայական նկարով պաստառը»:

3. Գործածվում են որպես վերնագիր. «Ոչ միայն հացիվ կեցիր», «Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման», «Դարձ ի շրջանս յուր»:

Նորաբանությունների տարբեր ենթաշերտեր (փոխառյալ նորաբանությունների մասին արդեն խոսվել է) ամենից առաջ գործածվում են պարբերական մամուլում, ռադիոհեռուստալեզվում և հենց դրանց միջոցով էլ տարածվում են. մի մասը ընդհանրանալուց հետո անցնում է գրական լեզվի բառապաշար և դադարում նորաբանություն լինելուց:

Նոր առարկաներն ու երևույթներն անվանող նորաբանությունները բուն հրապարակախոսական ժանրերի անբաժան ուղեկիցներն են (**գազաթաժողով, վեհաժողով, խոսնակ, լիագումար, առանձնագրույց, ճեպագրույց** ևն), իսկ այն ժանրերը, որոնցում լրագրողն ազատ է իր վերաբերմունքն արտահայտելիս, հարուստ են հատկապես **հեղինակային** (տարածվելու միտում ունեցող և դիպվածային) նորաբանություններով: ԶԼՄ-ում արտահայտչական ուժեղ երանգավորում ունեն հենց վերջինները, որոնց ստեղծման գործում կարևոր են լրագրողի ոչ միայն ճաշակը, այլև խոսքային իրադրությունը, հրատապ հարցերին արձագանքելու կարողությունը, այսպես՝ «Սա արդյոք յուրատեսակ **ազգաթալան** չէ՞», «Առաջիկայում սպասենք **առնետավազքի**», «Հայրենակիցները **վայրենակիցների** վերածվելու հակում ունեն»:

Դիպվածային բառերը սրում են ասելիքը, բովանդակության առանցքային հարցերի վրա հրավիրում ընթերցողի կամ ունկնդրի ուշադրությունը, արտահայտում են լրագրողի վերաբերմունքը (հեզմական կամ երգիծական), օր.՝ **չընտրություն, բարեփողիչ (բարեփոխիչ-ի նմանությամբ), չհարց, մտաբոբիկ** ևն: Անհատական նորաբանությունները կարևոր դեր ունեն նաև խոսքի սեղմության, լեզվի մեջ գործող **խնայողության սկզբունքի** դրսևորման առումով. հատկանիշներ, որոնք շատ

կարևոր են հրապարակախոսության մեջ՝ **գրանտակեր, օֆ-շորահարված, գովազդախեղդ** ևն:

ՁԼՄ-ում հաճախադեպ է իմաստային նորաբանությունների գործածությունը. բառը կիրառվում է անցյալում չունեցած, նոր իմաստով, օր.՝ ֆինանսական **հոսք**, բանկային **խողովակ**, ֆինանսական **բուրգ**, հարկային **արծակուրդ**, փաստաթղթերի **փաթեթ**, **թափանցիկ** ընտրություն ևն:

Խոսքի խնայողության միջոց են նաև **հապավումները**, որոնց առաջացումը պայմանավորված է հասարակական-քաղաքական կյանքի տարբեր ոլորտներում կատարված տեղաշարժերով, օր.՝ **ՂԱՎ** (դիմադրողականության անկման վարակ), **ՄՎՅ** (Միջազգային վալյուտային հիմնադրամ), **ԱՎԾ** (Ազգային վիճակագրական ծառայություն), **պետզնում**, **սոցվճար** ևն: Սրանք լրագրային որոշ ժանրերում ամենաշատ գործածվող բառերից են:

Բառերի ձևաիմաստային խմբեր (հոմանիշ, հականիշ, համանուն, հարանուն): Լրագրողը, ըստ ասելիքի և վերաբերմունքի, կարող է ընտրել. **1.** հուզական թույլ կամ ուժեղ երանգավորում ունեցող բառը (**խոսել-բարբառել, վերջ-վախճան**), **2.** գրական կամ խոսակցական, համագործածական կամ գրքային տարբերակը (**բթամիտ-անխելք-իմաստակ**), **3.** հնաբանությունը կամ ժամանակակից լեզվում եղած բառածևը (**հուսո-հույսի, Աստծո-Աստծու, տիկնայք-տիկիններ, պարոնայք-պարոններ**):

Տեղեկատվական ժանրերում զուգածներից ընտրվում են հատկապես գրական-գրքայինները, իսկ մյուս ժանրերում բառընտրությունը պայմանավորված է մեծ մասամբ անհատական գործոններով:

Հականիշներով, ինչպես գիտենք, ստեղծվում են ոճական բազմաթիվ հնարանքներ՝ հակադրույթ, օքսիմորոն, պարադոքս, շրջում ևն: Հակադրությամբ կազմված խոսքը հուզական է, հետաքրքիր ու իմաստալից: Արտահայտման այս ձևը բնորոշ է վերնագրերին, ինչպես՝ «**Ծանոթ անծանոթ ծեռագիր**», «**Լուրջ ապուշություն**», «Արևմուտքը ո՛չ թշնամի է, ո՛չ բարեկամ», «Ազնավուրը և Էրդողանի **թանկարժեք** պալատի էժան

քաղաքականությունը»: Գեղարվեստական-հրապարակախոսական, վերլուծական ժանրերում հականիշները խոսքը տպավորիչ դարձնելու միջոց են, օր. «**Վերևում** մեծերը կռվում են, իսկ **ներքևում** մենք պիտի սպասենք, թե ինչ կընկնի մեզ վրա **մեծ բեկոր, թե՞ փոքր**», «Մեզ անհրաժեշտ է ոչ թե ցատկ դեպի **անցյալ**, այլ թռիչք դեպի **ապագա**»:

Համանուններն ու հարանունները լրագրային որոշ ժանրերում **բառախաղի** ստեղծման միջոց են և իբրև այդպիսին՝ հաճախ գործածվում են **վերնագրերում**, օր.՝ «Երբ **ապաստարանը** չի դառնում **ապաստան**», «Ամենուրեք ներս մտնելով **անարգել**՝ նա կարող է ազնիվ մարդկանց **անարգել**»:

Հարանունների իմաստային տարբերություններն անտեսելու կամ բառիմաստը սխալ ընկալելու պատճառով ՁԼՄ-ի լեզվում հաճախ է խախտվում բառային նորմը, ինչպես՝ «Մայիսի 9-ին **ազատեցինք** (←ազատագրեցինք) Շուշին», «Ցեղական շները **ի պաշտոնե** (←պաշտոնապես) պաշտպանված են», «Թեկնածուն անհրաժեշտ թվով ձայներ **չհավաքեց** (←չստացավ)», «**մոտակա** (←առաջիկա) նիստը»:

3.6.3. Քերականական հատկանիշներ: Գրական արևելահայերենի քերականական օրինաչափությունները ընդհանուր առմամբ պահպանվում են ՁԼՄ-ի լեզվում: Խոսքի ճշտությունը, միանշանակ ընկալումն ապահովելու նպատակով տեղեկատվական ժանրերում քերականական նորմերի պահպանումը պարտադիր է, մյուս ժանրերում (համանիշ տարբերակների առկայության դեպքում) ընտրությունը պայմանավորված է լրագրողի անհատականությամբ: Գրական-խոսակցական-բարբառային-գրաբարյան զուգաձևերից գրականը չեզոք է, հետևաբար դա այն ժանրերի լեզվական հիմքն է, որոնք վերաբերմունքի արտահայտման տեսակետից չեզոք են:

3.6.3.1. Ձևաբանական առանձնահատկություններ: Ձևաբանական իրողությունների խոսակցական տարբերակները խոսքը դարձնում են անմիջական, մտերմիկ:

Գրական և խոսակցական զուգաձևերից գործածության հաճախականությամբ աչքի են ընկնում երկրորդները, օրինակ, ա-

ռօրյա խոսքին բնորոշ հոգնակիի ձևերը, որոնք (մեծ մասամբ անուղղակիորեն) հատուկ են ժողովրդական լեզվամտածողությանը, օր.՝ «Ի՛նչ փառավոր **տղերք** կային մեր կողքին»:

Հիլովական և խոնարհման խոսակցական և բարբառային տարբերակներ հանդիպում են հատկապես բարբառախոս հերոսների խոսքում (հարցազրույցի, ռեպորտաժի, ակնարկի ժանրերում): Դրանց միջոցով տիպականացվում է կերպարի խոսքը, ինչպես՝ «Տիրոջ հոգեբանություն **պտի ունենաք, տենց** պտի մեծանաք, դաստիարակվեք: Քննադատեք **էն վախտ**, երբ որ ձեզ խանգարում են, երբ որ գործ եք անում, իսկ եթե գործ չեք անում ու որևէ մեկին՝ աշխատողին, քննադատում եք, դա արդեն **ճիշտ չի**»:

Գրական-գրաբարյան քերականական գուգածները տեղեկատվական ժանրերում հաճախ են գործածվում՝ ստեղծելով հանդիսավոր ոճ, օր.՝ «Կառավարության պատվիրակության կազմում են ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարը, ՀՀ մշակույթի նախարարը, պաշտոնատար այլ **անձինք**», «Քաղաքական գործիչը կոչ է անում իր գործընկերներին չլսել **այլոց** խորհուրդները», «Արտաքին **գործոց** նախարարը հայտարարեց», «**Հրապարակավ** ելույթ ունեցողները հերքեցին այդ լուրերը»:

Գեղարվեստական-հրապարակախոսական, վերլուծական ժանրերում գրաբարյան տարբերակները վերաբերմունքի արտահայտման միջոց են, ինչպես՝ «Նրանց **ձեռամբ** այդ հարցը անընդհատ մտցվում է օրակարգ», «Քաղաքական դաշտը վերածվել է **«հաճախորդաց»** տան»:

Տեղեկատվական նյութերի անբաժան ուղեկիցներն են —**ուն** ածանցով բայանունների (**բ**-ով) գործիական հիլովածների կիրառությունները, որոնք խոսքին հաղորդում են գրքային երանգ, սեղմություն, օր.՝ «**Որոշմամբ** սահմանվեց մեկամսյա ժամկետ», «Մեր աղբյուրների **փոխանցմամբ**՝ նրանք լռում են»:

ԶԼՄ-ում խոսքը հիմնականում կառուցվում է **սահմանական եղանակի** ժամանակածներով, որոնք իրողությունը, փաստը արծանագրելու, ներկայացնելու ոճականորեն չեզոք միջոցներ են՝ ի տարբերություն մյուս եղանակների, որոնք սուբյեկտիվ վերաբերմունք են արտահայտում, այսպես՝ «Սոցիարցումները

վկայում են, որ Հայաստանի բնակչության մեծ մասը Սովետական Միության փլուզումը **գնահատում է** բացասական», «Նախօրեին Հայաստանը **տոնում էր** Հայաստանի առաջին Հանրապետության օրը»: Վերաբերմունքային զանազան գործոններով կամ խոսքային իրադրությամբ պայմանավորված՝ բայի եղանակաժամանակային ձևերը կարող են փոխարինել իրար՝ ոճականորեն գունավորելով խոսքը: Բայց այս երևույթը ՋԼՄ-ին հատուկ չէ՝ պայմանավորված վերջինիս առանձնահատկություններով:

Լրատվական ժանրերին բնորոշ է կրավորաձև կառույցների և բայի 3-րդ դեմքով նախադասությունների կիրառությունը, օր.՝ «Հարցումներով **պարզվել է**, որ բնակիչների մեծ մասը նրա հանդեպ դրական վերաբերմունք ունի», «**Շարունակվում են** սահմանադրական բարեփոխումները» (կամ՝ **հայտարարել է, տարածվել է, խոսել են** ևն):

Վերջին շրջանում մամուլի լեզվում նկատվում է մի քանի կապական բառերի գործածության աշխուժացում (որոշ դեպքերում ռուսերենի ազդեցությամբ), այսպես՝ «Քննարկումների **արդյունքում** թերևս գործելու է կանխատեսված տարբերակը», «Վաշինգտոնը այս **ուղղությամբ** քայլեր դեռ կիրականացնի», «ԱՄՆ-ի **աջակցությամբ** արվում են կոնկրետ քայլեր»: Հանդիպում են նաև **ուղղությամբ, արդյունքում** կապական բառերի սխալ կիրառություններ, օր.՝ «Այժմ աշխատանքներ են տարվում (←կատարվում) ուղևորափոխադրման ծախսերն օպտիմալացնելու **ուղղությամբ** (←համար)», «ԼՂՀ իրավապահ մարմինների իրականացրած **նախաքննության արդյունքում** (←նախաքննությամբ) պարզվել է, որ սպանությունը կատարվել է ադրբեջանական դիվերսիոն խմբի կողմից»:

3.6.3.2. Շարահյուսական առանձնահատկություններ: ՋԼՄ-ի շարահյուսական կառուցվածքը նորմատիվ է, շարադասությունը՝ կանոնական. առանձին ժանրերում, սակայն, ոճական նկատառումներով կարող է խախտվել գրական նորմը:

Ինչպես լեզվի գործառական յուրաքանչյուր ոլորտ, այնպես էլ ՋԼՄ-ն, ունի միայն իրեն **հատուկ կապակցություններ** (հատկապես տեղեկատվական և վերլուծական ժանրերում),

որոնք նպաստում են խոսքի ճշգրտությանը: Դրանց մի մասը ժամանակի ընթացքում կարող է վերածվել կայուն կապակցությունների: Թերթերից մեկի միայն մեկ առաջնորդողում գործածվել են տասից ավելի այդպիսի կապակցություններ **հակամարտող կուսակցություն, պառլամենտական համակարգ, գործադիր իշխանություն, ավտորիտար (բռնապետական) կառավարում, քաղաքական գործընթաց, հասարակական ինստիտուտ** ևն:

Բառերի **փոխաբերական կապակցությունները** վերաբերմունքի արտահայտման միջոց են վերլուծական հոդվածներում, գեղարվեստական-հրապարակախոսական ժանրերում, օր.[՝] **հերոստրատյան ռազմավարություն, ստվերային քայլեր**, կամ՝ «Ֆինանսական փաստաթղթի քննարկումները **քաղաքական շոուի ու պոպուլիզմի շքահանդեսի** վերածել իսկապես չարժե»:

Նախադասությունների տեսակներն ունեն խոսքը ոճավորելու տարատեսակ հնարավորություններ: ՁԼՄ-ի լեզվում նախադասությունների կառուցվածքային տեսակների կիրառական հաճախականությունը տարբեր է՝ պայմանավորված այս ոլորտի հիմնական հատկանիշներով, ժանրային բազմազանությամբ:

Այսպես՝ քանի որ լուրը կառուցվում է վեց հիմնական հարցերի պատասխաններով (ո՞վ, ի՞նչ, որտե՞ղ, ե՞րբ, ինչպե՞ս, ինչո՞ւ), ուստի հասկանալի է, որ նյութի լեզվական ձևավորումը կատարվում է առաջին հերթին **երկկազմ** (ենթակա+ստորոգյալ) պատմողական նախադասություններով, որոնք տեղեկատվական ժանրերի հիմքն են: Հարցերից ենթադրվում է նաև, որ երկկազմ նախադասության մեջ քերականորեն առանձնանում են տեղի, ժամանակի, ձևի, պատճառի պարագաները, որոնց շարադասությունը (նաև ենթակայի ու ստորոգյալի) կարող է փոխվել՝ պայմանավորված նրանով, թե ինչի (կամ ում) վրա է հրավիրվում ունկնդրի կամ ընթերցողի ուշադրությունը, ինչպես՝ «Ուկրաինայի և Վրաստանի կողմից ԵՄ ասոցացման համաձայնագրերի ստորագրման առթիվ հուլիսի 7-ին Հայաստանում ԵՄ պատվիրակության ղեկավարը, Վրաստանի և Ուկրաինայի դեսպանները ընդունելություն էին կազմակերպել»:

Ընդհանուր առմամբ, լրատվության մեջ գերակշռում են **բարդ նախադասությունները**, որոնք եղելությունը, դեպքը, տեղի ունեցածը արծանագրելու հիմնական միջոցներ են: Երկրորդական նախադասությունը գլխավորին մեծ մասամբ կապվում է պատճառի, հետևանքի, նպատակի շաղկապներով կամ շաղկապական բառերով (անշաղկապությունը լրատվությանը բնորոշ չէ): Հաճախ են կիրառվում «**Պարզվում է, որ....**», «**Ակնհայտ է, որ....**», «**Հնարավոր է, որ....**», «**Նշվել է, որ....**» գլխավոր բաղադրիչ ունեցող բարդ ստորադասական նախադասությունների կաղապարներ:

Երկրորդական նախադասություններին զուգահեռ՝ լրատվամիջոցների լեզվում գործածվում են նաև **դերբայական դարձվածով կառույցները**, հատկապես անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կազմվածները, որոնք խոսքը դարձնում են սեղմ, տարողունակ, ինչպես՝ «Մեկնաբանելով կատարվածը....», «Վստահեցնելով, որ հարցի լուծումը չեն ուշացնի....», «Այս ամենը համադրելով՝ կարող ենք արծանագրել....» ևն:

Պարզ և բարդ համադասական նախադասությունները հաճախ դեպ են նկարագրություններում, հուզական խոսքում. «Ոմանք զարմանում են. իսկ ուրիշներ ճարտարապետությունը: Ուրիշներ ճարտարապետության հանճարները: Ամեն ինչ շատ պարզ է. վերածվել են արհեստավորների»:

Ի տարբերություն լուրի՝ ռեպորտաժում առաջին պլան է մղվում երևույթի անձնավորված ընկալումը: Լրագրողը նաև մեջբերում է մասնակցի (կամ մասնակիցների) խոսքը, այսինքն՝ դեպքի նկարագրությանը զուգահեռ՝ կա ականատեսի խոսքը անհատականացնելու խնդիր: Սա նշանակում է, որ ռեպորտաժում կարող են կիրառվել վերաբերմունք արտահայտող շարահյուսական միջոցներ՝ զեղչված անդամներով կառույցներ, միակազմ նախադասություններ, ճարտասանական հարցեր, կրկնության տարբեր տեսակներ, անշաղկապություն ևն: Օր.՝ «Եթե Դուք լինեիք իմ փոխարեն, ի՞նչ կպատասխանեիք... Մենք նման խնդիր չունենք, դուք երբևէ տեսել եք՝ մենք նման խնդիր դնենք: Ի՞նչ եք ուզում. ես իրենց տեղը ցուցմունք տամ, ի՞նչ ասեն: Այսինքն՝ դուք կարծում եք, որ այդ մարդիկ իրենց սեփա-

կան մտածողությունը չունեն, որ նման քվեարկության չմնա-
յի՞ն....»:

Ռեպորտաժում մեծ տեղ է տրվում ուրիշի խոսքին: Սա ար-
վում է ռեպորտաժի հավաստիությունն ապահովելու համար:

Ձեռչված անդամներով նախադասությունները հաճախ են
գործածվում որպես վերնագիր, օր.՝ «Աշխատատեղեր՝ ազատա-
մարտիկներին, ռազմամարտական կրթություն՝ երիտասարդնե-
րին», «Հանրահավաքից՝ ոստիկանություն» ևն: Նշված կա-
ռույցները գրավում են ընթերցողի ուշադրությունը:

Բուն հարցական նախադասություններում հարցերը սովորա-
բար ձևակերպվում են հետևյալ կաղապարային արտա-
հայտություններով՝ **հավատո՞ւմ եք, բացառո՞ւմ եք, վստա՞հ
եք, կարծո՞ւմ եք, հնարավո՞ր է ևն:**

Հարցական նախադասությունները ձևավորվում են մեծ մա-
սամբ հարցական դերանուններով, օր.՝ «**Ի՞նչ** կասեք այս մա-
սին», «**Ձեր** կարծիքով, **ի՞նչ** տեղի ունեցավ, **ինչպիսի՞ք** են լի-
նելու տեղի ունեցածի քաղաքական հետևանքները»: Հար-
ցումն իրենց վրա կրելու դեպքում բայական կամ գոյականա-
կան անդամները շեշտվում են մաև տրամաբանորեն. ուշադ-
րությունը հրավիրվում է վերջիններիս վրա, օր.՝ «Գուցե դրա
համար կոնկրետ **քայլե՞ր** են հարկավոր», «**Հաջողվե՞ց** արդյոք
ծեզ ներկայացնել հայկական կողմերի դիրքորոշումը»: Շարա-
դասական փոփոխությամբ երբեմն տրվում է կարևոր հարցի
պատասխանը լուրում:

Հաճախդեպ են բուն հարցական և ճարտասանական հար-
ցական նախադասություններով արտահայտված վերնագրերը,
որոնք հուզական լարվածություն են ստեղծում, մեծացնում հե-
տաքրքրությունը, ինչպես՝ «Անհատի պաշտամունք ՌԴ-ո՞ւմ»,
«Մարզպետի նկարը մոնտաժվա՞ծ է», «Նրա օրինակը կտա-
րածվի՞ մյուսների վրա», «Սոչիի հանդիպումը չի՞ թուլացնի
լարվածությունը» ևն:

Կան թերթեր, որոնք նախընտրում են երկկազմ նախադա-
սությունները գործածել որպես վերնագիր. «Ուկրաինայի դես-
պանը շուտով կժամանի», «Եկեք մտածենք, որ ինքնաբա-
ցարկները ոչ թե ընդդեմ, այլ հանուն էին», «Մայթերի սալիկնե-

որը ճոճվում են, փշուր-փշուր լինում» ևն: Շատ թերթերի վերնագրերում ակտիվ են միակազմ նախադասությունները իրենց տեսակներով:

ԱՆԵՆՔԱԿԱ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ոճական տեսակետից հետաքրքիր են նրանով, որ դրանցում շեշտվում է գործողության իմաստը. «Պարտադրում են ժողովրդին», «Ձերբակալվածներին ինչ-որ տեղ տարան»: Այս նախադասությունները խոսքին հաղորդում են դիմամիզմ. գործածական են նաև տեղեկատվական նյութերում, ինչպես՝ «Կիևից հաղորդում են», «Դամասկոսից փոխանցում են» ևն: Հատկապես արդյունավետ է սրանց կիրառությունը վերնագրերում, օր.՝ «Որտե՞ղ են լվանում փողերը», «Նրան ձերբակալել են օդանավակայանում»:

ԱՆՂԵՄ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ հաճախ են հանդիպում վերնագրերում: Դրանք զգալի դեր ունեն միտքը սեղմ և հուզական դարձնելու առումով, օր.՝ «Ձանգվածների ոգևորությունը», «Ո՞ւմ հավատալ», «Ինչպե՞ս պարտվել «Եվրատեսիլ»-ում», «Ո՞ր հեծանիվն ընտրել»: Երկարաշունչ վերնագրերը հաճախ ծանծրացնում են ընթերցողին:

Պատումի չեզոք ոճով պայմանավորված՝ տեղեկատվական ժանրերում գերակշռում են պատմողական բնույթի երկկազմ կառույցները: Սրանցում գրեթե բացակայում են հարցական, հրամայական և բացականչական նախադասությունները, քանի որ վերաբերմունք են արտահայտում: Գեղարվեստական – հրապարակախոսական, վերլուծական ժանրերում լրագրողները խոսքն ավելի նպատակասլաց դարձնելու համար հաղորդակցական տարբեր տիպի նախադասություններ գործածում են միասին, օր.՝ «Այսօր ճարտարապետությունը սպասարկում է միայն մեծատուններին: Իսկ ուրիշ ո՞վ կպատվիրի: Գներն են, ներեցեք, թելադրում... Դե, ուրեմն ընդհանրապես մի՛ կառուցիր: Անցի՛ր ընդհատակ: Ո՛չ, ընդհատակ չեն ուզում, ուզում են մնալ կառուցողների հետ»:

ԶԼՄ-ում ընդգծված ոճական դեր ունեն **բազմակի անդամներով նախադասությունները**, որոնցում շեշտվում է խոսքի ոչ միայն իմաստային, այլև գեղագիտական կողմը: Այս առումով

ԶԼՄ-ի խոսքը մոտենում է գեղարվեստականին, օր.՝ «Հարևանիս դատողությունները, որոնք հեռու են ճարտարապետությունից, միշտ ավելի դիպուկ են, քան ճարտարապետների դատողությունները, քանզի նա ունի իր **քաղաքը սիրող, նրանով ապրող ու շնչող երևանցու** աչքեր»։ Հաճախ բազմակի անդամներով նախադասությունը հնարավոր է լինում փոխարինել մի կառույցով, որում բազմակի անդամները վերաժվում են առանձին նախադասությունների։ Շարահյուսական կառուցման այս ձևը ուժեղացնում է խոսքի հուզականությունը։ Փոխակերպենք վերը նշված կառույցը. «Քանզի նա ունի իր քաղաքը սիրող աչքեր։ Նրանով ապրող աչքեր։ Նրանով շնչող երևանցու աչքեր»։ Գեղարվեստական այս հնարը (մասնատում) գործածվում է հատկապես ռադիոլեզվում՝ նպաստելով խոսքի արտահայտչականությանը։

3.6.4. Պատկերավորման և արտահայտչականության միջոցներ։ Ինչպես արդեն նշել ենք, ԶԼՄ-ում կարևորվում են լեզվի թե՛ հաղորդման, թե՛ ներգործման գործառույթները։ Սա նշանակում է, որ պահպանելով նյութի հավաստիությունը, հրատապ լինելը՝ լրագրողը կարող է օգտվել գեղարվեստական ամենատարբեր հնարանքներից։ Ասվածը չի կարող վերաբերել բոլոր ժանրերին հավասարապես, քանի որ, ինչպես գիտենք, լրատվական ժանրերը վերաբերմունքի արտահայտման տեսակետից չեզոք են (բացառությամբ ռեպորտաժի և հարցազրույցի)։

Պատկերավորությունը **գեղարվեստական-հրապարակախոսական** ժանրերի հատկանիշ է։ Սրանցում (մասնավորապես ակնարկում) որոշիչը կերպարի առկայությունն է, իսկ փաստերի վերլուծությունը երկրորդական պլանում է։ Լրագրողի խնդիրն է մասնավորի միջոցով ընդհանուրի վերհանումը։ Փաստացի նյութից ստեղծվում է պատկեր, իրականության պատկերավոր արտացոլմամբ բացահայտվում է հատկանշականը։

Ոճական հնարանքների կիրառությամբ աչքի են ընկնում նաև **վերլուծական-հրապարակախոսական** ժանրերը, որոնցով գրված նյութերը չեզոք չեն. լրագրողի նպատակն է վերլու-

ծել, օգնել ընթերցողին, որ նա հասկանա փաստերը: Ցանկացած վերլուծություն անհնար է պատկերացնել առանց համեմատության, մակդիրի ևն:

ԶԼՄ-ի լեզվում պատկերավորման միջոցներից առավել գործածական են **մակդիրը, փոխաբերությունը, համեմատությունը, փոխանունությունը, շրջասույթը**: Դրանցից յուրաքանչ-յուրը կատարում է արտահայտչական որոշակի դեր:

Մակդիրները՝ 1. Երևույթը, իրողությունը ներկայացնում են նոր կողմով: Մակդիրների այդպիսի կիրառությամբ հարուստ են քաղաքական թեմայով գրված վերլուծական հոդվածները, այսպես՝ **խամաճիկային** քաղաքականություն, **ժամկետանց** գաղափարներ, **գիշատիչ** ցանկություններ, **գունավոր** հեղափոխություն ևն: Սրանք պատկերացում են տալիս նաև այն մասին, թե քաղաքական կյանքում կատարվող իրադարձությունները, փոփոխությունները ինչպիսի արձագանք են գտնում հասարակության մեջ:

Քաղաքական թեմայով հոդվածներում հաճախ են գործածվում **կարծր, կոշտ, թեժ** բառերով արտահայտված մակդիրները՝ **կոշտ** քաղաքականություն, **թեժ** կրքեր, **թեժ** ուրբաթ, **կարծր** դիրքորոշում, **կարծր** հայտարարություն ևն:

2. Կարևոր դեր են կատարում խոսքի խնայողության առումով: Լեզվական սեղմ ձևերի փնտրտուքը ժամանակակից ժուռնալիստիկայի առաջնահերթ խնդիրներից է: Նկատելի է, որ լրագրողները արտահայտման հակիրճ ձևերի մեջ մեծ տեղ են տալիս հենց մակդիրներին. դրանք հաճախ իմաստային այնպիսի խտացումներ են, որոնց բովանդակությունը վերարտադրելու համար բավարար չեն ոչ միայն բառակապակցությունը, այլև նախադասությունը, օր.՝ **փոշիացած** ընտրագանգված, **բազմագույն** կուսակցություն, **հերոստրատյան** ռազմավարություն ևն:

Արտահայտում են լրագրողի **հեզմական** կամ **երգիծական վերաբերմունքը**, այսպես՝ **խուճուճ** ասուլիս, **ամենափրկիչ** խոսնակ, **քաղաքական** թոշակառու ևն:

Փոխաբերությունը և համեմատությունը՝ 1. Արտահայտում են ընդգծված **հեգնանք**. «Գաղափարի անհարթ բուրգի վսեմ կատար ծակ տրեխներով այլևս չես բարձրանա», «Այդ կուսակցության փետրվարի 5-ի խորհրդաժողովը կարելի է համարել գարնանային արշավի յուրօրինակ հրետանային նախապատրաստություն, իսկ հնչելը հրետանագարկի հետևում թաքնված է քաղաքական սնանկությունը»:

2. Հաճախ դառնում են **քաղաքական երգիծանքի** միջոց. օր.՝ «Նախագահական հանրապետությունը կարելի է համեմատել երկանիվ հեծանվի հետ: Դա թեև այնքան դյուրաշարժ չէ, որքան միակնանին, բայց անհամեմատ կայուն է, զարգացնում է մեծ արագություն: Սակայն չընկնելու համար պետք է մշտապես պահպանել իշխանությունների հավասարակշռությունը և պտտել բանակցային քաղաքական գործընթացի ոտնակները»:

3. Պատկերավոր են դարձնում ասելիքը, օր. «Քաղաքական շարժումներով փոթորկված այս քուրայի մեջ անցյալ ու ներկա մրոտվել են», «Միայն մայր հողի մեջ գուրգուրանքով դրված Սերմը կարող է ճանաչել իր հողի մանրանկարն ու նախաստեղծ Նշանը, նրա արտահայտման Կերպն ու Ոգին»:

Լրատվական և վերլուծական ժանրերում խոսքը համառոտ ու բազմազան է դարձնում **փոխանունության** այն տեսակը, որի դեպքում տեղի անունը գործածվում է մարդկանց անունների փոխարեն, ինչպես՝ «Մոչիի հանդիպումից առաջ **Մոսկվան երևանից** ստացել է այն, ինչ հնարավոր է, ու հիմա առևտուր պետք է առաջարկի **Բաքվին**», «**Իրանը** ներկայումս շատ կոնկրետ է խոսում անվտանգության այլընտրանքների մասին», «**Արևմուտքը** ուրույն ձևով համառորեն մոտենում է կորսված դրախտին» ևն:

Լրատվության տարբեր ոլորտներում լայն կիրառություն ունի **շրջասույթը**. հանդես է գալիս մեծ մասամբ անվանողական դերով և խոսքը հեռու է պահում միօրինակությունից, օր.՝ **Մեծ Բրիտանիայի երկաթյա լեդի, հայոց սպարապետ** ևն:

Կրկնությունը, ճարտասանական հարցը, մասնատումը, հակադրությունը (սրանք ՁԼՄ-ի լեզվում հաճախ հանդիպող շարահյուսական հնարանքներից են) շատ դեպքերում կիրառ-

վում են միասին՝ ընդգծելով բովանդակության առանցքային կողմերը, ոճականորեն գունավորելով խոսքը: Այսպես՝ «Արևմուտքը ո՛չ թշնամի է, ո՛չ էլ բարեկամ» խոսույն վերնագրով վերլուծական հոդվածում ասելիքի կարևորությունը շեշտելու նպատակով հեղինակը **կրկնությունը** զարգացնում է աստիճանավորմամբ, նաև դիմում է **հակադրության**: Լրագրողը կրկնվող բառերով սկսում է առանձին նախադասություններ, որոնք կարող էին նույն նախադասության մեջ դառնալ բազմակի անդամներ, սակայն ոճական նպատակով մասնատում է խոսքը. «**Արևմուտքը** թշնամի չէ: **Արևմուտքը** բարեկամ չէ: **Արևմուտքը** աշխարհագրություն չէ: **Արևմուտքը** երևույթ է: **Արևմուտքը** կենսակարգ է և հարաբերությունների համակարգ»: Հոդվածի վերջում հեղինակը դարձյալ կրկնում է «Արևմուտք» բառը տողասկզբում և տողավերջում՝ արտահայտելով իր որոշակիորեն ընդգծված վերաբերմունքը. «Կյանքի համար անհրաժեշտ ամեն ինչ ստեղծվում է **Արևմուտքում**: Ողջ ժամանակակից աշխարհը ստեղծված է **Արևմուտքի** կողմից: Ճապոնիան արդեն վաղուց **Արևմուտք** է: Հարավային Կորեան դարձել է **Արևմուտք**: **Արևմուտքը** երկիր կամ երկրների խումբ չէ: **Արևմուտքը** պատմության ուղղություն է»:

Մասնատումը, ինչպես արդեն ասվել է, ռադիոլեզվին բնորոշ արտահայտչամիջոց է: Ռադիոյում պատկերի բացակայությունը լրացվում է հատկապես արտահայտչամիջոցներով, այդ թվում՝ նաև մասնատմամբ: Օր.՝ հաղորդումներից մեկում խոսքը արտահայտիչ են դարձրել **մասնատումը, կրկնությունը, անձնավորումը**. «Ճարտարապետների համատեղ ջանքերով այդ քաղաքը **սպանեցին: Նպատակաուղղված: Ի վերջո սպանեցին**»: Ոճական այսպիսի լուծումը ռադիոխոսքում տեսողական պատրանք է ստեղծում: Նախադասության բաղադրիչները հնչերանգով (գրավորում՝ նաև կետադրությամբ) առանձնացվում են. խոսքը դառնում է հուզական:

Ճարտասանական հարցը ՁԼՄ-ի լեզվում ոչ այնքան հուզականության միջոց է, որքան վերաբերմունք արտահայտելու (հատկապես հեզնական), օր.՝ «Կկառուցվի՞ հիդրոէլեկտրակա-

յանը, թե՞ ոչ, էական էլ չէ: Էականը ոչ թե հիդրոէլեկտրակայանն է, այլ նրա շուրջ լավատեսական լրատվություն ապահովելը»:

Մտքերի արտահայտման այս ձևի վերնագրային կիրառությանն արդեն անդրադարձել ենք: Խոսենք այն դեպքերից, երբ հեղինակն իր սուր հարցադրումներով ընթերցողին կամ ունկնդրին խորհելու տեղիք է տալիս, կարևոր իրողությունների վրա հրավիրում նրանց ուշադրությունը. «Ինչպե՞ս հաղթահարել ճգնաժամը. խուճապի՞ մատնվել, ընկնել հուսահատության գի՞րկը, թե՞ դա դիտարկել որպես շատ բան վերանայելու և փոխելու ասպարեզ»:

Լրագրողներից մեկը մշակութային թեմայով գրված հոդվածում («Մեռնողի՞ մասին մտածենք, թե՞ քիչ-քիչ մեռնողի....») ճարտասանական հարցերով արտահայտում է իր վերաբերմունքը ճանաչված երգչուհիներից մեկի նկատմամբ, ով հարցազրույցներից մեկում ասել էր. «Յուրաքանչյուր զոհված զինվորի հետ ես մի քիչ մեռնում եմ»: Ահա ճարտասանական հարցերի շարք-պատասխանը. «Զինվորների ծնողներն արժանապատվորեն լռում են, արժե՞ նրանցից առաջ ընկնել», «Երբ հրավիրվում եք Մարտակերտ կամ մի այլ տեղ՝ հարսանիքի, չե՞ք վճարվում: Կամ՝ եթե գնում եք դիրքերում երգելու, չե՞ք վճարվում: Եթե այո՛, ինչո՞ւ եք այդքան հայրենասիրական թըմբուկներ զարկում»:

Այսպիսով՝ ԶԼՄ-ի լեզուն աչքի է ընկնում ոչ միայն լեզվամիջոցների բազմազանությամբ, այլև պատկերավորման-արտահայտչական միջոցների առատ գործածությամբ: Ինչ խոսք, յուրաքանչյուր ժանր բնութագրվում է խոսքի կառուցման որոշակի ընդհանուր եղանակով, և լրատվամիջոցների լեզվի ոճական յուրահատկությունները գերազանցապես պայմանավորվում են ժանրով:

3.7. ԲԱՆԱՎԵԾԻ ԱՐՎԵՍՏ

3.7.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (278): 3.7.2. Բանավեծի տեսակները (279): 3.7.3. Բանավեծի բաղադրիչները (282): 3.7.4. Բանավեծ վարելու ընդհանուր սկզբունքներ և միջոցներ (286):

3.7.1. Ընդհանուր հասկանիչներ: Բանավեծի արվեստը՝ **երիստիկան**, ձևավորվել և իր ծաղկման գագաթնակետին է հասել Հին Հունաստանում, թեև այս կամ այն չափով ուսումնասիրվել է նաև Հին աշխարհի տարբեր երկրներում: Հին Հունաստանում բանավեծի արվեստի սկզբնավորման ու կատարելագործման մեջ էական դերը սովետներինն է, որոնք կարծում էին, թե կյանքի պայքարում հաղթելու միջոցներից մեկն էլ բանավեճն է: Մեր ժամանակներում էլ այն չի կորցրել իր արդիականությունը, բանավեճը լայնորեն կիրառվում է առօրյա խոսքից մինչև դիվանագիտական տարբեր հանդիպումներում:

Հին Հունաստանում բանավեծի արվեստը լայնորեն ուսումնասիրվում էր, գրվում էին տեսական աշխատություններ: Հետագա դարերում ուսումնասիրողները բանավեծի արվեստին վերաբերող տարբեր հարցերի անդրադարձել են թե՛ փիլիսոփայությանը, տրամաբանությանը, արվեստին, գրականությանը, խոսքի մշակույթին, թե՛ հենց բանավեծի արվեստին նվիրված աշխատություններում: Հիշենք, օրինակ, Պիեր Աբելյարի, Ուիլյամ Օկամի, Միշել Մոնտենի, Անտուան Առնոյի, Պիեր Նիկոլի, Միխայիլ Լոմոնոսովի և այլոց աշխատությունները: Հայ իրականության մեջ բանավեծի արվեստին տարբեր աշխատություններում և տարբեր ընդգրկումներով անդրադարձել են Դավիթ Անհաղթը, Գրիգոր Մագիստրոսը, Հովհաննես Սարկավազը, Հովհաննես Հոլովը, այնուհետև՝ Էդ. Հյուրմյուզյանը, Ս. Գանթարյանը, Ս. Սալլանթյանը, Ս. Գարագաշյանը, մեր ժամանակներում՝ Ս. Արևշատյանը, Գ. Բրուտյանը, Վ. Միրզոյանը, Պ. Պողոսյանը, Ս. Ասատրյանը, Լ. Եզեկյանը և ուրիշներ:

19-րդ դարի սկզբին բանավեճի արվեստի վերաբերյալ արժեքավոր աշխատություն է գրել Արթուր Շոպենհաուերը, 20-րդ դարի սկզբին՝ Սերգեյ Պոլարնինը: Ա. Շոպենհաուերը երիստիկան բնորոշում է որպես բանավեճի արվեստ կամ հոգևոր սուսերամարտ՝ բանավեճից հաղթող դուրս գալու համար: Բանավեճում ամեն գնով հաղթելու ցանկությունը երիստիկայի հիմքում դրված էր դեռևս Հին Հունաստանում: Արիստոտելը տարբերակում էր բանավեճի երեք տեսակ՝ **դիալեկտիկական** (ճշմարտությանը հասնելու համար) **սոփեստական** (թվացյալ իմաստնությունը ցույց տալու համար) և **երիստիկական** (հաղթանակի հասնելու համար):

Երիստիկան ուսումնասիրելու համար կարևոր և օգտակար է ուսումնասիրել տրամաբանության հատկապես այն բաժինները, որոնք վերաբերում են մտահանգումներին ու փաստարկմանը:

3.7.2. Բանավեճի տեսակները: Բանավեճն ուսումնասիրողները փորձել են առանձնացնել բանավեճի տեսակները¹¹¹: Դա կատարելու համար անհրաժեշտ է հստակեցնել, թե որ հիմունքով է դասակարգվում բանավեճը: Այս հարցի վերաբերյալ կան տարբեր կարծիքներ:

Ամենից հաճախ բանավեճը դասակարգում են հետևյալ հիմունքներով՝ **ըստ արտահայտման լեզվական ձևի, ըստ դրսեվորման կերպի, ըստ ձևավորման եղանակի, ըստ նպատակի, ըստ մասնակից կողմերի քանակի, ըստ անցկացման ձևի**:

¹¹¹ Բանավեճի արվեստի մասին տե՛ս նաև Պ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ռճագիտության հիմունքներ, գիրք երկրորդ, Եր., 1991, էջ 320-332: **Н. В. Блажевич, Т. А. Блажевич, Теория спора, Тюмен, 2010. С. Поварнин, Искусство спора, 2-е изд., Петроград, 1923. А. Шопенгауэр, Эристика, или искусство побеждать в спорах (перевод с немецкого: Н. Л. д'Андре), С.-Петербург. Складъ въ книжномъ магазине Ф. И. Митюрникова, Казанская ул., № 11, 1900 ևն:**

Ըստ արտահայտման լեզվական ձևի՝ բանավեճը լինում է **բանավոր** և **գրավոր**: **Բանավոր** բանավեճի դեպքում, ի թիվս մյուսների, կարևոր դեր են կատարում նաև հոգեբանական և այլ գործոններ՝ արագ կողմնորոշման ունակությունը, արտասանությունը ևն: Իսկ եթե կան նաև լսողներ, ապա կարևորվում են նաև ուրիշ հանգամանքներ. բանավիճողները ցանկանում են ոչ միայն հաղթել, այլև լավ տպավորություն թողնել, հոգեբանական կապ ստեղծել լսարանի հետ ևն: **Գրավոր** բանավեճերը հատկապես ծավալվում են գիտական, հասարակական, քաղաքական կարևոր հարցերի վերաբերյալ: Բանավիճողները կարող են հանդես գալ հոդվածներով, գրքույկներով ևն: Այս դեպքում արդեն բանավեճը հանպատրաստից լինել չի կարող, ուստի բանավիճողները հնարավորություն ունեն տարբեր մյուսներ ուսումնասիրելու, իրենց խոսքը մշակելու, ավելի սառը դատելու: Սակայն գրավոր բանավեճն էլ այն թերությունն ունի, որ կարող է երկար ձգվել, և ընթերցողները այդ ընթացքում կմոռանան ասվածի մի մասը:

Ըստ դրսևորման կերպի՝ բանավեճը լինում է **բացահայտ** և **ծածուկ**: **Բացահայտ** բանավեճերը ծավալվում են հրապարակայնորեն՝ հենց ունկնդիրների առջև, եթե բանավեճը բանավոր է, կամ մամուլում, տպագիր տարբեր աշխատություններում, եթե բանավեճը գրավոր է: **Ծածուկ** բանավեճը սովորաբար դրսևորվում է գաղտնի գրախոսությունների միջոցով: Հնարավոր է նաև մեկ այլ կերպ (ըստ էության՝ բացահայտ), երբ բանավիճողը կոնկրետ չի մշում իր հակառակորդին, սակայն գործին տեղյակ մարդկանց պարզ է լինում, թե ում նկատի ունի: Ահա թե ինչպես է Ա. Գլուխովն իր գրքում ներկայացրել ռուս մշակավոր գիտնական Ի. Մ. Սեչենովի և Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Կ. Դ. Կավելինի գիտական բանավեճի մի դրվագը. «1872 թվականին «Վեստնիկ եվրոպի» լիբերալ ամսագիրը տպագրեց Կավելինի «Հոգեբանության խնդիրները» ծավալուն աշխատությունը: Չնայած Սեչենովն այդ աշխատությունում հիշատակված չէ, սակայն բոլորի համար պարզ էր, թե ում հետ է բանավիճում նրա հեղինակը: Պե-

տերբուրգյան պրոֆեսորի հոդվածի պատասխանին Ի. Սեչենովը ձեռնամուխ եղավ «մեծ հաճույքով»¹¹²:

Ըստ ձևավորման եղանակի՝ բանավեճը լինում է **պաշտոնական** և **պարտադրված**: **Պաշտոնական** բանավեճերը որևէ կանոնադրությամբ կամ այլ ձևով նախատեսված բանավեճերն են: Օր.՝ ուսումնական հաստատություններում ավարտական աշխատանքների, գիտական ատենախոսությունների պաշտպանությունները պաշտոնապես սահմանված գիտական բանավեճեր են, որոնցում բացահայտ բանավեճի միջոցով պարզաբանվում են գիտական հարցեր: Իսկ **պարտադրված** բանավեճերը պաշտոնապես նախատեսված չեն. դրանք թելադրվում են անհրաժեշտությամբ և կարող են ծագել տարբեր իրավիճակներում ու տարբեր խնդիրների վերաբերյալ:

Ըստ նպատակի՝ (հիշենք Արիստոտելի դասակարգումը) բանավեճը լինում է **դիալեկտիկական** (ճշմարտությանը հասնելու համար) **սոփեստական** (թվացյալ իմաստությունը ցույց տալու համար) և **էրիստիկական** (հաղթանակի հասնելու համար):

Ըստ մասնակից կողմերի քանակի՝ առանձնացվում են **երկխոսական** և **բազմախոսական** բանավեճեր: **Երկխոսական** բանավեճին մասնակցում են երկուսը, իսկ **բազմախոսական** բանավեճին՝ երեք և ավելի անձինք: Շատ ուսումնասիրողներ առանձնացնում են նաև **մենախոսական** բանավեճ: **Մենախոսական** բանավեճի դեպքում մարդն ինքն իր հետ է բանավիճում (հիշենք, օրինակ, Պեպոյի նշանավոր մենախոսությունը Գ. Սունդուկյանի «Պեպո» ստեղծագործությունից):

Ըստ անցկացման ձևի՝ բանավեճերը լինում են **կազմակերպված** և **հանպատրաստից**: **Կազմակերպված** բանավեճերը նախօրոք ծրագրվում և նախապատրաստվում են, իսկ **հանպատրաստից** բանավեճերը կազմակերպվում ու ընթանում են ըստ իրադրության:

¹¹² Ա. Գլուխով, Պարերի միջով անցնող գրքեր (թարգմ. Մ. Բլբուլյան), Եր., 1980, էջ 204:

Շատ ուսումնասիրողներ տարբերակում են մաև բանավեճի այլ տեսակներ՝ ա) կենտրոնացված (մեկ հարցի վերաբերյալ) և չկենտրոնացված (տարբեր հարցեր ընդգրկող), բ) ըստ բնագավառի՝ քաղաքական, տնտեսական, իրավական, մաթեմատիկական, լեզվաբանական, գրականագիտական ևն, գ) կարծատև, միջին տևողությամբ, երկարատև և անավարտ, ե) անձնական և հասարակական ևն: Ռուս անվանի գիտնական Ս. Պոլարնինը, ի թիվս բանավեճի այլ տեսակների, նշում է մաև բանավեճ-սպորտը և բանավեճ-խաղը:

3.7.3. Բանավեճի բաղադրիչները: Բանավեճի հիմնական բաղադրիչներն են **հերքումը, ապացույցը, եզրահանգումը** (հետևությունը):

Հերքման և ապացուցման համար անհրաժեշտ են փաստեր և փաստարկներ: Գ. Բրուտյանը փաստարկման վերաբերյալ գրում է. «Փաստարկումը բացահայտ կամ ոչ բացահայտ երկխոսության ձևով իրականացվող կշռադատություն է, որի ընթացքում առաջադրվում է որևէ դրույթ, ապացուցվում է այդ դրույթը, հերքվում են ընդդիմախոսի (առկա կամ հնարավոր) հակափաստարկները, արժեքավորվում է առաջադրված դրույթը՝ որպես գործողության ծրագիր, ստեղծվում է համոզմունք թեզիսի ճշմարտության և գործողության ծրագրի նպատակահարմարության վերաբերյալ՝ ցանկանալով դարձնել ունկնդրին (ընդդիմախոսին, բանավիճողին) փաստարկողի համախոհը և առաջադրված ծրագրի իրականացման համամասնակիցը»¹¹³:

Ապացուցումն ու հերքումը կատարվում են տարբեր ձևերով և ունեն տարբեր տեսակներ: **Ապացուցումը** հնարավոր է իրականացնել ուղղակիորեն՝ ելնելով հիմքերի ճշմարտությունից, և անուղղակիորեն՝ հակասող ենթադրության միջոցով կամ բաժանարար ապացուցմամբ, որի ընթացքում ձևակերպվում են բոլոր հնարավոր թեզիսները, հերքով ժխտվում, և միակ հնարավորը մնում է ապացուցելին: **Հերքումը** հնարա-

¹¹³ Գ. Բրուտյան, Տրամաբանություն, Եր., 1998, էջ 123:

վոր է իրականացնել փաստերի միջոցով, հակաթեզիսի ճշմարտության ապացուցմամբ կամ էլ թեզիսից հետևանքներ բխեցնելով և ցույց տալով դրանց անհնարինությունը:

Երբ ռուս գիտնական Իվան Սեչենովին դատարան պետք է կանչեին (արգելում էին նրա «Գլխուղեղի ռեֆլեքսները» աշխատության հրատարակումը), անհանգստացած բարեկամները հարցնում են, թե իր պաշտպանության համար փաստաբաններից ում է մտադիր հրավիրել: Նա պատասխանում է. «Ի՞նչ եմ անում փաստաբանը: Ես ինձ հետ դատարան կտանեմ մի գորտ և դատավորների առջև կկատարեմ իմ բոլոր փորձերը. թող այն ժամանակ դատախազը հերքի ինձ»¹⁴:

Հերքմանը և ապացույցին հետևում է եզրահանգումը: **Եզրահանգման** միջոցով խոսողն ընդհանրացնում է ասածը, համադրում բերած փաստարկները և ներկայացնում իր տեսակետի վերջնական հիմնավորումը:

Սակայն պետք է հիշել, որ բանավեճի ժամանակ, ինչպես նշվել է, շատերը կարևորում են տպավորություն գործելը, իրենց գիտելիքները ցույց տալը, համոզելը ևն, այսինքն՝ իրենց նպատակին, այլ ոչ թե ճշմարտությանը հասնելը: Ուստի երբեմն բանավիճողները ապացուցումն ու հերքումը չեն կատարում տրամաբանության սահմաններում: Ահա թե ինչ է գրում Ա. Շոպենհաուերը այդ մասին. «Եթե մարդկանց էության մեջ չարը չլիներ, եթե մենք մտքերի ամեն մի փոխանակման դեպքում լիովին արդար լինեինք, ապա այդ դեպքում անպայման մենք միայն կաշխատեինք հասնել ճշմարտին և ուշադրություն չէինք դարձնի, թե որ տեսակետն է արդարացի. սկզբից մե՞ր ասածը, թե՞ մեր հակառակորդի: Այդ վերջին տեսակետին մենք կվերաբերվեինք լիովին անխռով կամ էլ ժայրահեղ դեպքում դրան այդքան կարևոր նշանակություն չէինք տա: Իսկ հիմա հակառակն է. դա առաջնահերթ կարևորության իրողություն է: Մեր ուղեղը շատ դյուրագրգիռ է այն ամենում, ինչը վերաբերում է ինտելեկտուալ ուժերին, և ոչ մի կերպ չի

¹⁴ Ա. Գլուխով, Դարերի միջով անցնող գրքեր (թարգմ. Մ. Բլբուլյան), Եր., 1980, էջ 201:

ուզում համաձայնել, որ սխալ լինի այն, ինչ մենք ասել ենք սկզբից, իսկ այն, ինչ ասել է հակառակորդը, ճշմարիտ: ... Սերը ճշմարտության նկատմամբ, որը մեծ մասամբ ճիշտ թվացող թեզիսի հարցադրման միակ դրդիչն է եղել, լիովին գիջում է տեղը սեփական կարծիքի նկատմամբ եղած սիրուն. այնպես որ այդ կերպով ճիշտը սուտ է թվում, իսկ սուտը՝ ճիշտ»¹¹⁵ :

Այս առիթով տեղին է հիշել նաև Ֆրիդրիխ Նիցշեի մի ասույթը. ««Ես դա արել եմ», - ասում է իմ հիշողությունը, «Ես դա չէի կարող արած լինել», - ասում է իմ հպարտությունը և մնում է անդրդվելի: Ի վերջո հիշողությունը տեղի է տալիս»¹¹⁶: Հավելենք նաև, որ բանավիճողը, իր ինքնասիրությունը բավարարելուց բացի, կարող է նաև այլ պատճառներով էլ շահագրգռված լինել բանավեճում հաղթելու (օր.՝ վճարով պաշտպանել մեկին ևն): Այդ էր պատճառը, որ սովեստները (հետագայում էլ շատերը) փաստարկման ժամանակ կիրառում էին տարբեր եղանակներ: Նրանք դիմում էին տրոհման, աղճատման, միակողմանի մոտեցման, թերասացության, այլափոխման, անտեսման և այլ եղանակների¹¹⁷ :

Մեջբերենք հետևյալ զրույցը, որում կիրառված է այլափոխման եղանակը.

Տեսնելով Սոկրատին արմտիքով սնվելիս՝ մեկն ասաց.

– Եթե ծառայեիր մեր տիրակալին, ապա երբեք չէիր հասնի այնպիսի վիճակի, որ արմտիքով սնվեիր:

– Իսկ եթե դու գոհանայիր արմտիքով, ապա չէիր ծառայի քո տիրակալին, – պատասխանեց փիլիսոփան¹¹⁸:

¹¹⁵ **А. Шопенгауер**, Эристика, или искусство побеждать в спорах (перевод с немецкого: Н. Л. д'Андре), С.-Петербургъ. Складъ въ книжномъ магазинѣ Ф. И. Митюрникова, Казанская ул., № 11. 1900, с. 34.

¹¹⁶ **Ֆ. Նիցշե**, Բարուց և չարից անդին: Չաստվածների մթնշաղ (գերմաներենից թարգմ. Հակոբ Մովսես), Եր., 1992, էջ 60:

¹¹⁷ Սրանց մասին հանգամանորեն տե՛ս **Վ Միրզոյան**, Ճարտասանություն, Եր., 2006, էջ 102-193: Տե՛ս նաև **Г. Брутян**, Аргументация, Ереван, 1984:

¹¹⁸ **Աբուլ-Ֆարաջ**, Հետաքրքրաշարժ պատմությունների գիրք (թարգմ. Հ. Աղասարյան), Եր., 1981, էջ 16:

Իսկ այս օրինակում կիրառված է հակասությունների բացահայտման եղանակը. «Ոմն գրասեր մի ժողովածու էր կազմել, որում գովաբանել էր ժլատությունը: Իր ստեղծագործությունը հրամցրեց ժլատությամբ հայտնի տիրակալին: Այդ տիրակալը ստեղծագործությունը կարդաց և պատվիրեց հայտնել հեղինակին. «Հիանալի է գրված: Բայց քո աշխատանքի համար ես ոչինչ չեմ նվիրում, որպեսզի չանտեսես քո գերագանց և հույժ ուսանելի խորհուրդները: Եթե ես այլ կերպ վարվեի, կժխտեի այն բոլորը, ինչ գրված է այդ գրքում»: Ստանալով այս ուղերձը՝ գրասերը հրաժարվեց այն ամենից, ինչ գրել էր իր ձեռքով»¹¹⁹: Իր պատասխանով տիրակալը բացահայտում է այն հակասությունը, որն առկա է հեղինակի խոսքի և գործի միջև: Հեղինակը գովաբանում է ժլատությունը, բայց և գիրքն ուղարկում է տիրակալին՝ վարձատրության հույս ունենալով:

Տրամաբանության մեջ տարբերակում են **պարալոգիզմն** ու **սոփեստությունը**: Պարալոգիզմի դեպքում սխալ թույլ տվողը չի գիտակցում կամ չգիտի, որ սխալվում է, իսկ սոփեստության դեպքում սխալ թույլ տվողը գիտակցաբար է դա անում՝ ցանկանալով մոլորեցնել հակառակորդին կամ ունկնդիրներին: Տարբերակվում է նաև **սրամտությունը**, որի դեպքում սխալ պարունակող կշռադատությունը կատարվում է ոչ թե մոլորեցնելու, այլ ուրիշ նպատակներով (զվարճացնելու ևն): «Արքելայոս թագավորը, երբ որ ասող-խոսող վարսավիրը, սրբիչով արդեն փաթաթելով նրան, հարցրել է. «Քեզ ինչպե՞ս խուզեմ, արքա», սրամտորեն պատասխանել է. «Լուռ»»¹²⁰: Պարզ է, որ վարսավիրը հարց տալիս նկատի ուներ մազերը կտրելու ձևը, մինչդեռ թագավորը դիտավորյալ **ինչպես**-ը վերագրում է վարսավիրի պահվածքին նկատի ունենալով նրա շատախոս լինելը:

¹¹⁹ Նույն տեղում, էջ 166:

¹²⁰ ՊԼՈՒՏԱՐԽՈՍ, Երկեր (ռուս. թարգմ. Բ. Հարյան), Եր, 1988, էջ 534:

3.7.4. Բանավեճ վարելու ընդհանուր սկզբունքներ և միջոցներ: Բանավեճը ճիշտ վարելու և անհրաժեշտ արդյունքի հասնելու համար պետք է առաջնորդվել որոշակի սկզբունքներով: Իհարկե, բանավեճի ժամանակ հնարավոր են տարբեր զարգացումներ, և բանավիճողները պետք է կողմնորոշվեն նաև ըստ իրադրության, սակայն, այնուամենայնիվ, կան որոշակի միջոցներ, որոնք սովորաբար կիրառվում են տարբեր իրադրություններում: Ինչպես արդեն ասվել է, տարբեր դեպքերում բանավիճողները տարբեր նպատակներ են ունենում և բանավիճելիս էլ տարբեր միջոցներ են կիրառում: Չնարավոր են թե՛ ազնիվ մղումներով բանավեճեր, որոնք միտված են ճշմարտությունը գտնելուն, թե՛ բանավեճեր, որոնք տարվում են հաղթելու, համոզելու և այլ նպատակներով: Եվ բանավիճողներն էլ տարբեր ձևերով են փորձում հասնել իրենց նպատակին: Չնարավոր են թե՛ ազնիվ միջոցներ, թե՛ անազնիվ: Վերջինների դեպքում բանավիճողը շեղվում է տրամաբանության օրենքներից, փորձում է օգտվել դիմացինի հոգեբանական վիճակից, եղածը հարմարեցնել իր նպատակը իրագործելուն, իսկ «Ամենավտանգավոր սուտը թեթևակի նենգափոխված ճշմարտությունն է»¹²¹:

Հետևաբար բանավեճ վարելու ձևերն ու միջոցները տարբեր են: Այդ առումով շահեկան կլինի հիշել հետևյալը:

1. Առաջին հերթին ճիշտ է հենվել տրամաբանության օրենքների վրա, չխախտել նույնության, հակասության, երրորդի բացառման, բավարար հիմունքի օրենքները ևն, փաստարկումն էլ կատարել տրամաբանական հիմունքներով: Անկախ բանավեճի նպատակից՝ սա կարևոր է, քանի որ տրամաբանական ապացուցման դեպքում անհրաժեշտ չի լինում այլ միջոցների դիմելու: Հիշենք, որ սովեստներն էլ ապացուցման բավարար հիմքեր չունենալու դեպքում էին դիմում այլ միջոց-

¹²¹ Գ. Լիխտենբերգ, Աֆորիզմներ (ռուս. թարգմ. Գ. Մադոյան և Ա. Մադոյան), Եր., 1979, էջ 96:

ների՝ դրանք, սակայն, ցանկանալով ներկայացնել գոնե առաջին հայացքից որպես տրամաբանորեն հիմնավորված:

2. Անհրաժեշտ է բանավեճը վարել բարեկիրթ, զուսպ, առանց վիրավորանքների՝ հարգելով թե՛ հակառակորդին, թե՛ ունկնդիրներին (գրավոր բանավեճի դեպքում՝ ընթերցողներին):

3. Բանավեճ վարելու համար անհրաժեշտ է բանավեճին առնչվող նյութերի խոր և համակողմանի իմացություն: Սա կարևոր է միշտ: Նույնիսկ տրամաբանության օրենքներից շեղվելու և այլ միջոցներով բանավեճում հաղթելու համար անհրաժեշտ են գիտելիքներ, վերլուծական մտածողություն, ճարտասանական շնորհ: Ավելին, դրանք շատ են կարևորվում, քանի որ տրամաբանական հիմքերի բացակայության դեպքում դառնում են ապացուցման հիմնական միջոցները:

4. Անհրաժեշտ է նաև լավ տիրապետել խոսքարվեստին: Վատ խոսքը լավ տպավորություն չի թողնի: Նույնիսկ տրամաբանորեն հիմնավորված, բայց վատ ձևակերպված ու ասված խոսքը դժվար թե բանավեճում հաղթանակ ապահովի: Նաև կարևորվում է հոգեբանական գործոնը, քանի որ ունկնդիրները (կամ ընթերցողները) մեծ մասամբ հակվում են դեպի գեղեցիկ, գրագետ խոսողը, իսկ ոչ գրավիչ խոսքն ընդհանրապես կարող են չլսել: Բացի դրանից՝ խոսքը պետք է ճիշտ ձեվակերպվի, որպեսզի ասվածը հասկանալի լինի, և արտահայտվի անհրաժեշտ իմաստը: Հարկավոր է հիշել նաև, որ հակառակորդը կարող է իսկույն կառչել դիմացինի վրիպումներից և տարբեր եղանակներով օգտագործել դրանք՝ պարզապես մատնանշել դիմացինի չիմացությունը, սխալ ձևակերպումը ծառայեցնել հօգուտ իրեն, օգտվել ձևակերպման երկիմաստությունից ևն:

5. Բանավեճերում հաճախ է կիրառվում հարցին հարցով պատասխանելը, ինչպես՝ «Իսկ Դո՞ւք ինչ եք կարծում»,

«Իսկ Դուք այդ դեպքում ի՞նչ կանեիք» ևն: Եթե դիմացինը ճիշտ չկողմնորոշվի և պատասխանի հարցին, ապա կհետևի մեկ այլ հարց, և բանավեճի ընթացքը կշեղվի նախնական հունից, իսկ կողմերից մեկը կվերածվի հարցերին պատասխանողի ու մի տեսակ արդարացողի: Այս հմարը ակամա գործածվում է նույնիսկ մանկական բանավեճերում: Օր.՝ երեխաներից մեկը անզգուշորեն կոտրել է մյուսի գրիչը: Գրիչի տերը հարցնում է կոտրողին. «Ինչո՞ւ կոտրեցիր»: Կոտրողը կարող է պարզապես ներողություն խնդրել և ասել, որ պատահաբար ստացվեց: Սակայն նա կարող է նաև փորձել չընդունել իր մեղքը և որպես արդարացում իր հերթին հարցնել. «Իսկ դո՞ւ ինչու երեկ կոտրեցիր իմ քանոնը»: Մյուս երեխան էլ միգուցե դիմացինի մեկ այլ արարքի մասին հարց տա, և շուտով նրանք լիովին այլ խնդրի վերաբերյալ կվիճեն: Սա մանկական առօրյա բանավեճում: Իսկ կարևոր հարցերի վերաբերյալ բանավեճի դեպքում վարպետ բանավիճողը չպետք է ենթարկվի այս ճնշմանը և հենց առաջին հարցին պատասխանելու փոխարեն պահանջի շարունակել բուն նյութի վերաբերյալ քննարկումը և չշեղվել:

6. Բանավեճի (նաև ելույթի), մասնավորապես բանավոր և ունկնդիրների ներկայությամբ ընթացող բանավեճի դեպքում շատ են կարևորվում հոգեբանական գործոնները: Ընդ որում, կարևոր է ոչ միայն հակառակորդ կողմին հոգեբանորեն ճնշելը, այլև լսարանին գրավելը, դեպի իրեն դրականորեն տրամադրելը: Իրենց տեսակետները ներկայացնելիս այս նպատակով հաճախ կիրառում են բայի առաջին դեմքի հոգնակի թվով ստորոգյալներ, ինչպես՝ «**բոլորս էլ գիտենք**», «**ցանկանում ենք**», «**ծգտում ենք**» ևն: Սրանով խոսողը ցույց է տալիս, որ իրեն չի առանձնացնում լսողներից, ինքն էլ նրանցից մեկն է, տպավորություն է ստեղծում, որ լսողներն իր համախոհներն են, իրենց նպատակները ընդհանուր առմամբ նույնն են, ինքը հանդես է գալիս նաև նրանց անունից ևն:

7. Բանավեճի ընթացքում երբեմն կիրառվում է հեզմանքը: Առաջին հերթին պետք է հիշել, որ հեզմանքը չպետք է ուղղված լինի դիմացինի ֆիզիկական (կամ խիստ անձնական) հատկանիշներին: Միգուցե այդպիսի հեզմանքը հանկարծակիի բերի նրան և շփոթեցնի, բայց այն բոլորովին լավ չի անդրադառնա լսարանի վերաբերմունքի վրա. ներկաները կմտածեն, որ հեզմողն ուրիշ միջոց չունի: Տեղին և դիմացինի ֆիզիկական հատկանիշներին չուղղված հեզմանքը բանավեճի ժամանակ կարող է արդյունավետ միջոց դառնալ, քանի որ հեզմանքին կամ պետք է համարժեք հեզմանքով պատասխանել, կամ էլ չափազանց լուրջ՝ միանգամից վերջ դնելով հեզմական տոնին. երկուսն էլ չափազանց դժվար են: Բայց պետք է նաև հիշել, որ հեզմանքը սրում, բորբոքում է վեճը, և բանավեճի հետագա ընթացքը կարող է դժվարանալ: Ընդհանուր, ոչ կոնկրետ անձի ուղղված հեզմանքն ավելի արդյունավետ է ու մեղմ: Այս առիթով կրճատ մեջբերենք Հովհաննես Թումանյանի վերաբերյալ մի դեպք, որը պատմում է Վահան Թոթովենցը. «Գրական «Ատրուշան» ընկերությունը մի դասախոսություն է կազմակերպել. ի պատիվ Թումանյանի: Դասախոսությունը կարդացել է Հակոբ Քյուֆեճյանը (Հ. Օշական): ...Բանախոսը հանդես է գալիս Թումանյանի բանաստեղծության խստագույն քննադատությամբ: ...Երբ դասախոսությունը վերջանում է, Թումանյանն ասում է մի կարճ խոսք՝ խորագույն հեզմական ժպիտով.

—Ես կարծում էի, որ Պոլիսը չեմ ճանաչում, բայց բանից դուրս է գալիս, որ Պոլիսն էլ ինձ չի ճանաչում»¹²² :

8. Բանավիճելիս շատ կարևոր է նաև խոսողի պահվածքը: Հավասարակշռված, հանդարտ պահվածքը վստահություն է ներշնչում, ունկնդիրներին տրամադրում դեպի նման պահվածքով մարդը: Այդ պատճառով էլ բանավիճողները հաճախ ձգտում են հունից հանել հակառակորդին՝ իրենք մնալով հանգիստ: Սա նաև մեկ այլ նպատակ ունի. զայրացած մարդը

¹²² Վ. Թոթովենց, Երկեր (3 հատորով), հ. 3, Եր., 1991, էջ 509:

մեծ մասամբ արդեն չի կարողանում սթափ մտածել, սկսում է հուզականորեն մոտենալ քննարկվող հարցին և կարող է պարտվել բանավեճում: Ա. Շոպենհաուերը գրում է. «Այնուամենայնիվ սառնասրտությունը այստեղ էլ կարող է օգնել: Արժե միայն, երբ հակառակորդը անցնում է անձնական բնագավառին, նրան հիշեցնել, որ դա գործին չի առնչվում, և նորից վերադառնալով նյութին՝ շարունակել ապացուցել՝ ուշադրություն չդարձնելով հասցված վիրավորանքին, այսինքն՝ մոտավորապես այնպիսի բան անել, ինչ ասաց թեմիստոկլեսը Եվրիբիադեսին. «Խփի՛ր, բայց մինչև վերջ լսի՛ր»: Ճիշտ է՝ բոլորը չեն կարող այդպես վարվել»¹²³ (Ա. Շոպենհաուերը նկատի ունի հետևյալ պատմությունը. ռազմավարական մի հարցի քննարկման ժամանակ թեմիստոկլեսն առարկում է Եվրիբիադեսին, և վերջինս նրա վրա է բերում գավազանը: Թեմիստոկլեսը հանգիստ ասում է. «Խփի՛ր, բայց մինչև վերջ լսի՛ր»):

9. Տարածված է բանավեճի ժամանակ հեղինակությունների վկայակոչումը՝ որպես փաստարկում, ինչպես՝ «այս նշանավոր գիտնականն ասել է», «այդ բնագավառի նշանավոր ուսումնասիրող այսինչ գիտնականը այս կարծիքին է» ևն: Հակառակորդը, հակադրվելով ասվածին, ականա հակադրվում է նաև հեղինակավոր մի գիտնականի և ստիպված է հերքել նաև նրա կարծիքը կամ գոնե ցույց տալ այն վրիպումը, որն իր կարծիքով առկա է նրանում: Դա, ինչ խոսք, չափազանց դժվար է ոչ միայն ապացուցման առումով, այլև հոգեբանորեն:

10. Բանավիճելիս երբեմն գործածում են նաև հետևյալ հնարը. խոսողը ստեղծում է կեղծ հակառակորդներ, նրանց վերագրում ինչ-որ կարծիք կամ արարք, այնուհետև հերքում նրանց կարծիքը կամ սխալ համարում նրանց արարքը, իսկ իրենը, հակադրելով դրանց, համարում միակ ճիշտն ու ընդունելին: Նման դեպքերում մեծ մասամբ գործածվում են այսպիսի-

¹²³ А. Шопенгауер, Эристика, или искусство побеждать в спорах (перевод с немецкого: Н. Л. д'Андре), С.-Петербургъ. Складъ въ книжномъ магазинѣ Ф.И.Митюрникова, Казанская ул., № 11, 1900, с. 71.

սի արտահայտություններ. «Շատերն ասում են, որ այսպես է, բայց մենք....», «Շատերը հաճախ են մեզ մեղադրել, սակայն մենք....», «Ուրիշները այդպես կվարվեին, բայց մենք....», «Ումանք միայն խոսում են, բայց մենք....» ևն:

11. Բանավեճի ընթացքում գործածվում է նաև մի միջոց, որով խոսողը ցանկանում է իր տեսակետները ներկայացնել որպես համընդհանուր ճանաչում ունեցող, բոլորին հայտնի անառարկելի իրողություններ՝ ընդ որում որևէ հակադրություն չստեղծելով: Այդ նպատակով հաճախ գործածվում են այսպիսի արտահայտություններ՝ «Բոլորն էլ գիտեն....», «Վաղուց հայտնի է...», «Դուք էլ գիտեք....» ևն: Կարող են կիրառվել նաև ճարտասանական հարցեր, ինչպես՝ «Ո՞ւմ հայտնի չէ....», «Ո՞վ չգիտի....», «Մի՞թե որևէ մեկը կասկածում է....» ևն: Ունկնդիրները (կամ ընթերցողները) սովորաբար հակված են լինում ընդունելու, որ ասվածը հայտնի ճշմարտություն է, որը իրենք չգիտեին կամ չէին հիշում, քան թե ասելու, որ դա իրենց հայտնի չէ, իրենք չգիտեին այդ մասին:

12. Կիրառվում է նաև մի եղանակ, որը կարելի է կոչել **առերևույթ համաձայնության** եղանակ: Սա կիրառում են այն դեպքում, երբ կոնկրետ հարցեր են տրվում, որոնց պետք է կոնկրետ պատասխան տրվի: Նման դեպքում խոսողն առերևույթ համաձայնում է, որ խնդիրը կարևոր է, իր մտահոգությունն է հայտնում՝ ըստ էության խուսափելով բուն ճշմարտությունն ասելուց: Օր.՝ տրվում է հետևյալ հարցը. «Ինչո՞ւ մինչև այսօր չի լուծվել այդ խնդիրը»: Փոխանակ կոնկրետ նշելու չլուծվելու պատճառները՝ տրվում է այսպիսի պատասխան. «Այո՛, դա շատ կարևոր խնդիր է. մենք էլ մտահոգված ենք դրանով, քայլեր ենք ձեռնարկում, և ես շուտով կհայտնեմ արդյունքների մասին»:

13. Բանավիճելիս երբեմն փորձում են հաղթանակի հասնել ոչ թե հակառակորդի առաջ քաշած դրույթը հերքելով, այլ փորձելով ապացուցել դրա անարդյունավետ, անօգտակար

լինելը: Օր.՝ «Իսկ դա ի՞նչ օգուտ կբերի», «Ի՞նչ կշահենք դա անելով» ևն:

14. Հարմար պատասխան չունենալու դեպքում կիրառվում է նաև **հետաձգման հնարը**, այսինքն՝ կողմերից մեկը չի խոսում որևէ հարցի վերաբերյալ՝ իբր տվյալ դեպքում հարմար չհամարելով կամ ցույց տալով, թե իբր այնքան շատ ասելիք ունի, որ այդ պահին դրան անդրադառնալու ժամանակ չկա, կամ էլ իբր խնայում է հակառակորդին: Նման դեպքերում գործածվում են այսպիսի արտահայտություններ՝ «Այդ մասին ավելի լավ է չխոսենք....», «Այնքան ասելիք կա, որ չեմ հասցնի նույնիսկ թվել հիմնական խնդիրները....», «Եկեք դրան չանդրադառնանք....», «Ավելի լավ է՝ բերանս բաց չանեմ....» ևն: Իհարկե, հնարավոր է նաև, որ խոսողն իրոք այդպես կարծի: Մեկ անգամ էլ անդրադառնանք ռուս նշանավոր գիտնական Ի. Սեչենովի և Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Կ. Կավելինի գիտական բանավեճի մի դրվագի. «Մեր հայացքներում այն մասին, թե ինչ է գիտությունը, որն է գրական մեթոդը, ինչ է նշանակում բացատրել երևույթը ևն,— գրում է Սեչենովը,— շատ խոր տարբերություններ կան, որպեսզի մենք վիճենք իրար հետ»¹²⁴:

15. Բանավիճելիս երբեմն կիրառվում է կեղծ սիրաշահման հնարը: Այդ դեպքում կողմերից մեկը մյուսին վերագրում է դրական այնպիսի հատկանիշներ, որոնք ունենալով՝ նա չի կարող հակադրվել իրեն: Նման դեպքերում գործածվում են մոտավորապես այսպիսի ձևակերպումներ՝ «Ձեզ նման կրթված մարդը չի կարող չիմանալ....», «Եթե Ձեզ նման փորձառու մարդն էլ է դժվարանում, բա մյուսները....», «Դուք, որ խելացի մարդ եք, չեք կարող չհամաձայնել....» ևն:

16. Բանավեճի ժամանակ լարվածությունը թուլացնելու նպատակով երբեմն էլ հնարավոր է կատակել: Սա չպետք է

¹²⁴ Ա. Գլուխով, Դարերի միջով անցնող գրքեր (թարգմ. Մ. Բլբուլյան), Եր., 1980, էջ 205:

շփոթել հեզմանքի կիրառման հետ: Ինչպես նշվեց, հակառակորդին ուղղված հեզմանքը թեժացնում է բանավեճը, և հեզմողի նպատակն էլ ուրիշ է, իսկ կատակը ուղղված չի լինում դիմացինին, նույնիսկ անուղղակի հեզմանք կամ ակնարկ էլ չի պարունակում, այլ, ընդհակառակը, ասվում է իրադրությունը լիցքաթափելու նպատակով, երբ բանավիճողներից մեկն զգում է, որ խոսակցության ընթացքն աստիճանաբար լարվում է, և ինքն այդ տեմպով չի կարող շարունակել: Կարելի է ասել, որ սա կարող է նաև մի տեսակ ժամանակավոր զիջման կամ ժամանակ շահելու տարբերակ համարվել, որը, սակայն, բացահայտ չէ ու չի վիրավորում կատակողի ինքնասիրությունը, և ունկնդիրներն էլ պարտություն չեն համարում: Միաժամանակ դա լսողներին կարող է դրականորեն տրամադրել դեպի կատակողը: Կարելի է նաև մի կատակով կամ բառախաղով վերջ դնել խոսակցությանը:

Իհարկե, կան շատ ուրիշ ազնիվ ու անազնիվ եղանակներ ու միջոցներ, որոնք գործածվում են ճշմարտության կամ պարզապես հաղթանակի հասնելու նպատակով տարվող բանավեճերում, և, անշուշտ, դեռ նորերն էլ կծնվեն նորանոր բանավեճերում: Բայց պետք է միշտ ծգտել ազնիվ բանավեճի ու աշխատել հաղթանակի հասնել ազնիվ միջոցներով: Այսպիսով՝ բանավեճերը բազմազան են թե՛ իրենց տեսակներով, թե՛ վարելու միջոցներով ու եղանակներով: Յուրաքանչյուր ոք, ով բանավիճելիս անհրաժեշտ լուծումներ է փնտրում, պետք է ոչ միայն լավ գինված լինի գիտելիքներով, այլև լավ իմանա հակառակորդի կիրառած մեթոդները:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1.

ԳՈՎԱԶԴԻ ԼԵՃՈՒՆ

1.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (294): 1.2. Գովազդի սարածման ուղիները (295): 1.3. Գովազդի կառուցվածքը (295): 1.4. Գովազդային տեքստերի լեզվական առանձնահատկությունները. բառադաճար, լեզվական հասկանիչներ (295): 2.5. Ոճական միջոցներ (299):

1.1. Ընդհանուր հասկանիչներ: Բառը (ռեկլամա) ծագել է լատիներեն **reklamare** (գոռալ) բայից, սակայն հետագայում ստացել է անգլերեն **to reclaim** – ուշադրություն հրավիրել բառի իմաստը: Գովազդը հայտարարության յուրօրինակ տեսակ է:

Տեսաբանները այն կարծիքին են, որ գովազդը կատարում է երկու գործառույթ՝ **տեղեկատվական և ներգործման**¹²⁵: Դրանք փոխկապակցված են: Գովազդատուի և գովազդառուի նպատակները մասամբ նույնանում են, մասամբ՝ տարբերվում: Գովազդատուն շահագրգռված է ներգործման խնդրով, իսկ գովազդառուն՝ տեղեկատվությամբ: Եթե տեղեկատվությունը անարժեք է, ապա գովազդառուն կորցնում է վստահությունը գովազդի հանդեպ: Այստեղ արդեն կարևորվում են խոսքի կառուցման հմտությունը, արտալեզվական գործոնները: Մեր օրերի սոցիալ-տնտեսական բարդ իրավիճակում, շուկայական հարաբերությունների ու ազատ մրցակցության պայմաններում առավել կարևոր է դառնում գովազդային տեքստերի բովանդակությունը: Դրանց նախապատրաստմանը մասնակցում են տարբեր մասնագիտությունների տեր մարդիկ, ուստի գովազդային տեքստերի որակը մեծ չափով պայմանավորված է նրանց մասնագիտական կարողություններով: Գովազդային տեքստ գրելը մեծ արվեստ է: Այն ունի իր պահանջները. քիչ բառերի միջոցով առավելագույն տեղեկույթ հաղորդել, կարողանալ հրապուրել սպառողին, վստահություն ներշնչել գովազդվող ապրանքի կամ ծառայության հանդեպ: Լեզվագործածության առումով գովազդները լինում են՝ ա) **տեսողական** (տպագիր գովազդ, լուսագովազդ, ֆոտոգովազդ ևն), բ) **լսողական** (ռադիոգովազդ), գ) **տեսալսողական** (հեռուստագովազդ, կինոգովազդ):

¹²⁵ Տե՛ս Գ. Хазарев, Е. Корнилова, Риторика для делового человека, М., 2003, էջ 63:

1. 2. Գովազդի տարածման ուղիները բազմազան են՝ զանգվածային լրատվական միջոցներ՝ ռադիո, հեռուստատեսություն, պարբերական մամուլ, էլեկտրոնային լրատվամիջոցներ, կայքեր, պաստառային գովազդներ՝ տեղեկատվական վահանակներ, խոշորածավալ պաստառներ, որոնք ամրացված են սյուների վրա կամ կախովի են, պլանշետային (պատկերներ, որոնք հաջորդաբար փոխվում են էլեկտրաշարժիչի օգնությամբ), խանութների ցուցատախտակներ, լուսատախտակներ, վազող տողեր, առձեռն տրվող գովազդ (թերթեր, թուղթիկներ, հուշանվերներ, խանութներում տրվող զանազան ապրանքներ) ևն:

1.3. Գովազդի կառուցվածքը: Գովազդային տեքստերը հաջողված են համարվում, եթե ունեն հստակ կառուցվածք: Սովորաբար տեքստը բաժանվում է երեք մասի՝ **առաջին մաս, հիմնական մաս և եզրափակիչ մաս:** Դրանցից յուրաքանչյուրը կատարում է որոշակի գործառնություն: Առաջին մասը գովազդային ուղերձի **կարգախոսն է:** Այն պետք է ապահովի գովազդի ներգործուն ուժը: Ընդ որում՝ սովորաբար գոյական(ներ)ով ձևակերպվում է ապրանքի անվանումը: Օր.՝ **«Colgate» ատամի մածուկ, «Ariel» լվացքի փոշի, «Գուդփին» բուքմեյքերական ցանց** ևն: Հիմնական մասը ամբողջական տեղեկատվություն է ապրանքի կամ ծառայության մասին: Այստեղ ածականների և բայերի օգնությամբ նկարագրվում է ապրանքը: Օր.՝ **ատամի մածուկի գովազդը կարող է ունենալ հետևյալ տեքստը. «Ատամների գերազանց մաքրում: Սպիտակեցնում է ատամները...»:** Գովազդի արդյունավետությունը մեծ չափով պայմանավորված է հիմնական մասի բովանդակությամբ: Հաճախ որոշիչ ազդակ են դառնում նաև կարգախոսը կամ արտալեզվական գործոնները: Եզրափակիչ մասը (որտեղ կարող են տրվել հասցեն և հեռախոսի համար(ներ)ը) կարգախոսի և հիմնական մասի օգնությամբ ձևավորում է դրական վերաբերմունք ու պոտենցիալ սպառողին մղում համապատասխան «վերաբերմունքի»¹²⁶:

1.4. Գովազդային տեքստերի լեզվական առանձնահատկությունները: Գովազդային տեքստերի լեզուն պետք է լինի պարզ, հստակ: Գովազդ կազմողները օգտվում են բառապաշարի, քերականության ընձեռած լայն հնարավորություններից: Գովազդի մեջ առանձնացվում են լեզվական և արտալեզվական միջոցներ: Անշուշտ, խոսքը գովազդի կարևոր բաղադրիչներից է. դրա միջոցով իրականացվում է սպառողին համոզելու հիմնական խնդիրը: Լեզվական կամ խոսքային ուղերձներն ուղեկցվում են արտալեզվական միջոցներով՝ դիմային շարժումներ, գունային երանգներ, գրազարդումներ, մարմնի շարժումներ, նկարներ, ե-

¹²⁶ Տե՛ս **И. Голуб**, Русский язык и культура речи, М., 2013, էջ 57:

րաժշտություն ևն: Օր.¹ տեսահոլովակում պատկերվում են հյուրանոցային և ռեստորանային համալիրներ. նման գովազդներում շքեղ կահավորումը, զանազան աղցանների ցուցադրումը, երաժշտությունը, այսինքն՝ արտալեզվական գործոնները, մի տեսակ լրացնում են զուգահեռ հնչող խոսքի բովանդակությունը՝ նպաստելով գովազդի համակողմանի ընկալմանը: Լսողական և տեսողական տեղեկատվությամբ զորանում է գովազդի ներգործուն ուժը:

Բանավոր խոսքում կարևորվում է հնչերանգի, շեշտի, առոգանության դերը: **Դադարը** առավել կարևոր դեր է կատարում հեռուստագովազդում. այն ոչ միայն առանձնացնում է բառերը, նախադասությունները, այլև մեծ ազդեցություն է թողնում տեքստի բովանդակության վրա: Տեքստի ծավալով և խոսքի նպատակով պայմանավորված՝ դադարը կարող է լինել կարճ և երկար: Դադարը հեռուստադիտողին հնարավորություն է տալիս ուշադրություն դարձնելու այս կամ այն լեզվատարրի վրա: Օր.² «Քե՛զ համար, ա՛յս ամառ: Միայն հիսուն օր, միայն այս ամառ», «Մա՛նի, մա՛նի, մա՛նի, ով կխաղա, նա կտանի»: Կամ **համար և համար** համանուն բառերի միջոցով ստեղծված հետևյալ գովազդը՝ «Գովազդի՝ **համար՝** գովազդի **հա՛մար**». շեշտի օգնությամբ փոխվում է բառիմաստը: Չայնի ռիթմը, ելևեջումը, խոսքի արագությունը և նման այլ միջոցներ տեղին և նպատակային գործածվելիս մեծ չափով մեծացնում են գովազդի ազդեցությունը:

Գովազդային տեքստերի **բառապաշարը** ներառում է թե՛ գրական, թե՛ խոսակցական ու ժարգոնային բառեր: Գրական բառապաշարով կազմված տեքստերը լայնորեն տարածված են և հաջողություն են բերում գովազդատուներին: Այդպիսին են, օրինակ, տարբեր ծառայությունների և բանկերի կողմից տրվող գովազդները՝ «Երկարաժամկետ վարկեր՝ ցածր տոկոսադրույթով», «PANTIN: Միաձուլում բնության հետ» (գովազդվում է շամպուն):

Իհարկե, ճիշտ չէ խոսակցական բառերը գովազդային տեքստերից իսպառ բացառելը, քանի որ դրանց միջոցով կարելի է անմիջաբար ազդել մարդու տրամադրության և տրամադրվածության վրա և գովազդը դարձնել ավելի ընկալելի, ինչպես՝ «Ջա՛ն-ջա՛ն, ջա՛ն ասենք, ջա՛ն լսենք» (հեռախոսակապի մասին է):

Կան գովազդներ, որոնցում հնչում են հատվածներ գրական ստեղծագործություններից: Ինչպես այս մեկը Հ. Թումանյանի քառյակներից (գինու գովազդ է). «Էս է, որ կա... ճիշտ ես ասում, թասդ բե՛ր, էս էլ կանցնի հանց երազում, թասդ բե՛ր: Կյանքն հոսում է տիեզերքում զնգալեն, Մեկն ապրում է, մյուսն սպասում. թասդ բե՛ր»:

Պետք է խուսափել ժարգոնային բառերով տեքստեր մատուցելուց, ինչպես, օրինակ, այս գովազդն է.

– Հարսի՛կ Վարսիկ, էս ընչի ես աղին-աղին հելե սեմըչկի հետ:

– Ախր շատ համով ա, է՛, Վիպոյա՛ն ծյա:

– Ես Սկյուռիկի՞ կն (նկատի ունի կնոջը. – Ա. Ա.) ա բովել:

– Եթե Սկյուռիկիկդ կանրա սենց սեմըչկա բովի, ուրեմն ես միսս աշխարհքն եմ: Եսի «Ատ սունեչկի» էլիտար սեմըչկեն ա....

Այսպիսի տեքստերը շատ արագ յուրացվում են հատկապես դեռահասների կողմից և հակադաստիարակչական են (նախ և առաջ խաթարում են նրանց լեզվամտածողությունը): Բարեբախտաբար, վերջին տասնամյակում ժարգոնային բառերով կազմված տեքստերը էապես նվազել են:

Գովազդներում երբեմն գործածվում են նաև **դիպվածային նորաբանություններ**, այսպես՝ «Մի՛ հապաղիր, **սնիկերսի՛ր**» գովազդում **սնիկերսի՛ր** բառի գործածությունը արդարացվում է, քանի որ բառը անսովոր երանգ է հաղորդում խոսքին, մեծացնում է հետաքրքրությունը տվյալ ապրանքի հանդեպ: Նույնը չենք կարող ասել ռադիո «Ջան»-ի գովազդի մասին «Ջան-ջան, **ջանվենք** միասին»:

Գովազդներում **տերմինների** գործածությունը հիմնականում պայմանավորված է գիտության ու տեխնիկայի վերջին նվաճումները հասարակությանը ներկայացնելու հանգամանքով՝ **աքսեսուար, պլանշետ, սմարթֆոն, մալուխ, ինտերիեր, դիզայն, ֆաստ կրեդիտ, մաստեր կրեդիտ** ևն: Հաճախակի են գործածվում բանկային տերմինները: Օր.՝ «Գյուղտեխնիկայի տրամադրում վարկով և **լիզինգով**»: Հասարակական կյանքի այս կամ այլ ոլորտին վերաբերող տերմինների օգնությամբ հաղորդվում է համառոտ տեղեկություն. խոսքը ավելի համոզիչ է դառնում:

Գովազդային տեքստերի բառապաշարում առանձնակի տեղ են գրավում **օտար բառերը**. դրանք հիմնականում ապրանքանիշի կամ ծառայությունների անվանումներ են: Անշուշտ, օտար բառերի չարաշահումը, առավելապես անհասկանալի անվանումները դժվարացնում են գովազդային տեքստերի ընկալումը: Այնուամենայնիվ, օտար բառերի տեղին գործածությունը ավելի մեծ տպավորություն է գործում: Խոսքի արտահայտչականությունը մեծանում է հատկապես այն դեպքում, երբ նման բառերը կրկնվում են: Օտար բառերի միջոցով ձևավորվում է գնահատողական վերաբերմունք, որը շատ անհրաժեշտ է գովազդատուին: Դրանք գործածվում են հատկապես ապրանքի վարկանիշը բարձրացնելու նպատակով, քանի որ ապրանքանիշի անվանումը արագ ծուլվում է մյուս բաղադրիչներին և բարձրացնում գովազդի ներգործման ուժը: Օր.՝ «**ակումուլյատորների** փորձասրահ», «բենդային **բուտիկ**»: Պիտի խուսափել այնպիսի օտար բառեր գործածելուց, որոնց հայերեն համարժեքները գովազդում կարող են առավել ազդեցիկ հնչել՝ ավելի հասկա-

նալի լինելով սպառողին, ինչպես՝ «**իդեալական** (←կատարյալ) մաքրություն», «**ֆիքսված** (←կայուն/ամրագրված) հեռախոսահամար, «...օգնում է **բակտերիաներից** (←մանրէներից) ազատվել», «Պայուսակներ: Բարձրորակ ու **օրիգինալ** (←յուրահատուկ)»:

Քերականական առանձնահատկություններ: Գովազդային տեքստերում խոսքի մասերից առավելապես գործածական են գոյականները, ածականները, դերանունները, բայերը: Ամենից հաճախ գործածվում են **գոյականները**, որովհետև գովազդը պահանջում է մեծաքանակ ապրանքների ու ծառայությունների անվանումներ: Դրանք իրականացնում են տեղեկատվական կարևոր գործառույթ. հուշում են, թե ինչն է ավելի շատ գովազդվում տվյալ հասարակության մեջ: Գոյականների գործածության շնորհիվ կարելի է համապատասխան եզրակացություն անել ներմուծվող ապրանքների, արտադրվող ապրանքների տեսականու, մատուցվող ծառայությունների մասին:

Ածականը անմիջապես բնութագրում է առարկան, երևույթը՝ նպաստելով տեքստի սեղմությանն ու հակիրճությանը, օր.՝ **շքեղ լողավազաններ, հարմարավետ համարներ, իտալական հանգիստ, անկրկնելի արդյունք, եվրոպական կահույք, աննախադեպ, շշմեցուցիչ զեղչեր** ևն:

Դերանունների միջոցով մի տեսակ անմիջական կապ է հաստատվում գովազդատուի ու ունկնդրի կամ ակնդրի միջև. «**Դու** կապ ունես», «**Միացե՛ք իրար** սուպեր գնով»:

Մեծ է նաև **բայերի** դերը: Կան հանգուցային բայեր, որոնք առաջարկում, խրախուսում կամ բնութագրում են որևէ ապրանք կամ ծառայություն: Այդ բայերից են՝ **հիշել, խոսել, հոգալ, վայելել, հրավիրել, դիմել, զանգահարել, առաջարկել, գնել**: Օր.՝ «խաղացե՛ք ու շահե՛ք», «Շտապե՛ք, միացե՛ք բազմաալիքային հեռախոսահամարին»:

Գովազդային տեքստերում հաճախ են գործածվում նաև **թվականներ**, որոնք մատնանշում են առարկաների թիվը, քանակը, կարգը, որևէ իրադարձության ժամանակը կամ վայրը: Օր.՝ «BHS: Դեկտեմբերի **17-ից 40 %** զեղչ», «Հասանելի տարբերակով ներդրե՛ք Ձեր դրամական միջոցներն «Անելիք» բանկում և ստացե՛ք տարեկան մինչև **12.5 %** տոկոսադրույքով կայուն եկամուտ:Ստացե՛ք վարկային գիծ՝ ընդամենը սկսած **2.8 %** ավել տոկոսադրույքով: Հիշե՛ք **15** օրվա ընթացքում օգտագործված գումարը վերադարձնելիս վարկի վրա տոկոսներ չեն հաշվարկվի»:

Գովազդային տեքստերը կառուցվում են հիմնականում **անվանական անդեմ** նախադասություններով՝ «Արարատ: Զգացմունք բացահայտող պահեր», «Միգ: Արագ միջոց ցավի դեմ», «Կիտ: Հարմարավետու-

թյուն, ճաշակ, որակ»: Դրանք խոսքին հաղորդում են սեղմություն և աբազություն:

1.5. Ոճական միջոցներ: Գովազդներում տեքստին հուզականություն հաղորդելու նպատակով գործածվում են ոճական-արտահայտչական միջոցներ, որոնք անմիջականորեն ազդում են մարդու ոչ միայն մտքի, այլև զգայական աշխարհի վրա: Ամենագործածականը **բառային կրկնությունն** է: Այն ապահովում է գովազդի ազդեցությունը մարդու ենթագիտակցության վրա: Օր.՝ «**Միայն** թարմ, **միայն** էկոլոգիապես մաքուր չրեղեն», «**Ոսկե** ժառանգություն **ոսկե** ակնթարթների համար», «**Եղի՛ր** մաքուր, **եղի՛ր** թարմ, **եղի՛ր** պատրաստ»:

Մեծ է նաև **մակդիրի** դերը (**ոսկեշող** խաղող, **արևաթույր** կոնյակ, **արևաշող** շամպուն, **խելահեղ** շահում ևն). իր բնութագրական որակներով և պատկերավորությամբ այն հրապուրում է սպառողին: Շարադասությունը ևս գովազդներում մեծ նշանակություն ունի: Գրավոր գովազդող ապրանքի անվանումը, որպես կանոն, զետեղվում է տեքստի սկզբում, որպեսզի ուշադրություն գրավի և արագ ընթերցվի: Այն սովորաբար լեզվական կամ արտալեզվական ինչ-ինչ հատկանիշներով (տառերի չափով, գունավորումով, արտահայտչական որևէ եղանակով ևն) առանձնացվում է: Օր.՝ ներկրված ավտոմեքենաների վաճառքը գովազդող՝ **Ա** ձևաչափով տեքստը առավել նպատակային, արդյունավետ և ազդեցիկ կլինի, եթե տրվի **Բ** ձևաչափով.

Ա. Արագ և անվտանգ
ներկրված ավտոմեքենաներ
Ամերիկայից

Բ. Ավտոմեքենաներ
Ամերիկայից
ներկրվում են արագ և անվնաս

Շարադասական խախտումները անմիտ ու անհեթեթ են դարձնում գովազդը, ինչպես՝ «Աշխարհահռչակ ֆրանսիական մազերի ներկեր», «Ամենախաղեպ ամանորյա զեղչեր», «Ամբողջ տղամարդկանց տեսականին 70% զեղչ»:

Ավելացնենք նաև, որ ցանկացած գովազդային տեքստի հաջողվածության հիմնական պայմանը ոչ կադապարային լինելն է. գովազդատուն ուշադրություն գրավելու նպատակով օգտագործում է լեզվական ամենատարբեր միջոցներ: Քանի որ գովազդները նախատեսված են հասարակության լայն խավերի համար, ուստի գովազդային տեքստերում անթույլատրելի են սխալները. դրանք ազդում են մարդկանց ոչ միայն ենթագիտակցության, այլև հոգեբանության վրա: Բոլոր դեպքերում գովազդի հաջողության գրավականը տեքստի հաջողված բովանդակությունն ու մատուցման եղանակն են:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2.

ԳՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԵՐ

2.1. Ընդհանուր հասկանիչներ (300): 2.2. Ինքնակենսագրություն (301): 2.3. Երաժիշավորագիր-բնութագիր (303): 2.4. Դիմում (305): 2.5. Նամակ (307) 2.6. Հրաման (314): 2.7. Հայտագիր (317): 2.8. Դատավճիռ (319): 2.9. Կարգադրություն (321): 2.10. Որոշում (322): 2.11. Արձանագրություն (325): 2.12. Պայմանագիր (329): 2.13. Տեղեկանք (331):

2.1. Ընդհանուր հատկանիշներ: Լեզվական օրենքների ու օրինաչափությունների պարտադիր իմացությունը, իհարկե, լեզվաբան-մասնագետների գործն է: Սակայն անկասկած է, որ լեզվական որոշակի կանոնների, լեզվամիջոցների գործառական հնարավորությունների իմացությունը և առհասարակ հայերենի լեզվական մշակույթին բավարար չափով տիրապետելը նույնքան պարտադիր պայմաններ են պաշտոնական գրագրությունն ըստ հարկի կազմակերպելու համար: Լեզվաիմացությունը օգնում է ճիշտ, գրագետ, անսխալ և ըստ նպատակադրման կազմելու տեքստը, հետևաբար և չսխալվելու գործարքներում, գործավարության մեջ և պետաիրավական հարաբերություններ մշակելիս:

Գրագրությունը պետական-պաշտոնական գործունեության անբաժան մասն է: Դա հաղորդակցման ավանդական և աշխարհում ընդունված ժամանակակից ձևերից կարևորագույնն է: Գրագրության գործընթացին գործնականում մասնակցում են կառավարման ոլորտի բոլոր աշխատակիցները, թեև այդ պարտականությունը հիմնականում կատարում են տվյալ կազմակերպության (հիմնարկ-ձեռնարկության, հաստատության, միության, ֆիրմայի, ընկերախմբի և այլնի) ղեկավարը կամ, նրա իսկ համծնարարությամբ՝ օգնական-ռեֆերենտը (գործարկուն): Գրագրությամբ զբաղվողներից պահանջվում է տեքստաբանական գրագիտություն: Փաստաթուղթ կազմողը պետք է տիրապետի տեքստի ձևավորման կուլտուրային, նյութը տնօրինի և մատուցի այնպես, որ այն հասցեատիրոջ համար լինի առավելագույնս մատչելի: Պատահում է այնպես, որ լեզվական տեսակետից բացարձակորեն ճիշտ փաստաթուղթը դժվար է ընկալվում միայն այն պատճառով, որ այնտեղ իշխում է քառուղ, կառուցվածքային մասերի միջև բացակայում է իմաստային-տրամաբանական կապը: Ոչինչ այնքան սարսափելի չէ, նկատում են մասնագետները, որքան «կույր» տեքստը, որը չունի տիտղոս, պարբե-

րույթ, կառուցվածքային ամբողջականություն, մի խոսքով՝ պատշաճ ձևավորում և լեզվաոճական հստակ նկարագիր¹²⁷:

Գրագրությունների ձևերը որքան էլ բազմազան են, այսուհանդերձ ունեն ձևավորման ու շարադրանքի ընդհանուր և յուրահատուկ համակարգ:

Պաշտոնական ցանկացած փաստաթուղթ կարելի է կազմել երկու տարբերակով՝ **կենտրոնական հավասարումով**, ինչպես ընդունված էր խորհրդային գրագրության մեջ և հիմնականում ավանդաբար շարունակվում է այժմ նաև մեզանում, և **ձախ հավասարումով**, ինչպես ընդունված է ամերիկյան գրագրության մեջ և եվրոպական երկրների մեծ մասում: Կարծում ենք, որ երկրորդ ձևը ավելի հարմար է արագ ընթերցման և հեշտ ընկալելու համար¹²⁸:

Հիտրանալով գրագրության առանձին տեսակների դասակարգման ու դրանց հանգամանակից նկարագրության մեջ՝ ստորև ներկայացնում ենք գրագրության առավել տարածված որոշ տեսակների ձևանմուշներ՝ համառոտ բնութագրություններով:

2.2. Ինքնակենսագրություն

Այս փաստաթուղթը պահանջվում է հիմնականում աշխատանքի ընդունվելիս կամ մի աշխատանքից մեկ այլ աշխատանքի տեղափոխվելիս: Ծիշտ կազմած ինքնակենսագրությունը կարող է դառնալ Ձեր հաջողության այցեքարտը: Գրագետ ինքնակենսագրություն կազմելու համար ճշգրիտ պետք է նշել՝ **ա)** անուն-ազգանուն-հայրանունը, **բ)** ծննդյան օրը, ամիսը, տարին, կրթությունը՝ սկսած դպրոցից, **գ)** մասնագիտական գործունեությունը, **դ)** համակարգչային ծրագրերի իմացությունը, օտար լեզուների իմացության աստիճանը (գերազանց, լավ, բավարար, անբավարար), **ե)** աշխատանքային փորձը և ձեռքբերումները տվյալ ոլորտում, **զ)** ընտանեկան կարգավիճակը, **է)** պարգևները, մրցանակները (եթե կան), **ը)** բնակության հասցեն, հեռախոսահամար(ներ)ը, էլեկտրոնային հասցեն: Սրանցից բացի՝ ներկայումս ընդունված է նշել նաև ակնկալվող աշխատանքի տեսակը և աշխատավարձի մոտավոր չափը: Ինքնակենսագրությունը ավարտվում է ստորագրությամբ, նշվում է ամսաթիվը: Նախընտրելի է գրության ձախակողմյան հավասար ձևաչափը:

¹²⁷ Տե՛ս "Составление и оформление служебных документов", под. ред. Т. Кузнецовой, М., 1998, էջ 37:

¹²⁸ Հայերենում գրագրության ձևերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Յու. Ավետիսյան, Պաշտոնական գրագրություն, Եր., 2001: Վ. Գաբրիելյան, Գրավոր խոսք, Եր., 2007:

Կրթությունը (բացի դպրոցից), աշխատանքային փորձը նշվում են հակադարձ ժամանակագրական կարգով:

Ցանկալի է ինքնակենսագրականում «բաց տեղեր» չթողնել նշված տվյալների առնչությամբ: Եթե որևէ պատճառով ինչ-որ ժամանակ ընդհատվել է աշխատանքային ստաժը, նշե՛ք պատճառը. դա ավելի վստահություն կներշնչի: Եթե աշխատանքային գործույթում աշխատանքային տարիները արձանագրված չեն, դրանք նույնպես պիտի արտացոլվեն ինքնակենսագրության մեջ: Հարկ եղած դեպքում ինքնակենսագրությանը կից կարելի է ներկայացնել նաև երաշխավոր անձանց գրություն(ներ)ը:

Նշված տվյալները ցանկալի է ներկայացնել տպագիր մեկ էջում¹²⁹:

Ստորև ներկայացվում է ինքնակենսագրության նախընտրելի ձևանմուշ:

Ձևանմուշ

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Անուն-ազգանուն-հայրանուն
2. Ծննդյան ամսաթիվ, ամիս, տարի
3. Քաղաքացիություն
4. Հասցե
5. Հեռախոսահամար(ներ)
6. Ընտանեկան դրություն
7. Կրթություն

3x4

Ուսումնական հաստատության անվանումը	Ուսումնառության տարեթիվը	Մասնագիտությունը

¹²⁹ Մեզանում հաճախ նույնացվում են ինքնակենսագրություն և CV փաստաթղթերը: Վերջինս ենթադրում է ավելի ընդգրկուն տեղեկություն անձի կյանքի վերաբերյալ (լատ. «Curriculum Vitae»-կյանքի նկարագրություն) և կարող է պարունակել 2 և ավելի էջեր:

8. Սեմինարներ, վերապատրաստում

Ուսումնական հաստատության անվանումը	Ժամանակահատված	Առարկա

9. Աշխատանքային գործունեություն

Ամիս, տարի	Կազմակերպություն
	Պաշտոն

10. Լեզուների իմացություն

	գերազանց	լավ	բավարար
հայերեն			
.....			

11. Համակարգչային գիտելիքներ _____

12. Այլ (իրատարակություններ, պարգևներ....) _____

2.3. Երաշխավորագիր - բնութագիր

Փաստաթղթի մի ձև է, որը անհրաժեշտաբար գործարկվում է տարբեր ոլորտներում (բանկային գործարքներ, աշխատանքի ընդունում, կրթական համակարգ ևն):

Կարող է վճռորոշ նշանակություն ունենալ նշված ոլորտներում անձի ինտեգրման գործում: Ուստի ճիշտ և նպատակային երաշխավորագիր-բնութագիր կազմելու համար պետք է տիրապետել դրա կազմության որոշ հմտությունների: Դրանում մանրամասն և հստակ նկարագրվում են ա) դիմորդի բնավորությունը, բ) միջավայրում նրա ներգրավվածության աստիճանը, գ) ընտանեկան կարգավիճակը և վերաբերմունքը ընտանիքի անդամների նկատմամբ, դ) միջավայրի վերաբերմունքը դիմորդի նկատմամբ, ե) առաջնորդին բնորոշ հմտությունները, զ) կոլեկտիվում աշխատելու ունակությունները, է) նոր իրավիճակներում հարմարվելու

կարողությունները: Բնութագիրը առավել հավաստի դարձնելու համար կարելի է բերել բնութագրական մեկ օրինակ:

Փաստաթղթի վերջում նշվում են երաշխավորող անձի, կազմակերպության (գրասենյակի ևն) հասցեն, հեռախոսահամարը և էլեկտրոնային փոստը՝ երաշխավորագրի վերաբերյալ ծագած հարցերին պատասխանելու համար:

Նշվածը ցանկալի է ներկայացնել տպագիր 1-2 էջի շրջանակում:

Երաշխավորագիր-բնութագիրը ավարտվում է ստորագրությամբ, նշվում է ամսաթիվը: Նախընտրելի է գրության ծախսկողմյան հավասար ձևաչափը:

Երաշխավորագիր-բնութագիրը ներկայացվում է պաշտոնական բլանկի վրա, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ սովորական (A4) էջի վրա: Այն դիմորդին պետք է հանձնել երաշխավորող անձի ստորագրությամբ և կնքած (եթե կնիք կա):

ԵՐԱՇԽԱՎՈՐԱԳԻՐ-ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ

Դիմորդի անունը _____

Երաշխավորագիր տրամադրող անձ _____

(անուն-ազգանուն)

Աշխատավայր _____

Պաշտոն _____

1. Որքա՞ն ժամանակ եք ծանաչում դիմորդին _____

2. Ի՞նչ կապեր և առնչություններ ունեք դիմորդի _____ -ի հետ

(անուն-ազգանուն)

Երաշխավորողի ստորագրություն _____

Հարցերի դեպքում կարող եք դիմել _____

Հեռ.

Էլ. փոստ

«___» _____ թ.

2.4. Դիմում

Պաշտոնական փաստաթուղթ է, որում գրավոր ներկայացվում է որևէ խնդրանք, բողոք և դրա վերաբերյալ ակնկալվում է պատասխան՝ օրինական լուծում, օժանդակում ևն: Այն կիրառվում է հասարակական գործունեության բոլոր ոլորտներում: Ունի կառուցվածքային որոշակի կադապար, որը, ըստ ներկայացման ոլորտի, կարող է ինչ-ինչ փոփոխություններ կրել: Այսուհանդերձ, այդ տարբերությունները մասնակի են և հստակորեն համապատասխանում են դիմումի ընդունված ավանդական ձևաչափին:

Դիմումը կազմված է հետևյալ բաղադրատարրերից՝ ա) **հասցեատեր**՝ անձը, որին ուղղված է դիմումը, բ) **դիմումատու**՝ հայց ներկայացնող անձը, գ) **փաստաթղթի անվանումը**, դ) **հայցի** (խնդրանքի, բողոքի) **ձևակերպումը**, ե) **դիմումատուի ստորագրությունը**, զ) **ամսաթիվը**:

Նշված բաղադրատարրերից յուրաքանչյուրն ունի գրության որոշակի օրինաչափություններ:

• **Հասցեատեր**. Մախ գրվում է տվյալ անձի պաշտոնը և կազմակերպության (հիմնարկի, ընկերության ևն) անվանումը, ապա՝ հասցեատիրոջ անվան, հայրանվան առաջին տառերը և ազգանունը՝ **դրված տրական հոլովով**: Այս տվյալները լրացվում են թղթի (A4 ձևաչափ) վերևամասի աջ կողմում՝ կենտրոնական հատվածից մոտ 6 սիշ հեռավորությամբ:

• **Դիմումատու**. Մախ գրվում է տվյալ անձի անուն-հայրանուն-ազգանունը՝ դրված բացառական հոլովով: Պայմանավորված դիմումի բովանդակությամբ և ներկայացվող ատյանի պահանջով՝ հաճախ անհրաժեշտաբար պետք է նշվեն նաև դիմումատուի **աշխատանքի կամ սովորելու վայրը, հասցեն և հեռախոսահամար(ներ)ը**: Այս տվյալները նույնպես լրացվում են թղթի (A4 ձևաչափ) վերևամասի աջ կողմում՝ որպես անմիջական շարունակություն հասցեատիրոջն ուղղված խոսքի:

• **Փաստաթղթի անվանումը**. գրվում է մեծատառերով (մեկ տառաչափ բացատով) և թավ՝ **Դ Ի Մ Ո Ի Մ**: Այն պետք է գտնվի թղթի կենտրոնում՝ դիմումատուի տվյալներից մոտ 3 տող ներքև:

• **Հայցը (բողոք, խնդրանք)**. սկսվում է «**խնդրում եմք Ձեզ.....**» արտահայտությամբ, ապա հնարավորինս սեղմ, ամփոփ ներկայացվում է խնդիրը: Հայցը կարող է ներկայացվել հակառակ հերթականությամբ՝ մախ՝ խնդիրը, ապա՝ բողոքը կամ հայցը: Եթե դիմումի հետ պետք է ներկայացվեն ինչ-ինչ փաստաթղթեր, ապա հայցն ավարտել «**Կից ներկայացվում են.....**» մախադասությամբ: Հայցը գրվում է չեզոք ոճով, զերծ

երկիմաստությունից, հուզական բառերից ու արտահայտություններից: Շարադրվում է թղթի լայնակի հատվածով:

• **Դիմումատուի ստորագրություն.** դրվում է վերը նշված տեքստից հետո դիմումատուի տվյալներին զուգահեռ հավասարությամբ: Գրվում է **Դիմող**, ապա՝ ստորագրությունը և դիմումատուի անվան, հայրանվան սկզբնատառերը և ազգանունը (դրանք անպայման պետք է գրվեն մեկ տառաչափ բացատով):

• **Ամսաթիվը.** նշվում են օրը, ամիսը, տարեթիվը: Կարելի է գրել նաև հակառակ հերթականությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության

արդարադատության նախարար

պարոն _____-ին

քաղաքացի _____-ից

հասցե _____

հեռ. _____

Դ Ի Մ Ո Ւ Մ

Խնդրում եմ Ձեզ _____

Կից ներկայացվում են վերոնշյալ փաստաթղթ(եր)ի պատճեն(ներ)ը _____ հատ:

Դիմող (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

« _____ » _____ թ.

2.4. Նամակ

Պաշտոնական կամ գործնական նամակը կազմակերպական բնույթի փաստաթուղթ է։ Սովորաբար գրվում է ձևաթղթի (բլանկի) վրա։ Լայն տարածում ունի գործարար գրագրության մեջ, առանձին երկրներում գերիշխող ձև է, փոխարինում է գրագրության այլ ձևերի՝ բացատրագիր, տեղեկանք, հեռագիր, դիմում ևն։ Նամակների տեսակները խիստ բազմազան են՝ հարցման, պատվերի, բողոքի, առաջարկի, ցավակցական, շնորհավորանքի, կարգավորող, հրավերի ևն։ Նամակի տեսակը, նյութը և բովանդակությունը թելադրում են նրա լեզվական հատկանիշները։ Գործնական չեզոք ոճը, տեղեկությունների ստույգ և հավաստի լինելը, խոսքի հակիրճությունը, հստակությունը, պաշտոնականությունը, հաղորդման առարկայական բնույթը, փաստարկված և համոզիչ դիտողականությունը տեքստի շարադրման և առիասարակ նամակի ստեղծման ու ձևավորման պարտադիր պայմաններ են։ Նամակը, որպես կանոն, կազմում է օգնական-ռեֆերենտը՝ տվյալ կազմակերպության ղեկավարի հանձնարարությամբ։ Նամակը պետք է շարադրվի հնարավորին չափ հակիրճ և հստակ։ Այս դեպքում ազդեցությունը ավելի մեծ է լինում։

Գործնական նամակի համար սովորաբար սահմանվում են հետևյալ պահանջները.

- **Առաջողի տվյալները.** պաշտոնը, կոչումը, անուն-ազգանունը, կազմակերպության անվանումը, հասցեն՝ բնակարանի և շենքի համարը, փողոցը, քաղաքը (գավառը կամ մարզը), փոստային դասիչը (ինդեքսը), երկիրը։ Եթե պաշտոնական նամակի ձևաթուղթ է օգտագործվում, ապա պետք է զետեղել միայն թվականը։

- **Թվականը** (օր, ամիս, տարի). միջազգային նամակներում ամիսը նշվում է տառերով, քանի որ անգլերենով գրագրության մեջ, օրինակ, հաճախ գործածում են թվականագրության այլ կարգ՝ ժամանականիշ բառերի այլ հերթականություն՝ տարի, ամիս, օր։

- **Հասցեատեր**՝ ո՞ւմ է ուղղվում նամակը. անուն-ազգանուն, հասցեն ամբողջությամբ, ինչպես զետեղված է ծրարի վրա։

- **Դիմելու ձևը.** պետք է ճշտել տվյալ անձնավորության անունը և ազգանունը։ Ըստ որում, խորհուրդ չի տրվում կրճատ գրել **պարոն, տիկին, օրիորդ** բառերը։ Եթե հասցեատերն ունի մի քանի պաշտոն (կոչում, աստիճան), պետք է նշել ամենակարևորը. դա ուշադրության արտահայտություն է։

Ծանոթություն: Հայերենում զբաղմունք, պաշտոն, գիտական կոչում կամ աստիճան նշելիս միևնույն բառը հիմնականում կիրառվում է ինչպես արական, այնպես էլ իգական սեռի ներկայացուցիչներին անվանելու համար։ Ասել է թե՛ սեռի

քերականական կարգը հատուկ չէ գոյականներին (ի տարբերություն, օրինակ, ուսերենի): Սա մեր լեզվի քերականական համակարգի առանձնահատկությունն է: Իզական սեռի անձանց վերաբերող միայն առանձին անուններ ունեն իրենց համարժեքները՝ **աշակերտուհի, ուսանողուհի, դաստիարակչուհի, ուսուցչուհի, մարզուհի** ևն (արևմտահայերենը ունի մաս **նախարարուհի, տնօրենուհի** բառերը, որոնք կարելի է շրջանառության մեջ դնել մաս արևելահայերենում): Հետևաբար պաշտոնական փաստաթղթերում կոչում, աստիճան, պաշտոն նշանակող բառերի գործածությունը, անկախ սեռային պատկանելությունից, միանգամայն բնական է, օր. **տնօրեն է. Հակոբյան, դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Մկրտչյան:** Ինչ վերաբերում է դիմելածներին՝ **պարոն, տիկին**, ապա դրանց որոշակի գործածությունը անպատճառ պետք է հիմքեր ունենա: Հայերենում, այսպես կոչված, ընդհանրական սեռի իմաստ արտահայտող դիմելածն չունենք: Տղամարդկանց դեպքում խնդիրը կարծես թե լուծված է. **պարոն-ը (պրն)** ազատ կարող է վերաբերել և ամուսնացած, և չամուսնացած տղամարդուն: Իզական սեռի պատկանող հասցեատիրոջ դեպքում հարցը փոքր-ինչ այլ է: Դիմելածների ընտրության մեջ դժվարություններ է ստեղծում կին հասցեատիրոջ ամուսնական կարգավիճակի անորոշությունը: Եթե նրա ամուսնացած լինելու փաստը հայտնի է, կարելի է գործածել **տիկին-ը** (օրիորդների համար՝ **օրիորդ**): Եթե ամուսնացած լինելու փաստը հայտնի չէ, հարմար է փաստաթղթում պարզապես նշել նրա պաշտոնը կամ կոչումը կամ պարզապես՝ անուն-ազգանունը, ինչպես՝ **Մեծահարգ նախարար, Հարգարժան Նարինե Հովհաննիսյան:**

• **Հիմնական մաս՝** շարադրանք (տեքստ). ցանկալի է նամակը նվիրել մեկ հարցի: Մինչև շարադրանքին անցնելը կարելի է կազմել աշխատանքային պլան, որը պետք է ներառի հետևյալ հարցերի պատասխանները՝ **ո՞վ, ի՞նչ, ե՞րբ, որտե՞ղ, ինչո՞ւ և ինչպե՞ս:** Անհրաժեշտության դեպքում պետք է օգտվել օրենսդրական և նորմատիվ ակտերից, հասցեատիրոջը (անձ, կազմակերպություն, հաստատություն, ներկայացուցչություն ևն) առնչվող տեղեկատվական աղբյուրներից, նախկին նամակներից, տեղեկագրերից:

Մեզանում գործարար գրագրությանը վերաբերող տեղեկատվական ձեռնարկների բացակայությունը, որոնցում նշվում են կազմակերպությունների, հաստատությունների անունները, ՀՀ պետական կառավարման մարմինների անվանումները, տիտղոսներ, պաշտոններ, աստիճաններ, կոչումներ ևն, զգալի չափով դժվարացնում է առհասարակ գրագրության գործը: Այսուհանդերձ, նամակի հեղինակը առավելագույն ջանքեր պետք է գործադրի հասցեատեր կազմակերպության (անձի) վերաբերյալ ստույգ տեղեկույթ ստանալու համար: Սա նամակագրության կարևորագույն պայմաններից մեկն է՝ ո՞վ է նամակի հասցեատերը, ո՞ր երկրում է ապրում (միջազգային նամակներ), ի՞նչ հնարավորություններ և շահեր ունի, զբաղմունքը, պաշտոնը, ֆինանսական հնարավորությունները ևն: Ունենալով այս կարգի տեղեկություններ՝ Դուք ճիշտ կընտ-

րեք նամակի լեզուն (դա հարգանքի նշան է, բացի այդ, նամակը արագ կընթերցվի, որին կհետևի արագ պատասխանը), հաշվի կառնեք տվյալ ժողովրդի ավանդույթները, շարադրանքում շեշտը կդնեք հասցեատիրոջ՝ Ձեզ ծանոթ հետաքրքրությունների վրա ևն: Դուք ճիշտ կընտրեք նաև Ձեր կոնկրետ հասցեատիրոջը: Դա պետք է լինի կազմակերպության այն պաշտոնյան կամ ղեկավարը, որը այդ գործի մասնագետն է և իրավասուն (կոմպետենտ): Ըստ որում, պատասխան նամակը պետք է գրվի «համարժեք» ղեկավարի կողմից:

Սովորական նամակի նպատակն է հասցեատիրոջը համոզել՝ դիմելու որոշակի գործողությունների՝ պայմանագրի կնքում, գործնական հանդիպում, պահանջներից հրաժարում, առք ու վաճառք, պարտքերի մարում ևն: Հասցեատիրոջը հետաքրքրելու համար նամակի հենց սկզբում պետք է խոսեք նրա իսկ շահերի մասին, և դա պետք է անեք շատ զուսպ, գործնական և քաղաքավարի: Չպետք է մոռանաք, որ Ձեր գլխավոր խնդիրն է հավատացնել գործընկերոջը, որ ինքը կարող է լուծել առաջարկված խնդիրները, նույնիսկ բարեկամական տոնով կարող եք համոզել, օրինակ, որ պարտքերի վճարումը բխում է իր իսկ շահերից:

Տեքստը պետք է պարունակի տեղեկատվության նպատակային քանակություն: Մասնակի հարցերով այն չպետք է ծանրաբեռնել: Մի՛ տարվեք վիճակագրությամբ կամ տեղեկատվությունների խիստ մանրամասն շարադրանքով: Դրանք խիստ անհրաժեշտության դեպքում կարող եք ներկայացնել հավելվածով, որը կցվելու է նամակին:

Նամակը աշխատանքային գործիք է: Առանձնացրե՛ք և ընդգծե՛ք զըխավորը: Դա կարող եք իրականացնել և՛ լեզվական միջոցներով, և՛ համակարգչի ընձեռած տեխնիկական հնարավորություններով՝ ընդգծում, տառատեսակի փոփոխություն ևն:

Գործնական չեզոք ոճը, տեղեկությունների ստուգությունը, խոսքի հակիրճությունը, հստակությունը, պաշտոնականությունը, հաղորդման հավաստի և առարկայական բնույթը, փաստարկված և համոզիչ դիտողականությունը տեքստի շարադրման և առհասարակ նամակի ստեղծման ու ձևավորման պարտադիր պայմաններ են:

• Եզրափակիչ մաս

Ստորագրություն. զետեղվում է նախորդ տվյալից 4-5 տող ներքև, կապույտ կամ սև թանաքով:

Նշագրումներ. Նշումներ նամակը (կամ նամակի օրինակը) ստացող(ներ)ի, կից ներկայացվող փաստաթղթերի (հավելված), նամակը կազմող(ներ)ի և այլնի մասին:

Նամակը պետք է սահմանափակել մեկ էջի շրջանակներում, եթե ավելին խիստ անհրաժեշտ չէ: Նամակում հաճախ գործածվող լեզվակա-

ղապարների, խոսքային ստանդարտների իմացությունը կօգնի Ձեզ ըստ հարկի շարադրելու ասելիքը: Անշուշտ, դրանցից մեկի կամ մյուսի ընտրությունը պետք է բխի Ձեր և հասցեատիրոջ փոխհարաբերություններից, կազմակերպվող կամ առկա գործի բնույթից, նպատակից և այլ հանգամանքներից: Ահա այդպիսի լեզվակաղապարների օրինակներ.

Դիմելու ձևեր աշխարհիկ միջավայրում

Մեծարգո Նախագահ // Մեծարգո պարոն

Պարոն Նախագահ

Հարգելի վարչապետ // Հարգարժան վարչապետ

Հարգելի նախարար

Ձերդ գերազանցություն // Ձերդ Գերազանցություն

Հարգելի պարոն // Հարգելի տիկին

Մեծահարգ պրոֆեսոր

Հարգելի մենեջեր

Հարգարժան գործընկեր

Նամակի սկզբի համար.

Մեր նամակում Ձեզ տեղեկացրել ենք, որ ...

Իբրև շարունակություն մեր այսօրվա հեռախոսազրույցի՝ ...

Մենք հաստատում ենք, որ Ձեր նամակը ստացել ենք ամսի 5-ին ...

Ի պատասխան Ձեր վերջին՝ 10.01.2014 թվակիր գրության՝ ...

Շնորհապարտ եմ ինձ հղած Ձեր նամակի համար, որով ...

Շնորհակալ եմ 4 հունիսի 2014 թվակիր Ձեր նամակի համար, որում...

Բովանդակային մաս.

Ուղարկում ենք քննարկման ...

Մենք ընդունում ենք պայմանները ...

Դուք կարող եք մեզ հաղորդել ...

Խնդրում ենք ուղարկել ...

Հավաստիացնում եմ Ձեզ, որ մենք ըստ կարելիության կսատարենք Ձեր գործին ...

Խուսափելու համար հնարավոր թյուրիմացություններից՝ Ձեզ հիշեցնում ենք ...

Նախարարությունը հնարավոր է համարում...

Եզրափակիչ մաս.

Բարեկամական ողջույնով ...

Ձեր ...

Հարգանքով...

Անկեղծորեն Ձեր ...

Շնորհակալություն Ձեր աջակցության (կամ տրամադրած ժամանակի, ուշադրության) համար ...

Չեզ իմ երախտագիտությունն են հայտնում բարյացակամ և բարեկամական հարաբերությունների համար և մաղթում են ամենայն բարիք:
Ընդունեք իմ խորին հարգանքի հավաստիքը՝ **Վ. Հայրապետյան:**

Այլ են **դիմելածները հոգևոր միջավայրում:** Ստորև ներկայացնում ենք հայոց առաքելական եկեղեցու պաշտոնյաներին դիմելու ընդունված ծեսեր¹³⁰:

ա) **Կաթողիկոսական՝** Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր, Վեհաշնորհ Կաթողիկոս, Տեր Հայրապետ, Ազգընտիր Հայրապետ, Առաքելաշնորհ Սրբազնապետ, Վեհ Սրբազնապետություն, Շնորհազարդ Կաթողիկոս, Վեհափառ Տեր¹³¹:

բ) **Պատրիարքական՝** Նորին Ամենապատվություն, Բարձր Սրբազնություն, Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք:

գ) **Արքեպիսկոպոսական՝** Բարձրաշնորհ Արքեպիսկոպոս, Սրբազան Տեր, Արիաշնորհ Սրբազան:

դ) **Եպիսկոպոսական՝** Գերաշնորհ Եպիսկոպոս, Սրբազան Հայր:

ե) **Վարդապետական՝** *Ծայրագույն վարդապետին՝* Գերապատիվ Ծ. Ծրդ., *Վարդապետին և Աբեղային՝* Հոգեշնորհ Հայր: *Երեմիս էլ ընդունելի է դիմել՝* Հայր Սուրբ:

զ) **Քահանայական՝** Հայրաշնորհ Քահանա, Արժանապատիվ Տեր Հայր, Նորին Արժանապատվություն, Տեր Հայր:

է) **Սարկավագ՝** Բարեշնորհ Սարկավագ:

ը) **Քույրերին՝ կույսերին՝** Բարեշնորհ՝ Մաքրակենցաղ Քույր

Նամակի սկզբի և բովանդակության խոսքային կառույցները կարող են համապատասխանել վերը նշված կառույցներին:

Եզրափակիչ մաս.

Մնամ ի համբույր Չերդ Սուրբ Աջին

Որդիական ակնածանքով

Որդիական ջերմ սիրով

Խոնարհ հարգանքով

Խորին հարգանքով

¹³⁰ Տես «Հայոց լեզուի նոր բառարան», երկրորդ հատոր (աշխատասիրեց **Արտաշես Տեր Խաչատուրեան**), Պէյրուք, 1992:

¹³¹ Հիշեցնենք, որ «Հայոց եկեղեցու պաշտոնական լեզվում, հեղինակային վերաբերմունքի՝ քաղաքավարական և մեծարման ոճերում թույլատրվում է մեծատառի ազատ գործածություն՝ ըստ ընդունված կարգի» (տես «Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու», Եր., 2006, էջ 293):

Նամակն ավարտելուց հետո կարդացե՛ք: Պատկերացրե՛ք, որ Դուք եք հասցեատերը. ինչպե՛ս կընդունեք այն: Անհրաժեշտության դեպքում խորհուրդների և տպավորության համար դիմե՛ք Ձեր գործընկերներին: Ստուգե՛ք՝ կարո՞ղ եք տեքստի շարադրանքը ավելի հստակեցնել, արդյոք անհրաժեշտ տպավորություն թողնո՞ւմ եք, անհարկի մանրամասնությունները արդյոք հանվա՞ծ են տեքստից, շարադրանքը բնական է, անկե՞ղծ է հնչում, էջի տեսքը նպաստո՞ւմ է ընկալմանը: Բացառե՛ք լեզվական կամ ոճական կարգի որևէ սխալ կամ վրիպում: Այս ամենը, իհարկե, գործավարության ոլորտի աշխատողներից պահանջում է բանասիրական որոշակի գիտելիքներ և գործիմացություն: Գրագետ գործնական նամակ գրելու ունակությունը, որը կարող է հասցեատիրոջ վրա թողնել անհրաժեշտ տպավորություն, վարպետություն է, որին պետք է տիրապետի պետական ամեն մի պաշտոնյա:

Նամակի համար հիմնականում նույն պարտադիր պահանջներն են սահմանվում նաև միջազգային չափորոշիչներով: Հավելվում են միայն առաքման առանձին մանրամասներ՝ ֆաքս, հեռագրություն ևն: Նամակի համար նախընտրելի է տվյալների եզրային դասավորությունը: Ստորև ներկայացնում ենք նամակի երկու նմուշ՝ տվյալների եզրային և կենտրոնական դասավորությամբ:

Չնանմուշ 1.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ, 11 սեպտեմբերի 2014

ՌԵԿՏՈՐ

01/191/2352/14

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՍՓՅՈՒՌԻ ՆԱԽԱՐԱՐ _____-ին

Մեծահարգ նախարար

Ի պատասխան Ձեր 2014 թվականի սեպտեմբերի 2-ի թվակիր գրության՝ հայտնում ենք, որ հանգամանորեն ծանոթացել ենք Ձեր կողմից ներկայացված՝ Հայաստանի Հանրապետության սփյուռքի նախարարության 2015 թվականի գործունեության միջոցառումների ծրագրին, գերակա խնդիրներին ու հիմնավորումներին: Միանգամայն նպատակային ենք համարում նախարարության ջանքերը միջոցառումների ծրագրում մատնանշված հիմնական ուղղություններով:

Մեր պատրաստակամությունն ու գործուն աջակցությունն ենք հայտնում ծրագրով նախատեսված միջոցառումները կազմակերպելու և առաջադրված խնդիրները ըստ ամենայնի լուծելու համար:

Հարգանքով՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

Ձևանմուշ 2.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ**

**ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՆԱԽԱՐԱՐ**

РЕСПУБЛИКА АРМЕНИЯ

**МИНИСТЕРСТВО
ОБРАЗОВАНИЯ
И НАУКИ
МИНИСТР
REPUBLIC OF ARMENIA
MINISTRY OF EDUCATION**

**AND SCIENCE
MINISTER**

0010, Երևան, Գլխավոր պողոտա, կառավարական տուն 3, Հեռ. Tel./Tel.: 53 00 23,
ֆաքս/факс/ fax (315 10) 53 71 43,

0010, Ереван, Главный проспект, Дом правительства, 3, 0010, Main Avenue,
Government House 3, Erevan, E-mail: minister...

№ _____

02.02.2015 թ.

**ՀՀ պետական բարձրագույն ուսումնական
հաստատությունների ղեկավարներին**

Հարգելի ղեկավար

Հայաստանի Հանրապետության միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների բարձր առաջադիմություն ունեցող շրջանավարտների տեղափոխությունը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ կազմակերպելու նպատակով առաջարկում եմ մինչև սույն թվականի փետրվարի 17-ը ՀՀ կրթության և գիտության նախարարություն ներկայացնել այն մասնագիտությունների ցանկը և սահմանային տեղերի քանակը՝ ըստ լիցենզիայի (առկա և հեռակա), որոնցով հնարավոր է իրականացնել միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների՝ բարձր առաջադիմություն ունեցող շրջանավարտների շարունակական կրթությունը:

Հարգանքով՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

2.6. Հրաման

Կարգադրական բնույթի փաստաթղթերից ամենից տարածվածն է: Ունի տարատեսակներ՝ անձնակազմի վերաբերյալ, հիմնական գործունեությանը վերաբերող, նախաձեռնողական ևն: Հրամանի համար սահմանված պարտադիր պահանջներ (ռեկվիզիտներ) են փաստաթղթի անվանումը (մեծատառերով, ցրիվ շարվածքով՝ **Հ Ր Ա Մ Ա Ն**), արձակման թվականը, գրանցման համարը, ստեղծման ու հրատարակման տեղը, վերնագիրը, որը խիստ հակիրճ արտահայտում է հրամանի բովանդակությունը (ինչի՞ մասին է), հրամանի տեքստը, որ կազմվում է երկու մասից՝ նախապատրաստական և կարգադրական, կամ միայն մեկ ամբողջական կարգադրական մասից, հրաման տվողի պաշտոնը, անվան առաջին տառը, ազգանունն ու ստորագրությունը: Մնացած տվյալները (համաձայնեցում ևն) զետեղվում են ըստ փաստաթղթի համար սահմանված ընդհանուր պարտադիր պահանջների:

Եթե հրամանում հանձնարարականներ են տրվում որոշակի կատարողների, պապ կարգադրական մասում յուրաքանչյուր դեպքում նշվում են կատարողը, կատարելիք գործողությունը, կատարման ժամկետը: Այս պահանջներն էլ պայմանավորում են հրամանի լեզվաոճական հատկանիշները: Նախապատրաստական մասում հաճախ գործածվող լեզվակաղապարներ են՝ **Ունենալով...**, **...բարելավելու նպատակով, պայմանավորվածով, հաշվի առնելով...** ևն: Տեքստը շարադրվում է հրամայական «հնչերանգով»՝ **անորոշ դերբայով բաղադրված բայական անդեն նախադասություններով**: Միօրինակությունը, հակիրճությունը, հորդոր, հրաման, կարգադրություն արտահայտող բառերի հաճախակի գործածությունը, պաշտոն, կոչում, ժամանակ նշանակող բառերի առատությունը, պարբերաբար կրկնվող լեզվական կառույցները գրագրության այս ձևի առանձնահատկություններն են:

Ահա հիմնական գործունեությանը վերաբերող հրամանի երկու նմուշ՝ առաջինը՝ պարտադիր պահանջների (ռեկվիզիտների) կենտրոնական, երկրորդը՝ եզրային դասավորությամբ.

«ԵՐԵՎԱՆ ՋՈՒՐ»
ՓԱՎ ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

22 փետրվարի 2014 թ.

№ 641

Հ Ր Ա Մ Ա Ն

Երևան

Աշխատանքային պայմանագիրը լուծարելու մասին

Հաշվի առնելով Հասույթի ծնավորման և գանձումների տնօրենության բնակիչ-բաժանորդների թիվ 1 վարչության № 9 տեղամասի մասնագետ-տեսուչ Գարիկ Թադևոսյանի՝ 2014 թ. նոյեմբերի 25-ին ներկայացրած դիմումը և ղեկավարվելով ՀՀ աշխ. օր. 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի, 109-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի, 112-րդ հոդվածի և 130-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի պահանջներով՝

Հ Ր Ա Մ Ա Յ ՈՒ Մ Ե Մ

1. 25.02.2014 թ.-ից լուծարել Գարիկ Թադևոսյանի հետ կնքված աշխատանքային պայմանագիրը:
2. Հարկային հաշվապահության բաժնին՝
 - սահմանված կարգով կատարել լրիվ վերջնահաշվարկ:
3. Ստորաբաժանման ղեկավար Վազգեն Նիկողոսյանին՝
 - եռօրյա ժամկետում ապահովել Գարիկ Թադևոսյանին հանձնված գույքի և այլ արժեքների հանձնում-ընդունումը:
4. ՄՌ պատասխանատու Հայկ Մանուկյանին՝
 - սահմանված կարգով լրացնել և Գարիկ Թադևոսյանին հաճնել նրա աշխատանքային գրքույկը,
 - սույն հրամանի օրինակը ստորագրությամբ հանձնել Գարիկ Թադևոսյանին:

Գլխավոր տնօրեն՝ Պ. Լուայե

«—————»

«ԵՐԵՎԱՆ – ՋՈՒՐ»

ՓԱՎ ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ր Ա Մ Ա Ն

2.02.2014

№ 522

Երևան

Աշխատողին այլ աշխատանքի փոխադրելու մասին

Ելնելով աշխատանքային անհրաժեշտությունից, հիմք ընդունելով —————
 ————— (պաշտոնը) ————— յանի՝ 19.01.2014 թ.
 դիմումը և ղեկավարվելով ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի 3-րդ
 մասի պահանջներով՝

Հ Ր Ա Մ Ա Յ ՈՒ Մ Ե Մ

1. ————— յանին //./2014 թվականից փոխադրել —————
 պաշտոնին՝ ամսական ————— (————— ————— հազար) դրամ
 աշխատավարձով:
2. ————— յանին, պաշտոնային դրույքաչափից բացի, սահմանված
 դեպքերում պարգևատրումները վճարել՝ համաձայն ընկերության ներքին
 իրավական ակտերի:
3. ————— յանի հետ աշխատանքային հարաբերությունները սահ-
 մանել անորոշ ժամկետով:
4. ————— յանի աշխատանքային ռեժիմը սահմանել՝ համաձայն
 ներքին կարգապահական կանոնների:
5. ՄՐ պատասխանատու ————— յանին՝
 ապահովել սույն հրամանին ————— յանի՝ ստորագրությամբ ծանու-
 ցումը:

Գլխավոր տնօրեն՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

2.7. Հայտագիր

Կազմակերպական-կարգադրական բնույթի փաստաթուղթ է: Դիվանագիտական գրագրության ամենից գործածական ձևերից է, որը համագործ է բանավոր հայտարարության: Սրանով են իրենց աշխատանքային թղթակցությունները վարում արտաքին գործերի նախարարությունն ու դիվանագիտական ներկայացուցչությունները: Ունի տարատեսակներ՝ **վերբալ, անձնական** և: Առաջինները (**վերբալ**-լատ.՝ **verbalis**, նշանակում է **բանավոր**) առավել ընդհանրական բնույթ ունեն և լուծում են կազմակերպական խնդիրներ՝ հանդիպում, քննարկում, շնորհավորանք, բողոք, ցավակցություն ևն: Վերբալ հայտագիրը անստորագիր՝ ստորագրությամբ չվավերացված փաստաթուղթ է: Երկրորդները առավելապես կարգադրական բնույթի են և ծառայում են դիվանագետի անհատական գործունեության պաշտոնական խնդիրների լուծմանը:

Վերբալ հայտագիր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

17/02/11280

ԱՐՏԱԶԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Հայաստանի հանրապետության արտաքին գործերի նախարարությունը իր հարգանքն է հավաստում Հայաստանում հավատարմագրված դեսպանություններին և պատիվ ունի հայտնելու, որ ս. թ. հոկտեմբերի 17-ին՝ ժ. 15.00-ին, արտգործնախարար _____-ը Հայաստանում հավատարմագրված դեսպաններին հրավիրում է ոչ պաշտոնական հանդիպման ցեղասպանագետ Վահագն Տատրյանի հետ: Հանդիպման ընթացքում մասնակիցները հնարավորություն կունենան հարցեր ուղղելու պրոֆեսոր Վ. Տատրյանին, ինչպես նաև ծանոթանալու միջազգային, կառավարական և ակադեմիական շրջանակներում նրա ծավալած գործունեությանը:

Հանդիպման լեզուն՝ անգլերեն: Սասնակցության մասին խնդրում ենք տեղյակ պահել «ՀՀ Պետարարողական գիտություն» գործակալությանը 00 00 00 հեռախոսահամարով: Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարությունը օգտվում է առիթից՝ կրկին իր հարգանքի հավաստիքը հայտնելու Հայաստանում հավատարմագրված դեսպանություններին:

ք. Երևան, 15 հոկտեմբերի, 2002 թ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՀԱՎԱՏԱՐԱԳՐՎԱԾ ԴԵՄՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ

ք. Երևան

ԱՆՃՆԱԿԱՆ ԽԱՅՏԱԳԻՐ (ոչ պաշտոնական թարգմ. անգլերենից)¹³²

Նիդերլանդների
Թագավորության
Դեսպանատուն
Թբիլիսի 28003

Թելավիի 20
Հեռ. (995 32) 77 45 04
Ֆաքս: (995 32) 77 45 24/21

Ambassade van het

Koninkrijk der
Nederianden
TBI/NJ/02/34
17 մայիսի, 2002

Էլ. փոստ:
NLGOVTB@
access.sanet.ge

Ձեր գերազանցություն

Պատիվ ունեն հայտնելու, որ 2008 թվականի մայիսի 16-ին ՀՀ Նախագահ մեծարգո պրն _____ -ին ներկայացրել են Հայաստանի Հանրապետությունում ինձ՝ որպես Նիդերլանդների Թագավորության արտակարգ և լիազոր դեսպան, պաշտոնապես ճանաչող նամակները:

Պարտականություններս ստանձնելուն պես անկեղծ ցանկություն ունեն զարգացնելու և ամրապնդելու ինչպես պաշտոնական, այնպես էլ բարեկամական հարաբերությունները, որոնք, հիրավի, առկա են մեր երկու երկրների և ներկայացուցչությունների միջև:

Խնդրում եմ, Ձեր գերազանցություն, ընդունել իմ խորին հարգանքի հավաստիքը:

Հարգանքով
անուն-ազգանուն
(ստորագրություն)
Դեսպան

Հայաստանի Հանրապետությունում հավատարմագրված
դիվանագիտական բոլոր ներկայացուցչությունների

¹³² Դիվանագիտական փաստաթղթերի բառացի թարգմանությունները, որոնք հաճախ կցվում են բնօրինակին, ընդունված է անվանել ոչ պաշտոնական թարգմանություն:

2.8. Դատավճիռ

«Առաջին ատյանի դատական վճիռը, որը կայացվում է դատական նիստում քրեական գործով ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության և նրա նկատմամբ պատիժ կիրառելու կամ չկիրառելու հարցով» (ՀՀ քր. դատ. օր.): Տեքստը կարգադրական բնույթ ունի: Առանձնանում է ոճի խստությամբ և ճշգրտությամբ: Կազմված է նախապատրաստական, բովանդակային և ավարտական մասերից:

գործ No. ԵՂԲ-0054/01/05
2008 թ.

Դ Ա Տ Ա Վ Ճ Ի Ռ

ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Երևանի քրեական դատարանը

նախագահությամբ՝

դատավոր

քարտուղարությամբ՝

մասնակցությամբ՝

մեղադրող

պաշտպաններ

ամբաստանյալներ

Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆԻ

Հ. ՄԱԼՅԱՆԻ

Հ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ

Վ. ՎԱՐԴԱՋԱՐՅԱՆԻ

Գ. ՄԻՐՁՈՅԱՆԻ

Գ. ՄԿՐՏՉՅԱՆԻ

Վ. ՀԱԲԵԹՅԱՆԻ

2009 թ. մարտի 31-ին դատարանում՝ դռնբաց դատական նիստում, գործն ըստ մեղադրանքի.

1. Գուրգեն Սերգեյի Մկրտչյանի՝ ծնված 29. 01. 1989 թ. Երևանում, հայ, ՀՀ քաղաքացի, չամուսնացած, տասնամյա կրթությամբ, նախկինում չդատված, բնակվում է ք. Երևանում, Նոր Նորք 23 փողոցի 125 շենքի թիվ 61 բնակարանում, արգելանքի տակ չէ, մեղադրվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 177 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին, 3-րդ և 4-րդ կետերով:

2. Վահե Հայկի Հաբեթյանի՝ ծնված.... (ևն):

Նախաքննության մարմնի կողմից Գուրգեն Սերգեյի Մկրտչյանին և Վահե Հայկի Հաբեթյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 177 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին, 3-

րդ և 4-րդ կետերով մեղադրանք է առաջադրվել այն բանի համար, որ «Գուրգեն Մկրտչյանը և Վահե Հաբեթյանը 2008 թ. հոկտեմբերի սկզբներին, զոդություն կատարելու շուրջ նախապես հանցավոր համաձայնության գալով, ցերեկվա ժամերին մոտեցել են.....»:

Այնուհետև, 2007 թ. հոկտեմբերի վերջերին զոդություն կատարելու նպատակով մեղադրյալներ Գ. Մկրտչյանը և Վ. Հաբեթյանը, հանցավոր համաձայնության գալով նաև գործով մյուս մեղադրյալ Հասմիկ Գրիգորյանի հետ, ցերեկը նույն եղանակով Երևան քաղաքի Արին-Բերդի 4-րդ նրբանցքի թիվ 4 հասցեում գտնվող..... արհեստանոցից գաղտնի հափշտակել են....

Ամբաստանյալների նկատմամբ պատիժ նշանակելիս, պատժի տեսակը և չափը որոշելիս դատարանը հաշվի է առնում նրանց կատարած հանցագործությունների՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանն ու բնույթը, նրանց անձը բնութագրող տվյալները:

Հաշվի առնելով ամբաստանյալների պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող հանգամանքները, հանցանքի շարժառիթները, հանցավորների դերը, հանցանքը կատարելիս ու դրանից հետո նրանց վարքագծի հանգամանքները և դրանք իրենց համակցությամբ դիտելով որպես բացառիկ՝ դատարանը գտնում է, որ նրանց նկատմամբ պետք է կիրառել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64 հոդվածի կետերով նախատեսված պատժի նվազագույն չափից ավելի ցածր պատժ:

Դատարանը նման եզրահանգման է գալիս հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝

ՀՀ քրեական հոդվածի 61-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է.

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի բովանդակությունից երևում է, որ

Որպես ամբաստանյալներ Գուրգեն Մկրտչյանի և Վահե Հաբեթյանի պատասխանատվությունն ու պատիժը մեղմացնող հանգամանք՝ դատարանը հաշվի է առնում այն, որ նրանք անչափահաս են, բնութագրվում են դրական, նախկինում դատապարտված չեն եղել, ընդունել են կատարած հանցանքն ու անկեղծորեն զղջացել դրա համար....

Վերոգրյալների հիման վրա և ղեկավարվելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 357, 359, 360, 362 և 375³ հոդվածներով՝ դատարանը

Վ Ճ Ո Շ Ց

Գուրգեն Սերգեյի Մկրտչյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 177 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին, 3-րդ և 4-րդ կետերով և դատապարտել ազատազրկման 2 (երկու) տարի ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի կիրառմամբ Գ. Մկրտչյանի նկատմամբ նշանակված պատիժը պայմանականորեն չկիրառել՝ սահմանելով փորձաշրջան (երկու) ժամկետով:

Խափանման միջոցը՝ հսկողության հանձնելը, թողնել անփոփոխ մինչև դատավճռի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Վահե Հայկի Հաբեթյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 177 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին, 3-րդ և 4-րդ կետերով և դատապարտել ազատա-

զրկման 2 (երկու) տարի ժամկետով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70 հոդվածի կիրառմամբ Վ. Հաբեթյանի նկատմամբ նշանակված պատիժը պայմանականորեն չկիրառել՝ սահմանելով փորձաշրջան 2 (երկու) տարի ժամկետով:

Խափանման միջոցը՝ հսկողության հանձնելը, թողնել անփոփոխ մինչև դատավճռի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելը:

Ամբաստանյալներ Գ. Մկրտչյանի և Վ. Հաբեթյանի նկատմամբ վերահսկողությունը դնել ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական վարչության այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի վրա:

Իրեղեն ապացույց հանդիսացող չժանգոտվող մետաղից պատրաստված 30 լիտր տարողությամբ 1 հատ տարան, և լցնող սարքի ցանցը թողնել տուժող Արմեն Ոսկանյանի տնօրինությանը:

Դատավճիռը կարող է բողոքարկվել ՀՀ քրեական վերաքննիչ դատարան մեկամսյա ժամկետում:

ՂԱՏԱՎՈՐ՝

Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

2.9. Կարգադրություն

Միանգամյա կատարման իրավական ակտ է: Տրվում է կազմակերպության կողմից և վերաբերում է կա՛մ որոշակի անձանց (կազմակերպության որևէ աշխատակցի), կա՛մ կազմակերպության այս կամ այն ստորաբաժանմանը (ստորաբաժանումների): Օր. կարգադրություն ՀՀ կենտրոնական բանկի հաշվապահական հաշվառման վարչությանը՝ որոշակի դրամ փոխանցելու կամ դուրս գրելու վերաբերյալ: Կամ՝ կարգադրություն ՀՀ կենտրոնական բանկի էմիսիոն գործառնությունների և դրամական պահուստների վարչությանը՝ ՀՀ նախագահին նվիրելու նպատակով հուշադրամ դուրս գրելու մասին: Կարգադրությունն ուժը կորցնում է համապատասխան հանձնարարականի կատարումից հետո:

Ի տարբերություն հրամանների, որոնք կարող են լինել **անհատական** (օր.՝ որոշակի բանկի նկատմամբ տուգանք կիրառելու մասին ՀՀ ԿԲ նախագահի հրամանը՝ իբրև միանգամյա կատարման իրավական ակտ) և **նորմատիվ** (ՀՀ ԿԲ ներքին աշխատանքային կարգապահական կանոնները հաստատելու մասին հրամանը՝ որպես ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտ)՝ կարգադրությունները **չեն ունենում նորմատիվ բնույթ**:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
БАНК
РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ
ТБИ/NJ/02/34

CENTRAL BANK OF
THE REPUBLIC OF
ARMENIA

29. 12. 2001

01-10/42

Երևան

ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հիմք ընդունելով «ՀՀ կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածը՝

Կ Ա Ր Գ Ա Դ Ր ՈՒ Մ Ե Մ

1. ՀՀ կենտրոնական բանկի հաշվապահական հաշվառման և էմիսիոն գործառնությունների և դրամական պահուստների վարչություններին:

Ներկայացուցչական ծախսերի հաշվին դուրս գրել մեկ հատ «Նոյը իջնում է Արարատից» ոսկե հուշադրամ Լևոն Հախվերդյանին 75 ամյակի առթիվ նվիրելու համար:

2. Սույն կարգադրությունը ուժի մեջ է մտնում ստորագրելու պահից:

Նախագահ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

2.10. Որոշում

Բնույթով կազմակերպական-կարգադրական փաստաթուղթ է: Որպես կանոն, ձևակերպվում է տվյալ կազմակերպության (կառուցվածքային ստորաբաժանման) ընդհանուր բլանկի վրա՝ տվյալների և՛ երկայնական, և՛ եզրային դասավորությամբ: Փաստաթղթի այս տեսակը պարունակում է հետևյալ տվյալները.

• **Կազմակերպության (բաժանմունքի) անվանումը.** գրվում է մեծատառերով և ցրիվ շարվածքով:

• **Փաստաթղթի տեսակի անվանումը.** գրվում է մեծատառերով և ցրիվ շարվածքով Ո Ր Ո Շ Ո Ւ Մ կամ Ա Ր Չ Ա Ն Ա Գ Ր Ա Յ Ի Ն Ո Ր Ո Շ Ո Ւ Մ:

• **Փաստաթղթի տեսակի կոդը.** արձանագրային որոշումներում չի նշվում:

• **Ձևակերպման թվականը.** համապատասխան նիստի թվականն է, որը արաբական թվանշաններով զետեղվում է ոչ թե կոդին անմիջապես կից, այլ +3 կամ +5 կետ հեռավորությամբ՝ նույն հարթության վրա կամ կոդից 2 տող ներքև աջ հավասարումով: Ավելորդ է թվականի ևս մեկ անգամ նշումը փաստաթղթի կենտրոնում տառաթվային եղանակով:

• **Գրանցման համարը.** զետեղվում է՝ ա) ընդհանուր բլանկի աջ անկյունում կոդը նշանակող թվերի հավասարությամբ (երկայնական ձևաչափ, որոշում), կամ՝ թվականի հավասարությամբ (երկայնական ձևաչափ, արձանագրային որոշում), բ) ընդհանուր բլանկի ձախ անկյունում թվականին կից, +5 կամ +3 հեռավորությամբ (եզրային ձևաչափ, արձանագրային որոշում // որոշում):

• **Վերնագիրը.** հակիրճ արտահայտում է որոշման բովանդակությունը, ձևակերպվում է մասին կապով:

• **Տեքստը.** կազմվում է 2 մասից: Ներածական մասում նշվում են փաստաթուղթը կազմելու պատճառները, հիմքերը, նպատակները, եզրափակող մասում՝ որոշումները (եզրահանգումներ, որոշումներ, հանձնարարականներ):

Տեքստի երկրորդ եզրափակող մասը, սկսվում է ՈՐՈՇՈՒՄ է բառով (առաջին մասից 3 տող ներքև), որը գրվում է մեծատառերով և ցրիվ շարվածքով: Տեքստի շարունակությունը և որոշման մնացած տվյալները (ստորագրություն, համաձայնեցում ևն) զետեղվում են ըստ հրամանի համար սահմանված պարտադիր պահանջների:

Տեքստի վերջում պարտադիր նշում է կատարվում որոշումը ուժի մեջ մտնելու ժամկետ(ներ)ի մասին:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ**

Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ

ԿՈԴ 050.0038 16.03.2014

№ 38

**«Ա բանկ» բաց բաժնետիրական ընկերության
«Սիսիան» մասնաճյուղը գրանցելու մասին**

Հիմք ընդունելով «Բանկերի և բանկային գործունեության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 28-րդ հոդվածը, ղեկավարվելով «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 20-րդ հոդվածով, հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի գրանցման և լիցենզավորման հանձնաժողովի եզրակացությունը (2010 թվականի մարտի 1-ի թիվ 9 արձանագրություն)՝ Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհուրդը

ՈՐՈՇՈՒՄ Է.

1. Գրանցել «Ա բանկ» բաց բաժնետիրական ընկերության «Սիսիան» մասնաճյուղը:

2. Մասնաճյուղին թույլատրել իրականացնել հետևյալ ֆինանսական գործառնությունները.

ա) բացել և վարել հաշիվներ, այդ թվում՝ այլ բանկերի թղթակցային հաշիվներ,

բ) մատուցել ֆինանսական և ինվեստիցիոն խորհրդատվություն,

գ) իրականացնել....

Սույն որոշումը ուժի մեջ է ընդունման պահից:

Նախագահ՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

Ձևանմուշ 2.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ**

ԱՐՁԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ՈՐՈՇՈՒՄ
19.02.2000 թիվ 21

«Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի տեղեկագիր» եռամսյա պարբերականի հերթական համարը (4) հրատարակելու մասին

Հիմք ընդունելով Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհրդի՝ 1998 թվականի սեպտեմբերի 30-ի թիվ 199 որոշումը՝ Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհուրդը

ՈՐՈՇՈՒՄ է.

1. Հաստատել «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի տեղեկագիր» եռամսյա պարբերականի հերթական համարի բովանդակությունը:
2. Հանձնարարել Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի գործերի կառավարչության հրատարակչության բաժնին՝ սահմանված ժամկետում իրականացնել պարբերականի լույսընծայումը:
3. Սույն որոշման կատարման հսկողությունն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի գործերի կառավարչությունը:

Նախագահ՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

2.11. Արձանագրություն

Կազմվում է տվյալ կազմակերպության ընդհանուր բլանկի վրա կամ ձևակերպվում է մաքուր թղթի վրա (ծևաչափ՝ A4), որտեղ կանխավ նշվում են ընդհանուր բլանկի համար նախատեսած պարտադիր պահանջները: Արձանագրության տիպային օրինակը ներառում է հետևյալ տվյալները՝ կազմակերպության (բաժանմունքի) անվանումը, փաստաթղթի տեսակի անվանումը, կազմելու թվականը, գրանցման համարը, հրապարակման տեղը, վերնագիրը, տեքստը, ստորագրությունները:

• **Փաստաթղթի տեսակի անվանումը (ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ).** զետեղվում է կազմակերպության անվանումից 2 ազատ տող ներքև՝ ընդհանուր բլանկի՝ տվյալների երկայնական դասավորությամբ էջի կենտրոնական մասում, անկյունային դասավորությամբ էջի ծախ սահմանագծից:

• **Թվականը.** համապատասխան նիստի թվականն է և ոչ թե փաստաթղթի ձևակերպման և վավերացման թվականը:

• **Գրանցման համարը.** հերթական նիստի համարն է:

• **Տեղը (բնակավայրը),** որտեղ կազմվել կամ հրապարակվել է արձանագրությունը:

• **Վերնագիրը.** հակիրճ արտահայտում է նիստի բովանդակությունը և ձևակերպվում է սեռական հոլովածևով:

• **Արձանագրության տեքստը.** ունենում է 2 բաժին՝ ներածական մաս և հիմնական մաս:

Առաջինը, որ խիստ ձևայնացված է, պարունակում է նիստի մասնակիցների մասին հակիրճ տեղեկություններ՝ մասնակիցների **կազմը** և **օրակարգը**: Կազմում նախ արձանագրվում են նախագահի և քարտուղարի անունները, ապա՝ մասնակիցներինը, հրավիրվածներինը: Եթե վերջիններիս թիվն անցնում է 15-ը, ցուցակը ներկայացվում է կից հավելվածով:

Օրակարգում ներկայացվում են քննարկվելիք հարցերը (ինչի՞ մասին), ինչպես նաև զեկուցողի մասին տեղեկություններ՝ պաշտոնը, ազգանունը, անվան և հայրանվան սկզբնատառերը (ի դեպ, վերջին փաստի հաղորդման համար երբեմն կիրառվող հերթականությունը՝ անուն-ազգանուն-հայրանուն, հայերենում ձևափոխությունների ժամանակ դժվարություններ է ստեղծում **Արամյան Հակոբ Վազգենիից** (?): Ուստի հայերենում նախընտրելի է հակառակ հերթականությունը՝ անուն-հայրանուն-ազգանուն՝ **Հակոբ Վազգենի Արամյանից**):

Տեքստի երկրորդ՝ հիմնական մասը, ձևակերպվում է ըստ օրակարգի հարցերի և ունենում է առանձին բաժիններ՝ համապատասխան վերնագրերով, որոնք գրվում են մեծատառերով **ԼՍԵՑԻՆ, ԱՐՏԱՅԱՅՏՎԵՑԻՆ, ՌՐՈՇԵՑԻՆ**: Դրանցից հետո դրվում է միջակետ: Բաժիններից յուրաքանչյուրն ունի իր բովանդակությունը և ձևավորման յուրահատկությունները:

ԼՍԵՑԻՆ բառից հետո՝ 2 ազատ տող ներքև՝ անմիջապես սահմանագծից, արձանագրվում են զեկուցողի ազգանունը, անվան և հայրանվան սկզբնատառերը, ապա՝ գծիկ, հետո՝ զեկուցման համառոտ բովանդակությունը՝ ինչի՞ մասին է: (Չեկուցման տեքստը կարող է կցվել. այդ մասին կատարվում է նշում՝ «**Չեկուցման տեքստը կցվում է**»):

ԱՐՏԱՀԱՅՏՎԵՑԻՆ բառից հետո արձանագրվում են ելույթ ունեցողի ազգանունը, անվան և հայրանվան սկզբնատառերը (ուղղական հոլովածևով), ապա՝ գծիկ, հետո անուղղակի խոսքով արձանագրվում է ելույթի համառոտ բովանդակությունը (անհրաժեշտության դեպքում նշվում է արտահայտվողների կոչումը, աստիճանը, պաշտոնը):

Ձեկուցողին կամ արտահայտվողին ուղղված հարցերը և դրանց պատասխանները գրվում են հաջորդականությամբ: Հարց տվողի անունը կարելի է և չնշել: Այսպես՝

Հարց՝ Ի՞նչ ժամկետներ եք նախատեսում իրավիճակը շտկելու համար:

Պատ. ժամկետները կճշտվեն գործը սկսելուց հետո:

ՈՐՈՇԵՑԻՆ բառին հաջորդում է (երկու ազատ տող ներքևից) քննարկված հարցի վերաբերյալ համատեղ ընդունված վճիռը: Ձևակերպվում է խիստ հակիրճ և հստակ, պատասխանում է որոշակի հարցերի՝ **ի՞նչ պետք է անել, ո՞ւմ հանձնարարել, ի՞նչ ժամկետներում** ևն:

Անհրաժեշտության դեպքում նշվում են քվեարկության արդյունքները: Արձանագրությունը ստորագրում են նիստի նախագահը և քարտուղարը:

• **Արձանագրության առանձին տեսակներ** ենթակա են վավերացման կազմակերպության առաջին ղեկավարի կողմից: Դա կատարվում է գրիֆով՝ կնիք-մակագրությամբ, որը գետեղվում է փաստաթղթի վերին աջ անկյունում: Բաղկացած է **Հաստատում եմ** բառից, ղեկավար անձի պաշտոնի կրճատ անվանումից, ստորագրությունից և դրա վերժանումից (անուն-ազգանուն-հայրանուն), հաստատման տարեթվից:

Եթե վավերացումը կատարվում է վերադասի կողմից, վերջինիս պաշտոնը գրվում է ամբողջությամբ, որը ներառում է նաև տվյալ կազմակերպության ամբողջական անվանումը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК

РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

CENTRAL BANK OF THE

REPUBLIC OF ARMENIA

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դրամավարկային քաղաքականության

հանձնաժողովի նիստի

08.11.2012 № 1

Նախագահ՝ անուն-ազգանուն

Քարտուղար՝ անուն-ազգանուն

Ներկա էին՝ Ա. Ծ. Խաչատրյանը, Յ. Ս. Մկրտչյանը, Վ. Յ. Բազրատյանը, Յ. Ս. Սահակյանը, Յ. Կ. Մախիսյանը, Մ. Ս. Ավագյան, Ա. Ա. Հակոբյանը:

Հրավիրվածներ՝ ՀՀ կառավարության լիազոր ներկայացուցիչ Մ. Ս. Ղարիբյան, ՀՀ ԿԲ ֆինանսական գործառնությունների դեպարտամենտի տնօրեն Ա. Ս. Վարդանյան

ՕՐԱԿԱՐԳ.

1. Հայաստանի Հանրապետության 2013 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի մասին
Ձեկուցող՝ ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության դեպարտամենտի տնօրեն Ա. Ծ. Խաչատրյան
2. Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգում «2013 թվականի հիմնահարցի» լուծման մասին
Ձեկուցող՝ ՀՀ ԿԲ տեղեկատվական կենտրոնի մասնագետ Մ. Ս. Ավագյան

1. ԼՍԵՑԻՆ.

Ա. Ծ. Խաչատրյանին – Հայաստանի Հանրապետության 2013 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի մասին: Ձեկուցման տեքստը կցվում է:

ԱՐՏԱՀԱՅՏՎԵՑԻՆ.

Յ. Կ. Մկրտչյան - _____

ՈՐՈՇԵՑԻՆ. Հաշվի առնելով կատարված առաջարկություններն ու դիտողությունները հանձնարարել ՀՀ ԿԲ դրամավարկային քաղաքականության դեպարտամենտին լրամշակել և մինչև օրվա վերջ ՀՀ ԿԲ խորհրդի հաստատմանը ներկայացնել ՀՀ 2013 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի վերջնական տարբերակը:

2. ԼՍԵՑԻՆ.

Մ. Ս. Ավագյանին - Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգում «2013 թվականի հիմնահարցի» լուծման մասին

ԱՐՏԱՀԱՅՏՎԵՑԻՆ.

Ա. Ա. Հակոբյան - _____

Ա. Դ. Ավետիսյան - _____

ՈՐՈՇԵՑԻՆ.

2.1. Ընդունել ներկայացված որոշման նախագիծը՝ երկրորդ կետում ավելացնելով հետևյալ ենթակետը՝ «ՀՀ բանկերին մինչև 2012 թվականի դեկտեմբերի 1-ը ներկայացնել տեղեկանք՝ ծրագրի ավարտի վերաբերյալ»:

2.2. Հանձնարարել ՀՀ ԿԲ ֆինանսական գործառնությունների դեպարտամենտին....

Նախագահ՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն
Քարտուղար՝ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն

2.12. Պայմանագիր

Կազմակերպական բնույթի քաղաքացիական իրավական փաստաթուղթ է: «Պայմանագրի հիմնական առաքելությունը օրենքի շրջանակներում մարդկանց վարքագծի, նրանց հնարավոր և պարտադիր գործելակերպի կարգավորումն է պայմանագրային պարտականությունները խախտելու հետևանքները ցույց տալու միջոցով»¹³³:

Ընդունված են պայմանագրերի ինչպես որոշակի տեսակներ (առուծախի, աշխատանքներ կատարելու, ծառայություններ մատուցելու ևն), այնպես էլ տարբեր պայմանագրերի տարրեր պարունակող խառը պայմանագրեր: Այս տարատեսակությամբ պայմանավորված՝ պայմանագրի համար սահմանված պարտադիր պահանջները (տվյալների կազմը, կառուցվածքը, ձևավորումը ևն) ենթակա են մասնակի փոփոխությունների:

¹³³ Քաղաքացիական իրավական պայմանագրեր (օրենսդրական պարզաբանումներ). խմբ.՝ Վլ. Նազարյան, Եր., 1999, էջ 3:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
БАНК
РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ
ТБИ/NJ/02/34

CENTRAL BANK OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA

2014 թ. № _____

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

ՀՀ կենտրոնական բանկը, այսուհետև՝ «Գործատու», ի դեմս կենտրոնական բանկի նախագահի _____-յանի, ով գործում է ՀՀ կենտրոնական բանկի կանոնադրությամբ մի կողմից, և քաղաքացի _____, այսուհետև՝ «Աշխատող» մյուս կողմից, փոխադարձ ընդունելի պայմաններով կնքեցին սույն պայմանագիրը հետևյալի մասին.

1. «Աշխատողը» ընդունվում է աշխատանքի բանկի _____ պարտականությունները կատարելու համար՝ ենթարկվելով հիմնարկության ներքին աշխատանքային կանոնակարգին ամսական _____ դրամ աշխատավարձով:

2. «Գործատուի» և «Աշխատողի» միջև պայմանագիրը կնքվում է _____ ժամկետով՝ 2014 թ. մինչև _____ 2014 թ.:

3. «Աշխատողը» պարտավորվում է՝
ա) կատարել իր աշխտանական պարտականությունները՝ մասնագիտական գիտելիքներին և որակավորմանը համապատասխան,
բ) ժամանակին և ճիշտ կատարել դեկավարության համեմարությունները:

«Գործատուն» պարտավորվում է՝
ա) «Աշխատողին» հատկացնել աշխատանք՝ սույն պայմանագրի պայմաններին համապատասխան,

բ) ապահովել «Աշխատողին» աշխատանքային անհրաժեշտ պայմաններով՝ սույն պայմանագրով նախատեսած պարտականությունները կատարելու համար, այդ թվում՝ հատկացնել նրան տեխնիկական և նյութական անհրաժեշտ միջոցներ:

4. Պայմանագրի ժամկետը լրանալիս պայմանագիրն ընդհատվում է: Սույն պայմանագրի հետ կապված վեճերը լուծվում են օրենքով սահմանված կարգով:

5. Պայմանագիրը համարվում է օրինական միայն երկու կողմերի ստորագրության առկայության դեպքում:

Կողմերի հասցեները

«Գործատու»
Երևան, Վ. Սարգսյան 6

«Աշխատող»

Նախագահ (ստորագրություն) անուն-ազգանուն
_____ 2014 թ.

Աշխատող _____
_____ 2014 թ.

2.13. Տեղեկանք

Խիստ հակիրճ և անհրաժեշտ տեղեկություն(ներ) պարունակող փաստաթուղթ է մեկի կամ որևէ հարցի մասին: Ունի հաստատող՝ վավերացնող՝ հավաստող բնույթ: Տրվում է տվյալ կառուցվածքային ստորաբաժանման (անհրաժեշտության դեպքում ընդհանուր կազմակերպության) անմիջական ղեկավարի կողմից:

Տեղեկանքում պարտադիր նշվում է այն ներկայացնելու վայրը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԿ

ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԵՎ

ԱՐՏԱԶԻՆ ԿԱՊԵՐԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

CENTRAL BANK OF
THE REPUBLIC ARMENIA

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

PERSONAL MANAGEMENT
EXTERNAL RELATION DEPARTMENT

УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ
ВНЕШНИХ СВЯЗЕЙ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Ն Ք

Սույն տեղեկանքը ներկայացնող Անահիտ Դավթյանը 2013 թ. հունիսի 18-ից մինչև հուլիսի 24-ը աշխատանքային պրակտիկա է անցել ՀՀ կենտրոնական բանկի հաշվարկների և բանկային տեխնոլոգիաների զարգացման վարչությունում:

Տրվում է «Ա բանկ» ներկայացնելու համար:

Վարչության պետ՝

Ա. Ավետիսյան

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

ԱԲ – Ակսել Բակունց
 ԱԻ – Ավետիք Իսահակյան
 ԳՆ – Գրիգոր Նարեկացի
 ԳՆ – Գարեգին Նժդեհ
 ԳԷ – Գևորգ Էմին
 ԴԴ – Դերենիկ Դեմիրճյան
 ԴՎ – Դանիել Վարուժան
 ԵԶ – Եղիշե Չարենց
 ԵՕ – Երվանդ Օտյան
 ԼՇ – Լևոն Շանթ
 ԽԴ – Խաչիկ Դաշտենց
 ԽԱ – Խաչատուր Աբովյան
 ԿԶ – Կոստան Ջարյան
 ՀԹ – Հովհաննես Թումանյան
 ՀՄ – Հրանտ Մաթևոսյան
 ՀՇ – Հովհաննես Շիրազ
 ՀՊ – Հակոբ Պարոնյան
 ՀՍ – Համո Սահյան
 ՀՍՀ – Հայկական սովետական
 հանրագիտարան
 ՄԳ – Մուշեղ Գալշոյան
 ՄՄ – Միսաք Մեծարենց
 ՄՊ – Մկրտիչ Պեշիկթաշլյան

ՆԶ – Նաիրի Ջարյան
 ՇՇ – Շահան Շահնուր
 ՊՍ – Պարույր Սևակ
 Զ – Զիվանի
 ՌԴ – Ռազմիկ Դավոյան
 ՌՀ – Ռուբեն Հովսեփյան
 ՌՍ – Ռուբեն Սևակ
 Ս – Սիամանթո
 ՍԿ – Սիլվա Կապուտիկյան
 ՍՆ – Սայաթ-Նովա
 ՎԴ – Վահագն Դավթյան
 ՎՏ – Վահան Տերյան
 Ֆ–Ֆրիկ

Ժող. – Ժողովրդական
 իտ. – իտալերեն
 լատ. – լատիներեն
 հմմտ. – համեմատել
 հուն. – հունարեն
 փոխ. – փոխաբերական
 ևն – և այլն
 օր. – օրինակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ	3
ՄԱՍ 1. ԽՈՍՔ: ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ, ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ: ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹ ԱՌԱՐԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿԸ, ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	4
1.1. Խոսք	4
1.2. Խոսքի դրսևորման ձևերը	5
1.2.1. Համառոտ և ծավալուն խոսք	5
1.2.2. Բանավոր և գրավոր խոսք	6
1.2.3. Մենախոսություն և երկխոսություն	10
1.2.4. Արտաքին և ներքին խոսք	12
1.2.5. Հեղինակային և ուրիշի խոսք	13
1.2.6. Արձակ և չափածո խոսք	13
1.2.7. Պարբերություն	13
1.3. Խոսքի մշակույթի ուսումնասիրության առարկան, նպատակը: <i>Խոսքի մշակույթ</i> հասկացությունը: Կապը այլ գիտաճյուղերի հետ: Խնդիրները	14
ՄԱՍ 2. ԽՈՍՔԻ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ	16
2.1. ՃՇՏՈՒԹՅՈՒՆ	18
2.1.1. Լեզվական նորմի պահպանում	18
2.1.2. Բովանդակության ճշտություն	18
2.2. ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	19
2.2.1. Բովանդակության հարստություն և տեղեկատվականություն	19
2.2.2. Հնչյունական (ծայնական) հարստություն	21
2.2.3. Բառային կազմի հարստություն: Բառապաշար	26
2.2.4. Խոսքի քերականական հարստություն և բազմազանություն	37
2.2.5. Արտահայտչամիջոցներ	44
2.3. ՃԵԳՐՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՏՎԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	45
2.3.1. Խոսքի առարկայի իմացություն	46
2.3.2. Բառընտրություն և բառագործածություն	47
2.3.2.1. Հոմանիշների ընտրություն	47
2.3.2.2. Բազմիմաստ բառեր և համանուններ	49
2.3.2.3. Ժամանակավրիպություն	50
2.3.2.4. Տերմիններ	51
2.3.2.5. Օտար բառեր	51

2.3.2.6. Բարբառայնություններ և ժարգոնային բառեր	53
2.3.2.7. Հարադրավոր բայեր և դարձվածքներ	54
2.3.3. Տրամաբանականություն	56
2.3.4. Խոսքի ճշգրտության այլ հատկանիշներ	56
2.3.4.1. Հնչերանգ և տրամաբանական շեշտ	57
2.3.4.2. Բառակազմության և ձևակազմության ճշգրտություն	59
2.3.4.3. Շարահյուսական կառույցների հստակություն	60
2.4. ՊԱՐԶՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԱՏՉԵԼՈՒԹՅՈՒՆ.....	62
2.4.1. Մատչելի բառապաշար.....	62
2.4.2. Քերականական ձևերի և կառույցների ճիշտ ընտրություն	64
2.5. ՍԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ (ԿԱՐՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ).....	66
2.5.1. «Սեղմ» բառապաշար	66
2.5.2. Դարձվածքներ, ասույթներ, թևավոր խոսքեր	70
2.5.3. Հապավումներ և համառոտագրություններ.....	71
2.5.4. Քերականական կարճ ձևեր և կառույցներ	72
2.6. ՏՐԱՄԱԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	74
2.6.1. Տրամաբանական սխալներ	75
2.6.2. Տրամաբանության օրենքների պահպանում.....	81
2.7. ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.	
ՊԱՏԿԵՐԱՎՈՐՄԱՆ-ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ	86
2.7.1. Առձայնույթ և բաղաձայնույթ	87
2.7.2. Հոմանշություն	89
2.7.3. Աստիճանավորում	93
2.7.4. Համանունություն.....	95
2.7.5. Հարանունություն.....	96
2.7.6. Հականշություն և հակադրություն	97
2.7.7. Բառախաղ.....	103
2.7.8. Շրջասույթ	105
2.7.9. Ավելադրություն և կրկնաբանություն	108
2.7.10. Նախադասության տարբերակային ձևեր կամ տեսակներ	112
2.7.11. Համանիշ շարահյուսական կառույցներ.....	112
2.7.12. Անշաղկապություն	120
2.7.13. Բազմաշաղկապություն	120
2.7.14. Կրկնաբերություն	120
2.7.15. Ջեղչում	121
2.7.16. Մասնատում (պարզեցացիա).....	122
2.7.17. Ճարտասանական հարց	123

2.7.18. ճարտասանական բացականչություն	124
2.7.19. Ձուգադրություն	125
2.7.20. Խաչածնում	125
2.7.21. Մեղմասություն.....	126
2.7.22. Չափազանցություն.....	132
2.7.23. Նվազաբանություն.....	133
2.7.24. Նրբաբանություն.....	133
2.7.25. Շրջադասություն.....	134
2.7.26. Հեզմանք	136
2.7.27. Պարադոքս.....	137
2.7.28. Համեմատություն	138
2.7.29. Փոխաբերություն	141
2.7.30. Մակդիր	143
2.7.31. Անձնավորում	144
2.7.32. Փոխանունություն	145
2.7.33. Համընթացում.....	147
2.7.34. Փոխարկում.....	147
2.8. ԽՈՍՔԻ ԱՅԼ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐ	151
ՄԱՍ 3. ԽՈՍՔԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ	152
3.1. ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃ	155
3.1.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	155
3.1.2. Բառապաշարը	158
3.1.3. Քերականական առանձնահատկություններ	163
3.1.4. Ենթաոճեր և ժանրեր.....	167
3.1.5. Գիտական աշխատանքների կառուցվածքը.....	170
3.1.6. Աշխատանքների ձևավորումը	171
3.2. ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՈՃ	173
3.2.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	173
3.2.2. Բառապաշարը	177
3.2.3. Քերականական հատկանիշներ.....	183
3.2.3.1. <i>Ձևաբանական առանձնահատկություններ</i>	183
3.2.3.2. <i>Շարահյուսական առանձնահատկություններ</i>	185
3.2.4. Պաշտոնական ոճի ենթատեսակներ	189
3.2.4.1. <i>Իրավաբանական ենթաոճ</i>	189
3.2.4.2. <i>Դիվանագիտական ենթաոճ</i>	193
3.3. ԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ՈՃ	198
3.3.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	198

3.3.2. Հնչյունական առանձնահատկություններ	200
3.3.3. Բառապաշարը	201
3.3.4. Քերականական հատկանիշներ	203
3.3.4.1. <i>Ձևաբանական առանձնահատկություններ</i>	203
3.3.4.2. <i>Շարահյուսական առանձնահատկություններ</i>	205
3.4. ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՈՃ	210
3.4.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	210
3.4.2. Հնչյունական յուրահատկություններ	211
3.4.3. Բառապաշարը	212
3.4.4. Քերականական հատկանիշներ	218
3.4.4.1. <i>Ձևաբանական առանձնահատկություններ</i>	218
3.4.4.2. <i>Շարահյուսական կառույցներ</i>	225
3.4.5. Հեղինակային ոճ կամ խոսքարվեստ	227
3.5. ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԽՈՍՔ	235
3.5.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	235
3.5.2. Հրապարակային ելույթի նախապատրաստումը	240
3.5.3. Հրապարակային խոսքի ընդհանուր կառուցվածքը	245
3.5.4. Հրապարակային խոսքի հիմնական հատկանիշները	250
3.6. ՁԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԼԵՁՈՒՆ	254
3.3.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	254
3.3.2. Բառապաշարը	255
3.3.3. Քերականական հատկանիշներ	266
3.3.3.1. <i>Ձևաբանական առանձնահատկություններ</i>	266
3.3.3.2. <i>Շարահյուսական առանձնահատկություններ</i>	268
3.3.4. Պատկերավորման և արտահայտչականության միջոցներ	273
3.7. ԲԱՆԱՎԵՃԻ ԱՐՎԵՍՏ	278
3.7.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	278
3.7.2. Բանավեճի տեսակները	279
3.7.3. Բանավեճի բաղադրիչները	282
3.7.4. Բանավեճ վարելու ընդհանուր սկզբունքներ և միջոցներ	286
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. ԳՈՎԱԶԴԻ ԼԵՁՈՒՆ	294
1.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	294
1.2. Գովազդի տարածման ուղիները	295
1.3. Գովազդի կառուցվածքը	295
1.4. Գովազդային տեքստերի լեզվական առանձնահատկությունները. բառապաշար, քերականական հատկանիշներ	295
1.5. Ոճական միջոցներ	299

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. ԳՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԵՐ	300
2.1. Ընդհանուր հատկանիշներ	300
2.2. Ինքնակենսագրություն	301
2.3. Երաշխավորագիր-բնութագիր.....	303
2.4. Դիմում	305
2.5. Նամակ	307
2.6. Հրաման.....	314
2.7. Հայտագիր	317
2.8. Դատավճիռ	319
2.9. Կարգադրություն.....	321
2.10. Որոշում	322
2.11. Արձանագրություն.....	325
2.12. Պայմանագիր.....	329
2.13. Տեղեկանք	331
ՀԱՄԱՈՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	332

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԽՈՍՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

ԳԻՐՔ Բ

ԽՈՍՔ, ԽՈՍՔԻ ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ,
ԽՈՍՔԻ ԳՈՐԾԱՌԱՎԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ

Ուսումնական ծեռնարկ բուհերի հումանիտար և
բնագիտական ֆակուլտետների ուսանողների համար

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Գ. Գրիգորյան
Շապիկի ձևավորող՝ Ա. Ստեփանյան
Համ. էջադրող՝ Կ. Չալաբյան

Տպագրությունը օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84¹/₁₆: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 21.25 տպ. մամուլ: Տպաքանակը՝ 1000:

ԵՊՀ հրատարակչություն

ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1